

KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

KÜLTÜR VARLIKLARINI KORUMA YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ÜSKÜDAR'IN KENTSEL-MEKÂNSAL DÖNÜŞÜMÜ BAĞLAMINDA
RUM MEHMED PAŞA CAMİSİ'NİN KORUMA SORUNLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İRFAN ÖZGÜL

Eylül, 2015

ÜSKÜDAR'IN KENTSEL-MEKÂNSAL DÖNÜŞÜMÜ
BAĞLAMINDA RUM MEHMED PAŞA CAMİSİ'NİN KORUMA
SORUNLARI

İRFAN ÖZGÜL

KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ

2015

KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ÜSKÜDAR'IN KENTSEL-MEKÂNSAL DÖNÜŞÜMÜ
BAĞLAMINDA RUM MEHMED PAŞA CAMİSİ'NİN KORUMA
SORUNLARI

İRFAN ÖZGÜL

Doç.Dr.Murat Çetin

Prof.Dr.E.Füsün Alioğlu

Yard.Dr.Faruk Tuncer

Danışman

1.Üye

2.Üye

“Ben, İrfan Özgöl, bu Yüksek Lisans Tezinde sunulan çalışmanın şahsıma ait olduğunu ve başka çalışmalardan yaptığım alıntıların kaynaklarını kurallara uygun biçimde tez içerisinde belirttiğimi onaylıyorum.”

İRFAN ÖZGÖL

ÜSKÜDAR'IN KENTSEL-MEKÂNSAL DÖNÜŞÜMÜ BAĞLAMINDA RUM MEHMED PAŞA CAMİSİ'NİN KORUMA SORUNLARI

ÖZET

Üsküdar, İstanbul'un fethinden itibaren Osmanlı tarafından imar ve iskân faaliyetlerinin yoğun bir biçimde sergilendiği bir bölge olmuştur. Bu faaliyetler sonucu kent, 16.yüzyılın ortasına gelindiğinde, ölçek olarak önemli bir büyüme/genişleme yaşamıştır. Rum Mehmed Paşa Camisi ise inşa edildiği tarihten 17.yüzyılın başına kadar bu gelişmenin odak noktasında yer almıştır. 16.yüzyıl boyunca kente inşa edilen anıtsal ölçekli külliye kompleksleriyle birlikte yapının odak noktası olma hali değişmiş ve buna bağlı olarak önemi de azalmıştır.

Bu çalışmada tipik bir Osmanlı kenti olarak tanımlayabileceğimiz Üsküdar'ın, Osmanlı döneminde kentte inşa edilen ilk yapı olan Rum Mehmed Paşa Camisi'nin nasıl bir fonksiyona sahip olduğu anlaşılmasına ve adı geçen yapının süreç içinde maruz kaldığı müdahalelere ile birlikte günümüzde koruma durumunun nasıl olduğu belgelendirilmeye çalışılmaktadır.

**ANALYSIS OF THE PROBLEMS OF CONSERVATION OF RUMİ
MEHMED PASHA MOSQUE IN THE CONTEXT OF THE
TRANSFORMATION OF ÜSKÜDAR**

ABSTRACT

Üsküdar, has been a region after the conquest of İstanbul, where the development and housing activities of the Ottoman Empire had been exhibited extensively. After the results of these activities, the city has significantly grown, in the middle of the 16th century. Rum Mehmed Pasha Mosque has been the focus point of these growth from its construction date until the 17th century. During the 16th century the focus status of the building has completely changed along with the construction of monumental scale structures.

In this study, Üsküdar can be described as a typical Ottoman city Rum Mehmed Pasha Mosque is tried to be understood how it have affected the building process and how it is preserved until today.

TEŞEKKÜR

Araştırmanın bütün aşamalarında gerek görüşleri, katkıları ve yönlendirmeleriyle gerekse manevi desteği ve yardımlarıyla yol gösteren sevgili eşim Ayşe'ye, araştırmanın orta yerinde dünyaya gelen ve hayatımızı neşelendiren sevgili kızım Günseli'ye...

Araştırma sürecinde yardımlarını ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Murat Çetin'e, Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Lisans Programı'nın yürütücüsü Prof. Dr. Füsun Alioğlu'na ve Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü'nde görev yapan değerli hocam Yrd.Doç.Dr. Ali Akın Akyol'a teşekkür ederim.

Vakıflar 2.Bölge Müdürlüğü'nde yaptığım arşiv çalışmalarına yardımcı olan Güneş Alçı'ya, Rum Mehmed Paşa Camisi'nde yaptığım saha çalışmalarında şahsıma yardımcı olan cami görevlisi Levent Yalçın'a tez yazım süreci içinde çeşitli konularda bilgisine başvurduğum ve yardımına ihtiyaç duyduğum Nuh Kar, Turgay Arıkan, Onur Şahinkaya, Uğur Şahinkaya, Gül Korkmaz, Şenay Çimen ve Gülşen Arslanboğa'ya desteklerinden dolayı teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

Özet	i
Abstract	ii
Teşekkür	iii
İçindekiler	iv
Şekiller Listesi	vii
Haritalar Listesi	x
Fotoğraflar Listesi	xi
Tablolar Listesi	xvii
Ekler Listesi	xvii
Kısaltmalar	xix
1 Giriş	1
1.1 Çalışmanın Amacı	1
1.2 Çalışmanın Kapsamı	2
1.3 Çalışmanın Yöntemi	2
2 Karakteristik Bir Osmanlı Kenti: Üsküdar	4
2.1 Kent Kavramının Etimolojisi	4
2.2 Kent Olgusu	4
2.3 Osmanlı Kenti	6
2.3.1 Osmanlı Kenti'nin Özgünlüğü	6
2.3.2 Batı Kenti-Osmanlı Kenti	7
2.3.3 İslam Hukuku'nun Osmanlı Kenti'nin Karakterine Etkisi	9
2.3.4 Osmanlı Kenti'nin Organik Yapısı	10
2.3.5 Osmanlı Kenti'ni Oluşturan Öğeler	12
2.3.5.1 Mahalle	12
2.3.5.2 Külliye	14
2.3.5.3 Çarşı-Pazar	15
2.3.5.4 Çıkılmaz Sokak	17
2.4 Üsküdar'ın Tarihsel Topografyası	19
2.4.1 Üsküdar İsmi'nin Etimolojik Kökeni	19
2.4.2 Prehistorik Dönemlerde Üsküdar'ın Durumu	21

2.4.3	Üsküdar'ın Arkeolojisi/Tarihsel Dönemleri	22
2.4.4	Üsküdar'ın Coğrafi Kimliği	25
2.4.5	İstanbul ve Üsküdar'ın İskân-İmar Edilme Süreci	27
2.5	Üsküdar'ın Kentsel-Mekânsal Dönüşümü	29
2.5.1	Üsküdar'ın Tarihsel Çevresinin Dönüşümü	29
2.5.2	Üsküdar'ın Ulaşım Omurgaları	33
2.5.3	Üsküdar'ın Fiziksel Gelişimi	44
2.5.3.1	Osmanlı Öncesi	48
2.5.3.2	15.Yüzyıl	50
2.5.3.3	16.Yüzyıl	57
2.5.3.4	17.Yüzyıl	67
2.5.3.5	18.Yüzyıl	68
2.5.3.6	19.Yüzyıl	71
2.5.3.7	20.Yüzyıl	77
3	Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Koruma Sorunları	81
3.1	Yapının Konumu	81
3.2	Yapının Tarihçesi	86
3.2.1	Rum Mehmed Paşa	88
3.2.2	Rum Mehmed Paşa Vakfı	90
3.3	Yapının Mimari Özellikleri	91
3.3.1	Plan Özellikleri	91
3.3.2	Cephe Özellikleri	95
3.3.3	İç Mekân Özellikleri	98
3.3.4	Strüktürel Özellikleri	99
3.3.5	Malzeme ve Teknik Özellikler	101
3.4	Kent Strüktüründe ki Anlamı	102
3.5	Koruma Sorunları	109
3.5.1	Yapının Mevcut Durumu	109
3.5.2	Yapının Geçirdiği Onarımlar	110
3.5.3	Geçmiş Dönemlerde Yapılan Onarımların ve Özgün Olmayan Eklentilerin Analizi	118
3.5.3.1	Cephe Duvarları	119
3.5.3.2	Üst Örtü Elemanları (Kubbe/Kubbe Kasnağı)	121
3.5.3.3	Minare	126

3.5.3.4	Türbe	128
3.5.3.5	Son Cemaat Yeri	130
3.5.3.6	Tabhâne Odaları/Ocaklar ve Bacaları	138
3.5.3.7	Zemin Döşemesi	142
3.5.3.8	Kapı ve Pencereler	146
3.5.3.9	Kalem İşleri	152
3.5.3.10	Kadınlar Mahfili	155
3.5.3.11	Minber	157
3.5.3.12	Mihrap	158
3.6	Bozulma Faktörlerinin Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Koruma Durumuna Etkisi	160
3.6.1	Fiziksel Etmenler	160
3.6.1.1	İnsan Kaynaklı Tahribatlar/Hatalı Onarımlar	160
3.6.1.2	Mekanik Çözülme	170
3.6.1.3	Rüzgâr Faktörü	170
3.6.1.4	Deprem, Vibrasyon	171
3.6.2	Kimyasal Etmenler	172
3.6.2.1	Su ve Bağlı Nem	173
3.6.2.2	Çözülebilir Tuzlar	174
3.6.2.3	Atmosferik Asitler/Siyah Tabaka	175
3.6.2.4	Donma-Çözülme	177
3.6.3	Biyolojik Etmenler	178
3.6.3.1	Bitkisel Organizmalar	178
3.6.3.2	Mantarlaşma, Mikroorganizma	180
4	Değerlendirme/Sonuç	182
	Kaynaklar	190
	Özgeçmiş	226

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1 Üsküdar Merkezi'nin Doğal Sınırları	26
Şekil 2.2 Osmanlı Öncesi Üsküdar'da Bulunan Kentsel Mimari Elemanların Dağılımı ve Yoğunlaşma Alanları.....	31
Şekil 2.3 Apsidal Yapı İçinde Bulunan İskeletler.....	33
Şekil 2.4 Üsküdar'ın Yüzyıllar Boyunca Temel Ulaşım Omurgasını Oluşturan Yollar.....	36
Şekil 2.5 1453-1520 Tarihleri Arasında Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Üsküdar'ın Yol Omurgası ile İlişkisi	38
Şekil 2.6 1520-1603 Tarihleri Arasında Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Üsküdar'ın Yol Omurgası ile İlişkisi	39
Şekil 2.7 1603-1730 Tarihleri Arasında Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Üsküdar'ın Yol Omurgası ile İlişkisi	40
Şekil 2.8 1730-1789 Tarihleri Arasında Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Üsküdar'ın Yol Omurgası ile İlişkisi	43
Şekil 2.9 1789-1910 Tarihleri Arasında Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Üsküdar'ın Yol Omurgası ile İlişkisi	44
Şekil 2.10 Harita, Üsküdar'da Bulunan Külliye Komplekslerinin	45
Şekil 2.11 15.Yüzyıl Camileri.....	46
Şekil 2.12 16.Yüzyıl Camileri.....	46
Şekil 2.13 17.Yüzyıl Camileri.....	46
Şekil 2.14 18. Yüzyıl Camileri.....	46
Şekil 2.15 19.Yüzyıl Camileri.....	46
Şekil 2.16 Üsküdar'da Süreç İçinde İnşa Edilen Hamam Yapılarının Dağılımı	47
Şekil 2.17 Üsküdar'da İnşa Edilen Çeşme, Kuyu, Su Haznesi, Su Terazisi Vb. Yapıların Dönemlere Göre Dağılımı.....	47
Şekil 2.18 14.Yüzyıldan Kalma Constantin Manasses Vakayinamesi'nden: 10. Yüzyılda Bulgar Akınlarında Konstantinopolis Yakınlarında Yakılıp Yıkılan Bir Kilise ve Manastırı	49
Şekil 2.19 15.Yüzyılda Üsküdar'a İnşa Edilen Dini Yapıların Yoğunlaşma Alanları.	55
Şekil 2.20 16.Yüzyılda Üsküdar'a İnşa Edilen Dini Yapıların Dağılım Alanları	58

Şekil 2.21 1577 Senesinde İstanbul Semalarında İzlenen Kuyruklu Yıldız ve İstanbul Planı ve Üsküdar Detayı.....	61
Şekil 2.22 Buondelmonti'nin 1480 Tarihli Haritasında Üsküdar Detayı.....	62
Şekil 2.23 1577 Tarihli Planda Üsküdar Detayı.....	62
Şekil 2.24 Kitab-ı Bahriye'nin Yazma Nüshasından Alınma 1584 Tarihli Lokman Çelebi Minyatüründe İstanbul'un Kent Morfolojisi İçinde Üsküdar.....	63
Şekil 2.25 1584 Lokman Çelebi Minyatürü'nde Üsküdar Kent Morfolojis	64
Şekil 2.26 Üsküdar'ın Organik Yapısı, Konut Dokusu, Konut Dokusunun Rum Mehmed Paşa Camisi İle İlişkisi.....	66
Şekil 2.27 17.Yüzyılda Üsküdar'a İnşa Edilen Dini Yapıların Yerleşim ve Yoğunlaşma Alanları.	68
Şekil 2.28 1739 Tarihli İstanbul Haritasının Üsküdar Detayında Peteksi Kentsel Doku.....	70
Şekil 2.29 18.Yüzyılın, Üsküdar Detayında Kentsel Dokusu.....	70
Şekil 2.30 18.Yüzyılda Üsküdar'a İnşa Edilen Dini Yapıların Yerleşim ve Yoğunlaşma Alanları.	70
Şekil 2.31 Solda, Üsküdar'ın Osmanlı Döneminde İlk Yerleşim Yerlerinden Olan Şemsi Paşa, Salacak, Balaban ve Liman Bölgesinin 1922 Haritasında Görünümü... 75	75
Şekil 2.32 19.Yüzyılda Üsküdar'a İnşa Edilen Dini Yapıların Dağılım Alanları	76
Şekil 2.33 1584 Tarihli Lokman Çelebi Minyatürü ve 1577 Tarihli İstanbul Planlarının Üsküdar Detayında 1931 Senesinde Yıkıtılan Kervansaray	79
Şekil 2.34 Limanın ve Üsküdar Meydanı'nın Dönüşümü	80
Şekil 3.1 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Konumu	84
Şekil 3.2 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Geleneksel Üsküdar Kent Dokusuna Ait Başlıca Dini Yapılara Göre Konumu	85
Şekil 3.3 Ayverdi'nin Fatih Devrinde Üsküdar'da Bulunan Camilere İlişkin Başlıca Tarihsel Kaynaklar Olan Vakıf Defterleri, Tahrir Defterleri ve Hadîkatü'l-Cevâmi'de Kayıt Bulunup Bulunmadığını Göstermek İçin Hazırladığı Tablo	86
Şekil 3.4 Tabhâne Odaları 1941 Tarihli Plan.....	87
Şekil 3.5 Tabhâneli Plana Sahip Cami Örnekleri.....	91
Şekil 3.6 1941-Cami ve Türbe Planı.....	92
Şekil 3.7 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Aksonometrik Görüntüsü	93
Şekil 3.8 Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Çizdiği Rum Mehmed Paşa Camisi Planı.....	95

Şekil 3.9 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin 1953 Senesinden Önce Dış Görünüşü	97
Şekil 3.10 Ayverdi'nin Çizdiği Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Kesiti	100
Şekil 3.11 Güney Cephe Tuğla Kemer Dokusu	101
Şekil 3.12 Piri Reis'in Kitab-I Bahriye'sinin Yazma Nüshasında Bulunan 1584 Tarihli İstanbul Planının Üsküdar Detayında İşaretlenen Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Merkezi Konumu.....	105
Şekil 3.13 İstanbul Haritası'nın Üsküdar Detayında Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Merkezi Konumu ve Kentin Gelişim Çizgisi.....	106
Şekil 3.14 Üsküdar Kent Merkezinde Restorasyonu Yapılan Önemli Dini Yapılar	108
Şekil 3.15 Üst Örtü Sistemi.....	122
Şekil 3.16 Rölöve Çizimlerinde Kubbe Kasnağı Silmesi	123
Şekil 3.17 Rölöve Çizimlerinde Pencereleler	126
Şekil 3.18 Rölöve Çizimlerinde Pencereleler	128
Şekil 3.19 1941 Planında Türbe Önünde Yer Alan Yapı.....	129
Şekil 3.20 Kitab-I Bahriye'de Bulunan 1584 Tarihli İstanbul Planının Üsküdar Detayında İşaretlenen Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Son Cemaat Yerinin Önünde Bulunan Saçak.....	134
Şekil 3.21 1941 Planı Üzerinde Tabhâne Odaları.....	139
Şekil 3.22 Tabhâne Odalarında Bulunan Ocakları.....	141
Şekil 3.23 Yapının Mekâna Göre Döşeme Durumunu Gösteren Plan.....	143
Şekil 3.24 Muhdes Mermer Kaplama Pabuçluk ve Mermer Kaplama Arkasındaki Pabuçluk Nişinin Kesiti	144
Şekil 3.25 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Taban Tuğla Döşeme Planı.....	145
Şekil 3.26 Harim Giriş Kapısı.....	150
Şekil 3.27 Türbe Giriş Kapısı	150
Şekil 3.28 Harim Ahşap Kepenk Detayı.....	151
Şekil 3.29 Harim ve Esas Harim Kısımlarında Görülen Kalem İşi Süslemelerinin Bulunduğu Yerler.....	153
Şekil 3.30 Kadınlar Mahfilinin Mihrap Önünden ve Zemin Kat Tavan İzdüşüm Planında Görünüşü	156
Şekil 3.31 Rum Mehmed Paşa Camii Minberi	158
Şekil 3.32 Görünüş ve Tavan Planı.....	159
Şekil 3.33 Son Cemaat Yeri Sütunları	176

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 2.1 M.S 3.Yüzyılda Yapılmış Olan Roma İmparatorluğu'nun Yol Haritasının Marmara Bölümü	23
Harita 2.2 Üsküdar'ın Yakın ve Uzak Çevresiyle Ticareti	34
Harita 2.3 Osmanlı Dönemi'nde Anadolu'daki Önemli Yollar	35
Harita 2.4 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Yol Strüktürüyle İlişkisi.....	40
Harita 2.5 Pervititch Haritaları'nda Rum Mehmed Paşa Vakfına Ait Arasta ve Oluşan Yol Aksı	42
Harita 2.6 19. Yüzyılın Sonunda Üsküdar	43
Harita 2.7 1422 Yılına Ait Cristoforo Buondelmonti'nin İstanbul Haritası ve Üsküdar Detayı	52
Harita 2.8 Cristoforo Buondelmonti'nin İstanbul Haritalarında Üsküdar	52
Harita 2.9 1480 Yılına Ait Cristoforo Buondelmonti'nin İstanbul Haritası ve Üsküdar Detayında Rum Mehmed Paşa Camii	55
Harita 2.10 Kitab-ı Bahriye'de Bulunan Piri Reis Haritası	57
Harita 2.11 İstanbul Planında Üsküdar'ın Ait Olduğu Bütünün İçinde Ki Durumu..	70
Harita 2.12 1776 François Kauffer Haritasında Üsküdar'ın Kentsel Gelişmesi	73
Harita 2.13 1817 François Kauffer Haritasında Üsküdar'ın Kentsel Gelişmesi	73
Harita 2.14 19.Yy. Ortasında Çizilmiş İstanbul Haritasının Üsküdar Detayında Yeni Beliren Yerleşim Alanları	74
Harita 2.15 Şehir Haritasında Aynı Mahallelerin Üsküdar'ın Organik Yapısına Eklemlenmesi, 1922.....	74
Harita 2.17 Pervititch Sigorta Haritaları'nda Üsküdar İskelesi ve Meydanın Morfolojisi	78
Harita 2.16 Organik Kent Dokusuna Yönelik Dikey Eksenli Müdahale	79
Harita 3.1 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Alman Mavileri Haritasında Konumu ...	84
Harita 3.2 Pervititch Haritaları'nda Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Konumu.	84
Harita 3.3 İstanbul Planında Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Konumu, 1922.....	85
Harita 3.4 Pervititch Haritaları'nda Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Ait Olduğu Mahalle ve Üsküdar'ın Çarşı Bölgesi, 1930	103
Harita 3.5 Alman Mavileri'nde (1914) Türbe ve Cami Arasında Yer Alan Yapı Görölmekte.....	128

Harita 3.6 Pervititch Haritaları'nda (1930) Türbe ve Cami Arasında Yer Alan Yapı Görülmemekte.....	128
Harita 3.7 Pervititch Haritaları'nda Son Cemaat Yerinin Sol Kolunda Bulunan Dönem Eki	130
Harita 3.8 Alman Mavileri'nde Son Cemaat Yerinin Sol Koluna İnşa Edilen Dönem Eki	130

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 2.1 Marmaray Kazısında Ortaya Çıkarılan Apsidal Yapı	33
Fotoğraf 2.2 Üsküdar'da Kervanlar	37
Fotoğraf 2.3 Menderes Döneminde Üsküdar Arastası.....	41
Fotoğraf 3.1 Denizden Rum Mehmed Paşa, Ayazma ve Şemsi Paşa Camilerinin Birlikte Görünümü	81
Fotoğraf 3.2 1950'li Yıllarda Çekilmiş Üsküdar'ın Hava Fotoğrafında Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Konumu.....	82
Fotoğraf 3.3 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Konumu.....	82
Fotoğraf 3.4 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Uydu Fotoğrafı	83
Fotoğraf 3.5 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Hava Fotoğrafı.....	83
Fotoğraf 3.6 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Kitabesi.....	87
Fotoğraf 3.7 Güneydoğu Cephede Bulunan Tabhâne Odasının İç Mekânı	87
Fotoğraf 3.8 Zeynep Sultan Camii	94
Fotoğraf 3.9 Rum Mehmed Paşa Camisi	94
Fotoğraf 3.10 Devşirme Malzeme Olan Bizans Sütun Başlığı Örneği, Sütun Gövdesinde Kanatlı Haç İşareti	96
Fotoğraf 3.11 Minarenin Küp Bölümünde ve Şerefe Altında Mukarnaslı Bezeme Detayları.....	96
Fotoğraf 3.12 Kirpi Saçak.....	97
Fotoğraf 3.13 Caminin Ana Kapı Giriş Sahanlığından İç Mekânın Görünüşü.....	98
Fotoğraf 3.14 Kadınlar Mahfili Üzerinden Görülen Pençeli İki Oval Yarım Kubbe ve Stalâktitler	99
Fotoğraf 3.15 Güneybatı Cephe	101
Fotoğraf 3.16 Son Cemaat Yerinde Bulunan Ahşap Gergi ve Detay	102

Fotoğraf 3.17 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin 1920 Yılına Ait Bilinen En Eski Fotoğrafi.....	114
Fotoğraf 3.18 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin 1940 Yılı Fotoğrafi.....	115
Fotoğraf 3.19 Çökmek Üzere Olduğu Görülen Saçak	116
Fotoğraf 3.20 Son Cemaat Yerinin Yeniden Yapımı.....	117
Fotoğraf 3.21 Caminin Sıvalı ve Boya Giriş Duvarı, Türbenin Batı Duvarında Görülen Onarımlar	120
Fotoğraf 3.22 Güney Cephede, Çimento Harcı İle Yapılan Yalıtım ve Doğu Cephede, Farklı Dönemlerde Yapılan Derz Örnekleri Görülmekte.....	120
Fotoğraf 3.23 Doğu Cephede, Büyük Kemer Dolguları ve Aynı Cephede Kubbe Kasnağı Üzerinde Tespit Edilen Demir Çiviler	120
Fotoğraf 3.24 Son Cemaat Yerinin Solunda Bulunan Tabhâne Odasının Kubbesi (1920).....	121
Fotoğraf 3.25 Son Cemaat Yerinin Solunda Bulunan Tabhâne Odasının Kubbesi (1940).....	121
Fotoğraf 3.26 Kubbe Kasnağı Silmesi (1920)	123
Fotoğraf 3.27 Kubbe Kasnağı Silmesi (1940)	123
Fotoğraf 3.28 Kubbe Kasnağı Silmesinin Günümüzdeki Hali	123
Fotoğraf 3.29 Kible Yönünde Yarım Kubbe Silmesinde Kirpi Saçak.....	124
Fotoğraf 3.30 Yarım Kubbe Kasnağında Bulunan ve Silme Üzerine Taşırılan Pencere Detayı	124
Fotoğraf 3.31 1937 Yılında Yarım Kubbe Kasnağında Bulunan Pencere Detayı ...	124
Fotoğraf 3.32 Ana Kubbe Kasnağı Pencereleleri.....	126
Fotoğraf 3.33 Ana Kubbe Kasnağı Pencereleleri.....	126
Fotoğraf 3.34 Ana Kubbe Kasnağında ve Yarım Kubbe Kasnağında Bulunan Pencereleleri.....	126
Fotoğraf 3.35 Caminin 1950 Senesinde Çekilmiş Fotoğrafında Minarenin Görünümü	127
Fotoğraf 3.36 Minare Şebekesinin Kırılan Bölümüne Yapılan Muhdes Tamamlama	128
Fotoğraf 3.37 1937 Yılında Nicholas V. Artamonoff'un Güneybatı Yönünden Çektiği Fotorafta Türbe Önünde Bulunan Yapı.....	129
Fotoğraf 3.38 Cami Ve Türbe Arasında Yer Alan Yapı	129
Fotoğraf 3.39 Son Cemaat Yerinde Bulunan Muhdes Yapı	131

Fotoğraf 3.40 Son Cemaat Yerinde Bulunan Ek Yapının Kaldırılması ve Revak Ahşaplarının Onarılması	132
Fotoğraf 3.41 Ayverdi'nin 1950 Senesinde Çektiği Fotoğrafı.....	132
Fotoğraf 3.42 Son Cemaat Yerinin Yıpranmış Döşeme Detayı.....	133
Fotoğraf 3.43 Son Cemaat Sütunları Üzerinde Payanda ve Korkuluk Yuvaları.....	134
Fotoğraf 3.44 Sütun Gövdesinde Parmaklık Yuvaları	134
Fotoğraf 3.45 Son Cemaat Yerinin Solunda Bulunan Sütunun Yer Değiştirmiş Parçalarının Görünüş ve Detayı	135
Fotoğraf 3.46 Son Cemaat Yerinin Onarımdan Önceki Durumu ..	136
Fotoğraf 3.47 Davud Paşa Camisi'nde Giriş Aksının Vurgulanması	137
Fotoğraf 3.48 Aksaray Murat Paşa Camisi'nde Giriş Aksının Vurgulanması.....	137
Fotoğraf 3.49 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Son Cemaat Yerini Örtten Kubbeler	137
Fotoğraf 3.50 Giriş Cephe Alt Sıra Pencereleri	138
Fotoğraf 3.51 Giriş Cephe Alt Sıra Pencereleri	138
Fotoğraf 3.52 Caminin Giriş Cephesinin Denizden Görünüşü	138
Fotoğraf 3.53 Giriş Cephe Alt Sıra Pencereleri	138
Fotoğraf 3.54 Üst Sırada T3 Tabhâne Odası, Orta Sırada T4 Tabhâne Odası Altta, T2 Tabhâne Odası İç Mekânı	140
Fotoğraf 3.55 Ocak a1	141
Fotoğraf 3.56 Ocak b1.....	141
Fotoğraf 3.57 Güneybatı Cephesinde Tabhâne Bacası	142
Fotoğraf 3.58 1950 Tarihli Güneydoğu Yönünden Çekilmiş Fotoğrafı	142
Fotoğraf 3.59 1937 Tarihli Fotoğrafta Güneybatı Yönünde Bulunan Baca.....	142
Fotoğraf 3.60 1953 Onarımında Yapılan Bacanın Günümüzdeki Durumu	142
Fotoğraf 3.61 Güneydoğu Yönünde Bulunan Tabhâne Odasının Girişindeki Tuğla Döşeme.....	144
Fotoğraf 3.62 Güneybatı Yönünde Bulunan Tabhâne Odasının Harim Kısımına Çıkan Basamakları.....	144
Fotoğraf 3.63 Son Cemaat Yerine Bakan Duvarın Kuzeydoğu Yönünde Yer Alan Pencere Sahanlığında Bulunan Özgün Tuğla Döşeme Örneği	144
Fotoğraf 3.64 Son Cemaat Yeri Tuğla Döşeme	145
Fotoğraf 3.65 Kadınlar Mahfili Üst Kat Döşemesinin Sunta Malzeme İle Güçlendirilmesi.....	146
Fotoğraf 3.66 Kadınlar Mahfili Giriş Kat Döşemesine Ait Özgün Ahşap Doku.....	146

Fotoğraf 3.67 1920 Tarihli Fotoğrafta Giriş Cephesi ve Pencere Dışlıkları	146
Fotoğraf 3.68 1940 Tarihli Fotoğrafta Onarıldığı Anlaşılan Pencere Dışlıkları	147
Fotoğraf 3.69 Güney Cephede, Senesinde Fotoğrafçı Nicholas V. Artamonoff Tarafından Çekilmiş Bir Fotoğrafta Ayverdi'nin Tarif Ettiği Pencere	148
Fotoğraf 3.70 1937 Tarihli Fotoğrafta Görünen Pencerenin Günümüzdeki Durumu	148
Fotoğraf 3.71 Caminin Giriş Kapısı ve Detayı (Encümeni Arşivi)	149
Fotoğraf 3.72 Ayverdi'nin İlgili Eserinde Tarihi Belli Olmayan Fotoğrafta Özgün Giriş Kapısı	150
Fotoğraf 3.73 Özgün Olduğu Düşünülen Harim Giriş Kapısı	150
Fotoğraf 3.74 Kapının Sağ ve Sol Kanat Tablasından Detay	150
Fotoğraf 3.75 Özgün Olduğu Düşünülen Türbe Giriş Kapısı	150
Fotoğraf 3.76 Harim Kısmı Özgün Ahşap Kepek Örneği	151
Fotoğraf 3.77 Cami ve Türbe Pencere Dışlıkları	151
Fotoğraf 3.78 Türbe İçinde Tahrip Olmuş Pencere Dışlığı	151
Fotoğraf 3.79 Sırasıyla Şerefe Çıkışında Bulunan Muhdes Ahşap Kapı, Minareden Caminin Üst Örtüsüne Çıkılan Boşluk, Minare Girişinde Bulunan Muhdes Demir Kapı	152
Fotoğraf 3.80 Ana Kubbe Üzerinde Yer Alan Kalem İşleri	153
Fotoğraf 3.81 Yarım Kubbede Yer Alan Kalem İşi Bezeme ve Tespit Edilen Diğer Bezeme Katmanı	154
Fotoğraf 3.82 1940 Tarihli Fotoğrafta Görülen Esas Harim Bölümünde Bulunan Kalem İşi Süslemeler	154
Fotoğraf 3.83 Türbe İçinde Bulunan Kalem İşi Süslemeler	154
Fotoğraf 3.84 Günümüzde Türbe İçinde Bulunan Kalem İşi Süsleme Örnekleri	154
Fotoğraf 3.85 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Kadınlar Mahfili	155
Fotoğraf 3.86 Günümüzde Kadınlar Mahfilinin Mihrap Önünden Görünüşü	156
Fotoğraf 3.87 Kadınlar Mahfilinin Tavanının Pencere Kemeriyle Çakıştığı Nokta	157
Fotoğraf 3.88 Boyalı Kadınlar Mahfilinin Ahşaplarının Altında Görülen Boya Tabakası	157
Fotoğraf 3.89 Boyalı Kadınlar Mahfilinin Yapıyla Birleşme Noktaları	157
Fotoğraf 3.90 Harim Kısmının Görüldüğü Fotoğrafta Minber	158
Fotoğraf 3.91 Yatağan Camii/Fatih-Eğrikapı Minberi	158
Fotoğraf 3.92 Minber	158

Fotoğraf 3.93 Günümüz Muhdes olan minber	158
Fotoğraf 3.94 1940 Yılında Mihrap Nişinde Görülen Badanalı Kısım	159
Fotoğraf 3.95 Mihrabın 1950 Yılında Durumu.....	159
Fotoğraf 3.96 Mihrap Genel Görünüş.....	159
Fotoğraf 3.97 Caminin Güneydoğu Cephesinde Dağılmış Kurşun Levhaların İç Mekânda Sebep Olduğu Tahribat	161
Fotoğraf 3.98 Caminin Batı Cephesinde Aktarım Sistemi Elemanının İşlevini Yerine Getirememesinden Dolayı Oluşan Nemlenme.....	161
Fotoğraf 3.99 Caminin Batı Cephesinde Dağılmış Kurşun Levhalar	161
Fotoğraf 3.100 Çimento Katkılı Harç Kullanımı	163
Fotoğraf 3.101 Doğu Cephede, Kurşun Levhaların Duvarla Birleşme Yerlerinde Çimento Kullanımı.....	163
Fotoğraf 3.102 Çimento İle Yapılan Hatalı Restorasyon Uygulaması	163
Fotoğraf 3.103 Kalsiyum Karbonat Tuzlarının Yol Açtığı Kabuk Oluşumu ve Oluşan Tahribat	163
Fotoğraf 3.104 Hatalı Onarımların Özgün Kalem İşi Süslemelerde Neden Olduğu Tahribat	165
Fotoğraf 3.105 Türbenin Kuzey Duvarında Yer Alan Kalem İşi Örneği	165
Fotoğraf 3.106 Türbede Kalem İşi Bezelerin Kireç Badana İle Kapatılması	165
Fotoğraf 3.107 Giriş Cephesinde, Kuzeybatı Duvarında Bulunan Pencerenin Ahşap Kepengi	166
Fotoğraf 3.108 Giriş Cephesinde, Kuzeydoğu Duvarında Bulunan Pencerenin Ahşap Kepengi	166
Fotoğraf 3.109 Özgün Giriş Kapısının Üzerinde Görülen Kalın Boya Tabakası Ve Yıpranmalar.....	166
Fotoğraf 3.110 Kadınlar Mahfilinin Ahşap Elemanlarına Sabitlenmiş Tesisat Kabloları.....	166
Fotoğraf 3.111 Kadınlar Mahfilinin Ahşap Elemanlarına Sabitlenmiş Tesisat Kabloları.....	166
Fotoğraf 3.112 Son Cemaat Yerinin Sol Kolunun En Ucunda Yer Alan Sütun Üzerinde Görülen Bozulmalar	167
Fotoğraf 3.113 Pencere Sahanlığı Özgün Tuğla Döşeme	167
Fotoğraf 3.114 Güney Batı Yönünde Elektrik Panosundan Çıkan Yangının Sebep Olduğu Tahribat	168

Fotoğraf 3.115 Doğu Cephede, Güvenlik Kamera ve Tesisatının Yarattığı Görüntü Kirliliği.....	168
Fotoğraf 3.116 Kuzeybatı Yönünde Yer Alan Tabhâne Odasında Görülen Elektrik Panosu Ve Kablolar.....	169
Fotoğraf 3.117 Kuzeybatı Yönünde Yer Alan Tabhâne Odasında Görülen Aydınlatma Elemanları	169
Fotoğraf 3.118 Güneybatı Yönünde Yer Alan Tabhâne Odasında Görülen Tesisat Kabloları.....	169
Fotoğraf 3.119 Güneybatı Yönünde Yer Alan Tabhâne Odasında Görülen Doğalgaz Tesisatı	169
Fotoğraf 3.120 Harim Kısımında Muhdes Ahşap Kaplamanın Altında Bulunan Tuğla Doku.....	169
Fotoğraf 3.121 Güneybatı Yönünde Yer Alan Tabhâne Odası İle Harim Arasındaki Sahanlığın Özgün Tuğla Dokusu	169
Fotoğraf 3.122 Güneybatı Yönünde Yer Alan Tabhâne Odası İle Harim Arasındaki Sahanlığın Özgün Tuğla Dokusu	169
Fotoğraf 3.123 T3 Tabhâne Odası İç Mekânında Bulunan Taban Tuğlaların Durumu	169
Fotoğraf 3.124 Caminin ve Türbenin Doğu Cephesinde, Taş ve Tuğla Malzemelerde Görülen Bozulmalar	170
Fotoğraf 3.125 Güneydoğuda Yarım Kubbe Üzerinde Dağılmış Kurşun Plaka.....	170
Fotoğraf 3.126 Güneybatıda Yerinden Çıkmış Üst Örtü Kurşunu	170
Fotoğraf 3.127 Minare Şerefesi Mukarnalarında Rüzgârın ve Atmosferik Asitlerin Neden Olduğu Aşınmalar.....	171
Fotoğraf 3.128 Güney Cephe Duvarında Görülen Çatlak.....	172
Fotoğraf 3.129 Türbenin Batı Duvarında Görülen Açılmalar.....	172
Fotoğraf 3.130 Türbenin Doğusunda, Pencere Kemerinde Açılma.....	172
Fotoğraf 3.131 Caminin Harim ve Esas Harim Bölümlerinde Görülen Hatalı Onarımlara Bağlı Olarak Ortaya Çıkan Tahribat	173
Fotoğraf 3.132 Çatı Aktarım Sistemlerinin ve Toprak Drenajı Eksikliğinin Neden Olduğu Kısımda Nemlenme ve Buna Bağlı Tahribat	173
Fotoğraf 3.133 Türbenin Kubbe Kısımında Suyun Neden Olduğu Bozulma.....	174
Fotoğraf 3.134 Türbe Kubbesinde Sıva Çatlaklarının ve Nemlenmenin Neden Olduğu Bozulma	174

Fotoğraf 3.135 Minare Kaidesinde Görülen Ufalanma.....	175
Fotoğraf 3.136 Küfeki Taşta görülen Kabuklaşma.....	175
Fotoğraf 3.137 Minare Şerefesinde Görülen Siyah Tabaka.....	175
Fotoğraf 3.138 Son Cemaat Yerinin Sol Kolunda, Ortadaki Sütun Üzerinde Görülen Bozulmalar	177
Fotoğraf 3.139 Minare Kaidesinde Görülen Çatlamalar ve Parça Kayıpları	177
Fotoğraf 3.140 Kalem İşlerinde Donma-Çözülme Mekanizmasının Neden Olduğu Çatlama, Dökülme vb. Tahrifatlar.....	178
Fotoğraf 3.141 Üst Örtüde Büyüyen Ağaçlar	179
Fotoğraf 3.142 Üst Örtüde Bitkisel Oluşumlar	179
Fotoğraf 3.143 Güney Doğu Cephede, Nemlenmeye Bağlı Yosunlanma	180
Fotoğraf 3.144 Derz Aralarında Büyüyen Bitkisel Oluşumlar	180
Fotoğraf 3.145 Doğu Cephede, Büyük Kemerin Tuğlalarında Yosunlanma.....	180
Fotoğraf 3.146 Güney Batı Cephede Pencere Tabanında Yosunlanma.....	180
Fotoğraf 3.147 Türbe Kalem İşİ Süslemelerinde ve Tabhâne Duvarlarında Nemin Yol Açtığı Mantarlaşma Tahrifatı	181

TABLolar LİSTESİ

Tablo 3.1Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Onarımıyla İlgili Belgeler	112
Tablo 3.2 Eski Fotoğraflar Üzerinde Dönem Eklerinin ve Onarımlar.....	118

EKLER LİSTESİ

Ek 1 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Onarımına Dair Belge, 1268.....	197
Ek 2 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Onarımına Dair Belge.....	201
Ek 3 Rum Mehmed Paşa Camisi Minaresinin Onarımına Dair Belge, 1287.....	205
Ek 4 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Onarımına Dair Belge, 1268.....	207
Ek 5 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Onarımına Dair Belge, 1321.....	208
Ek 6 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Onarım İhalesi'nin Gazete İlanı	210
Ek 7 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin 1952 Yılında Hazırlanan Onarım Teknik Şartnamesi.....	211
Ek 8 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin 1953 Yılı Onarım İş Planı.....	223

Ek 9 Son Cemaat Yerinin Yapıldığı 1959 Tarihini Gösteren Fotoğraf	224
Ek 10 Tabhane Odasının Cami Görevlileri Tarafından Hane Olarak Kullanıldığını İfade Eden Belge	225

KISALTMALAR

Bkz.: Bakınız

Yy.: Yüzyıl

Vb.: Ve Benzeri

M.: Metre

Cm.: Santimetre

Kg.: Kilogram

1. BÖLÜM

GİRİŞ

1.1 Çalışmanın Amacı

Rum Mehmed Paşa Camisi, İstanbul'un fethinden kısa bir zaman sonra Üsküdar'a inşa edilmiştir. Çeşitli donatı elemanlarından oluşan ve bir çeşit külliye kompleksi olarak tasarlanan yapı, Üsküdar'ın karakteristik bir Osmanlı kenti olarak biçimlenmesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Külliye, özellikle Bizans döneminde, ticaretin yoğun yapıldığı bir yol omurgasının hemen üzerine inşa edilmiş ayrıca konumunun getirdiği avantajların zorunlu bir sonucu olarak kentsel-mekânsal biçimlenmenin merkezinde yer almıştır. Bu biçimlenme ile ilişkili olarak yapının kent içindeki konumunun dönüşümü ile yapının koruma durumu arasındaki ilişkinin zaman içindeki değişimi bu araştırma kapsamında temel problem alanlarından biri olarak belirlenmiştir.

Araştırma çerçevesinde, özgünlüğü ve mimari estetiği zarar görmüş, fiziksel yapısı yıpranmış Rum Mehmed Paşa Camisi'nin tarihsel kaynaklardan, kurumsal belgelerden ve akademik yayınlardan yararlanılarak değişim sürecinin ortaya çıkarılması, günümüzdeki durumunun belgelenmesi, koruma sorunlarının tespit edilmesi bağlamlarında değerlendirmeler yapılmıştır.

Araştırma temel olarak;

- Fetihden sonra bir Osmanlı kenti olarak biçimlenmeye başlayan Üsküdar'ın kurulum sürecinde, Rum Mehmed Paşa Camisi'nin nasıl bir etkiye sahip olduğunu anlamaya çalışmaktadır.
- Çeşitli dönemlerde caminin özgün mimari yapısına yönelik gerçekleştirilen müdahaleleri, bu dönemlerde yapılan dönem eklerinin özelliklerini ve yapılan onarımların yapının koruma durumuna etkilerini ortaya çıkarmaya çalışmaktadır.
- Günümüzde yapının koruma durumunu etkileyen bozulma faktörlerini ve bunların sebep olduğu tahribatları gün yüzüne çıkarmayı amaçlamaktadır.

1.2 Çalışmanın Kapsamı

İstanbul'un fethinden sonra karakteristik bir Osmanlı kenti olarak şekillenen Üsküdar'ın, kentsel-mekânsal biçimlenmesinde Rum Mehmed Paşa Camisi'nin etkisinin değerlendirilmesi, caminin Üsküdar'ın dönüşümüne ve gelişme çizgisine bağlı olarak koruma durumunun genel çerçevede nasıl olduğunun araştırılması, geçmiş dönemlerde yapının özgün mimarisine yönelik eklemelerin, onarımların ve müdahalelerin ulaşılabilen tüm kaynaklardan yararlanılarak analiz edilmesi, günümüzde yapının tahribatına yol açan bozulma faktörlerinin Rum Mehmed Paşa Camisi'nin koruma durumuna etkilerinin araştırılması ve bunların belgelendirilmesi çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Yapıyı oluşturan başlıca malzeme türlerinde özellikle taş, tuğla, sıva, harç, ahşap, gibi malzemelerde görülen bozulmaların karşılaştırmalı bilimsel malzeme analizleriyle tespit edilmesi bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Bununla birlikte araştırmada, yapıda tespit edilen bozulmalar ve tahribatlara yönelik bir koruma önerisi sunulmamış, başka bir çalışmanın konusu olduğu değerlendirilerek kapsam dışı bırakılmıştır.

1.3 Çalışmanın Yöntemi

Araştırmanın birinci bölümünde çalışmanın amacı, kapsamı ve yöntemi kısaca anlatılmıştır. İkinci bölümde Rum Mehmed Paşa Camisi'nin inşa edildiği ve ait olduğu Üsküdar'ın kent kimliği uyarınca, kent ve Osmanlı kenti kavramlarına odaklanılmıştır. Bu bağlamda Osmanlı kenti adlandırması ve özellikleri incelenmiş, ortaya çıkış dinamikleri değerlendirilmiştir. Bu aşamada Osmanlı kenti kavramıyla ilgili yazılmış kaynaklar incelenmiş, özellikle M. Maurice Cerasi, Stefanos Yerasimos, Sevgi Aktüre, Mustafa Cezar, Doğan Kuban, Uğur Tanyeli, Nagehan Üstündağ gibi yazarların çalışmalarından yararlanılmıştır.

Aynı bölüm kapsamında Üsküdar'ın Osmanlı öncesi dönemlerden kalan fiziksel mimari mirasının belirlenmesi ve kentin fiziksel-morfolojik yapısının anlaşılması için tarihsel kaynaklar üzerinde tarama yapılmış, fetihten önce Üsküdar'da bulunan fiziksel- mimari yapılara ait veriler tasnif edilmiş, ortaya çıkan sonuçlar harita üzerinde gösterilmiştir. Bu noktada Semavi Eyice'nin "*Fetihten Önce Üsküdar*" adlı makalesi, Mehmet Mermi Haskan'ın "*Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*" ve İbrahim Hakkı Konyalı'nın "*Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi*" adlı eserlerinden

faýdalanılmıştır. Devamında Üsküdar'ın yüzyıllar içinde geçirdiği dönüşüm, dönüşüme yol açan, dönüşümü koşullayan faktörler ışığında incelenmiştir. Özellikle Üsküdar'ın kentsel strüktürünü oluşturan başlıca mimari öğeler; külliyeler, camiler, hamamlar ve su yapıları yüzyıllara göre tasnif edilerek haritalara işlenmiş ve bunlardan yararlanarak kentin dönüşümü okunmaya çalışılarak çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır.

Üçüncü bölümde Rum Mehmed Paşa Camisi'nin konumu, tarihçesi ve mimari özellikleri incelenerek yapının temel özellikleri tanımlanmıştır. Aynı çaba içerisinde yapının Üsküdar'ın kent strüktüründeki önemi üzerinde durulmuş, bu bağlamda çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır.

Aynı bölümde Osmanlı Devlet Arşivi'nde ve vakıf arşivlerinden edinilen tarihsel belgeler, eski harita, plan ve rölöve çizimleri, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde ve Encümen Arşivi'nde bulunan 1920 ve 1940 tarihli fotoğraflar detaylı olarak incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Bu incelemeler sonucunda Rum Mehmed Paşa Camisi'nin muhtelif zamanlarda çeşitli müdahalelere maruz kaldığı, bu müdahaleler sırasında Bizans dini mimarisini çağrıştıran mimari öğelerinin, özelliklerinin ve estetiğinin değiştirilmeye çalışıldığı, çeşitli fonksiyonel amaçlara yönelik özgün planında olmayan eklemelerin yapıldığı görülmüştür. Bunlara ek olarak, yapının geçirdiği kapsamlı 1953 onarımından evvel yapıyı incelemiş olan Ekrem Hakkı Ayverdi'nin ve İbrahim Hakkı Konyalı'nın cami hakkındaki değerlendirmelerinden faydalanılmış ve bütün bunların ışığında yapıya yönelik geçmiş dönemlerde yapılan onarımların ve özgün olmayan eklentilerin analizi yapılmıştır. Aynı çaba içinde yapının günümüzde ne durumda olduğu, yapıyı oluşturan mimari elemanlarda ve malzemelerinde görülen bozulma faktörlerinin Rum Mehmed Paşa Camisi'nin koruma durumuna ne yönde etki gösterdiği konularında, görsel incelemeye dayalı bir değerlendirme yapılmıştır.

2. BÖLÜM

KARAKTERİSTİK BİR OSMANLI KENTİ: ÜSKÜDAR

2.1 Kent Kavramının Etimolojisi

Kent kavramının Orta Asya Türkleri tarafından şehir kelimesini karşılamak için kullanıldığı bilinmektedir. Doğu İran kavimlerinden Soğd'ların dili Soğdça'dan Türklerin diline geçen -kend sözcüğü yaygın olarak kullanılmış: -Yarkend, -Taşkend, -Semizkend (Semerkant) örneklerinde olduğu gibi birçok büyük şehirler bu adlarla adlandırılmışlardır. Kent kavramı ile aynı anlamı ifade etmek üzere dilimizde yaygın olarak kullanılan şehir kelimesi de Farsça -şehr kökeninden gelmektedir (Ayverdi İ. , 2005, s. 29).

2.2 Kent Olgusu

“Bir şehir, farklı türde insanlardan oluşur; benzer insanlar bir şehir meydana getiremez” (Aristoteles, 1993, s. 32).

Kentin¹ kökenine ilişkin evrensel hipotezler geliştirilemeyeceğine ilişkin çeşitli boyutlarda ve düzlemlerde yaygın bir kanaat ve kabul mevcuttur. David Harvey, bahsi edilen bu yaygın kanaat ve kabulü bugün, mekân ve kent tartışmalarında klasik bir eser olarak kabul edilen Sosyal Adalet ve Şehir adlı çalışmasına giriş yaptığı *“Kent, kuşkusuz karmaşık bir şeydir”* cümlesi ile destekler (Harvey, 2003, s. 27). Devamında kavramın epistemolojik zorluklar barındırdığını, bu nedenle kentin ortaya çıkışını sınırlı, dar bir çerçevede ele alan indirgemeci yaklaşımları eleştirir. Kenti çözümlenmede karşılaşılan zorlukların bir kısmı onun kendine özgü karmaşıklığı ile ilgili olduğu ve durumu anlamada ve tanımlamada kullanılan kavramlar çoğu zaman tutarsız ve yetersiz olduğunu vurgulamaktadır (Harvey, 2003, s. 27).

Kentlerin kökenine ve ortaya çıkış nedenlerine ilişkin yürütülen tartışma ve araştırmalar kapsamında genel geçer bir *“kent kuramı”* ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Ancak bu tartışma ve araştırmalar şimdiye değin üzerinde

¹ Çalışma boyunca kavramsal kargaşaya mahal vermemek için kent sözcüğü kullanılacaktır. *“Şehir”* sözcüğü bütün boyutlarıyla kent kavramını karşılamadığı gibi kent kavramının yerine kullanıldığında onun anlamı daraltan bir özelliği de mevcuttur.

ortaklaşmış bir kuram ortaya çıkaramamıştır. Ancak çeşitli disiplinler kent olgusunu ve kent gerçekliğini, tarihi ve toplumu anlama, tanımlama çabaları uyarınca bir laboratuvar olarak kullanmışlardır (Harvey, 2003, s. 27). Lampard, kentin kendine özgü karmaşık doğasının anlaşılması için evrensel geçerliliği olan hipotezler aranmaması, buna karşın karşılaştırmalı alanlardan tanımlı önermelerle yetinilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Aslanoğlu, 1998, s. 20-23). Mumford'a göre: "*Kentin görünümünün hepsine uyan tek bir tarif olmadığı, tek bir betimlemenin onun embriyonik toplumsal çekirdek halinden olgunluk evresindeki karmaşık biçimlerine, oradan da son dönemlerdeki fiziksel çözülmeye kadar geçirdiği bütün dönüşümleri karşılayamaz*" (Mumford, 2007, s. 13).

Kent araştırmacıları kent olgusunu morfolojik (biçimsel), fonksiyonel ve her iki özelliği ifade eden yaklaşımlar olmak üzere üç farklı kategoride ele almaktadırlar (Bal, 1999, s. 20). Kenti ve kentsel mekânı tanımlamada kullanılan bu üç görüşün sahipleri farklı düzlemlerde tartışmaya katkı sunmuşlardır. Morfolojik yaklaşımların başlangıç noktasını coğrafya oluşturmaktadır. Bu yaklaşım sahiplerine göre kentsel mekânın biçimlenmesinde başat faktör coğrafya/topografya, bir anlamda doğa şartlarıdır. Kentlerin oluşumunda temel etkenin "*ulaşım*" olduğunu iddia eden tezlerin ise hareket noktasının coğrafya olduğu bilinmektedir. Ulaşım şartlarını ön plana alan bilim adamları şehirlerin bu nedenden dolayı nehir ağzlarında yahut kilit noktalarında, tepe ve ovaların buluşma yerlerinde oluşturulduğunu vurgulamıştır (Mumford, 2007, s. 46). Fonksiyonel yaklaşımlarda ise kent, ekonomik, sosyal, kültürel faaliyetlerin ve aktivitelerin gerçekleştirildiği yerleşim birimleridir. Örneğin Rossi, kentin sosyal yapısını okumanın kenti okumanın temeli olduğunu söyleyerek, kenti anlama sürecinde sosyal gerçekliklere, siyasete, dinsel inanışlara, geleneklere ve kültüre de önem atfetmekte, kent morfolojisinin bütünlüklü tanımlamalarına ulaşmak için söz konusu olgularında göz önünde tutulması gerektiğini vurgulamaktadır. (Rossi, 1994, s. 48). Kenti anlamada morfolojik ve fonksiyonel yaklaşımları birlikte ele alan görüş ise; coğrafyanın ve doğa şartlarının önemini kabul etmekle birlikte toplumların dinsel inaçlarının, ritüellerinin, sosyal ve kültürel karakterlerinin de kentlerin oluşum sürecinde önemli bir paya sahip olduğunu vurgulamışlardır.

2.3 Osmanlı Kenti

Osmanlı kenti olgusu, araştırmanın önemli bir bölümünü oluşturan ve tipik bir Osmanlı kenti olan Üsküdar'ın tarihsel süreç içindeki kentsel-mekânsal dönüşümü konu başlığını, daha doğru analiz etmek için irdelenmektedir. Bu bağlamda Osmanlı kenti tanımlaması, Osmanlı kentinin özgün yapısı, Batı kenti kavramıyla farklılığı, İslam Hukuku'nun Osmanlı kentinin oluşmasına etkileri ve Osmanlı kentinin organik yapısı incelenmektedir. Bu noktada Osmanlı kenti kavramının belli başlı özelliklerinin açıklanması ve yapılacak bu açıklamaların Üsküdar'ın doğru anlaşılmasına katkı sunması hedeflenmektedir.

2.3.1 Osmanlı Kentinin Özgünlüğü

Üstündağ ilgili çalışmasında “*Osmanlı kenti nasıl ortaya çıkar, hangi unsurlardan oluşur?*” diye sorar (Üstündağ, 2005, s. 154). Osmanlı kentinin nasıl ortaya çıktığı sorusuna yanıt vermek oldukça güçtür. “*Osmanlı kenti*”² dendiğinde akla ne geldiği/gelmesi gerektiği sorusuna verilen yanıtlar dikkate alındığında, alt başlıklar belirlemekte, “*İslam kenti*”, “*Arap kenti*”, “*Akdeniz kenti*”, “*Balkan kenti*”, “*Doğu kenti*”, “*Anadolu kenti*” vs. gibi farklı coğrafi, kültürel ve tarihî faktörlerin belirleyici olduğu bir yapı ortaya çıkmaktadır (Koç, 2005, s. 162). Ortaya çıkan farklı tanımlamaların ve adlandırmaların temel nedeni Osmanlı İmparatorluğunun oldukça geniş bir hâkimiyet alanının olmasıyla ilgilidir. Bu anlamıyla Osmanlı'nın eriştiği coğrafi büyüklük farklı toplumların, kültürlerin, iklimlerin ve farklı coğrafyaların sınırlarını zorlarken, egemenliğini taşıdığı her noktaya ortak bir kentsel/mekânsal form dayatmamıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin egemenliğini kullanış biçimindeki bu esneklik/gevşeklik toplumsal, kültürel, mimari farklılaşmayı ortaya çıkaran nedenlerden biri olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu coğrafi ve fiziksel büyüklük birbirinden farklı özelliklere sahip kent formlarını ortaya çıkarmıştır. Her tarihsel dönem ve her coğrafi bölge için farklı amaçlar ve farklı özellikler ön plana çıkmış olabilir. Dolayısıyla

² Bu nedenle araştırma boyunca kullanılacak olan “Osmanlı kenti” tanımlaması, Osmanlı İmparatorluğunun siyasi egemenliği altındaki coğrafyalar içinde bulunan kentlerin bütününe karşılamamaktadır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin siyasi egemenliğinin temellerinin atıldığı toprakların ve Osmanlı Devleti'nin siyasi egemenliğine yüzyıllar boyunca merkezlik yapmış bölgeler bu tanımlamanın fiziksel sınırlarını oluşturmaktadır. Bu sınırlardan Anadolu ve Balkan yarımadalarının büyük bölümünü içine alan coğrafya dâhilindeki kentler anlaşılmalıdır.

bütün Osmanlı kentleri için geçerli olacak tanımlamalardan ziyade, incelenecek tarihsel dönem ve coğrafi bölgenin genel eğilimleri, koşulları, toplumsal ve coğrafi topografyası ve hatta politik olayları göz önünde bulundurularak, ilgili coğrafi bölgeye özgü tanımlamalar ve çözümlenmelerin yapılması daha uygun görülmektedir (Üstündağ, 2005, s. 154).

“Her uygarlık kendi kentlerinin biçimlerini, karşı karşıya kaldığı dağ sistemi, coğrafyası ve miras kalan tarihi ile yaratır. Coğrafya ve tarih o uygarlığın bir ölçüde ayak uydurduğu veya tepki verdiği alın yazısı olur.” (Cerasi, 2001, s. 81) Fransız Marksist Sosyolog Lefebvre, her toplumun ve her üretim biçiminin kendi mekânını ürettiğini vurgular (Lefebvre, 1991, s. 31). Dolayısıyla Osmanlı kentinin oluşumu, gerek morfolojik, gerek fonksiyonel açıdan olsun Osmanlı toplumunun karşı karşıya bulunduğu koşullarla ilişkisinin bir sonucudur. Bu ilişkilerin bir sonucu olarak Osmanlı toplumu tarafından inşa edilen kentler batı tipi kent modellerinden farklıdır. Coğrafi, toplumsal, siyasal, kültürel farklılıklara dayanan Osmanlı toplumunun kendine özgü strüktür anlayışı, mekân tasavvuru ve inşa etme pratiği Osmanlı kentini ortaya çıkarmıştır.

Cerasi, araştırmacılar arasında Osmanlı kent sisteminin kendinden öncekilerin izinden gittiği konusunda yaygın bir kanının olduğunu söyler (Cerasi, 2001, s. 53). Ancak, Osmanlı kentleri büyük oranda eski toplumların mirası üzerinde, yeni bir politik düzen ve yeni bir sosyal yapılanma olarak ortaya çıkmaktadır, bu yönüyle Osmanlı kentinin yeni bir evre olduğu açıktır. Bu tanımlamadan hareketle Osmanlı kentinin üzerine kurulduğu coğrafi ve tarihsel koşulları ve çeşitli görünlere sahip gerçeklikleri sahiplenerek ve onlardan beslenerek kendine yeni bir kimlik inşa etme sürecinin somut ürünü olduğu söylenebilir.

2.3.2 Batı Kenti- Osmanlı Kenti

Üstündağ, genel düzeyde İslam kentinin özelde ise Osmanlı kentinin Weberyen ve batı merkezli okumasına karşı çıkar. Weber'in özgün olmamakla ve statik bir yapıyı sürdürmekle itham ettiği Batı-dışı kentin, yaşayan bir organizma olarak ele alındığında hiç de bu tanıma uymadığı görülür (Üstündağ, 2005, s. 152). Bunun en somut örneğini Osmanlı kentinde görmek mümkündür. Kendine özgü özellikleri ve kültürü ile Osmanlı kenti, İslam kenti ile her noktada eşit olmamakla birlikte, yine de

temel özellikleri bakımından İslam medeniyetinin mirasını taşıyan, yürüten ve birçok noktada yeniden üreten bir sentez olarak karşımıza çıkmaktadır.

Weber, eksiksiz, saf bir kent toplumunun oluşturulabilmesinin çeşitli şartlara bağlı olduğunu ve şu özellikleri taşıması gerektiğini ifade eder: Bir kale, bir pazar, kendine ait bir mahkeme ve özerk bir hukuk, ilgili bir birlik biçimi, kısmi bir özerklik ve kendi kendini yönetebilme, son olarak ise seçimlerinde şehir sakinlerinin katılımlarının gerçekleştiği yetkililerce yönetilme (Weber, 2000, s. 91-92). Özünde, Weber'in ideal kent olarak anlattığı model ve bu kenti tanımlamak için ortaya koyduğu ölçütler "Batı" kentini işaretlemektedir. Weber, sosyolojik alanda yaptığı analizlerde kullandığı ilerlemeci, pozitivist yöntemi kenti olgusunu çözümlerken de kullanmıştır. Bu çözümlere uyarınca kent evriminin nihai ve ideal sonucunun Avrupa kenti-Batı kenti olduğunu ileri sürmüştür.

Max Weber'in konu hakkındaki tanımlamaları, ortaya koyduğu ölçütler ve çözümlerine göre kent, esasında Batı kentidir. Weber'in konu hakkındaki görüşleri şu şekilde özetlenebilir: Ekonomik açıdan tanımlamak gerektiğinde kent, geçimlerini tarımdan çok ticaret ile sağlayan insanların yerleşim yeridir. Weber, ekonomik açıdan kentleri üretici, tüketici ve ticari kentler olmak üzere üç kısma ayırır. Mevcut olan kentlerin hemen hemen tamamı, bu üç tipin karması halindedir. Politik açıdan ise kent, *"Özel siyasal ve idari bağlantılara sahip kısmen özerk bir topluluk, bir "cemaat" olarak düşünülmelidir"*. Burada vurgu yapılan kavram siyasal özerkliktir (Üstündağ, 2005, s. 151).

Osmanlı kentinin temelini üç büyük medeniyetin çeşitli boyutlarda ki etkileri oluşturur. Osmanlı'nın kent konusunda iki temeli Selçuklu ve Bizans şehir kültürüdür. Bununla birlikte Osmanlıların Halep, Şam, Kahire ve Bağdat'ı almaları Arap- İslam şehirciliğiyle tanışmalarını sağlar. Osmanlı'nın aldığı yeni güney sahası şehirleri, Osmanlı şehirciliğinde üçüncü büyük etkeni teşkil eder. (Baykara, 1999, s. 528-529). "Osmanlı kentinin biçimsel tanımını yaparken, berrak ve basit bir modele indirgenemez olduğunu vurgulayan ideolojik, kültürel ve teknolojik birçok faktör arasında, duvarlarla çevrilmemiş bir kent oluşu ayrıca göze çarpar" (Cerasi, 2001, s. 80)

İmparatorluğun 14. yy sonlarında kurulmuş olmasına karşın Osmanlı kentine genel karakterini veren çizgilerin ve bu çizgilerin tanımladığı öğelerin biçimlenişi 16. yy sonlarına kadar sürmüştür (Cezar, 1985, s. 56). Zira Osmanlı kentinin içine doğduğu toplumsal gerçeklik Batı toplumlarının inşa ettiği kentlerden farklı olarak devlet otoritesinin yukarıdan belirleyiciliğine karşı daha dirençlidir.

Yerasimos, Mimari unsurlardan çok kentsel dokuyu kuran, birleştiren ortak bir paydadan söz edilebileceğini belirtir (Yerasimos, 1999, s. 15-17). ‘İslam kenti’ ile ‘Batı kenti’ arasındaki görünür karşıtlık temelde, Roma hukukunca yönetilen bir kent alanı ile İslam hukuku normlarına göre yönetilen bir kent alanı arasındaki farkların sonucudur. Bu iki farklı hukuksal yapının fiziksel varlığı İslam ve batı kenti karşıtlığının ya da farklılığının temelini oluşturur. Bu noktada Yerasimos Batı kenti ve Osmanlı kentinin temel farklılığının dinsel, hukuksal normlardan kaynaklandığını vurgular. Devamında dinsel ve hukuksal normlarda görülen belirgin farklılaşmanın toprağa yerleşme biçimini, mekânı kavrama/biçimlendirme pratiklerini de belirlediği, dolayısıyla kentlerinde bu pratikler uyarınca inşa edildiklerini belirtir.

2.3.3 İslam Hukuku’nun Osmanlı Kenti’nin Karakterine Etkisi

İslam kentinde yasalarla tanımlanmış bir kamu alanından söz etmek oldukça zordur; genel olarak komşuların ya da bütün cemaatin ortak mülkiyeti altında bulunan alanlar vardır. İslam hukukunda toplumsallığın sürdüğü mekânlara ilişkin Roma hukukundaki kamu hukuku alanında olduğu şekilde, kamu yararına dönük yaptırımlar uygulanamaz. Yerasimos, İslam kentinde özel alan ve kamu alanı arasında yaşanan gerilimi ve sürtüşmeyi açıklayabilmek için “çıkılmaz sokak” olgusuna dikkat çeker. Devamında “çıkılmaz sokak” statüsünün, kamu alanı üzerinde bulunan bir fiziksel yapının, yani herkesin üzerinde tasarruf hakkına sahip olduğu bir kentsel mekânın “özel kişi haklarının önceliği” uyarınca kapatıldığını vurgular (Yerasimos, 1999, s. 10-11). Dolayısıyla ‘İslam kenti’ olarak tanımlanan olgu, ne devlet otoritesinin istediği biçimde düzenli, güvenli ve kendi kontrolündeki bir kent modelinin, ne de bir cemaat tasavvurunun sonucudur. Devlet otoritesinin mutlak gücü, İslami teamüllerle ve şeriat kanunlarıyla muhafaza edilen cemaatin sergilediği “pasif direniş” karşısında başarısızlığa uğramaktadır. Buna karşılık Batılı modern devlet aygıtı ve onun “rasyonel” hukuk düzeni, özel mülkiyetin gasp edilmemesi ve bununla birlikte kamu yararı yükümlülüklerinin yerine getirilmesi türünden karşılıklı

uzlaşmalara dayalı toplumsal bir kontrat mekanizması oluşturarak geniş ölçüde başarı sağlamıştır. Osmanlı kenti esnek de olsa İslam hukukunun hükümleri doğrultusunda yönetilen bir kenttir ve İslam Hukuku'nda farklı özel mülklerin birbirlerine yaklaştığı, zaman zaman birleştiği ve bu mülklerin birbirine karıştığı durumların çözümü konusunda berrak bir açıklama getirememektedir. İslam hukuku alanında mevcut olan bu belirsizlik, özel mülk ile bir kamu alanını birbirinden ayıran bir sanal çizgi, bir mülkiyet sınırının tanımlanmasını zorlaştırır. Bütün bu etmenler, kent morfolojisini oluşturan yapı adalarının, yapıların, yol sistemlerinin ve kenti oluşturan diğer elemanların rastlantısallıkla oluşmuş düzensiz, amorf bir formun ortaya çıkmasını koştullamıştır.

Sınır kavramı Osmanlı dünyasında büyük bir muğlâklığa sahiptir. Sınır kavrayışının muğlâklığı diğer bir tanımlamayla esnekliği toprağa yerleşme biçiminde ve kent mekânlarının oluşturulmasında insanlara serbestlik ve keyfiyet kazandırmıştır. Dolayısıyla Osmanlı kentinde toprağa yerleşme biçimi ve yapı adalarının oluşturulması “düzenli” bir özelliğe sahip olmamıştır/olamamıştır. Bu düzensizliğin genel düzeyde İslam'ın etkin olduğu kentlerin tamamı için geçerli olduğu söylenebilir. Genelde İslam, özelde Osmanlı kentlerinin düzensiz ve amorf biçimlenmesi bu toplumların toprak mülkiyetinin başlangıcına kadar uzanır. Osmanlı'da toprağın gerçek sahibi devlettir dolayısıyla toprağın ekonomik rantı düşüktür. Toprağın mülkiyeti devlet tekelindedir ancak özel ve tüzel kişilere kullanım için ruhsat vermektedir. Devletin yani merkezi otoritenin her türlü tasarruf hakkına sahip olduğu toprakla ilgili bir parselizasyon yapmamış olması dikkat çekicidir. Zira toprağın mülkiyetinin merkezi otoriteye ait olduğu bir durumda kentlerin daha düzenli, programlı ve planlı biçimlenmesi beklenir. Oysa Osmanlı kentinde bu durum tam tersidir. Merkezi otorite mülkiyetinde olan toprağın kullanım hakkını özel ya da tüzel kişilere verir ancak katı anlamda müdahaleci değildir.

2.3.4 Osmanlı Kentinin Organik Yapısı

Kuban, ailenin ve tek konut biriminin Osmanlı kentinin sosyal ve fiziksel görünüşünün kilit noktası ve asıl yaratıcısı olduğunu belirterek kentin fiziksel biçimlenişini Osmanlı aile düzeni bağlamında açıklamanın önemine değinir (Kuban, 1968, s. 66). Kuban'a göre Osmanlı toplumunun dinsellikten ileri gelen mahremiyet duygusu/kaygısı konutların mimari planlarını büyük ölçüde belirlemekte, konutun

kendi içinde kapalı bir forma bürünmesinde etkili olmakta ve bunun doğal sonucu olarak konut ve sokak dokusunun organik bir yapıya dönüşmesine sebep olmaktadır. Kuban'ın şiirsel ifadesine başvurarak söylersek, Osmanlı'nın organik karakterli kent dokusunda :“*Konut, bahçesi, çiçeği, su sesi ile özel bir dünya... içe dönük bir mikrokozmosun adıdır* (Kuban, 1968, s. 66).” Bu mikrokozmosta doğa ve insan ilişkilerinin dolaylımsız birlikteliği hâkimdir ve kent mekânı bu birlikteliğin özgür edimleri sonucunda oluşur. Cansever (Cansever, 1997, s. 23). “*Osmanlı kentleri, tabiat ile insanın inşa ettiği âlemin, mimarının bir bütünlüğüdür*” diyerek bu birlikteliğe ve bu unsurların ortak etkinliklerinin belirleyiciliğine vurgu yapar. Bütün bu nedenler İslam'ın hâkim olduğu toplumlarda katı geometrik bir kent yapılanması yerine düzensiz, amorf, asimetrik bir yapılanmayı koşullar. Üstündağ'ın ifade ettiği şekliyle Osmanlı kentinin fiziksel yapılanması dağınık ve karmaşık görünse de aslında kendi içinde tutarlı ve Osmanlı toplumunun ihtiyaç ve beklentilerine uygundur (Üstündağ, 2005, s. 158). Osmanlı'da kent mekânının biçimlenmesinde eksik olan geometrik mekân anlayışı, mekân örgütlenmesini yapamamaktan değil, böyle bir gereksinme görülmediğinden ileri gelmektedir (Kuban, 2000, s. 339).

Yerasimos Osmanlı kentini, İslam hukukunun başlıca bileşenleri olan şariat ile örfün merkezinde yer alan “*Cemaat ile iktidar arasında, durmaksızın yinelenen ve hiçbir zaman kurumsallaşmayan bir kavganın toprağa kazınmış yazıtı*” olarak tarif eder (Yerasimos, 1999, s. 15). Yerasimos'un sözünü ettiği İslam Hukukundan ileri gelen bireyin görece özgürlüğü otoritenin yaptırım gücünden baskındır. Kent mekânının oluşum sürecinin birey ve İslam Hukuku arasında bir tür pasif direniş alanı olduğu vurgusu önemlidir. Zira otoritenin mekân kurgusu geometriktir ve bireyin müdahale etmesini ve kenti inşa etme sürecine müdahil olmasını istemez. Ancak Osmanlı Devleti'nde kent sakinleri hukuk alanında oluşan bu arakesitte kentsel mekânı eğilimleri doğrultusunda, belli bir kompozisyon çerçevesinde biçimlendirebilmiştir. Bu biçimlendirme, oluşturma ve inşa etme pratiği mutlak bir planlamaya, tasarıma ve bir ön kurguya büyük oranda kapalıdır. Kent, sakinlerinin kendiliğinden faaliyetleriyle birlikte düzensiz, amorf, asimetrik bir biçimde şekillenir. Sonuçta ortaya çıkan, gerek konut dokusuyla, gerek çıkmaz sokaklarıyla organik karakterli bir kent strüktürüdür.

Osmanlı kentinin organik yapısı masif kütleli bir görünüm sergilemez. Mahalle fonksiyonunun neden olduğu çok parçalılık ve görece bir otonomi egemendir. Bu durum Osmanlı devletinin merkezi otoritesinin yeterli ölçüde güçlü olmamasıyla da ilişkilidir. Otoritenin zayıflığı kontrol mekanizmalarının toplumsal yaşayışa nüfuz edememesini doğurmaktadır. Kontrol mekanizmalarının etkisizliği ise kent mekânının biçimlendirilme sürecinde doğal bir oluşumu koşullar. Bu doğal oluşum yekpare, masif kütleli kent dokusunun oluşmasını engeller. Batı kentlerinde ise bu durum ters bir seyir izler. Cansever bu durumu “*Parçalar, daima merkezle ilişkili olup, buna uygun olarak karakter kazanırlar. Böylelikle bir merkez etrafında dönen kapalı bir bütünlük oluşur. Temel fiziksel karakteristikleri doğrusal bir yol, mutlak bir geometri ve sınırlandırılmış açık mekânlar olan Rönesans kenti, kendisine hiçbir şeyin ilave edilemeyeceği ve hiçbir şeyin de çıkarılamayacağı bir bütünlüktür*” (Cansever, 1997, s. 63) diye açıklar.

2.3.5 Osmanlı Kentini Oluşturan Öğeler

2.3.5.1 Mahalle

Osmanlı kenti, genel olarak homojen bir kurulumu sahip mahallelerin birleşmesiyle oluşan heterojen bir yapıdır. Sözlükte bir yere inmek, konmak, yerleşmek anlamlarına gelen hall (halel ve hulûl) kökünden türetilmiş olan mahalle kelimesi bir yerleşim birimini ifade etmektedir (Yel, 2003, s. 323). Özellikle hulûl kelimesi ile olan etimolojik bağı, bireyin meşruiyet kazanarak toplumsallaştığı ilk birim olan ailenin, bir diğer önemli toplumsallaşma mekânı olan yere çıkışına işaret etmesi nedeniyle önemlidir. Cansever, mahalleyi tanımlarken bu konuya özellikle dikkat çekmekte ve “toplumun temel birimi olan aileyi çevreleyen evlerin, ailelerin birbirleriyle düzenlenmiş münasebetlerinin bütünü olan mahalle” şeklinde bir tanım yapmaktadır (Cansever, 2010, s. 154).

Osmanlı kentinde mahalle, sosyal ve fiziki bir birimdir. Mahalle, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir. Osmanlı çağındaki tanımı ile aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte ikamet ettikleri şehir kesimidir (Ergenç, 1996, s. 408). Osmanlı Mahallesi’nin fiziksel yapısı, konut, yol strüktürü ve çıkmaz sokaklarıyla İslâm kentinin bir prototipi görünümündedir (Kuban, 1994, s. 242).

Adalet Alada Bayramoğlu, Osmanlı Şehrinde Mahalle adlı çalışmasında (Alada, 2008, s. 123) Mahallenin Osmanlı toplumsal kuruluşunun ana çekirdeğini oluşturduğunu vurgular. Devamında birey için toplumsal kimlik aracı olan mahallenin, aynı zamanda, bireysel ve kamusal ilişkilerin gündelik yaşam ölçeğinde örgütlendiği bir mekânı da ifade ettiğini, merkezi idare gözünde ise yönetilenlerle ilişkisini sağlayabileceği toplumsal ve kurumsal olarak örgütlenmiş bir ara birim olduğunu belirtir.

Mahalle ve Cami İlişkisi

Camiler yalnızca birer dinî yapı olmaktan ziyade, Cuma namazları özelinde düşünöldüğünde politik bir karşılığı da bulunmaktadır. Dinsel, politik, (hatta İslam'ın ilk ortaya çıktığı dönemlerdeki cami olgusunu referans alırsak) idari fonksiyonları nedeniyle mahalle strüktürü içinde merkezî bir konumda bulunur³. Caminin edinmiş olduğu bu merkezi konum onun toplama, bir araya getirme özelliğinin bir fonksiyonu olmalıdır. Zira *Cem* ' "Toplanma, bir araya gelme" kökünden gelen *cami*, "toplayan, bir araya getiren" demektir (www.nisanyansozluk.com).

Mahallelerin şekil alma biçimleri analiz edildiğinde ilk karşılaşılan nokta, küçük topluluklar örgütlenerek cemaatleri oluşturur ve mahallelerin büyük bölümünün geleneksel cami çekirdeği etrafında oluşun bu cemaatler tarafından kurulduğu gözlenir. Mahallelerin küçük bir kısmı da semtte mülk edinmiş ileri gelen şahısların adına oluşturulduğu bilinir (Ayverdi E. H., 1958, s. 3). Cerasi Osmanlı toplumunun evlerini bir ibadethane veya dini kompleks çevresine inşa ederken içlerinde çoğunlukla bir kurucu, karizmatik dini lider veya sadece serveti ya da otoritesi için saygı duyulan bir kişi figürü bulunduğuna vurgu yapar (Cerasi, 2001, s. 71). Cerasi, temelde mahallenin oluşumuyla ilgili Ayverdi'nin ifadesine katılır fakat mahallelerin kuruluşunda, ileri gelen ya da karizmatik dini bir liderin sahip olduğu payın daha önemli olduğunu belirtir.

³ Demirci cami'nin bahsi edilen özellikleri hakkında şunları söylemektedir: "Halifeler, devlet başkanlığına geldiklerinde biatlarını bu câmide almışlar, politikalarını ilk olarak câmi minberinde açıklamışlardır. Aynı şekilde eyaletlere ve şehirlere atanan valiler, merkez câmiinde halkın karşısına çıkarak ve konuşmasını yaparak görevlerine başlamışlardır. Yine Fetihler, bu camilerden yönlendirilmiş, devlet yönetimiyle ve savaşlarla ilgili önemli kararlar câmideki cemaatle istişare edilerek alınmıştır." (Demirci, 2003, s. 137).

Osmanlı toplumunda mahalle büyük oranda cami-mescit ve bu yapılara eklenmiş imaret, hamam, çeşme, sıbyan mektebi gibi sosyal yapıların etrafında örgütlenmiştir. Çoğu zaman dini yapı inşa edildikten sonra söz konusu dini yapının çevresinde onunla tanımlanmaya başlayan mahalle oluşmaya başlar. Merkezi ya da yerel idare bir mahalle oluşturulmasına karar verdiğinde yaptığı ilk iş bu sosyal donatı yapılarını inşa etmek olmuştur. Cami, genel olarak İslam, özel olarak Osmanlı toplumlarında fiziksel mekânın düzenlenmesi ve biçimlenmesi için belirli bir odak noktası teşkil ettiği gibi, dinsel ihtiyaçların yanında zamanla, toplumsal, politik, entelektüel ve hukuksal bir merkez olarak da değerlendirilmiştir. Bu anlamda cami, topluluk-cemaat sisteminin kurulmasında bütünleştirilmesinde asıl belirleyici faktör olarak kabul edilmektedir (Alada, 2008, s. 183-193).

2.3.5.2 Külliye

Kısaca tanımlamak gerekirse, külliye; ortada câmi olmak üzere, çevresinde fonksiyonel olarak sıralanmış olan medrese, mektep, kütüphâne, dârulşifâ, tâbhâne (misâfirhâne), imâret (aşhâne), han-kervansaray, hamam, çeşme-sebil, arasta-çarşı, muvakkithâne, türbe ve benzeri yapılar topluluğuna denilmektedir (Akozan, 1969, s. 303).

Külliye, Osmanlı'nın yerleştiği topraklarda yeni bir yerleşmenin oluşturulması ya da var olan bir yerleşmenin geliştirilmesi/şenlendirilmesi için örgütlenmiş, vakıf sistemiyle doğrudan ilişkili, yapılar bütünü olan imaretin devamı niteliğindedir.⁴ İnşa edildiği dönemlerde toplumsal yaşantının odak noktası olan ve kamusal nitelik taşıyan külliyelerde mekân kurgusu geleneksel Osmanlı kentinin örüntüsü içinde gelişmiştir.

Külliye kompleksleri Osmanlı tarafından, bir mahalle yerleşiminin oluşumunu tetikleyici, teşvik edici fonksiyonel bir amaca yönelik olarak kurgulandığı söylenebilir. Bu yanı sıra Osmanlı kentinin oluşmasında, biçimlenmesinde ve kendine özgü bir karakter kazanmasında külliye komplekslerinin işlevi önemlidir. Çünkü bu

⁴ Akozan, imaret kavramının Anadolu Selçukluları'ndan başlayarak külliye ile eşanlamlı kullanılmış olduğunu belirtir (Akozan, 1969, s. 304).

yapılar büyüklükleri ve içerdiği donatı elemanları nedeniyle toplayıcı bir özelliğe sahiptir. İçerdiği elemanlar toplumun yaşamsal ihtiyaçlarına cevap üretecek biçimde kurgulanmıştır. Yeme, içme, barınma, eğitim gibi sosyal ihtiyaçları karşılayacak şekilde örgütlenmiş bu yapılar sistemi çoğu zaman Osmanlı kentlerinin çekirdeğini oluşturmuştur. Kuban, bu noktada camilerin fizikî olarak kendi içlerine dönük olma özelliklerinin çevrelerinde toplumsal eylemleri barındıran külliyelerin oluşmasına mani olmadığını belirtmektedir (Kuban, 1968, s. 71).

2.3.5.3 Çarşı-Pazar

Çarşı'nın kelime anlamı “*Cihar-Suk*” tamlamasından gelmektedir “*Cihar*” Farsça “*dört*”, “*suk*” ise Arapça bir kelime olup “*sokak, cadde*” anlamlarına gelmektedir (M. S. Şahinalp, 2012, s. 150). Ergin, “*Çar’şu*” kelimesinin Bizanslılardan kalma eski bir bedestenin kapısının karşısında dört sokağın bulunması ve zamanla buraya bu ismin verilmesiyle ortaya çıktığını söylemektedir (Ergin, 1997, s. 360).

Cami, külliye, imaret gibi yapı komplekslerinin lokalizasyonu yapıldığında bir anlamda bu yapılara yer seçildiğinde elbette ilgili çevrenin ticaret potansiyeli göz önüne alınmaktadır. Ticaret pratiğinin en önemli belirleyici unsurlarından birisinin “*yol ağı*” olduğu düşünüldüğünde, bu tür yapıların mal akışının sağlandığı yol ağlarının üzerine ya da yakınına inşa edilmelerini mantıklı kılmaktadır. Osmanlı kenti bağlamında değerlendirildiğinde bu tür dini, sosyal ve idari yapılar hali hazırda çarşı, Pazar sistemi yoksa bile bu potansiyele ve imkânlarla sahip yerlere yapılmaktadır. Burada mal değiş tokuşu/ticaret pratiği, dolaylıda olsa ana belirleyici faktördür. Bunun yanında henüz yeni kurulan bir cami/külliye kent içi arazi kullanımını bakımından coğrafi, topografik dolayısıyla fiziksel etkenlere bağ(ım)lıdır. Osmanlı kentinde ticari faaliyetlerin yoğunlaştığı mekân, başka bir ifadeyle ticaret alanı, kent bütünlüğünde önemli bir yere ve kendine has bir oluşum karakterine sahiptir.

Osmanlı kenti ekseninde yürütülen çalışmaların ve araştırmaların üzerinde en çok yoğunlaştıkları konulardan birisi kentsel bir donatı elamanı olan çarşı yapısının konumlanış biçimidir. Çarşı üzerinde yoğunlaşan ilginin temel sebebi; Osmanlı kenti bütünlüğü içerisinde ki yeri ve kent strüktürünü oluşturan diğer yapısal elamanlarla çarşı elamanının ilişkisidir. Bu tartışmaların ana nedeni Osmanlı kentinin merkezinin

yahut kent çekirdeğinin hangi strüktürel öğede temsil olunduğudur. Cerasi'nin aktarımında, Busch-Zantner'ın çarşı konusunda dikkatli ve sistematik değerlendirmesi önemlidir. Bu değerlendirmeye göre çarşı; küçük ve orta ölçekli kentlerde merkezi teşkil etmektedir ve yollar, genellikle düz bir alanda bulunan çarşıya doğru yönelirler (Cerasi, 2001, s. 112). Bu tanımlamadan çarşı yapısının kent içi ve kent dışı yol sistemiyle sıkı bir ilişkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Ergenç bu ilişkiyi Osmanlı kent strüktüründeki cami, bedesten ve imaret kompleksleri gibi egemen öğeleri sıraladıktan sonra: "*Şehre gelen yollar buralarda sonuçlanır ve aralarında düzenli bir bağlantı vardır. Bu odak noktaları arasındaki çatı, ekonomik etkinliklerin sahnesi olan çarşı ve pazar yerleri ile doldurulmuştur. Şehrin asıl merkezini bedesten oluşturur. Etrafında yalnızca bir geceleme niteliği taşımayan, aynı zamanda ticaret yeri olan hanlar yer almıştır. Çoğunlukla kentin büyük camii, ya da camilerinden bazısı da burada yer alabilir*" diye tanımlamaktadır (Ergenç, 1996, s. 420-421).

İnalcık, çarşığı merkezinde bedesten olan ve çevresinde çeşitli esnaf gruplarına ait dükkânlar, imalathaneler, han, hamam, imaret, cami ve hastanenin olduğu sahnenin toplu adı olarak tarif etmektedir (İnalcık, 1997, s. 120) Bu tanımlama kapsayıcılığı itibariyle çarşı elemanının kent strüktürü içindeki yerini oldukça iyi tarif etmektedir. Zira coğrafi anlamda, bir kentte, kent çevresinde veya kentin uzak bir noktasında yaşayan insanların, bir takım sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılanabildiği, ticaret-alışveriş fonksiyonu baskın ve merkezi iş alanını da içinde bulunduran kompleks bir sistem olan çarşı tarifine en yakın olanıdır.

Osmanlı kentinde ticari faaliyetler temelde iki çeşit mekânda yürütülmüştür: 1. Çarşı. 2. Pazar (Cezar, 1985, s. 4-8). Bu iki kentsel mekân nadiren beraber olmakla birlikte, çoğunlukla farklı mekânlarda konumlanırlar. Çarşı ve Pazar yapıları arasında ki temel fark: çarşı sabit bir mekândır. Çarşının temel birimi, zanaat ürünlerinin alışverişinin yapıldığı ticari yapılardır. Çoğu kez çarşı, ticari faaliyetlerin yanı sıra bir kısım sanayi faaliyetlerini de içermiştir. Bazı malların imalatı çarşı civarındaki atölye ve dükkânlarda gerçekleştirilmiştir. Aynı tür iş ya da üretimi yapanlar bir arada bulunmuş, buldukları mekânlar da o meslek grubunun adıyla anılmıştır. Pazarlar ise daha çok yiyecek maddeleri satışı için belirli geçici zamanlarda oluşturulmuştur. Kent strüktürü açısından bakıldığında, çarşı ve pazar yerlerinin kentin merkez

noktalarında konumlandığı ya da süreç içinde merkezin oralara kaydığı görülür. Bu doğaldır, zira çarşı ve pazar yeri, Osmanlı kentinin üzerine oturduğu iki esas unsurdur (İnalcık, 1997, s. 120).

Osmanlı kentinde pazar, ticari faaliyetlerin sürdürüldüğü bir mekândır ancak 'ticari merkez' olarak tanımlamak ya da ticari merkezin içinde bir mekân olarak tanımlamak zordur. Osmanlı kentinde ticari merkezi belirleyen öge çarşı sistemidir. Çarşı sistemi pazara göre daha kurumsal bir yapılanmayı ifade eder. Özünde, Osmanlı kent sisteminde işlevleri farklı olmakla birlikte pazar Osmanlı toplumunun, göçebeliğine çarşı ise yerleşikliğine dair izler taşır. Pazar geçicidir ve Osmanlı kentinde çoğunlukla Cuma günleri kurulur, kurulduğu mevki çarşıdan görece uzaktadır. Çarşı ise sabit mekânlardan oluşur ve çarşığı oluşturan dükkânlar arasında belirli bir iş bölümü vardır. Yerleşik ve sabit fiziki elemanlardan oluşan çarşı kent bütünlüğü içinde pazardan daha önemlidir. Cezar'a göre Osmanlı kentinde gündelik yaşamda hareket sağlayıp insan çeken alan çarşıdır ve kent bütününde hareket istikameti çarşıya yöneliktir (Cezar, 1985, s. 31). Dolayısıyla Osmanlı kentinde ticari merkez alanının esas karşılığı çarşıdır.

2.3.5.4 Çıkmaz Sokak

Kuban, Osmanlı kent sisteminde sokağın düzen dışı, plansız, gelişigüzel yapılanmasını ifade etmek için onları yapılardan arta kalan mekânlar olarak tarif eder (Kuban, 2000, s. 223). Dolayısıyla konut dışındaki kent, mahallelerde yaşayan geleneksel toplumun kent imgesinde yer almadığı için sokak, kent düzeyinde temsil edilen daha geniş yapısal odaklarla hiç bütünleşmemiştir. Sokakları, açık alanları ve parkları bütünlüklü bir kent imgesinin parçası haline getirebilmek Tanzimat'tan bu yana Türk planlamacıların ve yöneticilerin temel uğraşı olmuştur (Kuban, 2000, s. 354-355).

Stewig, Osmanlı kent içi yol strüktürünün karakteristik bir elemanı olarak tanımladığı çıkmaz sokak olgusu üzerinde durmaktadır. Stewig, çıkmaz sokağı "*Kısa veya uzun, başka kolları olan veya olmayan, genişliği birbiri ardınca değişen ve bir sona ulaşmadan kesilen yoldur*" diye tanımlar (Stewig, 1966, s. 7). Stewig'in ifadesi Osmanlı kentinde sokak sistemlerinin morfolojik özelliklerine yönelik bir tanımlamadır. Devamında çıkmaz sokakların, sokakları birbiriyle ilişkilendirmeyi

değil, yapıları sokakla ilişkilendirmeyi amaçlayan bir oluşum olarak tarifler ve “Doğulu” bir yapı olarak gördüğü bu elemanın büyük oranda İslamiyet’in etkisiyle oluştuğunu belirtir. Bununla birlikte çıkmaz sokak oluşumunun birbirinden farklı karmaşık faktörlerin etkisini taşıdığı ifade eder (Stewig, 1966, s. 7). Kuban ise durumu İslam geleneğinde halkın kendiliğinden gelişen bir karar sürecine bağlar ve çıkmaz sokak elemanının bu sürecin sonucunda ortaya çıktığını belirtir (Kuban, 2000, s. 354)⁵. Eldem, Osmanlı kentinde sokak sisteminin büyük mesafe kat eden yolları da dâhil ederek genişlikleri farklı, şaşılacak derecede dar, dolambaçlı, sık sık yön değiştiren, dirsek oluşturan özelliklerine vurgu yapar (Eldem S. H., 1987, s. 261).

Cerasi ise Osmanlı kentinin yol düzeniyle ilgili “ *Kesinlikle kuralsızdır, dardır ve kendi planimetrik yapısına uyumlu bir görüntüsünü sunması da güçtür*” diye tarif etmektedir (Cerasi, 2001, s. 88). Uğur Tanyeli, sokağın düzenlenmesinde belirlenmiş kurallar dizisinin yokluğunun çıkmaz sokak oluşumunun esas nedeni olduğunu vurgular. Tanyeli’ye göre, Osmanlı kentinde cadde ve sokak sisteminde belirli bir düzen ve kademelenme yoktur. Başka bir deyişle yol ağı benzer nitelikte olup, cadde-sokak ayrımı yoktur (Tanyeli, 1987, s. 157). Bu durumun asıl nedeni, bir yandan kentsel donatıların mahalle esaslı dağılımı iken, diğer yandan kent yaşamında hareketliliğinin az olmasıdır.

Geometrik bir düzene sahip olmayan, organik karakterdeki Osmanlı kent dokusunda bu özellikten dolayı sokakların dar olduğu genel kabul gören bir düşüncedir. Sokağın biçimsel yapısı, genişliği-darlığı, kıvrımlı yapısı kullanıcılarının dolaylı pratikleri tarafından belirlendiği söylenebilir.

Klasik Osmanlı’da bu kullanıcılar çoğunlukla yayalar ve yük taşıyan hayvanlardan oluşmaktadır. Kullanıcıların faaliyetleri özellikle sokağın kıvrımlı yapısı üzerinde

⁵ Yerasimos, çıkmaz sokağın oluşum yöntemlerinden birini “fina” kavramına başvurarak açıklamaktadır. Bu açıklamaya göre: “*Bir yolun karşı karşıya oturan iki ev sahibinin karşılıklı ilerlemeleri sonucunda tıkanması ve mahallenin geneline önemli geçiş güçlükleri çıkarmadığı ölçüde iki çıkmaz sokağa dönüşmesi, yolun kenarında oturan bütün sokak sakinleri için yararlı bir işlemdir; çünkü iki yeni çıkmaz, kenarlarında oturanların ortak mülkü haline gelmekte... mahremiyetin ve korunmanın bütün avantajlarına sahip olmaktadır.*” (Yerasimos, 1999, s. 13).

etkilidir. Eğimin az olduğu bir noktadan görece yüksek olduğu bir noktaya doğru uzanan yol strüktüründe sokakların kıvrımlı bir seyir izlediği görülür. Bunun temel nedeni yolun kullanıcılarının yaşayan canlılardan oluşmasıdır. İnsan ya da yük taşıyan hayvanlar yolu kullanma esnasında eğimin yükseldiği yokuşlarda eğime dikine kesen bir doğrultuda hareket eder. Bu hareket yolu uzatsa da eğimin neden olduğu zorluğu azaltır. Böylece ortaya kıvrımlı bir yol strüktürü çıkar. Bu yol strüktürü keçi yolu (patika) oluşumuna benzer karakterde bir mekanizmadır. Sokakların bu esrik hareketi büyük oranda topografyaya bağlıdır ve onun zorlamasının bir sonucudur. Kuban bu durumun kentin tepeler ve vadilerden oluşan topografyası düşünüldüğünde, yayalar için düz yolun en zahmetli yol olduğunu belirtir (Kuban, 2000, s. 442). Bu sebeple eğri büğrü, dolambaçlı sokaklar, topografyaya ve yaya ulaşım koşullarına doğal bir yanıtı. Dolayısıyla Osmanlı kentinde uzun bir aks boyunca sokağın lineer olarak devam etmesi çok ender görülen bir durumdur. Çıkamaz sokaklar bu mekanizma içinde yolun bir noktaya ulaşmadan çeşitli nedenlerden dolayı durmasıyla oluşur.

2.4 Üsküdar'ın Tarihsel Topografyası

Üsküdar'ın Osmanlı dönemi içinde uğradığı kentsel-mekânsal dönüşümü hazırlayan koşullar bu bölümde incelenmektedir. Bu bağlamda, Üsküdar'ın Tarihsel Topografyası aşağıda yer alan alt başlıklar içinde incelenmektedir.

- Üsküdar İsminin Etimolojik Kökeni
- Prehistorik Dönemlerde Üsküdar'ın Durumu
- Üsküdar'ın Arkeolojisi/Tarihsel Dönemleri
- Üsküdar'ın Coğrafi Kimliği
- İstanbul ve Üsküdar'ın İskân-İmar Edilme Süreci

2.4.1 Üsküdar İsminin Etimolojik Kökeni

Krizepolis kelimesinin etimolojisi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır, Onbinler'in Dönüşü adlı eserinde Ksenophon, (M.Ö. 401-400) “*Altıncı gün Kalkhedonia'dan Khrysopolis'e vardılar, ganimetleri sattılar ve orada yedi gün kaldılar*” diyerek Üsküdar'dan ‘*Khrysopolis*’ diye bahseder (Haskan, 2001, s. 19).

Scutari Üsküdar'ın Krizepolis isminden sonraki adıdır ve Scutari kelimesi Skytarion'dan gelmektedir. Skytarion ise Grekçe “*Skytos*” (ham veya tabaklanmış deri) kelimesinin karşılığıdır. Skytos kelimesinin Latincesi “*Scutum*” olup bundan türeyen “*Scutar*”, Roma hâkimiyeti devrinde Grekçe Skytarion'un karşılığı olarak kullanılmıştır. Antikçağ'da kalkanlar deriden yapıldığı ve imparatorların muhafızları da bu şehirde buldukları için Üsküdar'ın ilk adı olan Krizepolis'in yerine *Scutari* kelimesi geçmiştir. Ayrıca *Scutar*'ın etimolojik olarak Roma dönemine ait olduğu, kalkanlı Roma askerlerine Scutari denildiği ve bu askerlerin şehirde Scutarion adıyla bir de kışlası bulunduğu bilinmektedir (Bostan, 2012, s. 367).

Ayrıca bu dönemde Üsküdar için “*Damalis*” kelimesi de kullanılmıştır. **Damalis**, Bizans'ı kuşatan Atinalı General Charis (Hares)'in karısıdır⁶. Donanması ile gelip Üsküdar sahilinde karargâh kuran generalin karısı burada ölmüştür. Daha sonra Atinalı Generalin karısı Damalis buraya gömüldüğünden dolayı Bizanslılar tarafından bu kıyılar üzerindeki buruna (Şemsi Paşa, Ayazma ve Salacak arasındaki bölgeye) onun adı verilmiştir (Haskan, 2001, s. 19).

Hammer'e göre Üsküdar kelimesi Farsça “*asitander*” kelimesinden gelmekte ve İksenofon'a göre imparatorluğun postacıları anlamındadır. İranlılar da burada resmî bir posta teşkilatı buldurlduklarından dolayı buraya bu ismi vermişlerdir (Konyalı, 1976, s. 3). Üsküdar ismi “*ulak*” anlamına gelen Farsça “*esküdar*”, “*isküdar*” kelimeleriyle de benzerlik göstermektedir. Üsküdar'ın “*menzilhane*”, “*menzil*”, “*menzil atı*” anlamları da mevcuttur.

Evliya Çelebi ise “*Üsküdar*” kelimesinin aslının “*Eskidar*” olduğunu yanlış telaffuz edilmesinden dolayı “*Üsküdar*” olarak söylendiğini ifade etmektedir. Evliya Çelebi'ye göre Kadıköy kurulduktan sonra Üsküdar evleri Kadıköy'ün yeni evleri karşısında “*eski*” ve “*dar*” kaldığı düşüncesinden dolayı eski ve dar kalan bu yerleşim yerine “*Eskidar*” denilmiş, daha sonra ise “*Üsküdar*” adına dönüşmüştür (Çelebi, 1935, s. 6).

⁶Damalis rivayetlere göre Kızkulesi'ne gömülmüştür (Haskan, 2001, s. 22).

Özetle, Üsküdar isimin etimolojisi hakkında ortaya atılan görüşlerin sonucunda tarih boyunca *Krizepolis* (Chrysopolis), *Scutari* (Scutarion), *Damalis*, *Asitandar*, *Eskidar*, *Esküdar*, *Üsküder*, *İsküdar*, *Üsküdar* isimlerinin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

2.4.2 Prehistorik Dönemlerde Üsküdar'ın Durumu

Mehmet Nermi Haskan ilgili eserinde Üsküdar tarihini paleolitik dönemden başlatmış ancak Üsküdar'ın paleolitik ya da neolitik dönemlerde yerleşim yeri olduğu konusunda herhangi bir somut bilgi, veri ve buluntunun mevcut olmadığını belirtmiştir. Haskan, hiçbir buluntunun olmamasının Üsküdar'ın bu dönemlerde yerleşim yeri olarak seçilmediği ve iskân edilmediği sonucuna ulaşmıştır (Haskan, 2001, s. 21). Ancak İstanbul'un tarih öncesi dönemlerinde yerleşim yeri olarak kullanıldığı, yapılan arkeolojik kazılarla tespit edilen Fikirtepe, Kurbağlıdere, Pendik ve Yenikapı bölgeleri düşünüldüğünde Üsküdar'ın da bir prehistorik yerleşim yeri olma ihtimali oldukça yüksektir. Üsküdar'ın topografyası incelendiğinde bu tür bir prehistorik yerleşim için oldukça müsait olduğu görülür. Semavi Eyice, Fikirtepe-Kurbağlıdere örneğinde olduğu gibi insanların dere yataklarında ve arazinin iç kısımlarında yaşadıklarına dair izler bulunduğunu, Üsküdar'ın iki tarafından inen derelerin kıyılarında ilk insanların yaşamış olabileceğini söylemektedir (Eyice, 2004, s. 17). Özellikle Üsküdar'ın karakteristik topografyasını tamamlayan bir anlamda var eden Bülbüldere, Çavuşdere ve Balaban derelerinin alüvyonlarıyla ortaya çıkan düzlükler ile bu derelerin yakın çevresi bu tür bir yerleşim için uygundur. İstanbul'da tespit edilen prehistorik yerleşimlerin ortak özelliği, mevcut olan derenin denize döküldüğü noktanın yakınında kurulmuş olmasıdır. Bununla birlikte adı geçen yerleşimlerin ortak özelliği olarak, denize yakınlığın gözetilmesi bu yerleşimler arasında ilişkinin olduğunun göstergelerinden biridir. Dolayısıyla Pendik-Fikirtepe-Yenikapı yerleşim zincirine özel topografik konumu nedeniyle Üsküdar'ın da eklenebileceği düşünülebilir.

2.4.3 Üsküdar'ın Arkeolojisi/Tarihsel Dönemleri

Haskan'a göre eski çağlarda Üsküdar'a yakın çevrelerde oturanlar bazı Trak kabilelerinden oluşmaktaydı. Bitinya aynı zamanda Trakya anlamına da gelmektedir. Daha sonra ise sırasıyla Hititler, Fenikeliler, Akalar, Persler, Büyük İskender, Bitinya Krallığı, Roma İmparatorluğu, Bizans ve Osmanlı dönemleri gelmektedir (Haskan, 2001, s. 21). İbrahim Hakkı Konyalı Üsküdar tarihini ayrıntılı bir şekilde anlatırken,

konuyu Bitinililer, Frigyalılar, Atinalılar, Fenikeliler, İranlılar, Bizanslılar, Emeviler- Abbasiler, Danişmendliler, Osmanlılar ve Türkiye Cumhuriyeti olarak tasnif eder ve Üsküdar tarihini bu kültürlerin etkinliği bağlamında değerlendirir (Konyalı, 1976, s. 8).

Çeşitli tarihsel dönemlerde Persler, Büyük İskender, Bitinya Krallığı, Roma İmparatorluğu Üsküdar'a hâkim olmuş ve M.S. 324 senesinde Roma İmparatoru Constantinus'un Roma'dan başka bir yerde bir başkent oluşturma düşüncesiyle Byzantion (İstanbul)'u tercih etmesi ve buraya yerleşmesinden hemen sonra Bizans İmparatorluğu'nun kontrolüne geçmiştir. Constantinus önce Niş'i, Sofya'yı ve sonra Troia'yı düşünmüş ancak nihayetinde Byzantion üzerinde karar kılmıştı (Haskan, 2001, s. 24). Üzerinde bulunduğu jeostratejik konum dolayısıyla Bizans Döneminde önemli bir ticaret ve konaklama merkezi haline gelen Üsküdar zamanla bu özelliklerinden dolayı önemli bir kent kimliğine bürünmüştür

Tarihçilere göre Üsküdar Fenikelilerin birbirlerine yakın olarak kurdukları iki liman şehrinde biridir. Diğeri ise Khalkedonya (Kadıköy) dür. Herodotos, Khalkedonluların kentlerini Bizanslılardan on yedi yıl önce kurduklarını belirtmektedir. Bu bilgiye göre Üsküdar'ın da, İstanbul'dan önce kurulmuş bir yerleşim yeri olduğunu söylemek mümkündür (Taşçı, 2012, s. 213). Milâttan önce 410 'da Atinalı Alkibiades'in buradaki iskele etrafında teşekkül eden kasabayı surla çevirdiği kaydedilir ⁷ (Bostan, 2012, s. 364). M.Ö. 410'larda “*On binler Mezopotamya'dan dönerken kuzeye yöneldiler, Karadeniz boyunca ilerlediler ve Khryso polis'e geldiler. Yedi gün kaldılar, birlikte getirdikleri ganimetleri sattular*” denmektedir (Karagöz, 2008, s. 6). Karagöz'ün aktardığı bilgiyle paralellik gösteren başka bir bilgiyi Bostan şöyle aktarır: “*Milâttan önce 404 'te Ksenofon, Onbinler'in Asya'dan dönüşte ganimetlerini burada pazarladıklarını yazar*” (Bostan, 2012, s. 364).

⁷ Üsküdar'ın surlarla çevrili olduğuna ilişkin M. Hanifi Bostan'ın aktardığının dışında başka bir veri bulunmamaktadır. Bununla birlikte bu veriyi doğrulayacak türden, Üsküdar'ın surlarla çevrili olduğunu gösteren somut bir buluntuya şimdiye değin rastlanmadı. Ancak Evliya Çelebi Üsküdar'ın surlarının yıkıntılarında görmüştür ve kendi bağının içinde kale burçlarının temelleri olduğunu belirtmiştir (Konyalı 1976, s. 8). Fakat Üsküdar'ın Kadıköy'e bağlı bir yerleşim yeri olması ve Kadıköy'ün bir surla çevrili olması konusunda bütün kaynakların birleşmesinden hareketle bunların Kadıköy kalesinin döküntüleri olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Ayrıca Üsküdar'ın hendeklerle çevrili olduğunu Evliya Çelebi ilgili eserinde yazmaktadır (Konyalı, 1976, s. 33).

Eyice Khryso polis'in geç Roma çağında önemli bir olaya da sahne olduğunu bildirir. 4. Yüzyıl başlarında iktidarı ele geçirmek için çarpışan komutanlar arasında son mücadele Crizopolis'te Constantinus ve Licinius arasında gerçekleşir. Üsküdar'ın doğu tarafındaki düz arazide olan bu savaş Roma İmparatorluğunun tek sahibi olarak kalan I. Constantinus tarafından kazanılmıştır (Eyice, 2004, s. 17).

Harita 2. 1 M.S 3.Yüzyılda Yapılmış Olan Roma İmparatorluğu'nun Yol Haritasının Marmara Bölümü (www. prints.culturelabel.com).

M.Ö 1000 yıllarında Fenikelilerin Üsküdar sahillerinde bazı yapılarının olduğu kaynaklarda mevcuttur (Haskan, 2001, s. 264). Fenikeliler, sahilden Kızkulesi'ne doğru uzanan sığlık kısmı büyük taşlarla doldurarak bir mendirek meydana getirilmiş ve bugünkü Salacak sahilinin olduğu yerde bir liman elde etmişlerdi. Fenikeliler deniz ticaretiyle tanınan bu limanın yakınına tersaneler inşa etmişlerdir. Fenikelilerin diğer bir limanları da şimdiki vapur iskelesinin olduğu yerde bulunuyordu. 1990'lı yıllarda yapılan kanal çalışmalarında da görüldüğü gibi Gülnuş Emetullah Valide Sultan Camii'nin ambarları önü ve Balaban Tekkesi'nin deniz taraflarının geçmişte deniz olduğu, çıkan kum, midye, istiridye kabuklarından anlaşılmıştır. Bu çalışmalarda ayrıca kayık bağlamaya yarayan birçok da kazık meydana çıkmıştır (Haskan, 2001, s. 264).

Üsküdar'da yürütülen Marmaray kazılarında Haskan'ın anlatımını destekleyen sonuçlar elde edilmiştir. Kazı'da ele geçen bulgulara göre Üsküdar Meydanı'nın olduğu bölgenin Bülbül ve Çavuş derelerinin birleştiği ağız dar olan antik bir limandır ve Kız Kulesi de limanla ilişkili bir gözetleme kulesi işlevinde inşa edilmiş olmalıdır.⁸ Marmaray kazıları sırasında ele geçen çanak çömlek parçaları Üsküdar tarihinin somut olarak milâttan önce VI-V. yüzyıllara kadar uzandığını kanıtlamıştır. Bu kazılarda Roma dönemine ait ev eşyaları, heykelcikler ve mezar taşları ortaya çıkarılmıştır (Karagöz, 2008, s. 2).

İsmi daha sonra Bizans İmparatorluğu olacak olan Doğu Roma'nın kontrolünde olduğu tarihsel dönem içerisinde haçlı orduları tarafından da işgal edilen veya bir süre kontrol altına tutulan Üsküdar 1351-1352 tarihinde Türklerin eline geçmiştir. Ancak belirtildiği üzere bu tarihten önce de, Müslüman Araplar ve Osmanlılar Üsküdar'a defalarca gelmişlerdir. Örneğin 715 senesinde Halife Velid İstanbul'u kuşatmış ve ordusu İzmit yakınlarında Bizans ordusunu mağlup ettikten sonra Üsküdar'a kadar ilerleyebilmiştir.

Haskan, Üsküdar'ın Türklerin eline geçme tarihi olarak, iki farklı tarih belirtir. "*Üsküdar 1351 tarihinde Türklerin eline geçtiğine göre*" (Haskan, 2001, s. 30) ve "*Üsküdar her ne kadar 1352 tarihinde Türklerin eline geçmişse de bu uzun ömürlü olmamıştır*" şeklinde birbirinden farklı iki tarihi vurgular (Haskan, 2001, s. 32). Konyalı, bu tarihi 1352 olarak işaretler (Konyalı, 1976, s. 21-22). Üsküdar, 1402 Ankara Muharebesi'nden hemen sonra Türklerin elinden çıkmıştır. Çelebi Mehmed zamanında Türk atlıları Çamlıca tepelerine hatta Doğancılar'a kadar gelebiliyorlardı, fakat bu kesin ve kalıcı bir yerleşmeye dönüşmemiştir. Sadece gözetleme yerleri tesis edilmişti. Kesin yerleşme ancak İstanbul'un fethinden sonra gerçekleşmiştir, yalnız 1352'den 1452 tarihine kadar geçen bir asırlık zamanda Türkler bu bölgenin kontrolünü hiç bir zaman ellerinden bırakmamıştır (Haskan, 2001, s. 32).

Tarihsel süreç içinde birçok kavim veya devlet tarafından yönetilen veya istila edilen Üsküdar'ın tarihsel topografyasını etkileyen dönemler açısından değerlendirildiğinde

⁸Şehrazat Karagöz'ün Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezinde Yaptığı konuşmanın tam metni için bkz.: www.obarsiv.com/pdf/sehrazat_karagoz.pdf. Erişim Tarihi: 23.02.2014

temel olarak dört önemli alt döneme ayrılabilir. Bizans öncesi, Bizans, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti olarak kaydedilebilir. Bu dönemler aynı zamanda Üsküdar'ın tarihsel topografyasını ortaya çıkaran, ona özgün karakterini veren ve temel özelliklerinin oluşmasına katkı sunan dönemlerdir.

2.4.4 Üsküdar'ın Coğrafi Kimliği

Üsküdar'ın İstanbul bütünlüğü içindeki coğrafi konumunu incelemeden önce İstanbul'un içinde bulunduğu büyük çerçevede ki konumunu kısaca açıklamak gerekmektedir zira Üsküdar İstanbul bütünlüğü ile tanımlı ve anlamlıdır.

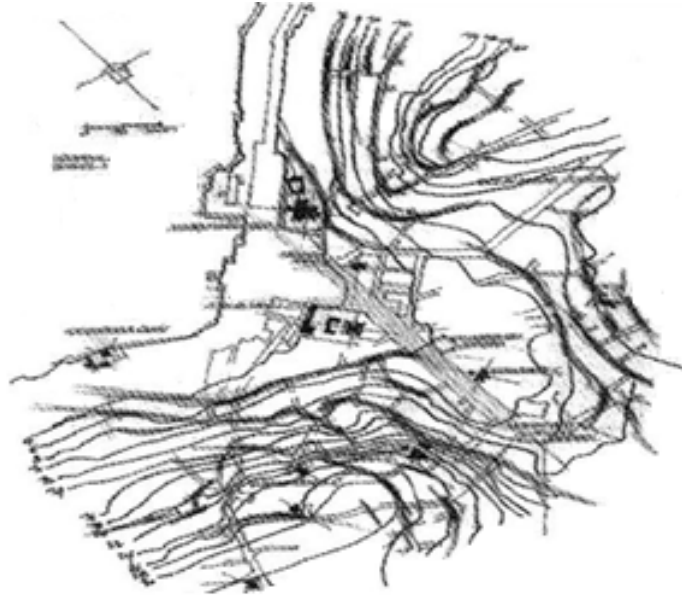
İstanbul'un özel bir topografyaya sahip olduğu kabul edilmektedir. Bu özelliği bir boğaz üzerine kurulu olmasından ileri gelmektedir. Kent, Karadeniz ve Ege Denizi arasında trafiğin düğümlendiği bir noktayı oluşturmaktadır. Bununla birlikte İstanbul'un topografyasının en karakteristik özelliği; yedi tepe üzerinde ve çevresinde kurularak gelişmesidir. Kent bu tepelerin yol açtığı vadilerin oluşturduğu bir arazi üzerinde yer almaktadır. Bu coğrafi konum, Roma döneminden kullanılan, İstanbul'u Edirne-Draç hattı üzerinden Roma'ya bağlayan yolun üzerinde yer almaktadır.

Kuban, İstanbul'un yerleştiği coğrafi alanın temel karakteristik özelliğinin jeostratejik konumundan ileri geldiğini belirtir ve step Dünyası ile Akdeniz çevresinin ticaret ilişkilerini sağlayan bir su yolu üzerinde, açık deniz dalgalarından etkilenmeyen Haliç (*Keras*) gibi bir limana sahip olmasının önemine vurgu yapar (Kuban, 1969, s. 26).

İstanbul'un ilk çekirdeğini temsil eden tarihi yarımada'nın doğu sahilleri topografik açıdan bir deniz kıyısı yerleşimini oluşturur. Tepelerin yol açtığı engebeli arazi yerleşimi özelliği dolayısıyla tepe ve kıyı hattının çeşitli yapılar tarafından ayrıldığı görülür. Mantran, bu durumu Topografyanın kent bileşenlerinin dağılımı üzerinde etkili oluşuna bağlar ve topografyanın bu etkisinin yerleşme bölgeleri ve kentsel faaliyet alanlarının birbirlerinden ayrılmasını sağladığını vurgular (Mantran, 1986, s. 19-23).

İstanbul'un en önemli yapısal özelliklerinden bir diğeri Haliç ve Boğaz tarafından ayrılan üç büyük yerleşme biriminden, İstanbul, Galata ve Üsküdar'dan meydana

gelmesidir. Haliç ve Boğaz yerleşmeleri bu birimlerin uzantılarıdır. Bu ayrılma kuşkusuz topografyanın doğal bir sonucudur aynı zamanda. Adı geçen coğrafi birimler geçmişte, fiziksel olarak da değişik bir görünüme sahiptir. Sur içi kentin genel görünüşüne hâkimdir. Oysa bugün, sınırları alabildiğine genişlemiş ve surlara kadar uzanan sur dışı yerleşim bölgeleri vardır. Eski Galata, Beyoğlu yerleşmeleri Boğazın sonlandırdığı küçük bir alanı kaplamaktadır. Kentin doğu yakasında ise fiziksel olarak geçmişte birbirinden kopuk olan Üsküdar ve Kadıköy'ü birleşmiştir.

Şekil 2. 1 Üsküdar Merkezi'nin Doğal Sınırları

Üsküdar, bu çerçevede, İstanbul Boğazı'nın güneydoğusu kıyılarında, kabaca kuzey–güney doğrultusunda uzanır ve tarihi yarımadaının tam karşısına denk gelmektedir. Üsküdar'ın Harem'den başlayan kıyı hattı Sarayburnu ve Galata burnunun tam karşısında yer alan Damalis Burnu'na doğru uzanır ve buradan Boğazın içlerine kadar devam etmektedir.

Üsküdar topografyasında ilk dikkati çeken unsurların başında tepeler gelir. Evliya Çelebi *Seyahatname*'de Üsküdar'ın yedi tepesinden bahseder ve Toygar Tepe, Piyale Paşa Tepesi (Sultan Tepe), Yassı Tepe ve Çamlıca Tepesi'nin adlarını sayar. Konyalı, Küçük Çamlıca Tepesi, Doğancılar Tepesi, Selimiye Tepesi ve Nakkaş Tepe'yi ekleyerek tepelerin sayısını sekize çıkarır.

2.4.5 Üsküdar'ın İskân Edilme Süreci

Kentler insan faaliyetlerinin birer ürünüyse nüfus oldukça önemlidir zira mimari unsurlar mekânda yaşayan insanların kültürel özelliklerine göre biçimlenir. Bu nedenle nüfus bir kenti oluşturan en önemli parametrelerden biridir. Kent tanımından hareketle söylersek, kentleri anlamlı kılan nüfus yapısıdır.

Üsküdar'ın bir Osmanlı kenti olarak belirmesinin nüfusla doğrudan bir ilişkisi mevcuttur. Bu ilişkinin anlaşılması için Fetih'ten sonra İstanbul'un ve Üsküdar'ın nüfus hareketlerine bakmak gereklidir. İstanbul'un iskânı ve imarı Üsküdar'ın nüfus yapısını doğrudan belirlemiştir.

Geniş çerçevede, İstanbul'un iskân ve imar politikaları Üsküdar'ın kentsel biçimlenişini, mimari tarzını, etkilemiştir. Aynı zamanda Üsküdar'ın Osmanlı kenti haline gelmesinin temelleri İstanbul'un fetih'ten sonra iskân edilmesiyle eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Üsküdar'ın Osmanlı kenti olarak tarihsel dönüşümünü kavramak için insanların buraya yerleşme/yerleştirilme biçimleri analiz edilmelidir. Osmanlı devletinde toprağa yerleşme/yerleştirilme işlemleri ve yerleşim yerini oluşturma, biçimlendirme işlemleri (iskân-imar) birbiriyle iç içe ve birbirlerini destekleyecek biçimde yürütülmüştür.

Fetih'ten sonra İstanbul'un kent nüfusunun anlamlı ölçüde azaldığı bilinmektedir. Özellikle, İstanbul'un fethi ile birlikte imparatorluğu pekiştirmek, kentin eski sosyal ve ekonomik cazibesini ve canlılığını yeniden sağlamak için nüfusun artırılması gerekiyordu dolayısıyla kentin yeniden inşa sürecinde kalifiye nüfus ihtiyacı bir sorun olarak Fatih Sultan Mehmed'i ve Osmanlı devlet adamlarını çeşitli arayışlara itmiştir. Bu zorunluluktan hareketle, Osmanlı İdarecileri, özellikle Müslüman ve Türk nüfusunu arttırmak için zorunlu göçler planlamak durumunda kalmıştır.

İstanbul'un ilk mahallelerinin kuruluşu, Özellikle Anadolu, Balkan kent ve köylerinden getirdikleri Müslüman ve Türk nüfusla birlikte gayrimüslim grupları İstanbul'un çeşitli yerlerine yerleştirilmeleriyle mümkün olmuştur. Kentin yeniden imarı ve iskânı için yürütülen bu politikaların kısa vadede başarılı olduğu söylenemez. Çoğu zaman Anadolu'nun çeşitli yerlerinden zor uygulayarak getirilen

gruplar kente adapte olamadığı durumlarda geldiği topraklara kaçmış böylece uzun süre istikrarlı bir nüfus yoğunluğu sağlanamamıştır.

Kritovoulos bize, Fatih'in, 1471 yılını, bütün kent üzerinde hamamlar, kervansaraylar ve çarşılar yapımı ile geçirdiğini bildirir. Bu yılda kanallar ve su kemerleri uygun bir şekilde tamir edilerek kent hamamlarının ve mahallelerinin yeterli suya kavuşturulması sağlanmıştır (İnalçık, 1988, s. 219).

II. Mehmed, fetihten sonra kenti gezerek durumu yakından gözlemlemiş, İstanbul'un imar ve iskânı için çalışma başlatılmasını istemiştir. Devrin önemli kaynakları, Sultan'ın bu emriyle bir çalışmanın başlatıldığı konusunda hem fikirdir. II. Mehmed'in tarihçisi olarak bilinen Kritovulos, fetihten sonra hükümdarın İstanbul'a şehremini olarak Süleyman Bey'i tayin edip kendisine şehrin imarını emanet ettiğini bildirmektedir (Kritovulos, 2012, s. 82). Bunun yanında II. Mehmed döneminin önemli tarihçilerinden olan Kıvâmî eserinde, "İmâret-i Şôden-i Şehri Konstantiniyye" başlığı altında Sultan'ın şehrin imarı için verdiği emirlerden bahsetmektedir (Kıvâmî, 1955, s. 67-71).

Kritovulos'a göre sur dışındaki iskân iki açıdan önemliydi. Birincisi, şehir çevresindeki arazi her türlü ziraat için verimli ve elverişli olduğundan, şehrin ihtiyacını büyük ölçüde karşılayabilirdi. İkincisi, halkı boşalmış alanlar, yolcular için emniyet açısından tehlikeli olabilirdi. Üsküdar'ın iskânı temelde bu amaçları karşılamaya yönelikti (Ayverdi E. H., 1958, s. 72). Kritovulos'un sözünü ettiği nedenlere ek olarak Üsküdar'ın İstanbul'un ticaret ulaşımında önemli bir aşama olması imar ve iskân edilmesini zorunlu kılmıştır.

II. Mehmed döneminde İstanbul'un iskân bölgelerinin yönetsel açıdan kadılıklara ayrılmasıyla Üsküdar da dört kadılıktan biri olmuştur (*Eyüp, Haslar, Galata ve Üsküdar Kadılığı*) (Mantran, 1986, s. 27). Sur dışında gelişme eğilimi fetihten hemen sonra kendisini gösterir, Üsküdar üzerinde bulunduğu özel stratejik konumu sebebiyle imar ve iskân faaliyetlerinin ilk uygulandığı bölgelerden biri olmuştur.

İstanbul'un fethinden yaklaşık yüz yıl önce Türklerin eline geçtiği bilinen Üsküdar'da bu dönemden kalan bir Türk yerleşimi yoktur. Fetihden sonra Osmanlılar

tarafından Üsküdar'da iskân edilen ilk yerleşme, araştırmanın da konusu olan Rum Mehmed Paşa Camisi'nin etrafında gelişmiştir. Dolayısıyla Üsküdar'da Osmanlılar tarafından ilk iskân edilen ilk mevkiye bu yapı inşa edilmiştir.

Konyalı, Fetih'ten sonra kaçan Rumların yerine Anadolu'dan getirilen Türklerin yerleştirilerek Üsküdar'ın imar edildiğini belirtmektedir (Konyalı, 1976, s. 20-27). Üsküdar, bu noktadan sonra bir Osmanlı kenti özelliği kazanmıştır. Bu kurulum çerçevesinde Üsküdar'ın yeniden canlandırılması için külliye, cami, hamam, medrese vb. Osmanlı mimari unsurlarının inşası gerçekleştirilmiştir. Üsküdar nüfusunun ağırlıklı olmamakla beraber önemli bir bölümünü gayrimüslim nüfusu oluşturmuştur. Bu nüfus dâhilinde Ermeni ve Rumlar çoğunluktadır, Yahudi nüfus ise daha azdır. Üsküdar'da da sosyal doku Osmanlı kentlerinin çoğunda olduğu gibidir, Müslüman ve gayrimüslimler birbirinden ayrı mahallelerde yaşadıkları görülmektedir.

2.5 Üsküdar'ın Kentsel-Mekânsal Dönüşümü

Üsküdar'ın bir Osmanlı kenti olarak yeniden kurulumunu, bu kurulumda Rum Mehmed Paşa Camisi'nin rolünü anlamak ve süreç içinde uğradığı dönüşümü kavramak için, fiziksel-morfolojik veriler, tarihsel gelişmelerle birlikte irdelenmelidir. Bu değerlendirme çerçevesinde, Üsküdar'ın Kentsel-Mekânsal Dönüşümü aşağıdaki alt başlıklar içinde incelenmektedir.

- Üsküdar'ın ulaşım omurgaları,
- Üsküdar'ın tarihsel çevresinin dönüşümü,
- Üsküdar'ın Fiziksel Gelişimi

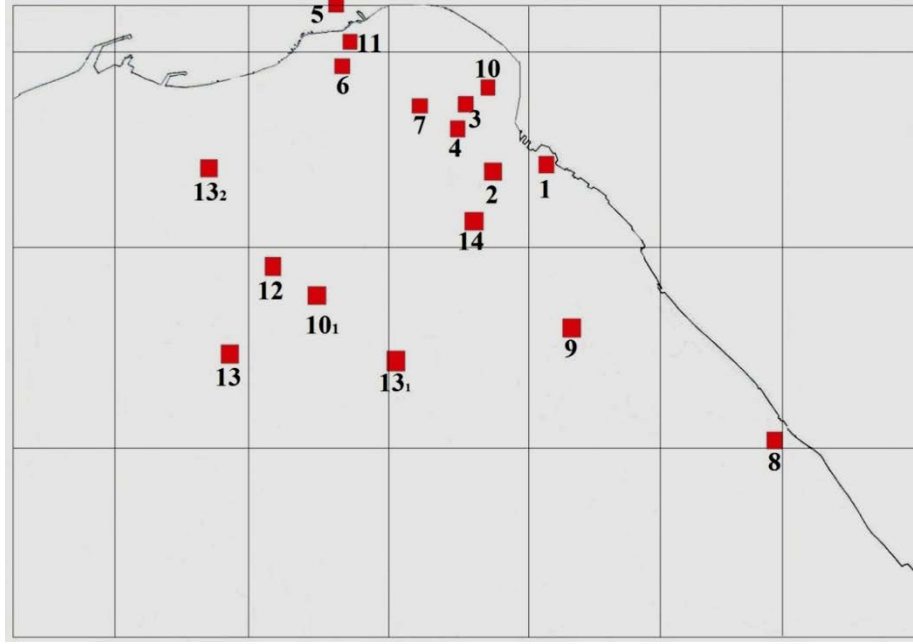
2.5.1 Üsküdar'ın Tarihsel Çevresinin Dönüşümü

Üsküdar, tarihçilerin çeşitli kaynaklardan elde ettikleri verilere göre yaklaşık 3000 yıllık bir yerleşim yeridir. Çeşitli dönemlerde farklı kültürler tarafından yerleşim yeri olarak kullanılmış olan Üsküdar'la ilgili Osmanlı dönemi öncesine ait çok fazla fiziki veri bulunmamaktadır. Bu sebeple Osmanlı devri öncesine ait, Üsküdar'ın kentsel dokusunun durumu konusunda bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Tarihsel kaynaklarda çok detaylı olmayan anlatımlar bulunmakta ve bu kaynaklarda da Üsküdar'ın Osmanlı öncesinde küçük bir kasaba yerleşimi olduğu belirtilmektedir.

Araştırmanın bu bölümünde tarihsel kaynaklarda üzerinde yapılan bir tarama yapılarak Osmanlı öncesi dönemlerde Üsküdar'da bulunan, fiziksel mimari yapılara ait veriler tasnif edilmiş ve ortaya çıkan sonuçlar harita üzerine işlenmiştir (**Şekil 2.2**). Böylece, Osmanlı öncesi dönemlere ait fiziksel mimari öğelerin yoğunlaştığı alanlar okunabilecek ve Roma-Bizans dönemlerinde yerleşim yeri seçiminde gözetilen nedenler ve gerekçeler hakkında değerlendirme imkânı doğabilecektir.

Çalışma sonucunda ortaya çıkan veriler ışığında, Osmanlı öncesi Üsküdar'da yerleşimin Liman bölgesi ve Damalis Burnu olarak adlandırılan alanda yoğunlaştığı görülmektedir. Dolayısıyla kentsel mimari elemanların yoğunlaştığı bu noktaların Bizans döneminde kentin merkezi noktasını teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte aynı noktalar Osmanlı dönemi içinde merkez durumundadır zira araştırmanın konusu olan Rum Mehmed Paşa Camisi bu bölgeye inşa edilmiştir. Buradan hareketle, yerleşme yerlerinin seçimi konusunda Bizans'tan Osmanlı'ya bir sürekliliğin olduğu söylenebilir. Bu sürekliliği ortaya çıkaran başlıca faktörün liman ve seçilen yerleşim yerlerinin coğrafi-topografik özelliklerinin olduğu belirtilmelidir.

Üsküdar'ın liman tarafında belirlenmiş karakteri her dönem baskındır çünkü Üsküdar, yüzyıllar boyunca İstanbul'un Doğu ile irtibatını sağlayan en mantıklı geçiş noktası durumundadır. Kentsel biçimlenişinde hiçbir dönemde bir sur sistemine ihtiyaç duymayan Üsküdar'ın savunması, Evliya Çelebi'nin bahsettiği, Üsküdar'ın yüksek tepelerine inşa edilen on iki adet karakol tarafından sağlandığı bilinmektedir. Haskan, bu karakolların dört tanesinin mevkisini bildirmektedir (Haskan, 2001, s. 47). Haritada 13 numara ile gösterilen bu karakolların kentin çekirdeğini oluşturan antik liman bölgesini kuşattığı bir diğer anlamda bu alana hükmettiği söylenebilir. Harita, Üsküdar'ın Osmanlı öncesi kent morfolojisini belli ölçüde ifade etmektedir. Tespit edilebilen kentsel mimari yapıların, Üsküdar coğrafyasına dağılım noktaları bu yapıların tarihsel özellikleriyle birlikte gösterilmektedir.

Şekil 2. 2 Osmanlı Öncesi Üsküdar'da Bulunan Kentsel Mimari Elemanların Dağılımı ve Yoğunlaşma Alanları⁹

1. Marmaray kazılarıyla birlikte varlığı kanıtlanan ve tarihi M.Ö 7-8 yüzyıllara kadar uzanan antik liman.
2. Yine bu kazı ışığında bugünkü Üsküdar meydanında bulunan III. Ahmed Çeşmesinin güneydoğu bölümünde ortaya çıkarılan ve 12-13.yüzyıl Geç Bizans dönemine tarihlenen ve bir kilise mimarisini andıran tek nefli apsidal yapı (**Fotoğraf 2.1**) (Karagöz, 2008, s. 4)¹⁰.
3. İmparator Mavrikios'un (582-602) kız kardeşinin kocası Philippikos'un Salacak sırtlarında olduğu düşünülen sarayı veya villası (Eyice, 2004, s. 18)¹¹.
4. Philippikos'un Salacak sırtlarında yaptırdığı sarayının içinde Meryem adına yaptırdığı düşünülen manastır¹² (Eyice, 2004, s. 18).

⁹ Harita Besim Çeçener'in "Üsküdar Merkez Mahalleleri Osmanlı Dönemi Su Uygarlığı Eserleri" adlı çalışmasından yararlanılarak oluşturulmuştur.

¹⁰ Bu yapının, Hagia Marina Kilisesi'ne ait bir bölüm olduğu görüşü ağır basmaktadır. Ayrıca, 10-12. yy'lara tarihlenen bronz buhurdan ve haç formlu rölikerler, bölgede dinsel bir yapının varlığına işaret eden önemli bulgulardır. Tarihsel verilere göre, Hagia Marina Kilisesi, bir tepenin yamacındaki bataklık arazi üzerindedir (Karagöz, 2008, s. 4).

¹¹ Eyice ilgili makalesinde Roma çağında ileri gelenlerin ve zenginlerin villalarını denizi gören yamaçlarda inşa ettirdikleri ve bunların genellikle denize hâkim cephelerinin sütunlu galeriler şeklinde olduğunun bilindiğini vurgular. Bu türden bu sayfiye saray ve villaların mozaiklerde tasvirlerine rastlandığı gibi bazı kalıntılar da çeşitli yerlerde bulunduğunu bildirir (Eyice, 2004, s. 18).

¹² Bizans imparatorluğunun önemli büyük dini tesislerinden biri olduğu ve başındaki din adamlarının çeşitli vesilelerle tarihe geçtiğini tarihsel kaynaklar yazmaktadır. Rum Mehmed Paşa Camisi'nin bir Bizans mabedinin yerinde kurulduğu sanılmaktadır. Cami'nin sütun ve başlıkları Bizans işidir ve başlıklar silinerek kullanılmıştır. (Haskan, 2001, s. 300).

5. M.Ö. 7. yüzyılda antik Üsküdar limanı ile ilişkili gözetleme kulesi olarak kullanılmış ve Üsküdar'da Osmanlı öncesi ayakta kalan tek yapı olan Kız Kulesi.
6. Tarihçi Niketas Khoniates'ın aktardığı, Damalis'te (Ayazma) bulunan Bizans yazlık sarayı.
7. Bizans döneminde yapılan ve Ayazma semtine adını veren su yapısı¹³.
8. Kuzguncukta, altın yıldızlı kiremitleriyle ünlü olduğu bilinen kilise yapısı¹⁴.
9. Sultantepe'de de ve Özbekler Tekkesi'nin bulunduğu bölgelerde olduğu sanılan Bizans dini yapısı.
10. Salacak yamaçlarına ve Valide- Atik Külliyesi civarına lokalize edilen Bizans dönemi yapısı Skutarion Sarayı.
11. Haskan'ın bahsettiği Fenikelilerin Üsküdar sahillerinde ticareti kolaylaştırması için Salacak sahilinin olduğu yerde yaptıkları liman (Haskan, 2001, s. 21).
12. Scutari kelimesinin kökeninin dayandığı Roma ordusu piyadelerinin en başında yürüyen ve boy kalkanları taşıyan birliğin yaşadığı barınaklar ve atölyeler¹⁵.
13. Evliya Çelebi'nin bahsini ettiği, Haskan'ın mevkilerini verdiği; Çamlıca Dağı üzerinde, Toygar Tepe'de, Yassitepe'de, Piyale Paşa Tepesi'nde bulunan Bizans karakolları (Haskan, 2001, s. 25).
14. Üsküdar limanına yakın konumda ve bir tepenin yamacındaki bataklık arazi üzerinde bulunduğu sanılan Hagia Marina Kilisesi¹⁶.

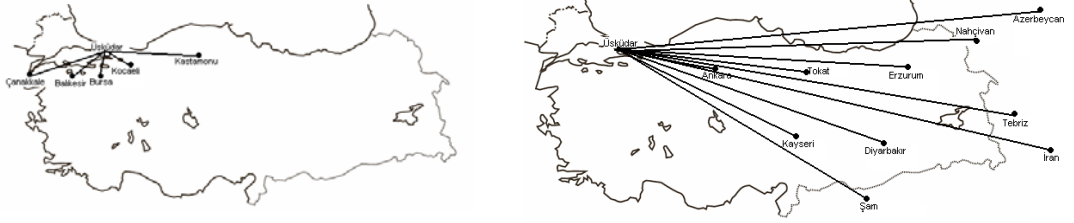
¹³ Üsküdar'ın kimliğindeki "su şehri" algısının Bizans dönemine kadar uzandığı söylenebilir zira Üsküdar Tarihi'nde, Bizans döneminde Üsküdar sınırları içinde "*Sayılamayacak kadar çok ayazma*" olduğu ifade edilmekle birlikte, 16 tane ayazmanın yeri ve ismi zikredilir (Karaman, 2004, s. 228).

¹⁴ Eyice bu yapıyla alakalı şu bilgiyi verir: "*Boğaz kıyılarının eski sakinlerinden bir dostumuz bu kiremitlerden bazı parçaları çocukluğunda bulduğunu bizlere söylemişti. Ayrıca Osmanlı döneminde bu kiremitlerden sağlam olanlar toplanarak Sirkeci'de yapılan bir mescidin üzerine konulmuş ve böylece mescid okside oldukları için yeşilimsiye olan kiremitlerden dolayı "yeşil kiremitli mescid" olarak adlandırılmıştı*" (Eyice, 2004, s. 18).

¹⁵ Bu yapıların Osmanlı döneminde ordunun deri malzemelerinin işlendiği ve imal edildiği atölyelerin toplandığı bölge olan tabaklar mevkisine lokalize etmek mümkündür zira bu atölyelerin Bizans döneminden kalma ihtimali yüksektir (Eyice, 2004, s. 17).

¹⁶ Karagöz Marmaray kazılarında Üsküdar Meydanı'nın da ortaya çıkarılan M.S 11-12. yüzyıllara tarihlendirilen Apsidal yapının Hagia Marina Kilisesi'ne ait bir bölüm olduğu görüşünün ağır bastığını bildirmektedir (Karagöz, 2008, s. 4). Ancak Eyice bu kilise yapısının bulunabileceği en uygun yerin Selanikliler mezarlığının olduğu Bülbülderesi'ni işaret etmektedir (Eyice, 2004, s. 18).

Üsküdar, Avrupa'ya ulaşmadan önce Ermeni ve İranlı kervanların mecburi uğrak noktasıdır. Bu durum nedeniyle kara ticareti, gelişen Üsküdar'ı giderek daha büyük bir kent yapmıştır. Robert Mantran'ın açıklıkla ifade ettiği şekliyle: Bazılarına göre bir köy, bazılarına göre de kalabalık nüfuslu ve iyi bir kentin sahip olabileceği her türlü dükkânın olduğu bir kenttir (Mantran, 1986, s. 82).

Harita 2.2 Üsküdar'ın Yakın ve Uzak Çevresiyle Ticareti (Akkaya, 2010, s. 306)

Mantran'a göre: "*Burada 'önemli bir ticaret' yapılmaktadır ancak Üsküdar, konumunun onu özellikle itmesine rağmen, tamamen 'uluslararası' ticarete yönelik bir kent değildir... o mutlaka gerekli bir aşama, bir merhale-kenttir... kervanlar Boğaz'ı aşmadan önce değerli yüklerini burada açmaktadırlar*" (Mantran, 1986, s. 78-80). Kara ve deniz yolları aracılığıyla yürüyen bütün ticari faaliyetlerin gerektirdiği depo, han, dükkân gibi yapıların liman etrafında oluşmasını sağlamıştır. Çelebi, 100 odalı ve atlar için 100 gözlü Mihrimah Sultan ve 100 ocaklı ve 1000 atlık ahırlı Yeni Valide başta olmak üzere pek çok kervansaray, tüccar ve toptancılara konaklama, mallarını saklama ve depolama imkânı tanıyan pek çok han, çarşı içi hamamları ve yaklaşık 2600 dükkân bulunduğunu belirterek Üsküdar kent merkezinin ticari hareketliliğinin yapısal karşılıklarına dikkat çekmektedir.

Üsküdar, uzun ticaret yollarının birleştiği adeta düğümlendiği bir yapıdadır (**Harita 2.2**). Bu anlamıyla Üsküdar aynı zamanda "eşik"tir. Üsküdar'ın yol strüktürü doğu-batı yönünde uzanan bir karaktere sahiptir. Bu karakterin oluşmasında temel belirleyici etken ticarettir. Liman'ın yarattığı bu yol ağı Üsküdar ölçeğinde hem bir başlangıcı hem de bir bitimi ifade etmektedir.

Tarihi yarımada ve Beyoğlu ile kurduğu ilişki deniz yoluyla sınırlıdır. Üsküdar'ın kuruluşundan 20. Yüzyılın sonlarına kadar yol strüktürü bu ilke çerçevesinde oluşmuştur. Bunun yanında Üsküdar'ın Mantran'ın da belirttiği üzere önemli bir

konumunda olduğu gerçektir. Zira Üsküdar'dan daha iyi hareket noktası yoktur. Diğer her yerde, kıydan hemen sonra dik yamaçlı tepeleri aşmak veya çıkmazlara ulaşan vadilerin içinden geçmek gerekmektedir. Boğazın Asya kıyısından başlayan Anadolu'ya doğru kolay ve büyük engeller çıkarmayan en iyi yol, Üsküdar'dan başlayıp İzmit körfezini takip eden yoldur (Mantran, 1986, s. 21-22). Günümüzde bile Ankara ile olan kara ve demiryolu bağlantısı bu güzergâhtan geçmektedir. Bu yol bir anlamıyla doğa koşullarının dayattığı mecburi bir güzergâhtır. Çünkü iç kısımlara ve Polonezköy-Karadeniz kıyısına doğru ilerleyen Şile yolu günümüzde bile ulaşımda zorluk çıkartmaktadır.

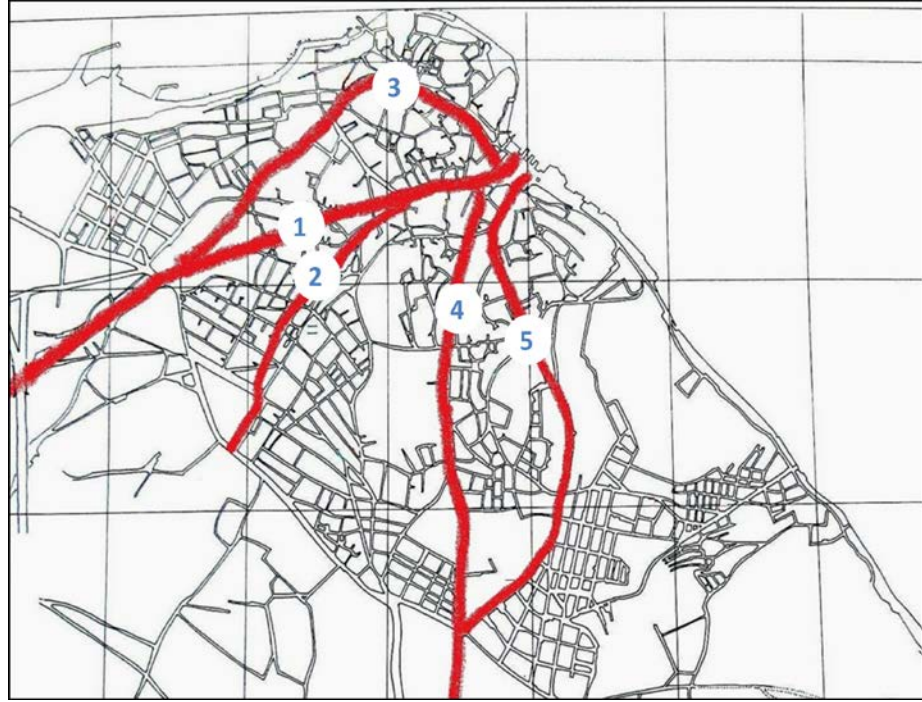

Harita 2. 3 Osmanlı Dönemi'nde Anadolu'daki Önemli Yollar

Üsküdar'ın temel fonksiyonu olan başlangıç ve bitim noktası olma özelliği nedeniyle tarih boyunca limanda düğümlenmiş olan temel ulaşım omurgaları, topografyayı da gözetenek sürekli ve görece doğrusal olarak limandan ilgili yönler dağılmaktadır (Şekil 2.4). Bu yol ağı vasıtasıyla Üsküdar'ın dolayısıyla İstanbul'un, diğer kentlerle bağlantısı sağlanmaktadır. Bu yolların en önemlileri:

1. Limandan başlayıp neredeyse hiçbir kırılmaya uğramadan ve sürekliliğini Karacaahmet Mezarlığı içinden geçerken de koruyarak kıyı hattına paralel güney yönüne lineer olarak uzanır.
2. Anılan ilk yola bağlandığı noktayla birlikte limanla ilişkilenen ve bu noktadan doğuya, kentin içlerine doğru lineer olarak uzanır.

3. Limandan başlayan omurga, önce Şemsi Paşa mevkisinde bulunan burnu tanımlayan kıyı çizgisine paralel güneybatı yönüne, daha sonra Doğancılar Meydanı civarında yaptığı ani bir kırılmayla güneydoğu yönüne ve sonrasında yine Karacaahmet Mezarlığı içinden geçerek tanımlanan ilk yol omurgasıyla birleşerek uzanır.
4. Limanla doğrudan ilişkili, Üsküdar'ın fiziki coğrafyasının önemli doğal iki unsurlarından biri olan Çavuşdere ile tanımlı olan yol aksı kentin doğusuna uzanır.
5. Limandan başlayarak Bülbüldere güzergâhı boyunca doğu yönünde kıvrımlı bir doğrultuyla Üsküdar'ın kuzeydoğusuna uzanır.

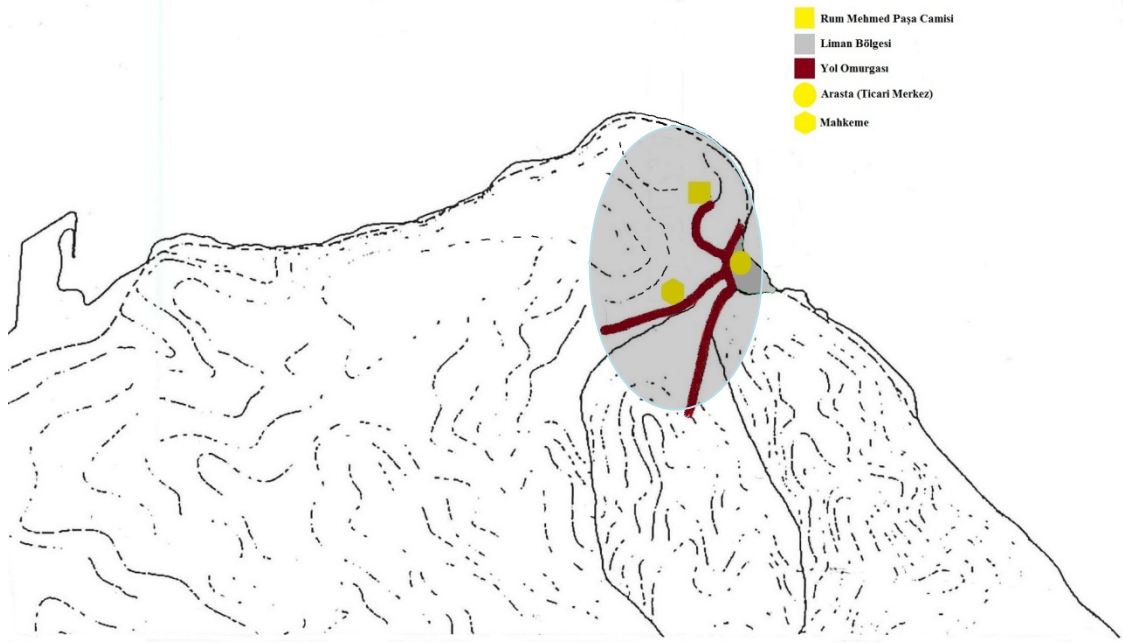
Şekil 2. 4 Üsküdar'ın Yüzyıllar Boyunca Temel Ulaşım Omurgasını Oluşturan Yollar (Haskan, 2001) (Konyalı, 1976) (Kuban, 2000) (Taşçı, 2012)'dan Yapılan Okumalar İle Şemalaştırılmıştır.

Tanımlanan yol strüktürünün ilk omurgası özellikle kara ticareti yapan kervanlar tarafından yoğun olarak kullanılmıştır. Bu doğrultu Bağdat yolu olarak bilinmektedir, ancak omurga, Üsküdar'ın ve dolayısıyla İstanbul'un yalnızca Bağdat'la değil Tebriz'le olan bağlantısını da sağlamıştır. Doğu'nun değerli ürünleri İstanbul'a bu güzergâh kullanılarak taşınmıştır.

Fotoğraf 2. 2 Üsküdar'da Kervanlar (Akkaya, 2010, s. 317)

Yol strüktürünün ikinci omurgası limanın Bağlarbaşı vasıtasıyla Çamlıca bağlantısını sağlamıştır. Bu yol güzergâhı Çavuşdere ve Bülbüldere yol aksıyla birlikte daha çok Üsküdar içi ulaşımı sağlamıştır. Kentin yol omurgası 18.yüzyıla kadar kıyı hattında gelişme olanaklarının kısıtlı olması sebebiyle limanın içlerine, güneydoğu-güneybatı doğrultusunda büyümüştür. Kentin doğusunda iç kesimlerden başlayan ve limanda birleşerek denize dökülen Bülbül ve Çavuş derelerinin yatakları boyunca uzanan yol aksı oluşmuştur. Bu yol aksının oluşumu derelerin kıyılarında ortaya çıkan yerleşmeler sağlamıştır. Kentin fiziksel genişlemesi topografyanın izin verdiği istikametlerde gelişmeye devam etmiştir.

Şekil 2. 5 1453-1520 Tarihleri Arasında Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Üsküdar'ın Yol Omurgası ile İlişkisi (Haskan, 2001) (Konyalı, 1976) (Kuban, 2000)'dan Yapılan Okumalar İle Şemalaştırılmıştır¹⁷

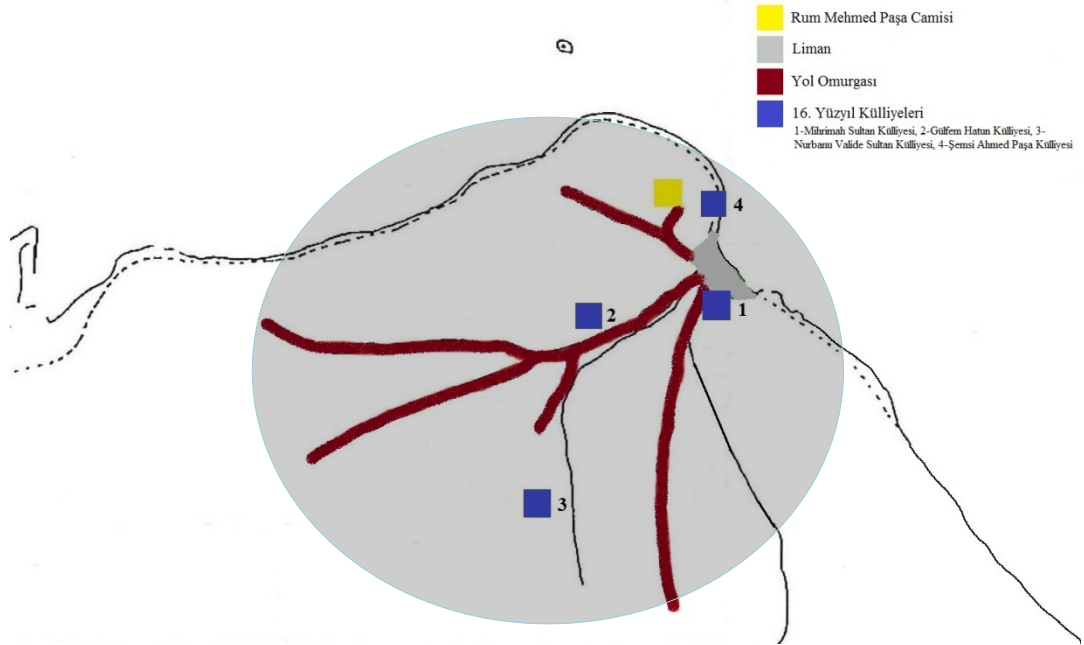
Rum Mehmed Paşa Külliyesi İstanbul'u karadan Doğu'yla ilişkilendiren temel ulaşım omurgasının hemen yakınına, Marmara'ya ve Boğaza hâkim bir noktaya konumlandırılarak Üsküdar'ın sosyal ve ticari merkezi işaretlenmiştir. Yapı için seçilen arazi ulaşım imkânları açısından oldukça elverişli bir noktada bulunmaktadır. Bir yerleşim yerinin gelişmesinin olmazsa olmaz koşullarından birinin ulaşım yollarının potansiyeli olduğu düşünülürse külliye oldukça ayrıcalıklı bir topografya üzerine inşa edilmiştir (Şekil 2.5).

Külliye'nin önemli öğeleri olan cami, hamam, medrese, imaret Üsküdar'ın "kamusal" hayatının odak noktasını oluşturmuştur. Çeşitli kamusal ilişkilerin gerçekleştiği bu mekânlar ticari ilişkilerin ve etkinliklerin sergilendiği çarşının hemen batısına konumlandırılmıştır. Dükkânlar ve diğer ticari etkinlik alanları külliye'nin yakın çevresinde çarşı bölgesini oluşturarak gelişmiştir. Burada külliye ve çarşı arasında birbirini besleyen, gelişimini teşvik eden bir ilişki söz konusudur. Üsküdar'ın yol omurgaları külliye ve çarşı arasında gerçekleşen bu ilişki

¹⁷ Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Üsküdar'ın yol omurgasıyla ilişkisini gösteren haritalar Doğan Kuban'ın "İstanbul: Bir Kent Tarihi" adlı çalışmasından yararlanılarak geliştirilmiştir.

çerçevesinde gelişmiştir¹⁸. Örneğin dini-ticari-askeri gerekçelerle doğuya giden kervanların ilk kalkış noktası bu merkezden sağlanmıştır. Bununla birlikte Üsküdar'ın ilk mahalleleri bu yol aksı üzerinde oluşmuş özellikle üretim fonksiyonuna sahip mahalleler bu aks üzerine kurulmuştur. Üretime ve ticarete bağlı olarak bu yol sistemi üzerinde yeni mahallelerin ortaya çıkması kentin sınırlarının genişlemesini ve devamında gelişmesini sağlamıştır.

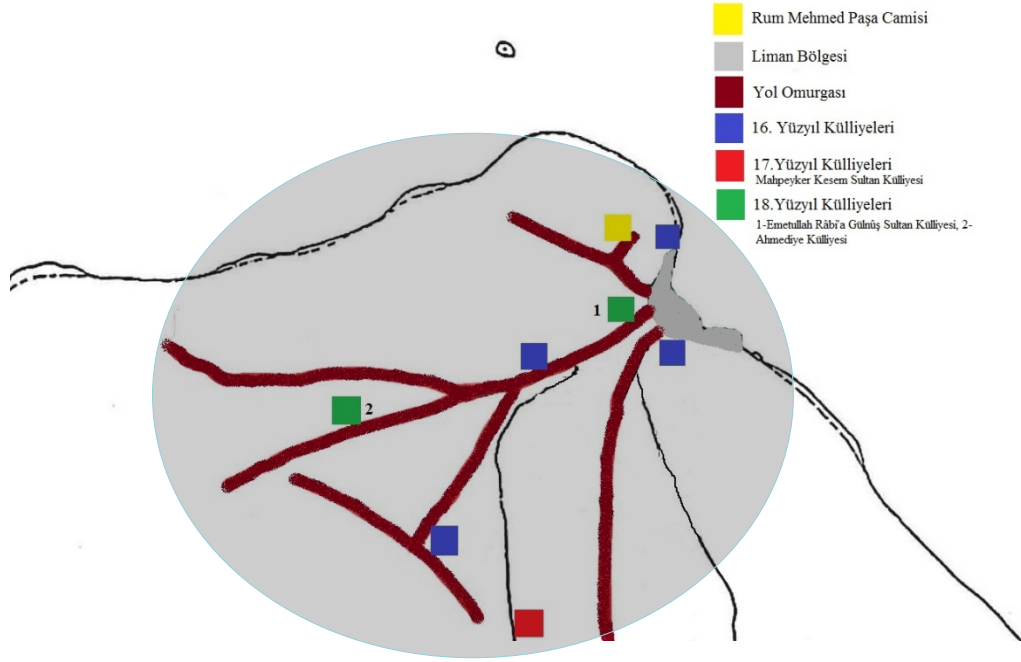
Üsküdar'ın yüzyıllar içinde gelişen temel ulaşım omurgaları incelendiğinde yol ağının limanda düğümlendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca limandan başlayıp içlere doğru ilerleyen bu yol ağının yeni yerleşim yerlerinin oluşmasını tetiklediği görülmektedir. 16.yüzyılda inşa edilen Mihrimah Sultan, Gülfem Hatun ve Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi 15. Yüzyılda gelişen yol omurgasının üzerine yapılmıştır. Nurbanu Valide Sultan Külliyesi ise limandan başlayan ve içlere doğru ilerleyen yolu karşılayacak bir biçimde konumlandırılmıştır. İnşa edilen büyük ölçekli külliyeler yeni yol aksları oluşturmuş böylece Üsküdar'ın kentsel genişlemesinin/gelişmesinin yönü de şekillenmeye başlamıştır (Şekil 2.6).

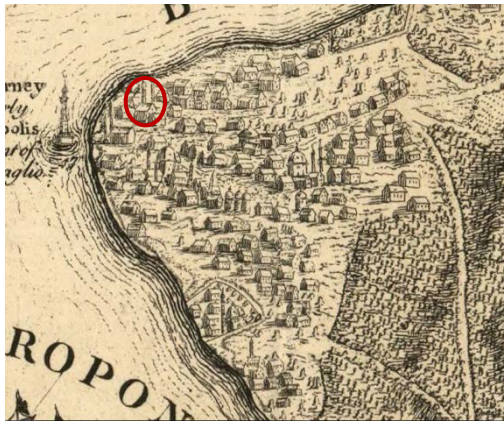
Şekil 2. 6 1520-1603 Tarihleri Arasında Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Üsküdar'ın Yol Omurgası ile İlişkisi (Haskan, 2001) (Konyalı, 1976) (Kuban, 2000)'dan Yapılan Okumalar İle Şemalaştırılmıştır.

¹⁸ Her ne kadar önemini yitirmiş olsa da Osmanlı öncesi dönemlerden kalan bir yol omurgasından bahsetmek mümkündür. Ve muhtemelen Osmanlı döneminde oluşan yerleşimler bu yol omurgasını kullanmış olmalıdır.

Coğrafi-topografik öğelerin Üsküdar'ın genel karakterini tanımlayan çizgiler üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Temel ulaşım omurgalarının doğrultusu yükseltiler arasındaki vadi akslarını izleyerek limanda birleşmektedir. Yüzyıllar boyunca ticaret kervanları tarafından kullanılan bu yol omurgası, topografyanın sınırlayıcılığında gelişmiştir. Üsküdar'da limanla tanımlı eski ticaret rotası kentin temel omurgası olmuş ve mekânsal büyüme bu omurgayla birlikte gelişmiştir. Ticaret kervanları tarafından yoğun olarak kullanılan bu rota ekonomik ve sosyal gelişmelere neden olmuş ve buna paralel kent yapısında önemli bir mekânsal gelişme gerçekleşmiştir.

Şekil 2. 7 1603-1730 Tarihleri Arasında Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Üsküdar'ın Yol Omurgası ile İlişkisi (Haskan, 2001) (Konyalı, 1976) (Kuban, 2000)'dan Yapılan Okumalar İle Şemalaştırılmıştır.

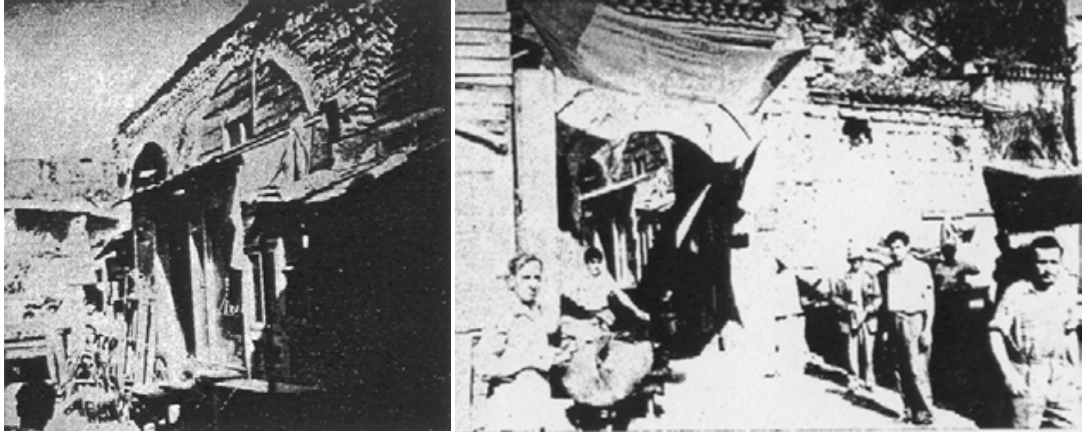
John Rocque 1742

John Rocque 1752

Harita 2. 4 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Yol Strüktürüyle İlişkisi (<https://istanbul-constantinople.culturalspot.org>)

Suraiya Faroqhi, Üsküdar'ın kara ticaretinde oldukça hareketli bir nokta olduğunu, 1588 tarihli bir belgede Üsküdar sakinlerinin, kente gelenlerin sayısında büyük artış olduğunu ayrıca da kışın gemilerin gelişinin aksadığını belirterek kadiya başvurduklarını ve bir bedesten talebinde bulduklarını bildirmektedir (Faroqhi, 1993, s. 34). Ancak bu talebin karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Zira bu dönemden ve bu dönemden sonraki dönemlerde Üsküdar'a bir bedesten yapılmadığı bilinmektedir. Faroqhi bedestenin Üsküdar'da hiçbir dönem var olmadığını iddia etmektedir. Muhtemelen bu boşluğu liman civarında bulunan ve Rum Mehmed Paşa Vakfı'na bağlı olan arasta doldurmuştur (**Fotoğraf 2.3**).¹⁹ Menderes Döneminde yıktırılan 50 dükkânlık bu arasta yapısı limandan çıkan kara kervan yolunun tanımladığı Bağdat/Hacıyolu olarak bilinen omurgaya Doğançılar caddesini eklemiştir (**Harita 2.5**).

Fotoğraf 2. 3 Menderes Döneminde Üsküdar Arastası (Ayverdi E. H., 1958, s. 851-852)

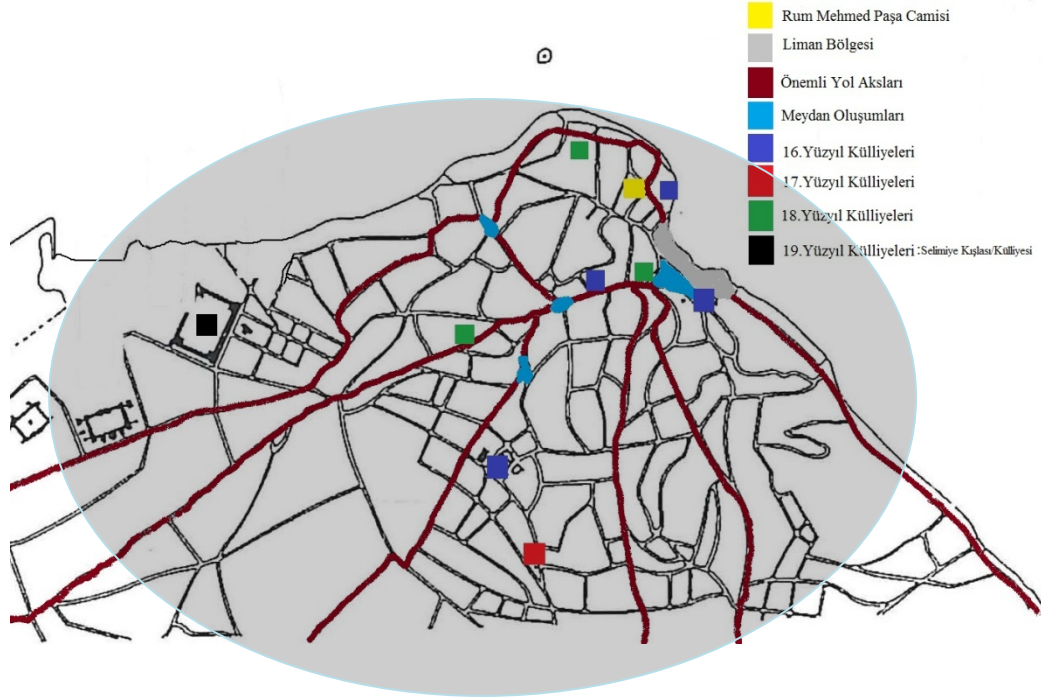
¹⁹ Bat Pazarı olarak da bilinen bu arastayı Konyalı, bedesten olarak tanımlamaktadır (Konyalı, 1976, s. 310). Konyalı'nın dışında, sözü geçen arasta Pervititch Haritaları'nın 64.paftasında bedesten olarak işaretlenmiştir.

Harita 2. 5 Pervititch Haritaları'nda Rum Mehmed Paşa Vakfına Ait Arasta ve Oluşan Yol Aksı

İstanbul'un idari bölünmesi sonucu ayrı bir kadıya sahip olan Üsküdar'da kadının özel konutu ile idari görevlerini icra ettiği yer aynıdır. Üsküdar kadısına ait yapının bulunduğu nokta, Rum Mehmed Paşa Camisi'nin kuzey doğusunda, Üsküdar'ın sosyal ve ticari merkezinin uzantısı olan Hâkimiyeti Milliye caddesine açılan ve adı "*Eski Mahkeme Sokak*"²⁰ olan yol üzerindedir.

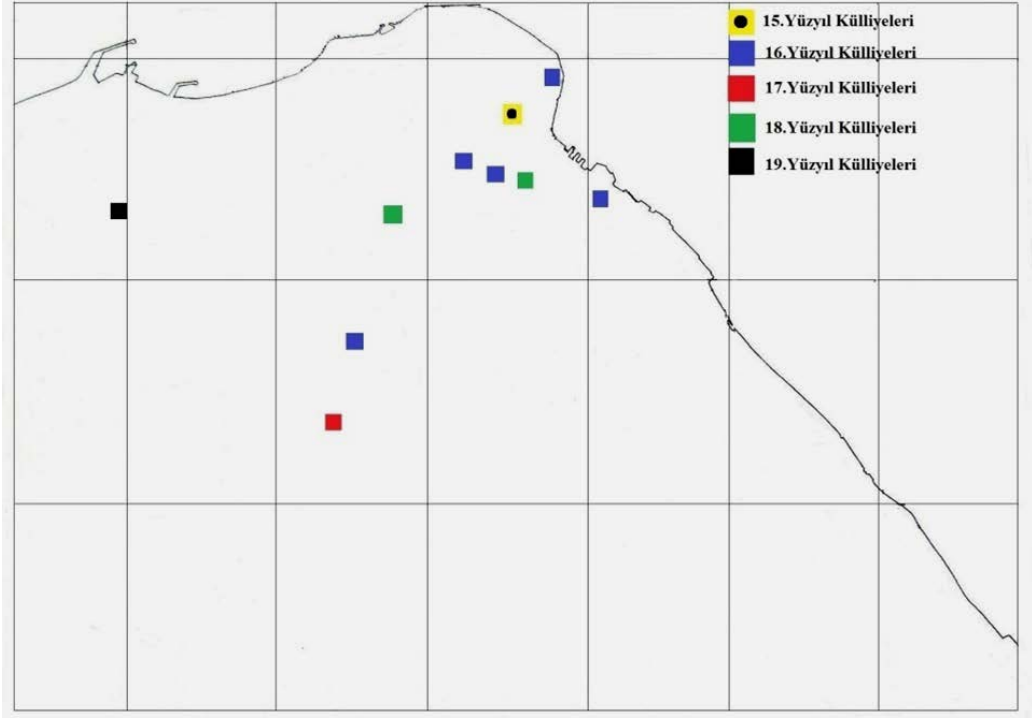
²⁰ Evliya Çelebi'nin aktardığına göre Mimar Atik Sinan ve II. Mehmed arasında geçen ve padişahın elinin kesilmesi hükmünün verildiği dava bu mahkemede görülmüştür.

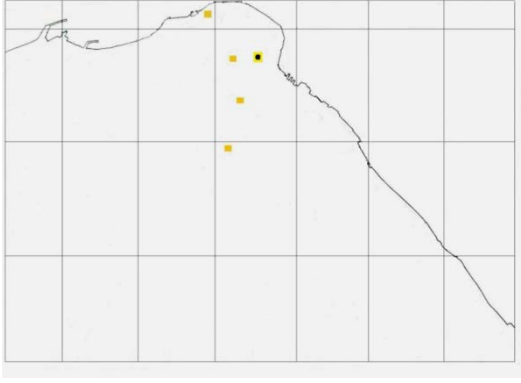
Şekil 2. 9 1789-1910 Tarihleri Arasında Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Üsküdar'ın Yol Omurgası ile İlişkisi (Haskan, 2001) (Konyalı, 1976) (Kuban, 2000)'dan Yapılan Okumalar İle Şemalaştırılmıştır.

2.5.3 Üsküdar'ın Fiziksel Gelişimi

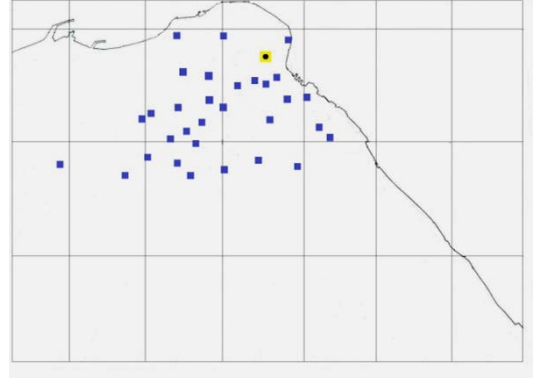
Araştırmanın bu bölümünde, Üsküdar'ın fiziksel yapısında meydana gelen değişimleri ve gelişimleri anlayabilmek için 15.yüzyıldan başlayarak 19.yüzyıla kadar inşa edilen, temel fonksiyonlara sahip mimari yapılar tasnif edilmektedir. Bu tasnif işleminde özellikle kentin morfolojisi hakkında doğrudan fikir verebilecek yapılar seçilmektedir. Başlangıçta, inşa edilen külliye yapıları yüzyıllara göre tasnif edilmektedir (Şekil 2.10). Zira özellikle külliye yapıları doğrudan yerleşim alanları oluşturmaya yönelik inşa edildikleri için Üsküdar'ın büyüme-genişleme alanlarını tespit etmemize imkân sağlamaktadır. İkinci olarak yüzyıllara göre camiler ve mescitler gelmektedir (Şekil 2.11-12-13-14-15). Bunlarda farklı ölçeklerde de olsa mutlaka bir yerleşim yerine işaret ettiği için tasnif edilmiştir. Sonrasında bu yerleşim yerlerinin bazı temel ihtiyaçlarını karşılayan hamamlar, (Şekil 2.16) çeşmeler vb. su yapıları gelmektedir (Şekil 2.17). Seçilen mimari unsurlar dönemlere ayrılarak haritalara işlenmiş ve böylece değişimi okumayı/ algılamayı kolay hale getirilmiştir.

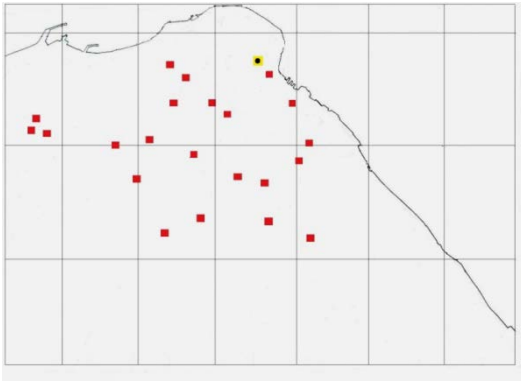
Şekil 2. 10 Harita, Üsküdar'da Bulunan Külliye Komplekslerinin

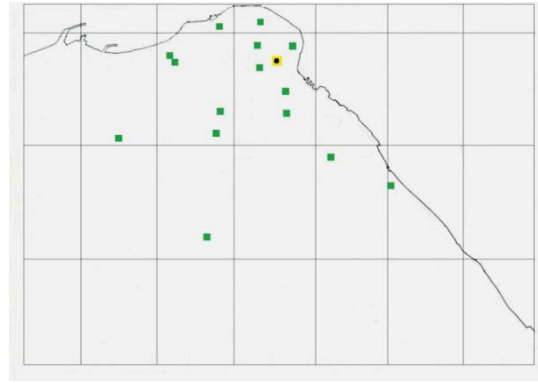
Şekil 2. 11-15.Yüzyıl Camileri

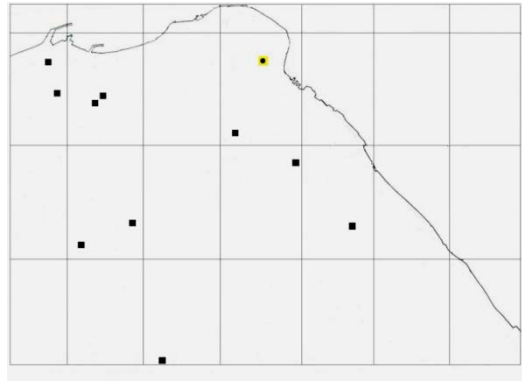
Şekil 2. 16.Yüzyıl Camileri

Şekil 2. 17.Yüzyıl Camileri

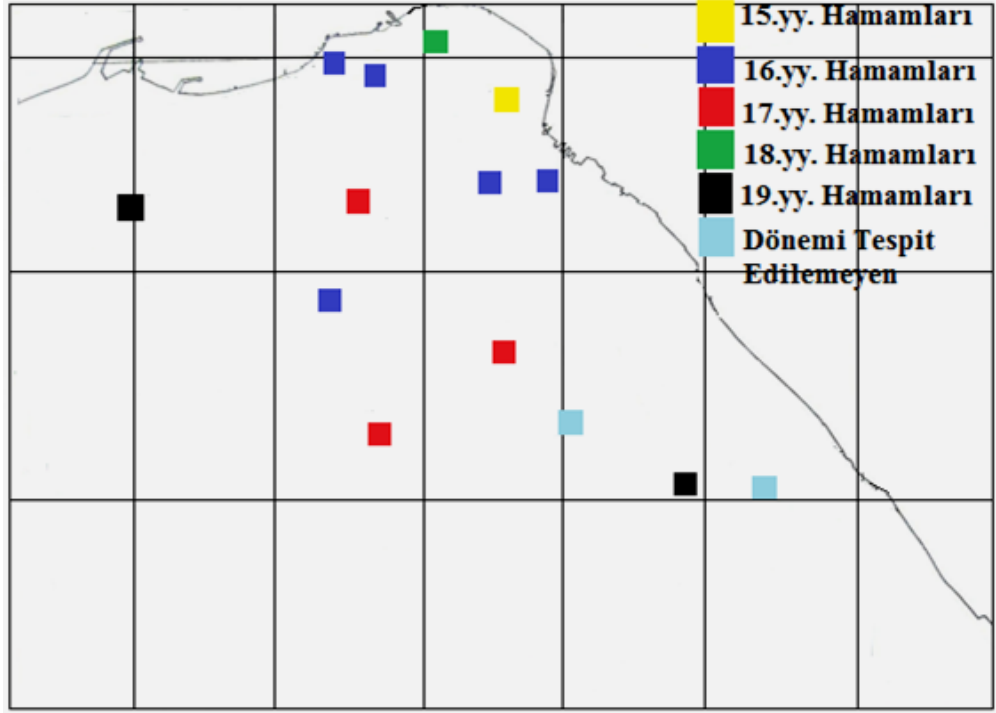
Şekil 2. 18. Yüzyıl Camileri

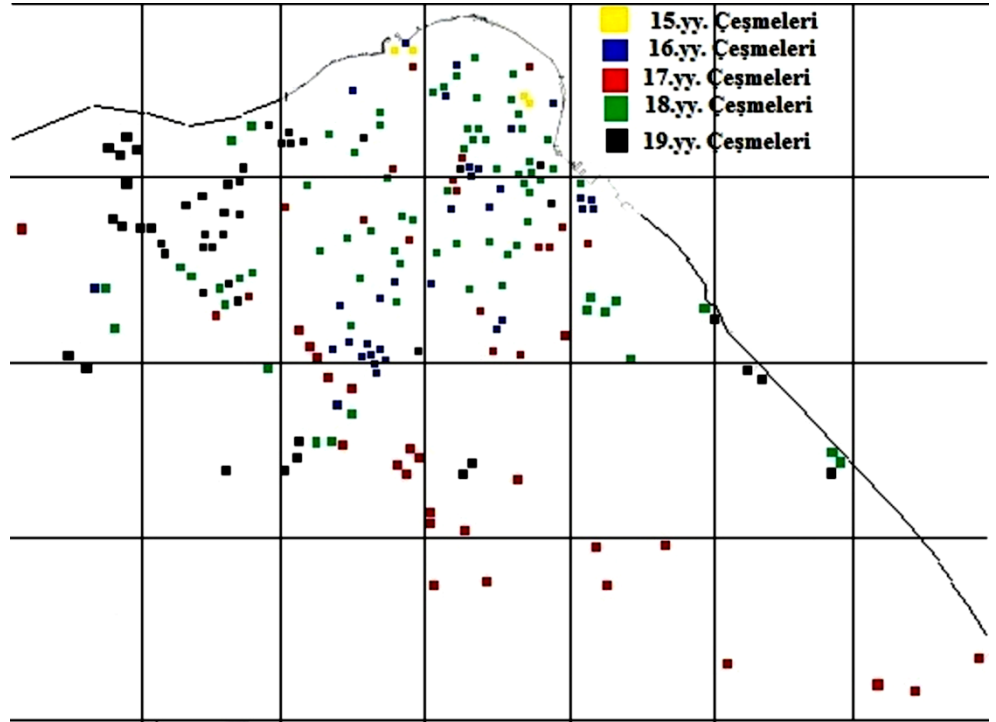
Şekil 2. 19.Yüzyıl Camileri

(Haritalar Haskan (2001), Çeçener (2007) Konyalı (1976) ve Ayverdi'nin (1958) eserlerinden yararlanılarak oluşturulmuştur).²¹

²¹ Üsküdar'da inşa edilen cami, hamam, külliye ve su yapılarının yüzyıllara göre dağılımını, yoğunlaşma ve genişleme alanlarını gösteren haritalarda Rum Mehmed Paşa Camisi diğer yapılardan farklı gösterilmiştir.

Şekil 2. 16 Üsküdar'da Süreç İçinde İnşa Edilen Hamam Yapılarının Dağılımı (Haritalar Haskan (2001), Çeçener (2007) Konyalı (1976) ve Ayverdi'nin (1958) eserlerinden yararlanılarak oluşturulmuştur).

Şekil 2. 17 Üsküdar'da İnşa Edilen Çeşme, Kuyu, Su Haznesi, Su Terazisi Vb. Yapıların Dönemlere Göre Dağılımı Gösterilmektedir (Haritalar Haskan (2001), Çeçener (2007) Konyalı (1976) ve Ayverdi'nin (1958) eserlerinden yararlanılarak oluşturulmuştur).²²

²² Dönemi tespit edilemeyen su yapıları gösterilmemiştir.

2.5.3.1 Osmanlı Öncesi

Üsküdar'da, Osmanlı öncesinden kalan fiziksel verilerin sınırlı olduğu yukarıda belirtilmiştir. Somut olarak, eski kentin yani Bizans dönemi kent yapısının mimari mirasının yeniden işlevlendirilerek kullanıldığına rastlanmamıştır. Fetih sonrasında İstanbul'da (tarihi yarımada) eski yapı stokundan yararlanma yaygın bir uygulama iken, Üsküdar özelinde böyle bir durum söz konusu olmamıştır. Bizans döneminde çeşitli işlevlere sahip mimari yapıların neden herhangi birinin olduğu gibi korunarak kullanma yoluna gidilmediği önemli bir soru olarak kaydedilmelidir. Zira Osmanlı'nın bu konuda tutucu olmadığı bilinmektedir. Kuban'ın ilgili çalışmasında, Osmanlı'nın yeni fethettiği kentlerde, hemen bir namazgâh yaptığını, eski kiliseleri camiye çevirdiklerini ve terk edilmiş mahallelere yerleştiklerini bildirmektedir (Kuban, 1968, s. 31). Kuban'ın vurgusu, Osmanlı'nın devraldığı kentlerde bulunan donatı elamanlarını kullanmak, ihtiyaçları doğrultusunda değerlendirmek konusunda tutucu olmadığı bilgisini destekler niteliktedir.

Bir Osmanlı kenti olarak Üsküdar'ın, kentsel mekânsal biçimlenişini ve kurulumunu anlamak için Osmanlı öncesi dönemlerdeki durumu önemlidir. İstanbul'un fethinden yaklaşık yüz yıl önce Osmanlı egemenliğine girdiği iddia edilen Üsküdar'ın bu dönemine ilişkin Osmanlı kayıtlarında da herhangi bir bilgi yoktur. Maddi anlamda bir belge olmadığı gibi bu dönemden kalmış cami, mescit, çeşme vb. türden bir mimari elaman da bulunmamaktadır. Dolayısıyla Fetih'ten sonra hiçbir mimari yapının Osmanlı tarafından kullanılmaması, Üsküdar'ın fetih'ten önce yerleşim yeri olarak öneminin azalmış olabileceğini düşündürmektedir. Türklerin, yerleşime yönelik bir faaliyetinin olmaması başka bir soru doğurmaktadır. Büyük oranda geçiş-kapı olarak kullanılan bölge, bu dönemde yerleşim için yeterince uygun değil midir? Tarihsel kaynakların üzerinde ortaklaştıkları nokta Üsküdar, Pera ve Konstantinopolis'in doğu'ya açılan kapısıdır, bu fonksiyonu sebebiyle kent Bizans'a yönelik kuşatma, istila ve seferler yoğunlaştığında bir anlamda gelişimi durmakta ve sekteye uğramaktadır.

Bölge, özellikle 12.yüzyıldan sonra, Türklerin ve Haçlıların işgallerine uğradığı zamanlarda, bu güçler tarafından karargâh olarak kullanıldığı bilinmektedir. İşgale ve yağmaya ilk uğrayan kent, bu özelliği nedeniyle Üsküdar'dır. Konyalı, Üsküdar için

“futbol topu” benzetmesi yaparak; kentin Bizanslılarla Müslüman orduları arasında ayakta ayağa geçtiğinden bahsetmektedir (Konyalı, 1976, s. 15).

Dönemin tarihçilerinin anlatımlarından en büyük tahribatı ve yıkımı Haçlıların verdiğini okumak mümkündür. Runciman’a göre insanlığa karşı IV. Haçlı Seferi kadar büyük bir suç işlenmemiştir (Kuban, 2000, s. 154). Dolayısıyla İstanbul fethedildiği dönemde Üsküdar’ın kentsel mimari yapısının bu durumdan kaynaklanan bir durgunluğun içinde olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Zira zengin yazlık sarayları ve manastırlarıyla bilinen Bizans dönemi Üsküdar’ının bu yağma, talan ve yıkımdan payına düşeni aldığı anlaşılmaktadır. Bu konuyla ilişkili olarak Haskan, Üsküdar’da bulunan Bizans döneminin görkemli saraylarının 1096, 1144, 1202 ve 1204 senelerinde düzenlenen Haçlı Seferleri sırasında yağma edildiği bilinmektedir. Özellikle Dördüncü Haçlı seferinde (1202-1204), İstanbul gibi Üsküdar’da da yağma ve katliama uğramış Haremyum Sarayı’ndaki değerli eşyalar yağma edilmiş ve saray büyük oranda tahrip edilmiştir (Haskan, 2001, s. 1374).²³ Haçlıların yağmaladığı Bizans devrinin meşhur saraylarından 15.yüzyıla hiç bir şeyin ulaşmadığı anlaşılmaktadır.

Şekil 2. 18 14.Yüzyıldan Kalma Constantin Manasses Vakayinamesi’nden: 10. Yüzyılda Bulgar Akınlarında Konstantinopolis Yakınlarında Yakılıp Yıkılan Bir Kilise ve Manastırı, Aktaran, (Kuban, 2000, s. 152)

²³ Runciman 1204 senesinde Haçlıların İstanbul’u yağmasını anlattığı satırlarında verilen tahribatın büyüklüğünü görmek mümkün: “Kendileriyle Bizanslılar Arasındaki yapıları (kıyıda) ateşe verdiler. Ve alevler kente sıçradı ve korkunç bir yangın başladı; bütün gece ve ertesi gün günbatımı duasına kadar yanmaya devam etti. Bu, Franklar’ın buraya gelmesinden beri üçüncü yangındı. Ve kentte, Fransız Krallığı’ndaki en büyük üç kentteki evden daha çok ev yandı” (Kuban, 2000, s. :189).

Ortaylı (Ortaylı, 1977, s. 84) Bizans'tan Osmanlı'ya, çeşitli sürekliliklere dikkat çekerek, gerek konut bölgesinde, gerekse çarşı ve liman bölgesinde, kentin fethinden sonra yeni çekim merkezleri yaratmak için cami ve imaret kurumları inşa edilerek sosyal, ekonomik bir hareketlilik yaratma yoluna gidildiğini ifade eder. Ancak bütün bu faaliyetlerin aslında klasik Bizans dönemindeki ekonomik, sosyal, demografik kompozisyonun restorasyonuna yönelik olduğunu gözden uzak tutmamak gerektiğini önemle vurgular. Ortaylı bu vurgusuyla Bizans'tan miras alınan coğrafya, topografya, jeopolitik konum gibi fiziksel maddi çevre özelliklerinin yanında ekonomik, sosyal, kültürel miras gibi unsurlara da dikkat çeker ve inşa edilen yeni kentin bütün bu fiziksel, tarihsel miras ışığında biçimlendiğini belirtir.

2.5.3.2 15.Yüzyıl

Eyice, “*Fetihten Önceki Üsküdar*” adlı makalesinde, Bizans'tan Osmanlı'ya sağlam olarak kalan tek yapının Kızkulesi olduğunu belirtmektedir (Eyice, 2004, s. 20). Dolayısıyla Osmanlı'nın, kendisine miras kalan avantajlı, stratejik bir topografya dışında herhangi bir kentsel mimari elemanı kullanamadığı söylenebilir.

15.yüzyıl, Üsküdar'ın Osmanlı kenti olarak yeniden kurulumu sürecinin başlangıcını oluşturmaktadır. Üsküdar'ın bir Osmanlı kenti olarak inşa edilme süreci esasında, eskinin mimari elamanlarını bire bir kullanmasa da, sıfırdan bir kurulum değildir. Bir biçimde kurulumuna başlanan kent, önceki toplumun fiziksel ve kültürel kalıntılarının üzerinde yükselmiştir. “*Zira bir kenti kent yapan şey kapladığı alanın ölçüleri ile geçmişinde olup bitenler arasındaki ilişkidir*” (Calvino, 2003, s. :62). Cerasi'nin ifadesine yeniden başvurarak söylersek: “*Her uygarlık kendi kentlerinin biçimlerini, karşı karşıya kaldığı dağ sistemi, coğrafyası ve miras kalan tarihi ile yaratır. Coğrafya ve tarih o uygarlığın bir ölçüde ayak uydurduğu veya tepki verdiği alın yazısı olur.*” (Cerasi, 2001, s. 81).

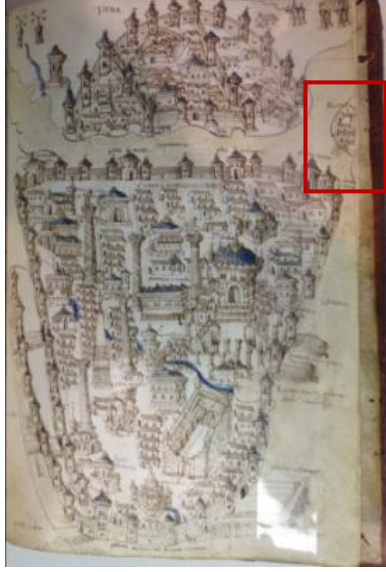
Üsküdar'ın Osmanlı öncesinin fiziksel, morfolojik yapısı hakkında fikir verebilecek yegâne veri Floransalı bir keşiş olan Cristoforo Buondelmonti'nin *Liber Insularum Archipelagi* adlı el yazması eserinde bulunan haritalardır. Haritalar Buondelmonti'nin kenti ziyareti sırasında yaptığı gözlemler sonucunda çizilmiştir. Bu yanı sıra haritalar birincil kaynak özelliği taşımakta ve Bizans Dönemi İstanbul'u ile Fetihten hemen sonraki Osmanlı İstanbul'unu ilk elden verilerler ışığında

yansıtmaktadır. Haritaların doğrudan Buondelmonti'nin gözlemlerine dayanması oldukça önemlidir zira bu dönemlerde çizilen İstanbul haritalarının büyük bir bölümü kenti hiçbir zaman görmemiş kişiler tarafından çizilmiştir.

Haritalar, 15.yüzyılda Tarihi Yarımada, Pera ve Üsküdar kısımlarını kabaca göstermekte, yüzeysel ve sınırlı veriler içermektedir. Bu verilerden yola çıkarak Üsküdar'ın Osmanlı öncesi kentsel yapılanmasına ilişkin kesin tespitlerde bulunmak mümkün değildir ancak çeşitli analizler yapmaya ya da kentin biçimlenişinin kaba bir tasvirini yapmaya yardımcı olabilecek niteliktedirler.

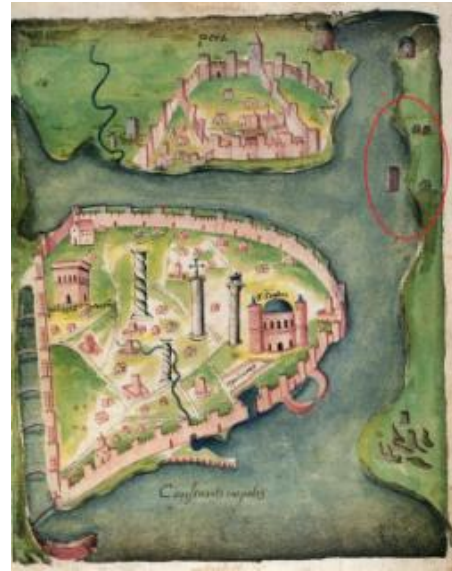
Buondelmonti'nin haritalarında odak noktası Konstantinopolis ve Pera olduğu için bu kısımlar Üsküdar'a kıyasla daha çok detay ve veri içermektedir. Üsküdar ise haritaya neredeyse ilişitirilmiş gibi durmaktadır. Bunun birincil nedeni Üsküdar'ın gelişmiş bir yerleşim yeri olmamasıyla ve bu bölgenin önemini anlamlı ölçüde kaybetmiş olmasıyla ilişkili olmalıdır.

1422 tarihli İstanbul haritasının Üsküdar detayında, kentin coğrafyaya yerleşimi görülebilmektedir (**Harita 2.7**). Bugünkü Üsküdar'ın kent merkezi olan liman ve çevresinin, yerleşim yeri olarak seçildiği ve yapılarının Üsküdar'ın içlerine doğru ilerlediği izlenimi uyanmaktadır. Ancak izlenimi oluşturan yapılar haritanın sınır çizgilerini oluşturduğu için yerleşme yoğunluğu açısından yeterli bir fikir vermemektedir. Yapıların büyüklükleri ve yoğunluğu göz önüne alındığında Üsküdar, kentsel gelişim açısından Konstantinopolis ve Pera'nın oldukça gerisinde görünmektedir.

Harita 2. 7 1422 Yılına Ait Cristoforo Buondelmonti'nin İstanbul Haritası ve Üsküdar Detayı

Haritalarda kent morfolojisi açısından dikkat çeken en önemli husus Konstantinopolis ve Pera'nın bir sur sistemiyle çevriliyken Üsküdar'da bu tür bir sur sistemine ait hiçbir iz bulunmamasıdır. Hatta Buondelmonti'nin İstanbul haritasının farklı versiyonlarında Kalkedon antik kentinde yıkılmış sur sistemine ilişkin kalıntılar görünmekteyken, Üsküdar bölümünde bir sur sistemi görülmemektedir.²⁴ Üsküdar'ın bu özellikten yoksun olması bir anlamda biçimsel açıdan farklılığını işaretlemektedir.

Harita 2. 8 Cristoforo Buondelmonti'nin İstanbul Haritalarında Üsküdar

²⁴ Buondelmonti'nin haritalarında görülen Kalkedon'daki yıkık sur sisteminin varlığını Evliya Çelebi'nin aktarımından bilmekteyiz.

Tarihsel kaynaklarda geçen ve **şekil 2.2**'de işaretlenen Bizans sarayları, manastırlar gibi yapılar Buondelmonti'nin haritalarında belirgin biçimde görünmez. Haritalarda görülenler ise Konstantinolis ve Pera'da bulunan yapılara kıyasla oldukça basit durmaktadır.

Dolayısıyla tarihsel kaynakların ve Buondelmonti'nin haritaları ışığında Üsküdar'ın fetihten önceki kentsel dokusunun neredeyse, bütünüyle tahrip olduğu söylenebilir. Kız Kulesi dışında hiçbir Bizans yapısının ayakta kalmadığı görüşü bu bilgiyle paralellik arz etmektedir. Kuban'ın Runciman'dan aktardığı, kentin son dönemlerinde yerleşim alanlarının bakımsız olduğu ve toprakların terk edildiği yönünde ki bilgiler de bu görüşü destekler niteliktedir (Kuban, 2000).

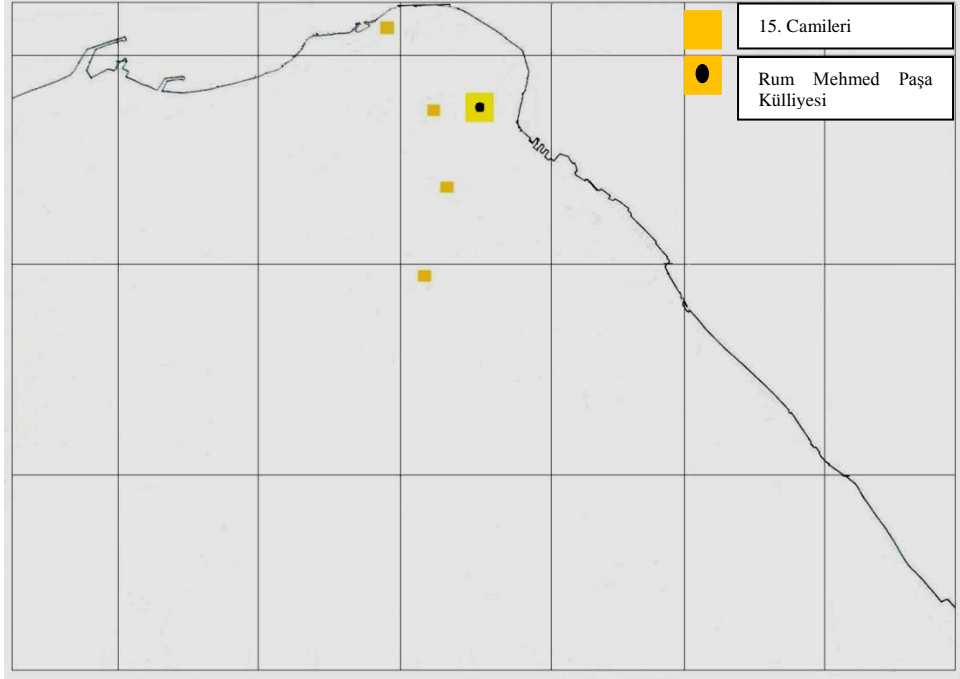
Üsküdar, bu yanıyla Cerasi'nin Osmanlı kenti için belirttiği üzere; kırsal olan ile iskân edilmiş bölge arasında kesin sınırları olmayan bir açık şehirdir (Cerasi, 2001). Bu açıklık durumu hem kentin kendisi için, hem de etrafı sınırlarla belirlenmemiş açık alanları için geçerlidir. Buondelmonti'nin ve ardıllarının yaptıkları haritaların bütününde Cerasi'nin ifade ettiği bu görüş gerçeklik kazanmaktadır. Bizans'tan miras aldığı kapalı kent formları Osmanlı'nın anlayışını temsil eden kent formlarının kurulumunu yer yer geciktirmiştir. Bu nedenden dolayı Osmanlı, dinsel, ideolojik, kültürel karakterine uygun kent kurgusunu Üsküdar'da inşa etme imkânını bulmuştur. Dolayısıyla Üsküdar'ın, Osmanlı'yı İstanbul'un diğer parçalarıyla kıyaslandığında daha çok yansıttığı söylenebilir.

Osmanlı kentinin temel özelliği olan dışa dönüklük, Üsküdar'ın inşa edilme sürecinde önemli bir etmen olmuştur. Kent, gerek büyüyerek, gerekse içerdeki gelişmelerle sürekli bir dönüşüm halinde olmuştur. Üsküdar'ın açık kent morfolojisi Osmanlı döneminde onun en büyük avantajı olmuştur. Zira devralınan kentte sınırlayıcı bir sur sisteminin bulunmaması genişlemeyi kolaylaştırmış, hareket alanının genişliği kentin kurulumunu kolaylaştırmıştır. Bu durum süreç içinde kentin büyümesini, fiziksel olarak genişlemesini koşullamıştır. Bu büyüme ve genişleme dönem haritaları ve planları incelendiğinde kolaylıkla görülebilmektedir. Öyle ki fiziksel olarak 15.yüzyılın sonlarında İstanbul ve Pera'nın oldukça uzağında olduğu

görülen kent, 16.yüzyılın sonlarına doğru kentsel büyüklük olarak Pera'nın fiziksel ölçülerine yaklaşmıştır (**Harita 2.8**).

Üsküdar'ın Bizans döneminin sonlarına doğru çeşitli gerekçelerle azalan önemi Fetihten hemen sonra anlamlı ölçüde artmıştır. Öyle ki fetihten sonra ilk yapıların Üsküdar'a inşa edildiği bilinmektedir. II. Mehmed, Üsküdar'ın şenlenmesi²⁵ için Anadolu'dan getirdiği Türkleri Üsküdar'a yerleştirmiştir. Üsküdar'ın ilk mahallesi, Damalis Burnu adı verilen bölgeye, Rum Mehmed Paşa Mahallesi olarak kurulmuştur. Bu bölgenin güneyinde Salacak sahiline yakın, II. Mehmed'in banisi olduğu bir mescid inşa edilmiştir. Daha sonra Toygartepe'de Durbalı ve Bugünkü Aziz Mahmud Hüdai Mahallesi'nin sınırları içinde Hamza Fakih Mescitleri inşa edilmiştir. 15.yüzyılın sonlarına doğru, limanın güneyine Kara Davud Paşa Camii yapılmıştır. Araştırmanın konusu olan Rum Mehmed Paşa Camisi 1471 yılında büyük bir külliye kompleksinin parçası olarak inşa edilmiştir. Külliyenin, Üsküdar'a bir kompleks olarak inşa edilen ilk yapı olduğu bilinmektedir. Ayverdi'nin belirttiğine göre Üsküdar'a kurulan ilk Osmanlı Mahallesi bu kompleksin etrafında oluşmuştur. Bu yapı kompleksinin, ulaşım, ticaret, su kaynakları, topografya gibi fonksiyonel faktörler düşünülerek Üsküdar'ın rasyonel olarak en uygun yerine inşa edildiği söylenebilir. Bu özellikleri nedeniyle, Rum Mehmed Paşa Külliyesi'nin yerleşim yeri oluşturma ihtiyacına cevap üretmek ve hemen yakınına konumlandığı limanın işlevselliğine katılımı arttırmak için tasarlandığı anlaşılmaktadır.

²⁵ Doğan Kuban Osmanlı'da yaygın bir uygulama olan Şenlendirme politikasını; bir kenti ya da yerleşmeyi zenginleştirme olarak tanımlamaktadır (Kuban, 2000, s. 343).

Şekil 2. 19 15.Yüzyılda Üsküdar'a İnşa Edilen Dini Yapıların Dağılımı ve Yoğunlaşma Alanlarını Gösteren Harita (Haritalar Haskan (2001), Çeçener (2007) Konyalı (1976) ve Ayverdi'nin (1958) eserlerinden yararlanılarak oluşturulmuştur).²⁶

Harita 2. 9 1480 Yılına Ait Cristoforo Buondelmonti'nin İstanbul Haritası ve Üsküdar Detayında Rum Mehmed Paşa Camii. (<http://lcivelekoglu.blogspot.com.tr>).

Buondelmonti'nin fetihten sonra 1480 senesinde yaptığı İstanbul planının Üsküdar detayında, Rum Mehmed Paşa Külliyesi'ne ait cami elemanı belirgin bir biçimde görünmektedir. Külliye'nin diğer elemanları medrese, hamam ve imaret yapıları ise

²⁶Haritalarda araştırmanın konusu olan Rum Mehmed Paşa Camisi/Külliyesi diğer dini yapılardan farklı gösterilmiştir.

algılanmamaktadır. Haritada Rum Mehmed Paşa Camisi'nin kent planının temel unsuru olduğu anlaşılmaktadır. Bir anlamda Üsküdar'ın kentsel mekânsal çekirdeğini oluşturduğu söylenebilir. Bu verinin ışığından bir Osmanlı kenti olarak Üsküdar'ın mahalle, çarşı, konut dokusu ve kentsel donatı elamanları gibi temel unsurlarının bu yapı etrafında, ona bağlı ve onunla tanımlı şekillenmeye başladığı iddia edilebilir. Kuban da bu görüşün altını çizmektedir: “*cami zaten yeni kurulacak bir şehir veya imar ve iskânı arzu edilen şehrin yeni bir semtinin çekirdeğini teşkil ediyordu. Bunun etrafına diğer fonksiyonlar yerleşiyordu*” (Kuban, 1968, s. 71).

Fetihten sonra II. Mehmed'in paşaları tarafından yaptırılan külliyelerin, yeni kolonize edilmekte olan bir kente yiyecek ve barınak tedarik etmeye yönelik faaliyetlere duyulan bir ihtiyacın ürünü olarak ortaya çıktığı ve Rum Mehmed Paşa Külliyesi'nin de bu faaliyetlere cevap vermek ve yeni bir yerleşim yeri oluşturmak amacıyla inşa edildiği anlaşılmaktadır. Rum Mehmed Paşa Külliyesi'nin inşa edilmesinin temel gerekçelerinden biri de Üsküdar'da nüfus yoğunluğu oluşturmaktır. Külliye'nin çevresinde kurulan diğer kentsel unsurlar, doğal yollarla, hiçbir rasyonel planlama oluşturmadan, kendi iç dinamiklerinin belirlemesiyle konumlanmışlardır. Kurulum, modern ve Batılı anlamda planlamanın ve programın olmadığı düzensiz bir gelişim sergilemektedir. Bu düzensiz, plansız konumlanmanın/biçimlenmenin Üsküdar'ın organik kent formunun da ilk çekirdeğini oluşturduğu söylenebilir.

Fetihten sonra Osmanlı devlet otoritesinin kendi mimari anlayışı doğrultusunda Üsküdar'a yerleşmiş olduğu vurgulanmalıdır. Ancak belirtilmelidir ki; Osmanlı'nın fethedilen kentleri kendi anlayışı doğrultusunda biçimlendirmesi tam bir program çerçevesinde gerçekleşmemiştir. Osmanlı'da planlama olgusu yalnızca temel ilkelerin belirlenmesi noktasında geçerli bir durumdur. Bilinen anlamıyla, sistematik, kurumsal bir planlama 15.yüzyıl için söz konusu değildir. Bu durum, Osmanlı kentini Batı kentlerinden ayıran temel bir özelliktir aynı zamanda. Kuban, Osmanlı kentinin bu özelliğine vurgu yapar ve bir kaç büyük anıtsal kompleks dışında büyük yapıların, çevreleriyle beraber düşünülmediğini, sosyal ihtiyaçlara cevap üretmek için yapılan kentsel donatı elemanları olan camiler, medreseler, hamam ve hanların, önceden planlı olarak, mimari perspektifleri taçlandırdığını görmenin zor olduğunu belirtir (Kuban, 1968, s. 32). Devamında sayılan kentsel donatı elemanlarının en

anıtsal olanı; caminin çevresinde, Avrupa şehirlerinde gözlemlendiği gibi, bir şehir meydanının kurgulanmadığının altını çizerek “Zira her yapı, formel bir tasarım sonucu değil, fakat fonksiyonel bir amaç için kurulmuştur” (Kuban, 1968, s. 70). Altı özellikle çizilen bu durum, Üsküdar’ın organik kent karakterinin de oluşmasını koştullamıştır.

2.5.3.3 16.Yüzyıl

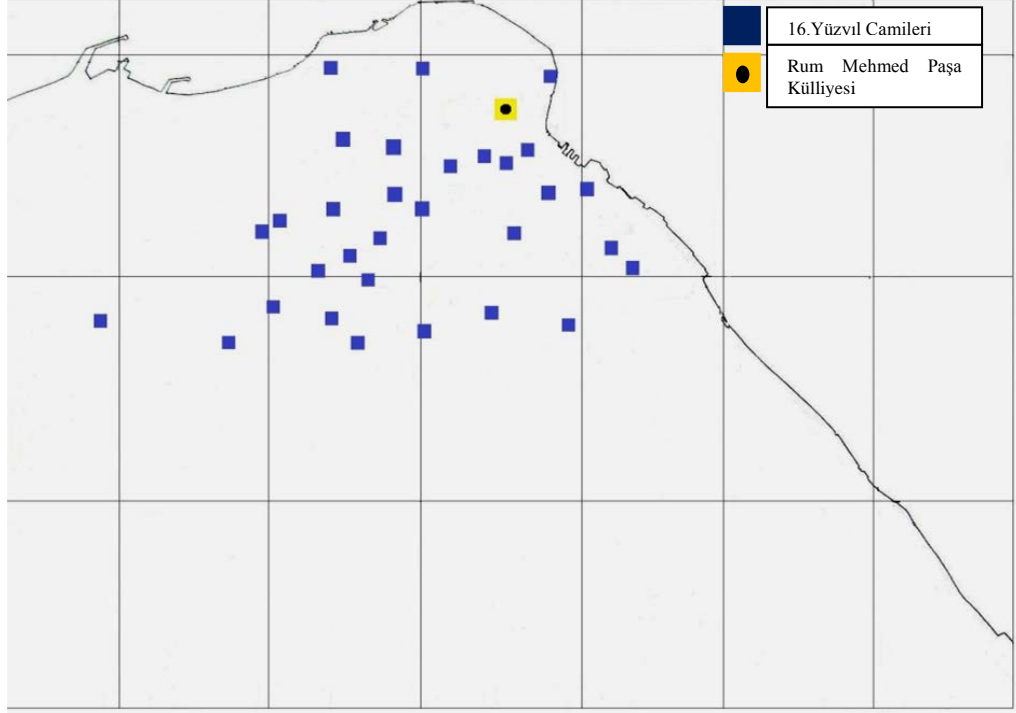
15. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul’un fethi ile başlayan ve 16.yüzyılda yaşanmaya devam eden Osmanlı’nın “Yükselme Dönemi”nin kent morfolojisine doğrudan yansıyan bir karaktere sahip olduğunun altı çizilmelidir. Bu anlamıyla Üsküdar, dönemlere göre değerlendirildiğinde, 16.yüzyıl; cami, külliye, hamam, imaret, yapıları bakımından sayısal olarak en parlak dönemini yaşamış, en çok cami, külliye, hamam bu yüzyılda inşa edilmiştir. Bu yüzyılda inşa edilen büyük boyutlu, masif kütleli külliye kompleksleri, Üsküdar’ın ana omurgasının oluşmasını sağlar

Harita 2. 10 Kitab-ı Bahriye'de Bulunan Piri Reis Haritası (www.wikipedia.org).

Tekeli, 16. yüzyılda Osmanlı kentinin önemli bir dönüşüm geçirdiğini vurgular ve dönüşümü iki önemli nedene bağlar (Tekeli, 1985, s. 878-879). Birinci neden; nüfus artışıdır, diğeri ise; dünya ticaretinde gezginci tüccarların önemini kaybedip yerleşik tüccarların ortaya çıkmasıdır. Genel düzeyde, Osmanlı kenti için belirtilen bu iki olgu, özelde Üsküdar için, 16.yüzyılda yaşanan dönüşümün asıl nedenidir. 16.yüzyılda Üsküdar’da inşa edilen külliyelerin çokluğunun temel nedeni burada

aranmalıdır²⁷. Ticaret ve buna bağlı gelişen yerleşik tüccarların ortaya çıkması kentsel formunu bu anlamıyla zorlamıştır. Yeni yapılan külliye kompleksleri gelişen ticarete ve buna bağlı artan nüfusa cevap vermek üzerine Üsküdar'ın kentsel yapısına eklenmiştir.

Şekil 2. 20 16.Yüzyılda Üsküdar'a İnşa Edilen Dini Yapıların Yerleşim ve Dağılım Alanları Gösterilmiştir (Haritalar Haskan (2001), Çeçener (2007) Konyalı (1976) ve Ayverdi'nin (1958) eserlerinden yararlanılarak oluşturulmuştur)

Kanuni'nin kızı Mihrimah Sultan ile birlikte başlayan külliye komplekslerinin inşasını, Kanuni'nin gözdesi Gülfem Hatun Külliyesi, Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi ve devamında Nurbanu Valide Sultan Külliyesi²⁸ takip ederek Üsküdar'ın kentsel strüktürüne eklenirler. Cami, han, hamam, kervansaray, medrese, çeşme, zaviye, şifahane, imaret gibi unsurlardan oluşan büyük çaplı yapı kompleksleri olan bu külliyeler, yapıldıkları bölgede birer çekim merkezi halini almışlardır. Ciddi bir toplumsal karşılık bulan bu yapılar devamında etrafında mahallelerin ve çarşıların olduğu bir kent bütünlüğünün odak noktalarını teşkil etmişlerdir. Külliye kompleksi dâhilinde yer alan bu yapıların temel özellikleri gereği -hizmet, donatı

²⁷ Mimar Sinan'ın İstanbul'dan sonra, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde en çok yapı, mimari eser bıraktığı yer Üsküdar'dır.

²⁸ Atik Valide Sultan Külliyesi ve Valide-i Atik Külliyesi olarak da anılmaktadır.

yapıları oluşları- etraflarında büyük bir hızla çeşitli özellikteki konutlardan oluşan bir dokunun oluşmasında tetikleyici olmuşlardır.

Mihrimah Sultan Külliyesi ve Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi Bizans döneminde liman ticaretinin yoğun olduğu, görece birbirine yakın yerlere inşa edilmiştir. Nurbanu Valide Sultan Külliyesi Üsküdar'ın yüksek bir noktasına, limana ve çarşıya uzak bir noktaya inşa edilmiştir. Gülfem Hatun Külliyesi ise limanın iç tarafına, tarihi Üsküdar Çarşısı ile Cuma Pazarı'nın arasında bir noktaya yapılmıştır. Diğer külliyelerle kıyaslandığında mimari ölçekte daha küçük bir komplekstir ancak külliye yinede önemli bir ticari yol omurgasının hemen yanında bulunmaktadır. Gülfem Hatun Külliyesi'nin imaret ve kervansarayının olduğunu Konyalı'nın aktarımından öğrenmekteyiz. Bu özelliği ile yürütülen ticari faaliyetlerde bir tür aktarma noktası olma karakteri taşıyan Üsküdar'da bu tür donatı elamanları büyük oranda kervanların konaklama, barınma vb. ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik inşa edilmişlerdir (Konyalı, 1976, s. 288).

Üsküdar'a inşa edilen bütün külliye komplekslerinin tamamının konaklama ve barınma karakteri taşıdığı söylenebilir. Mantran'ın önemle vurguladığı, Üsküdar'ın uğranılması zorunlu "*merhale kent*" özelliği, özellikle 16.yüzyılda gerçeklik kazanmıştır. Zira kervanlar Boğaz'ı geçmeden önce değerli yüklerini burada açmaktadırlar (Mantran, 1986, s. 78-80). Bu durum, limanla bütünleşen Üsküdar kent merkezinde çok sayıda depolama ve konaklama birimi inşa edilmesini zorunlu kılmıştır.

16. yy sonundan itibaren küresel ölçekte yaşanan ekonomik-politik değişimlerin kenti yakından etkilediği bilinmektedir. Bu değişimlerden etkilenen Osmanlı kent yöneticileri, 16.yüzyıldan başlayarak yeni iskeleler açmaya başlamışlardır. Kuban, Boğaziçi ve Üsküdar'ın gelişmesinin, deniz taşımacılığının da gelişmesine neden olduğunu vurgular (Kuban, 2000). Ancak belirtilmelidir ki Üsküdar'ın kentsel gelişiminin asıl nedeni deniz taşımacılığı, yani ticarettir. Bu nedenle Üsküdar'da inşa edilen kervansaray sayıca oldukça fazladır. Mantran'ın aktardığına göre, Evliya Celebi, kentte 11 adet kervansarayın bu yoğun ticaret akışında gelen kervanlara hizmet verdiğini yazmaktadır (Mantran, 1986, s. 78). Karmaşık bir ticaret ağının geçici olarak nihayete erdiği bu nokta ticaret mallarının Batı Avrupa'ya nakledildiği

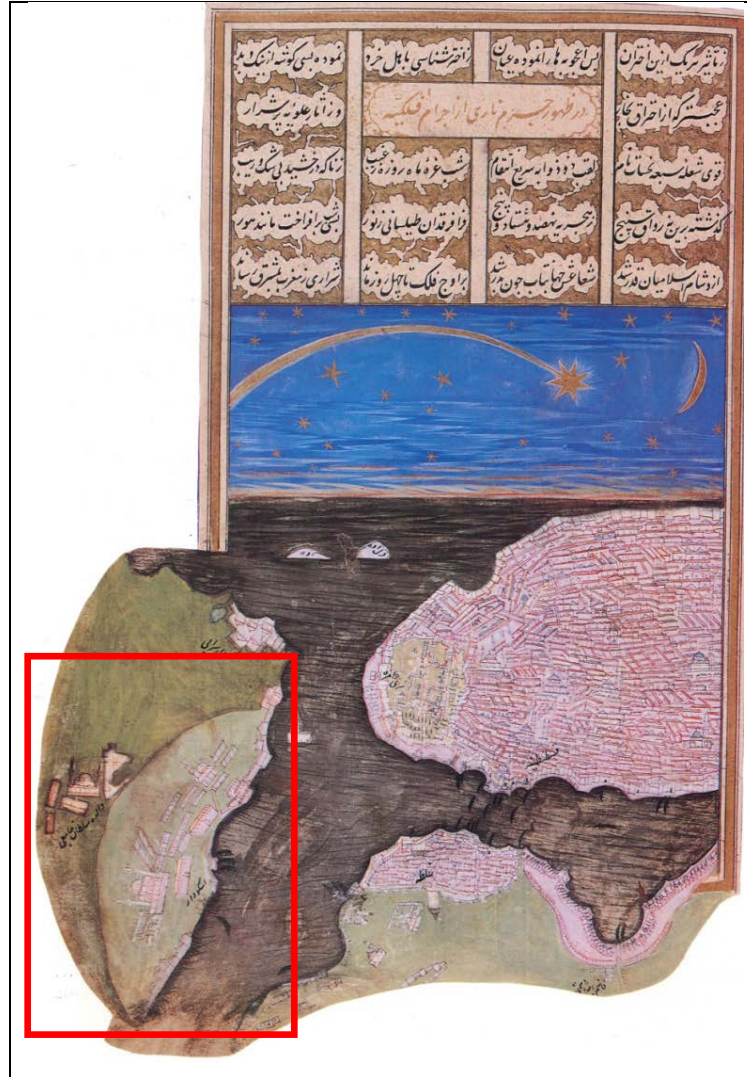
bir merkezdir. Kervansaraylar bu durumun bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla kentin mekânsal yapısı, ulaşımına bağlı bütün bu faaliyetlerden birincil derecede etkilenmiştir. Özellikle altı çizilmesi gereken nokta Üsküdar'ın, ticarete bağlı bu karakteri olmasaydı bahsi edilen dönem için de büyük boyutlu külliye kompleksleri yapılmazdı.

Temelde, İstanbul haritaları üzerinde yapılan inceleme ve değerlendirmeler Üsküdar'ın kentsel ve mekânsal biçimlenmesini anlama ve kavrama noktasında önemlidir. 1577 senesinde İstanbul'dan geçişi izlenen bir kuyruklu yıldız vesilesiyle çizilen İstanbul planında Üsküdar kısmı görülebilmektedir (Şekil 2.16). Bu planda 16. Yüzyıl Üsküdar'ının başlıca anıtsal yapılarını görmek mümkün. Plan, içerdiği veriler itibariyle ilginç bir örnektir. Örneğin planın çizildiği tarihte henüz Nurbanu Valide Sultan Külliyesi ve Şemsi Ahmed Paşa külliyelerinin yapım aşamasında olduğu anlaşılmaktadır²⁹ ve bu külliyelerin büyük bir kısmının tamamlandığını görmek mümkün. Planda, külliyelerin inşası tamamlanan ve yarım olan kısımları göze çarpmaktadır. Bu anlamıyla plan oldukça ilginç birtakım veriler sunmaktadır. Planın çizildiği 1577 senesinde, külliyelerin okunabilen eksik kısımlarının Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi'nde üç yıl sonra, Nurbanu Valide Sultan Külliyesi'nde ise altı yıl sonra tamamlandığı bilinmektedir. Plana göre Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi'nin Camii gövdesi inşa edilmiştir ancak minare henüz yapılmamıştır. Nurbanu Valide Sultan Külliyesi'nde ise cami ve külliye'nin diğer elemanlarının büyük bir kısmının tamamlandığı okunabilmektedir.³⁰ Bunlarla birlikte plan, döneminin bütün plan ve haritalarına göre Üsküdar hakkında daha fazla detay barındırmaktadır. Üsküdar'ın merkez olarak tanımlanabilecek alanı bir yay çizilerek merkez bölge dışıyla arasına bir sınır çekilmiştir. Nurbanu Valide Sultan Külliyesi'nin görece limana uzak ve hâkim bir yamaçta konumlandırıldığı bu detaylar arasındadır. Mimar Sinan tarafından yapılan külliye'nin eğimli topografyaya başarılı bir biçimde yerleştirildiği

²⁹ Nurbanu Valide Sultan Külliyesi 1583, Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi ise 1580 senesinde tamamlanmıştır.

³⁰ 1577 senesinde Külliye Programının büyük bir kısmının tamamlandığı düşünülürse, geri kalan kısımların neden 6 yıl gibi uzun bir zaman içinde tamamlandığı önemli bir soru olarak kaydedilmelidir.

görülmektedir. Külliye'nin kapladığı alan ve onun masif kütleli fiziksel büyüklüğü Süleymaniye ve Fatih'ten sonra onu kentteki en büyük kompleks yapmıştır³¹.

Şekil 2. 21 1577 Senesinde İstanbul Semalarında İzlenen Kuyruklu Yıldız ve İstanbul Planı ve Üsküdar Detayı. (Şehinşahname, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi)

Bütün bu detaylarla birlikte, planda, Üsküdar'dan Pera'ya yönelen gemiler stilize bir biçimde gösterilmektedir. Bu gemiler muhtemelen Üsküdar'da depolanmış ticaret mallarını Pera'da bulunan tüccarların geçici depolama mekânlarına taşımaktaydı. Plan bu anlamıyla, iskele ve limanların konumunu, muhtemel depolama mekânlarını göstermesi ve gemilerin hareket güzergâhlarını bildirmesi bakımından değerli bilgilerle yüklüdür.

³¹Aptullah Kuran'a göre Atik Valide, erken Osmanlı külliyesinin organik karakteri ile Fatih ve II. Bayezid külliyelerinin rasyonel geometrisinin bir sentezidir (Kuran, 1973).

Buondelmonti'nin 1480 senesinde bire bir gözleme dayalı olarak çizdiği İstanbul haritası ile kıyaslandığında aradan geçen yaklaşık bir asırlık zamanda Üsküdar'ın büyük bir gelişmeye uğradığı görülür (Şekil 2.22-23). İnşa edilen külliye komplekslerinin kentin fiziksel bütünlüğüne eklemlenmesi, devamında bölgede konut yoğunluğunu da anlamlı ölçüde arttırmıştır. Kentin, morfolojik yapısında meydana gelen bu gelişmeler yerleşim ve nüfus yoğunluğu açısından olmasa bile fiziksel büyüklük bakımından Pera'nın ölçülerine yaklaşmıştır. İstanbul ve Pera'da, tam da bu dönemde, sur sistemi içine sıkışmış kentin, yapı yoğunluğu nedeniyle masif kütleli bir görünüme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Haritada okunabilen sıkışma ve yoğunlaşma sur sisteminin kısıtlayıcı etkisini göstermesi açısından önemlidir. Zira kentin savunması için inşa edilmiş olan sur sistemi işlevsizleştiği noktada bu iki kentin fiziksel olarak genişlemesine engel olmaya başlamışlardır. Devamında sur içinde yaşanan birikimin bir tür patlama biçiminde sur dışına taşması zorunluluk olmuştur.³²

Şekil 2. 22 Buondelmonti'nin 1480 Tarihli Haritasında Üsküdar Detayı

Şekil 2. 23 1577 Tarihli Planda Üsküdar Detayı

³² Evliya Çelebi Osmanlılar zamanında, kentin oniki anıtsal kapısından sekizinin kapatıldığını bildirmektedir. Bu surların 17. Yüzyılda hala bir gelişme engeli olarak var olduğunu gösteriyor. Genel olarak Türklerin kurdukları şehirlerin, surlarla sınırlanmadan geliştikleri kabul edilebilirse de, Selçuklular devrinin Konya, Kayseri, Sivas, Sinop, Alaiyye gibi bazı önemli merkezlerinin surlarını korudukları ve bunun, bu şehirlerin Osmanlılar zamanındaki gelişmesini de sınırlandırdığı gözlenebilmektedir, örneğin Sivas, geçen yüzyıl sonuna kadar, aşağı yukarı, Keykubat tarafından yapılan surların içinde kalmıştır (Kuban, 1994, s. 65).

16.yüzyılın Üsküdar'ın dışında kalan diğer iki önemli parçasında, kent morfolojisinin kendisini sınırlayan, kısıtlayan sur sistemi ya da topografik unsurları aşmaya dönük bir hareketin başladığı görülmektedir. Kent morfolojisinde görülen bu durum temelde Osmanlı'nın içinde bulunduğu ihtişamlı büyümenin bir yansıması olmalıdır. Zira 16. Yüzyıl Osmanlı dünyasının altın çağıdır. Tarihçiler tarafında "Yükseliş Dönemi" dönemi olarak tanımlanan bu dönemde Osmanlı Devleti hem fiziki sınırlarını genişletmiş hem de içeride kentsel-mimari atılımlar gerçekleştirmiştir.

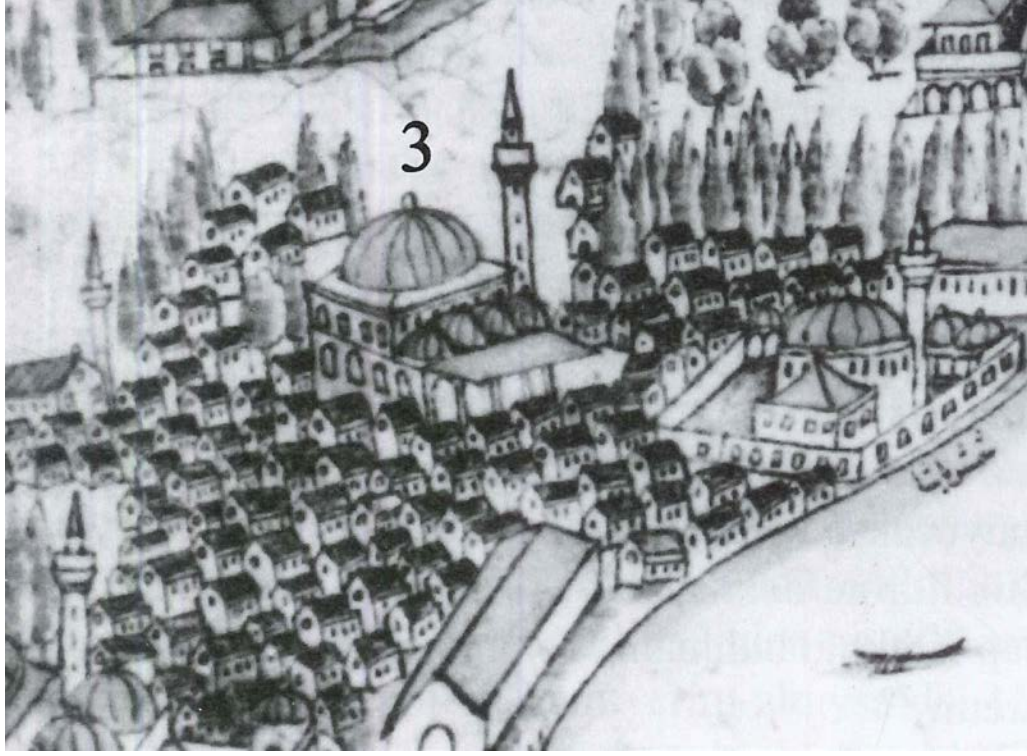
Şekil 2. 24 Kitab-ı Bahriye'nin Yazma Nüshasından Alınma 1584 Tarihli Lokman Çelebi Minyatüründe İstanbul'un Kent Morfolojisi İçinde Üsküdar (Müller, 2001, s. 36)

Şekil 2. 25 1584 Lokman Çelebi Minyatürü'nde Üsküdar Kent Morfolojisi³³ (And, 1993, s. 142)

³³ Planda görülen başlıca yapılar: 1.) Üsküdar İskelesi'nde Mihrimah Sultan Külliyesi, 2.) Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi, 3.) Rum Mehmed Paşa Külliyesi, 4.) Mihrimah Sultan Bahçe Sarayı?, 5.) Salacak İskelesi, 6.) Kavak İskelesi, 7.) Ayazma Bahçe Sarayı, 8.) Üsküdar Sarayı/Kavak Sarayı

Şekil 2.24-25'te Üsküdar'ın 16. Yüzyılın sonlarına ait planda kentsel-mekânsal durumu görülmektedir. Lokman Çelebi Minyatürü olarak adlandırılan planda, Üsküdar'ın kıyı hattı görülmektedir. Limanın iç kısımları ve Üsküdar'ın kuzeydoğusunun yüksek kısımları haritada yer almamaktadır. Bu bölümlerin haritacı tarafından ihmal edilmesi yerleşimin liman bölgesinde yoğunlaşmasıyla ilgili olmalıdır. Zira büyük masif kütesine rağmen Nurbanu Valide Sultan Külliyesi'ne haritada yer verilmemesi üzerinde kurulduğu bölgede yerleşimin seyrek olmasıyla bağlantılı olmalıdır. Ayrıca minyatürün yapıldığı yıllarda külliyeye henüz yeni tamamlanmıştır. Adı geçen külliyeye kompleksi kent bütünlüğü içerisinde bir tür başka bir merkez oluşturma ve liman çevresinde sıkışmış, yoğunlaşmış yerleşimi rahatlatmak amacıyla inşa edildiği söylenebilir. Bununla birlikte haritada, yerleşimin ve konut dokusunun liman bölgesinde düğümlendiği okunabilmektedir. Ayrıca yapılar arasında var olan boş alanlar büyük yerleşim boşluklarının bulunduğunu ifade etmektedir. Bu dönemin konut mimarisinde ahşap malzemenin ağırlıklı olduğu ve bu konutların gösterişten uzak tek katlı yapılar olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamlar ilgili Cansever Osmanlı kentinin karakteristik öğeleri olan konut birimlerinin birbirine benzer biçimde, tek katlı, sokağa kapalı ve iç avlulu olarak büyük yapı adaları üzerlerinde yer aldığını, bu dokunun özelliği olarak farklı din ve mezheplerin, zengin ile fakirin kent silüetinde ayırt edilemediğini belirtir. Cansever'e göre; Konutlar mütevazı ölçekleriyle insancıl olmalarının yanı sıra doğanın, ağaçların, mahallenin merkezinde yer alan ve camilerin daha da görkemli algılanmalarına neden olmuşlardır (Cansever, 1997, s. 125). Minyatürden Cansever'in bahsini ettiği konut dokusunun fiziksel özellikleri okumak mümkün görünmektedir.

Şekil 2. 26 Üsküdar'ın Organik Yapısı, Konut Dokusu, Konut Dokusunun Rum Mehmed Paşa Camisi İle İlişkisi

Mahallelere bölünmüş kent formu, konut dokusunun karakteri ve bunların ortaya çıkardığı kıvrımlı yol strüktürü genel boyutta Osmanlı kentinin, özelde ise Üsküdar'ın organik karakterini ifade etmektedir. **Şekil 2.26**'da görülen Üsküdar detayında vurgulanması gereken en önemli nokta konut dokusunun Rum Mehmed Paşa Camii etrafında biçimlenmesidir. Bu biçimlenmenin plansız, düzensiz bir hareket sergileyerek geliştiği anlaşılmaktadır.

Cerasi, Osmanlı kentinin her tarihsel aşamasının ayrıcalıklı bir başkahramana sahip olduğunu belirtir ve 16. yüzyılın başlarında devletin bünyesinde kentleşmeyi teşvik eden ve garantileyen unsurların varlığına dikkat çeker. Devamında bu unsurların, altyapı ve büyük anıtsal kompleksler inşa ederek, zanaatkârlara ve tüccarlara sipariş vererek, mevcut kent kurumlarını kontrol ederek ve belirli bir kentleşme siyaseti izleyerek etnik unsurları bir yerden başka bir yere nakledip imar ve iskânı sağlayarak önemli ölçüde kentleri geliştirdiğinin altını çizer (Cerasi, 2001, s. 49). Kentleri geliştiren unsurların bu anlamıyla yerel ve uluslararası ticaretin temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir pratik sergilediği görülür. Ekonomik ilişkiler; küresel ölçekte ticaret mallarının dolaşımında bir düğüm noktasını temsil eden İstanbul'un, özelde ise Üsküdar'ın kentsel gelişimini koşullamıştır. Dolayısıyla Üsküdar'ın gelişim

çizgisi mutlak olarak yerel ve uluslararası ekonomik-politik gelişmelerden doğrudan etkilenmiştir. Uluslararası Ekonomik-politik ilişkileri yürüten aktörlerin dönemsel yönelimleri, kentin mekânsal anlamda genişlemesini ya da durgunlaşmasını belirleyebilmektedir. Ekonomik ve politik ilişkilerin kent mekânının biçimlenmesi üzerinde sergilediği bu etki çok boyutlu, karmaşık bir yapı arz etmektedir.

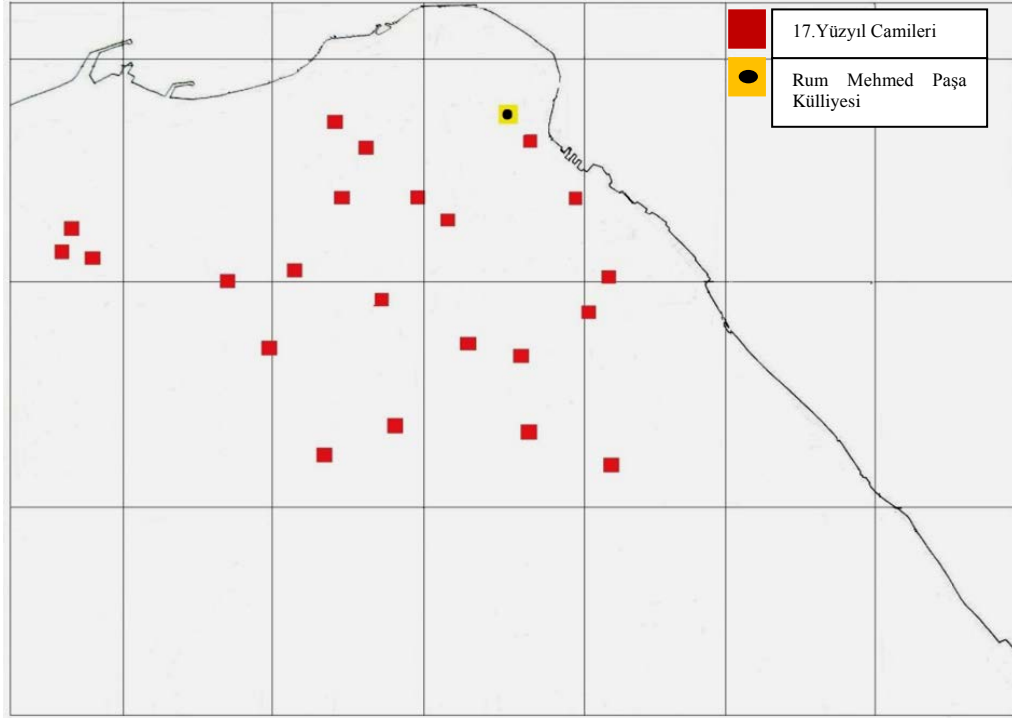
2.5.3.4 17.Yüzyıl

17.yüzyıl Üsküdar için kentsel gelişmenin önemli ölçüde yavaşladığı bir dönemdir. Zira Osmanlı Dünya ekonomik sistemi içinde zor durumdadır. İmparatorluğun yükselme dönemi nihayete ermiştir ve tarihçiler tarafından “duraklama dönemi” olarak ifadelendirilen dönem başlamıştır. Bu dönem Üsküdar özelinde kentsel gelişmenin ve genişlemenin yavaşlaması olarak kendini göstermiştir³⁴. Ancak, küçük ölçekli dini yapı inşa konusunda bu yavaşlamanın izi görülmez³⁵. Çünkü Üsküdar’a bu dönemde, çeşitli cemaatlerin ve tarikatların önceki dönemlere kıyasla, daha yoğun bir yerleşme faaliyeti içinde olduğu görülmektedir. Bu yüzyılda Osmanlı toplumunda ortaya çıkan daha yoğun bir dinselliğe bağlı olarak Aziz Mahmut Hüdayi Tekkesi, Özbekler Tekkesi, Mevlevi Tekkesi, Karacaahmet Tekkesi vb. dini yapılar Üsküdar’a inşa edilmişlerdir.

Bu dönemde Üsküdar’a inşa edilen kayda değer en önemli yapı Mahpeyker Kösem Sultan Külliyesi’dir. Külliye konum olarak merkezin uzağına, henüz yeni yerleşmelerin görüldüğü günümüzde Bağlarbaşı olarak ifade edilen mevkie inşa edilmiştir. Külliyenin konumu Üsküdar’ın dış çeperini Nurbanu Valide Sultan Külliyesi’nden sonra bir nokta daha ileriye taşımış ve burada nüfus yoğunlaşmasının önünü açmıştır.

³⁴ Kentin gelişmesinin yavaşlamasında yangınların payını da belirtmek gerekiyor. Gürer’in (2010, s. :104) aktarımında, Fransız seyyah Galland, 1672 yılının 19 Ağustos Cuma günü Üsküdar’da çıkan yangın sonunda, Üsküdar’ın büyük kısmının yandığını belirtmiştir.

³⁵ Üsküdar’a en fazla tekke bu dönemde inşa edilmiştir. Tekke yapıları çoğunlukla küçüktür ve dar cemaat/tarikat mensuplarının barındığı mekânlardır.

Şekil 2. 27 17.Yüzyılda Üsküdar'a İnşa Edilen Dini Yapıların Yerleşim ve Yoğunlaşma Alanları (Haritalar Haskan (2001), Çeçener (2007) Konyalı (1976) ve Ayverdi'nin (1958) eserlerinden yararlanılarak oluşturulmuştur).

2.5.3.5 18.Yüzyıl

Bu dönemde kentle ilgili önemli yapısal gelişmeler ortaya çıkar, kapsamlı imar hareketleriyle birlikte Osmanlı kentinin geleneksel organik yapısına batılı öğeler eklenir. Osmanlı devlet ve toplum düzeninde yaşanan ideolojik dönüşümlere idari, kültürel ve mimari alanlarda yaşanan dönüşümler eşlik eder. Osmanlı kentinin karakterinin değişmeye başladığı bir dönemdir.

Kentin gelişim çizgisi 18.yüzyılın başında başka bir düzleme kaymıştır. Bu yeni düzlemde modernizm kendisini yoğun olarak hissettirmiştir. Bu durumun etkisi olarak Osmanlı'nın konut mimarisi özellikle 18. yüzyıldan başlayarak çok belirgin bir değişim yaşamıştır (Tanyeli, 1996, s. 58).

18. Yüzyıla gelinceye kadar, Üsküdar meydanı, liman bölgesinde düğümlenen yol ağının ve yoğunlaşan insan faaliyetlerinin birleşim noktası olarak boş bir alandır. Mal alışverişi, taşıma, yükleme faaliyetlerini kolaylaştıran boş bir yer olarak tarif edebileceğimiz bu yerin "meydan"a dönüşebilmesi için "çeşme" aracına ihtiyaç duyulmuştur. Osmanlı kentinde "boş yer"den meydana geçişin vasıtası olarak çeşmeler kullanılmıştır. Kuban'ın tarif ettiği biçimiyle 18.yüzyılda, Osmanlı kentinin

iki boyutlu çeşme elemanı üç boyutlu bir strüktüre dönüşür (Kuban, 2000, s. 338-339). Osmanlı toplumunun içe kapalı yapısının Batılılaşma ve modernizm etkisiyle dışa yönelmesinin ilk izlerini inşa edilen bu çeşmelerde özelinde izlemek mümkün. Modernizmin kapalı toplumsallıkları çözmek üzerine kurulu doğası, Üsküdar ölçeğinde “meydan çeşmesi”, olarak kendisini ifade etmiştir. Kent strüktüründe var olan “boş yer”in çeşme elemanı aracılığı ile meydan kimliği kazanması, aynı zamanda toplumun kamusallaşma sürecini de ifade etmektedir. Üsküdar bağlamında 18. Yüzyılın başında III. Ahmed tarafından inşa ettirilen meydan çeşmesi böyle bir dönüşüme denk düşmektedir. Kuban’a göre: “Osmanlı’da ilk kez bir yapı kentsel mekânı tanımlayan bir nesne olarak ele alınıyordu” (Kuban, 2000, s. 406). Bu nesne sonraki süreçlerde Üsküdar’ın kentsel mekânsal gelişmesi sonucunda neredeyse bir engele dönüşecektir. Zira çeşme meydanının tanımlı bir mekân olarak ortaya çıkmasına zemin hazırladıktan sonra işlevi ve buna bağlı önemi günden güne azalmıştır³⁶.

Kent tarihi açısından değerlendirildiğinde önemli bir diğer gelişme ise dinsel yapıların yerine kamu ve özel sivil mimarlık örneklerinin yapılmasına ağırlık verilmesidir (Kuban, 2000, s. 406). Bu dönemde bu örneklerin en çok görüldüğü alanın Üsküdar olduğu bilinmektedir. Yapılan çeşmeler, suyolları, kamu binaları, kasırlar, bahçeler Üsküdar’ın artan önemini vurgular niteliktedir. Mesire yerleri ve bahçeler kamusal mekânlar olarak toplumun sosyalleşme alanları haline gelmiştir. Osmanlı’da bu noktadan sonra toplumsal yapı ve kent Batılılaşma ve modernizmin etkisiyle yeni bir evrenin içine girer. Geçmişin geleneksel organik karakterli kent dokusu Batılı geometrik formlarla tanışmıştır. Zamanla Batılı geometrik formlar hâkim olmaya başlamıştır.

³⁶ Kıyı çizgisine yakın bir konumda yer alan ancak zamanla çukurda kalan çeşme, 1940’lı yıllarda H. Prost planına göre Üsküdar meydanı düzenlenirken yerinden sökülerek bugünkü yerine taşınmıştır (Konyalı, 1976).

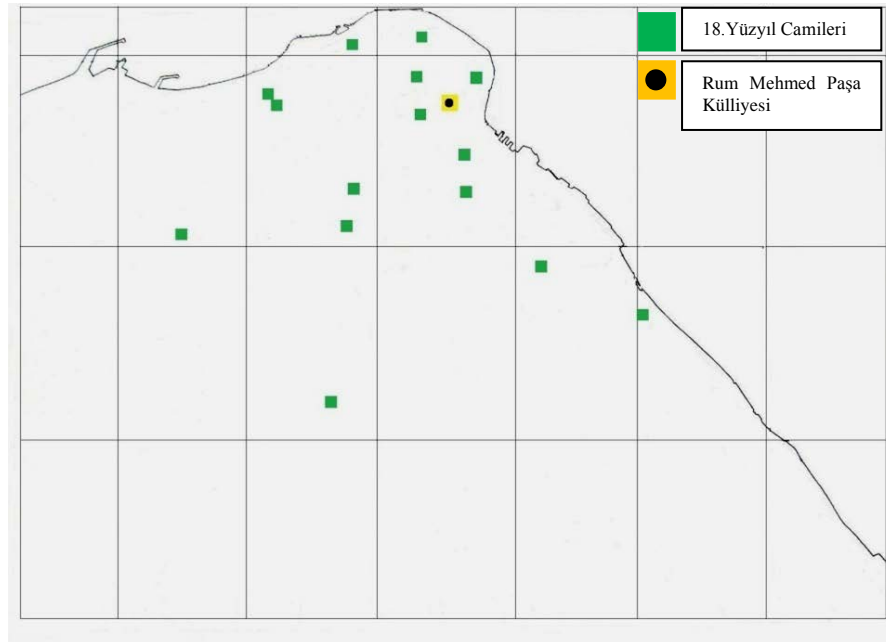
Şekil 2. 28 1739 Tarihli İstanbul Haritasının Üsküdar Detayında Peteksi Kentsel Doku

Şekil 2. 29 18.Yüzyılın, Üsküdar Detayında Kentsel Dokusu

Harita 2. 11 İstanbul Planında Üsküdar'ın Ait Olduğu Bütünün İçinde Ki Durumu (1789).

Şekil 2. 30 18.Yüzyılda Üsküdar'a İnşa Edilen Dini Yapıların Yerleşim ve Yoğunlaşma Alanları (Haritalar Haskan (2001), Çeçener (2007) Konyalı (1976) ve Ayverdi'nin (1958) eserlerinden yararlanılarak oluşturulmuştur).

2.5.3.6 19.Yüzyıl

Osmanlı'da 18. yüzyıldan sonra gelişmenin ve genişlemenin temel dinamikleri radikal olarak değişikliğe uğramaya başlar. Bu değişim ve dönüşüm süreci 19.yüzyıla gelindiğinde kurumsallaşır. Kurumsallaşma klasik Osmanlı mantığının dışında ve ona karşıt bir karakterde ortaya çıkar. Temel olarak bu süreç, Osmanlı'nın batılılaşması ve modernizme eklemlenmesi süreci demek mümkündür. Bu bağlamda, Osmanlı toplumunda temel paradigmalardan dönüşümü, kent yapılarının da değişimi ve dönüşümü anlamına gelmektedir. Bu durum, Üsküdar'ın kentsel-mekânsal gelişiminin yeni bir evreye girmesini koştulamıştır.

Tanzimat öncesinde Osmanlı idarecilerinin kent konusunda çalışmaları sınırlıdır ve çoğunlukla kentin gelişimini denetim altında tutmaya gayret etmişlerdir. Kentin yapılarına ilişkin belirleyicilikleri bu denetim gayretinden doğmaktadır. Bu yönde faaliyet gösteren iki kurumsal yapı bulunmaktadır. Bunlardan ilki merkezî yönetim, yani Padişah, diğeri ise dinî kurumlar, daha doğrusu şer'î mahkemelerdir. Bu kurumların şehrin gelişimine ilişkin müdahaleleri, yangın riskini azaltmak, şehrin düşmana karşı savunulabilirliğini sağlamak, şahıs arsalarının kamu alanlarına taşmasını engellemek, şehir sakinlerinin mahremiyet ve sıhhî ihtiyaçlarını karşılamak, gayrimüslimlerin cami çevrelerinde mülk edinmelerini engellemek ve yine gayrimüslimlerin ikamet edecekleri binaların, Müslümanların oturacağı binalardan daha alçak inşa edilmesini sağlamak gibi amaçlara hizmet etmektedir (Uluengin & Turan, 2005, s. 358). Osmanlı idarecilerinin kent konusunda bu sınırlı ve pasif konumları en radikal biçimde III. Selim döneminde değişime uğrar. Nizam-ı Cedid anlayışı Osmanlı devlet ve toplum düzeninin bir çok alanında yeni bir düzenin inşası olarak ortaya çıkar. Böylece Osmanlı'nın kendine özgü toplum düzeni, Batı'yla olan karşıtlığını uzlaşmaya dönüştürerek biçimsel olarak ona benzemeye başlar.

Bu bağlamda Selimiye Mahallesi/Kışlası Osmanlı modernleşme hareketinin en önemli yapısal, ideolojik öğelerinden biridir. Modernleşmenin Osmanlı toplum düzenine yukarıdan, dikey bir müdahale olarak girdiğinin simgesel ifadesidir. Selimiye yerleşim alanının ortaya çıkışı Osmanlı toplumunun iç dinamiklerinin çabasıyla olmadığı açıktır. Şehircilik mimarlık vb. alanlardaki gelişmelerin doğal sonucu da değildir ancak Selimiye yerleşim alanı, Osmanlı devletinin geleneksel

ideolojik yapısının modernleşme bağlamında değişiminin ileri bir noktasını temsil ettiği söylenebilir.

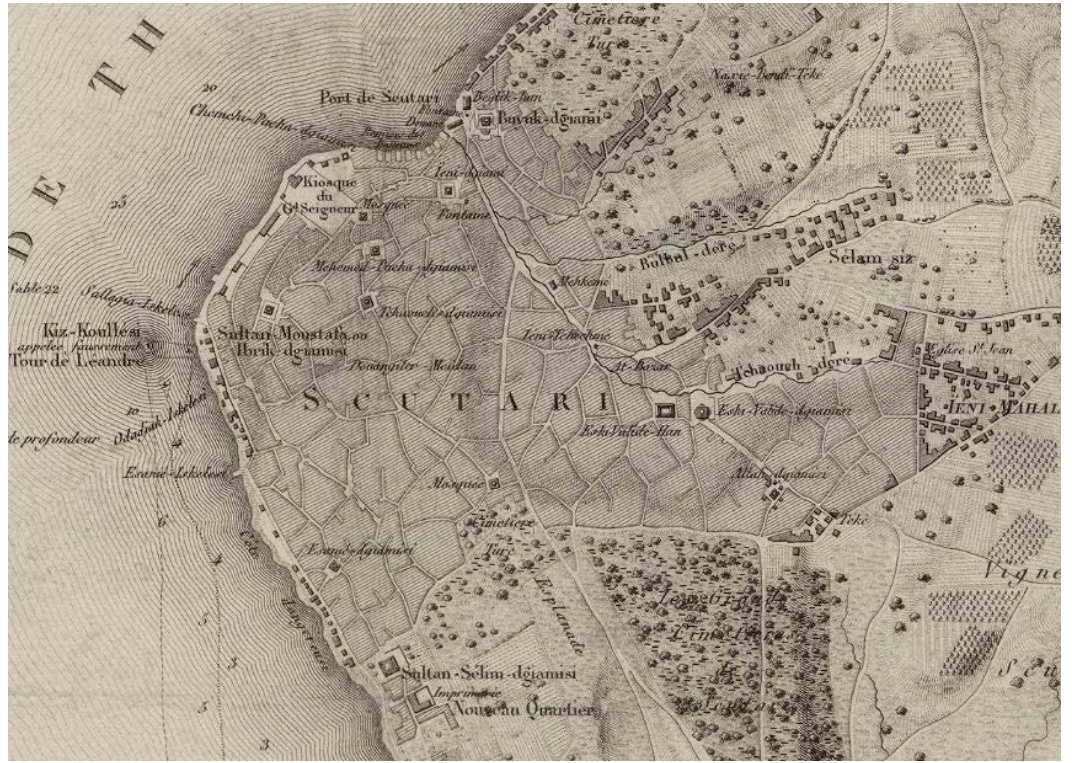
1805 tarihli III. Selim vakfiyesinde bölgenin Selimiye adıyla anılması buranın kendiliğinden isim almasını beklemeden adının doğrudan III. Selim tarafından konulduğunu göstermektedir. Bu durum bilinçli bir atılımın kentsel ölçekteki göstergesidir (Ramazanoğlu, 2004, s. 206).

Üsküdar'ın kent bütünlüğüne 18.yüzyılda eklenmiş olan İcadiye Mahallesi ve Yeni Mahalle de Selimiye yerleşim alanı gibi geometrik bir düzene sahiptir. III. Selim tarafından inşa ettirilen anıtsal boyutlu kışla ve onunla tanımlı mahalle 18.yy Fransız mimarlığının bir ürünüdür. Yapısal olarak Batılı bir forma sahip kışla ve mahalle Üsküdar'ın geleneksel organik dokusuyla tam bir tezatlık içinde olduğu söylenebilir. Adı geçen bu üç mahalle 20.yy başında Üsküdar'ın Geleneksel organik kent yapısını batılılaşma ve modernleşme hareketlerinin seyriyle eş zamanlı olarak kuşatmaya başlamıştır. Selimiye Kışlası, Batılılaşma ile birlikte Osmanlı Devleti'nin ideolojisinde meydana gelen mimari planda somut yansımasıdır. Osmanlı toplum ve devlet düzeninde gelenekselci düşünce sisteminin yerini modernizmin almaya başladığının en önemli simgesel temsilcisidir. Geometrik düzenli bu mahalleler hem kentsel bir hem de toplumsal ve kültürel bir farklılaşmayı beraberinde getirmiştir ³⁷ (**Harita 2.14-15**). François Kauffer'e ait olduğu bilinen ve yaklaşık 40 yıl arayla çizilen iki haritada bahsi edilen dönüşüm kolaylıkla okunabilmektedir (**Harita 2.12-13**).1776 yılına ait ilk haritada, henüz yeni belirmeye başlamış yerleşimlerin 1817 yılına ait ikinci haritada geliştiği ve kentin ölçek olarak büyüdüğü görülmektedir.

³⁷ Öyle ki bugün bile adı geçen bu mahalleler sosyal, kültürel ve politik yönelim olarak geleneksel Üsküdar'ı temsil eden mahallelerden farklıdır.

Harita 2. 12 1776 François Kauffer Haritasında Üsküdar'ın Kentsel Gelişmesi

Harita 2. 13 1817 François Kauffer Haritasında Üsküdar'ın Kentsel Gelişmesi

gibi terimler Hausmann'ın Paris'teki uygulamalarını, yani “düzenleme” (regularization) kavramını karşılıyordu “(Çelik, 1998, s. 66).

Osmanlı bürokrasisi için Tanzimat reformlarının hedefi, devleti ve oradan hareketle toplumu modernleştirmek için Batı'nın ileri tekniğinden ve giderek kültüründen yararlanmaktı. Bu hedefin kent bağlamındaki izdüşümü, Batılı anlamlar içeren bir kentti (Şekil 2.27). Bu dönemde Batılı bir kent, Osmanlı bürokrasisi tarafından ızgara biçimli plan, geniş ve ağaçlıklı caddeler, yüksek binalar olarak anlaşılıyordu. Osmanlı'da Tanzimat aracılığı ile yürütülen modernleşmenin ve aynı anlama gelmek üzere Batılılaşmanın temelde zayıflamış devlet otoritesinin yeniden sağlanması için bir model olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Yerasimos, 1999, s. 15-17). Otoritenin sağlanabilirliğinin ön koşulu ise kente hâkim olmaktan geçmekteydi.

Şekil 2. 31 Solda, Üsküdar'ın Osmanlı Döneminde İlk Yerleşim Yerlerinden Olan Şemsi Paşa, Salacak, Balaban ve Liman Bölgesinin 1922 Haritasında Görünümü. Sağda, Selimiye Kışlası'yla Tanımlı Selimiye Mahallesi'nin Mutlak Geometrik Kentsel-Mekânsal Biçimlenişi

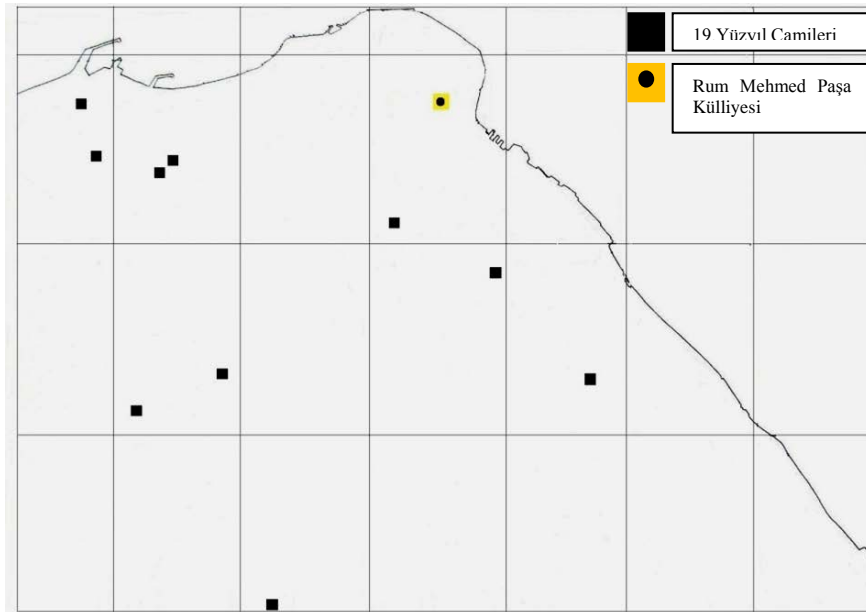
İstanbul'un kent yapısında 19.yüzyıldaki evrimi bir anlamda, dünya kapitalist sistemine aşamalı entegrasyonu anlamına geldiği belirtilmelidir (Eldem, Goffman, & Masters, 2000). Dolayısıyla kent ölçeğinde görülen gelişmeler yaşanan entegrasyonun dışavurumları olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı kentlerinin 19. yüzyıl sonlarına kadar süregelen geleneksel konut dokusunun organik görünümüne karşın inşa edilen yeni mahallelerin dama tahtası düzenindeki düzgün yol sistemi ve parselasyon planı eski mahallelerden ayırt edilmelerini sağlamaktadır (Aktüre, 1978, s. vı). İstanbul dışında kalan Osmanlı kentlerinde sonuç genel çizgileri itibariyle benzerdir ancak ayrıca vurgulanması gereken nokta tüm bu değişimlerin merkezinde yer alan İstanbul, bu sürecin en fazla

etkilenen kentidir. Eldem'in deyimiyle çoğu kez travmatik, kimi zaman da ödüllendirici sonuçlarını, İmparatorluğun geri kalanından çok daha önce, keskin ve köklü yaşamıştır. "Başkent, Osmanlı devletinin modernleşme ve Batılılaşma doğrultusundaki yöneliminde ortaya çıkan çatışma ve denemelerin esas arenası durumundadır" (Eldem E. , 1999, s. 220).

Değişimlerin özellikle Üsküdar'da hissedilir ölçüde kendini göstermesi doğrudan konumuyla ilgilidir. Zira Üsküdar 15.yüzyılda Osmanlı'nın eline geçtiği günden itibaren sürekli konumunun avantajı sayesinde büyüebilmiştir. 15.yüzyılda Pera'ya göre تنها bir köy sayılabilecek Üsküdar 19. Yüzyıla geldiğimizde ölçek olarak neredeyse Pera'nın boyutlarına ulaşmıştır.

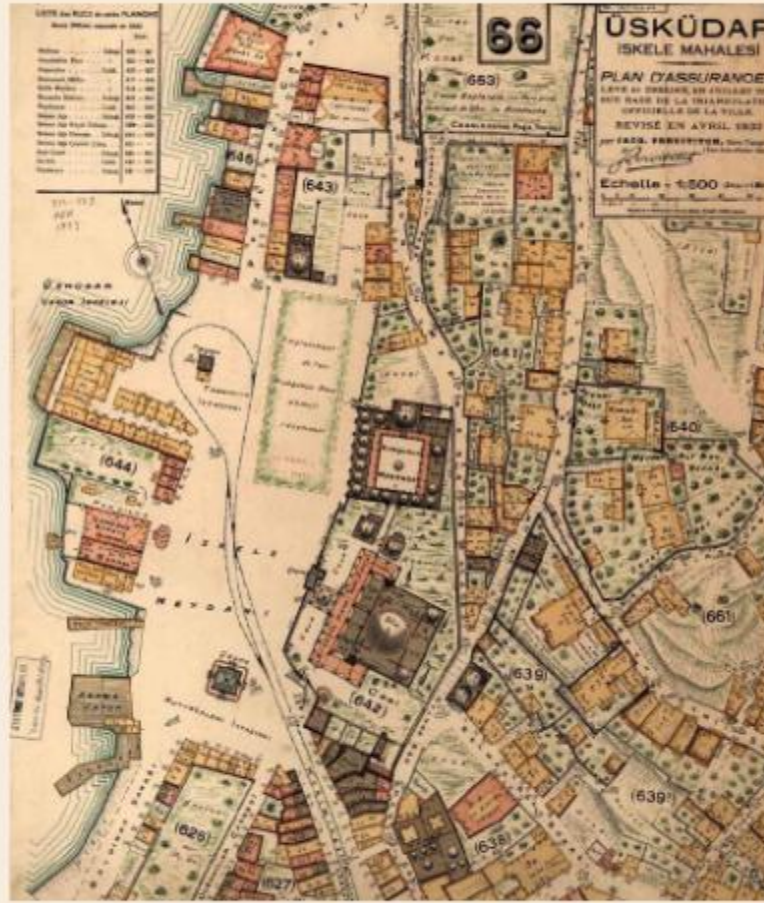
Yaşanan önemli değişim hareketleriyle birlikte Üsküdar Meydanı'nda da bazı gelişmeler gözlenmektedir. Özellikle demiryolu hattının Haydarpaşa'ya kadar gelmesiyle Üsküdar Meydanı ticarî anlamda varış noktası olma özelliğini kısmen kaybettiği söylenebilir. Bununla birlikte 1855 yılında ise büyük iskelenin yanına telgrafhane kurulduğu bilinmektedir. Değişen kent ve toplum yaşamının paralelinde, iskele-çarşı ağırlıklı olan küçük meydan, giderek boyutlarını aşmaya ve özgün işlevlerinden uzaklaşmaya başladığı kaydedilmelidir. Bu noktadan sonra Üsküdar Meydanı'nda anlamlı bir ölçek değişiminin yaşandığı anlaşılmaktadır (Özbek, 2005, s. 377).

Şekil 2. 32 19.Yüzyılda Üsküdar'a İnşa Edilen Dini Yapıların Yerleşim ve Dağılım Alanları (Haritalar Haskan (2001), Çeçener (2007) Konyalı (1976) ve Ayverdi'nin (1958) eserlerinden yararlanılarak oluşturulmuştur).

2.5.3.7 20.Yüzyıl

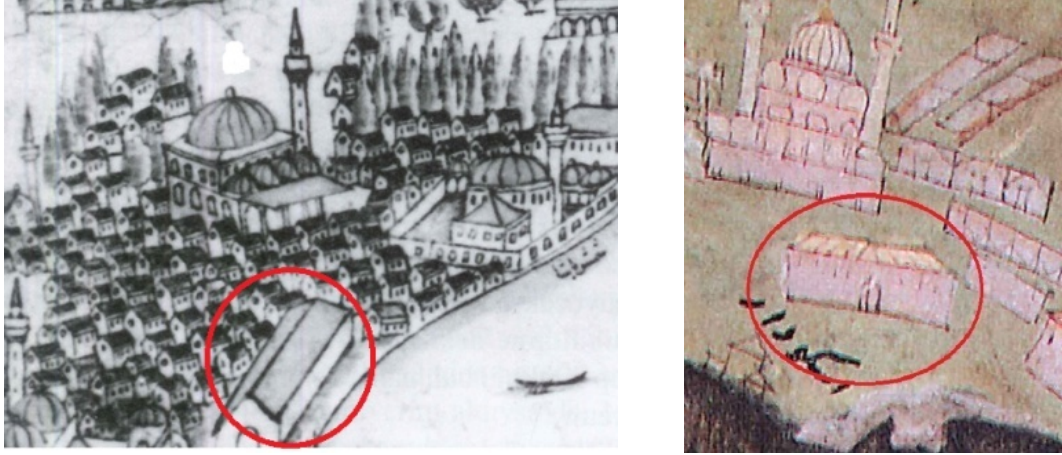
Üsküdar'ın kent yapısında geri dönüşü mümkün olmayan müdahaleler esas olarak 20.yüzyıl başlarında yaşanmıştır. Bu dönemde, Üsküdar'la İstanbul arasında, deniz yoluna bağlı ulaşım oldukça gelişmiş ve tarifeli vapur seferleri sayısal olarak 19.yüzyıla göre katlanarak artmıştır. Özellikle arabalı vapur seferlerinin başlaması kıyı hattı üzerinde bulunan mekânlarda çeşitli düzenlemeleri zorunlu hale getirmiştir. Bu düzenlemelerle birlikte geleneksel sahil aksı önemli ölçüde tahrip olmuş, bu alanlarda buluna tarihi yapıların tamamına yakını yıkılmıştır. Bu süreçten sonra kıyı hattının sürekli kullanıcıları haline gelen arabalar, geleneksel liman dokusunda yıkımla sonuçlanan birtakım değişikliklere neden olmuştur. Üsküdar'ın organik kent dokusunun en önemli parçası sayılan bölge, yatay düzlemde gelişen geometrik kent formları tarafından sıkıştırılmış ve bunun sonucunda ciddi bir yapı ve nüfus yoğunlaşması ortaya çıkmıştır. Yoğunlaşmanın ileri boyutlara vardığı noktada bu kez de dikey ekseninde yapılan müdahaleler ortaya çıkmıştır (**Harita 2.16**). Ancak belirtmelidir ki 20.yüzyıla değin Üsküdar'ın kent morfolojisine dikey düzlemde yani iç kısımlardan limanı dikine kesebilecek bir müdahale olmamıştır. Daha çok kıyı çizgisine paralel düzlemde yapılan müdahaleler yalnızca sahil hattında bir sıkışmaya neden olmaktadır ve Üsküdar'ın geleneksel mahalleleri büyük oranda özgünlüklerini koruyabilmekteydi. Ancak kenti dikine kesen geniş bulvarların açılması söz konusu olduğu zaman organik yapı doğrudan etkilenmekteydi. Bu noktadan sonra dikey boyutlu her müdahale geleneksel kent dokusunun bozulmasına neden olmuş ve yol omurgasının dönemin taşıt trafiğine cevap veremediği durumlarda kent strüktürüne müdahale edilmiştir. Görece Osmanlı ile tarihsel, kültürel, ideolojik bağlarını koparma iddiasında olan genç cumhuriyet 1930'dan itibaren İstanbul ölçeğinde büyük kentsel dönüşümleri başlatmıştır. Toplumsal alanda gerçekleştirilen Batılılaşma hamleleriyle eş düzlemliler olarak, kentsel mekânın da yeniden kurgulanması düşünülmüş ve buna bağlı olarak kapitalist ekonomik sisteme entegrasyonun önünde engel olarak görülen Osmanlı'nın geleneksel kent dokusuna müdahale edilmiştir.

Harita 2. 16 Pervititch Sigorta Haritaları'nda Üsküdar İskelesi ve Meydanın Morfolojisi

Bu yönde yapılan planlamalara göre Üsküdar Meydanı'nda başlayan ilk ciddi yıkımlar 1931 senesinde Üsküdar Kaymakamlığı tarafından gerçekleştirilmiştir (Şekil 2.34). Dönemin kaymakamı İzzet Bey tarafından gerçekleştirilen bu yıkımlarda Mihrimah Sultan Külliyesi'nin kervansarayı olarak inşa edilen ve kayıtlarda akar ve yeni imaret olarak kayıtlı yapının yıkılması ile işe başlanıldığı bilinmektedir. 1931 tarihli Eski Eserleri Koruma Encümeni tarafından hazırlanmış yapı tutanağına "şehirleri güzelleştirmek namı altında" diye geçen bu faaliyetleri müzeler idaresi bile durduramaz. Tutanakta kaymakam emri ile geceleri bile devam eden yıkımda tarihi kervansaray binası tamamen yıkılır (Şekil 2.23). Yıkıtılan bu kervansarayla ilgili olarak Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nde "... Deniz kıyısında yüzer ocaklı, yüzer tavla atılır kervansaraydır ki, sağlam bir kaledir. Baştanbaşa kurşun ile kaplıdır ki,

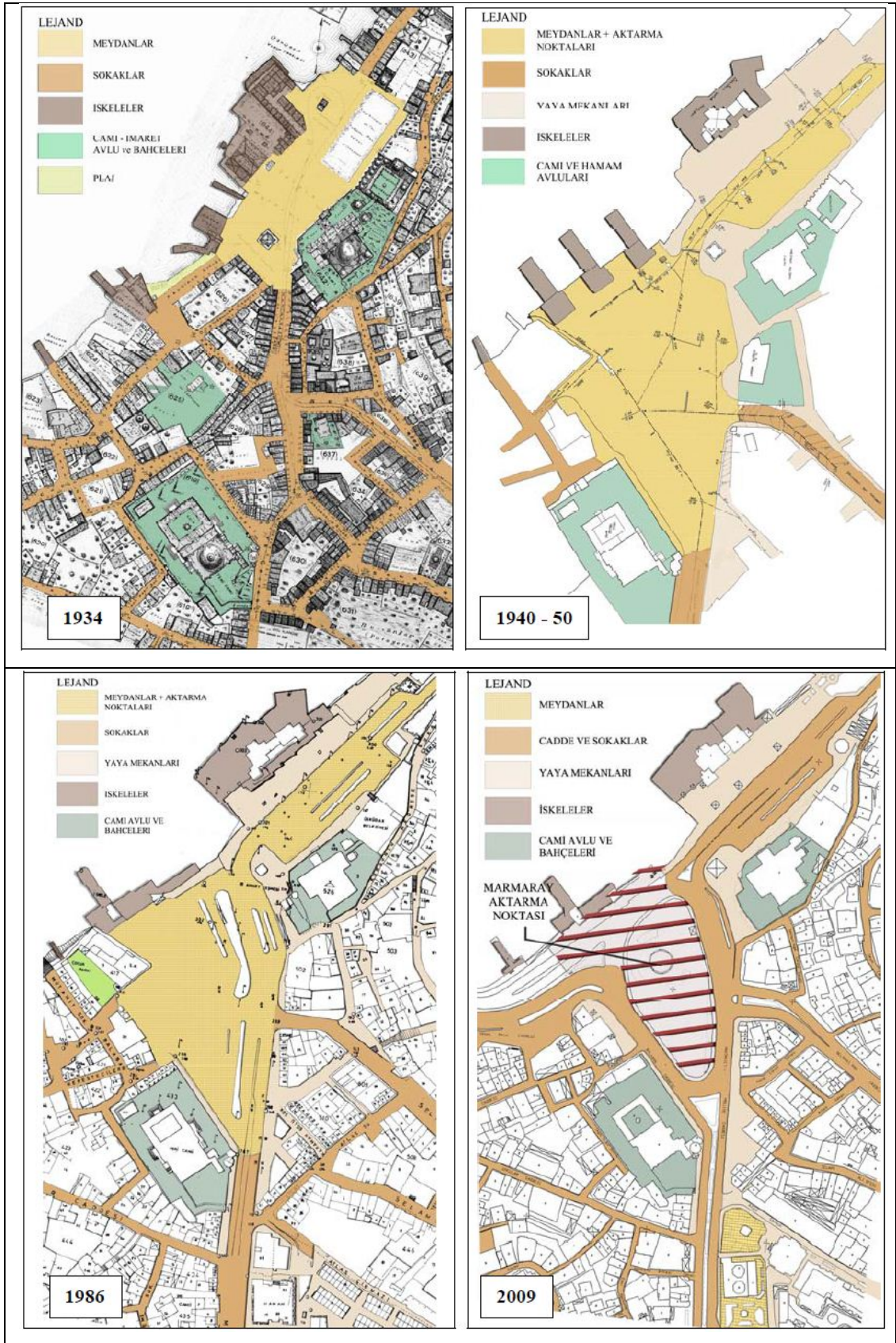
gelip gidene minnetsiz evdir. Mihrimah Sultan hayrâtıdır.” diye anlatmaktadır (Göncüoğlu, 2009, s. 522).

Şekil 2. 33 1584 Tarihli Lokman Çelebi Minyatürü ve 1577 Tarihli İstanbul Planlarının Üsküdar Detayında Görülen Yapı 1931 Senesinde Yıkılan Kervansaray

Harita 2. 17 Organik Kent Dokusuna Yönelik Dikey Eksenli Müdahale (Toptaşı ve Hâkimiyet-i Milliye Bulvarlarının Açılması)

Şekil 2. 34 Limanın ve Üsküdar Meydanı'nın Dönüşümü (Kürkçüoğlu, 2009, s. 94).

3. BÖLÜM

RUM MEHMED PAŞA CAMİSİ'NİN KORUMA SORUNLARI

3.1 Yapının Konumu

Cami Boğaz'a, Haliç'e, Beyoğlu'na ve Marmara'ya hâkim bir konumda, Şemsi Paşa sırtları üzerine inşa edilmiştir. Üsküdar limanının güneybatısında ve limana hâkim bir noktaya konumlandırılmıştır. Helenistik dönemde adı Damalis Burnu olarak bilinen (Salacak, Şemsi Paşa ve Ayazma arasında kalan yer) bölgenin merkezinde yer almaktadır. Yapının üzerine konumlandırıldığı topografya, çevreye hâkim olması bakımından oldukça avantajlıdır.

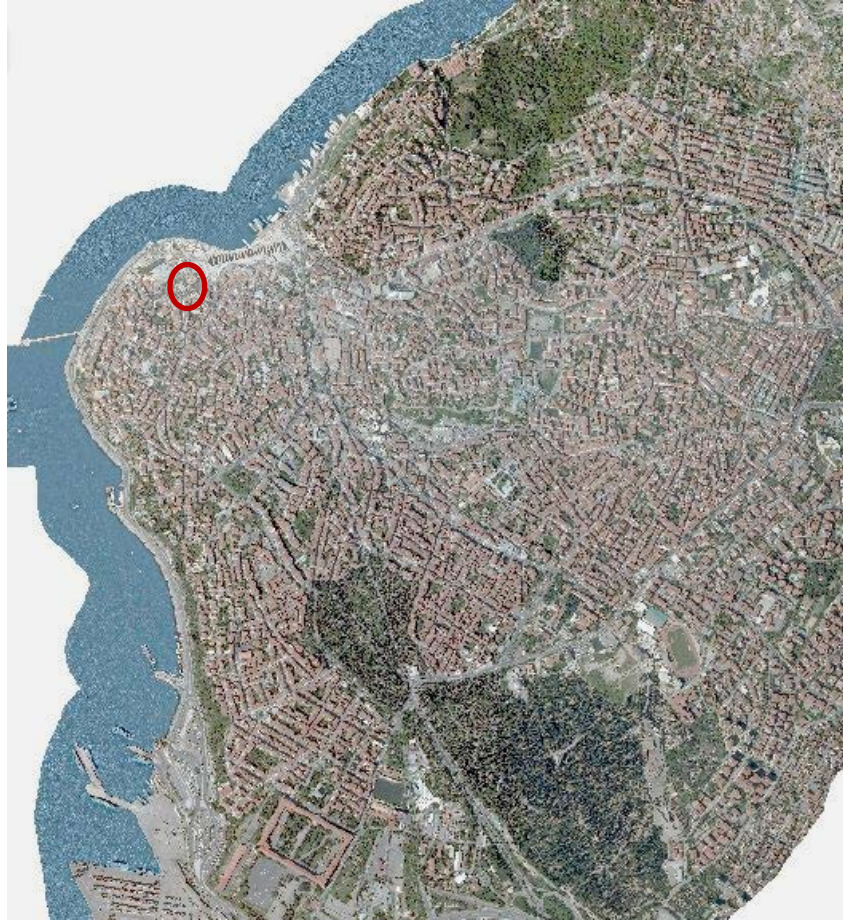
Caminin bulunduğu bölge 1934 senesine kadar Rum Mehmed Paşa Mahallesi olarak geçmektedir. Bu tarihten sonra Mahallenin adı idare tarafından değiştirilir ve Şemsi Paşa Mahallesi olarak resmîyet kazanır. 2008 yılında mahalle sınırlarının yeniden belirlendiği yönetsel düzenlemelere değin Şemsi Paşa Mahallesi olarak bilinen bölge günümüzde Aziz Mahmud Hüdai Mahallesi olarak bilinmektedir. Rum Mehmed Paşa Camisi de bu mahalle sınırları içinde, Şemsi Paşa Caddesi üzerinde, Eşref Saati sokağı (Eski Medrese Sokak) ve Şemsi Paşa Bostanı Sokağı ile çevrili avlunun kuzeybatısında, 429 ada 5 parselde bulunmaktadır.

Fotoğraf 3. 1 Denizden Rum Mehmed Paşa, Ayazma ve Şemsi Paşa Camilerinin Birlikte Görünümü
(<http://diriklik.com/eskiistanbul/cumhuriyet/cumhuriyet3/semsipasacamiivekulliyesi.jpg>)

Fotoğraf 3. 2 1950'li Yıllarda Çekilmiş Üsküdar'ın Hava Fotoğrafında Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Konumu (www.eski.istanbulium.net/post98384409998salacak-ve-uskudar-havadan-gorunumu)

Fotoğraf 3. 3 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Konumu, Geniş Plan, ölçek:1:20000 (<http://eharita.uskudar.bel.tr/>)

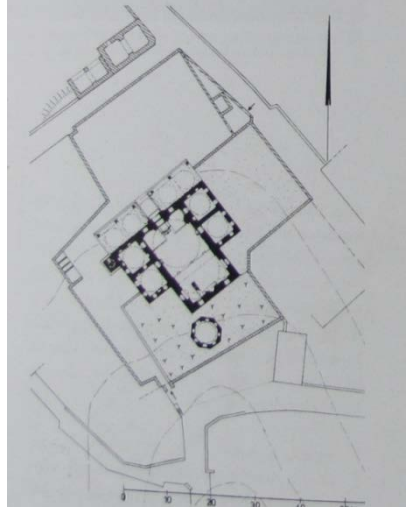

Fotoğraf 3. 4 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Uydu Fotoğrafı, ölçek:1:2500
(<http://eharita.uskudar.bel.tr/>)

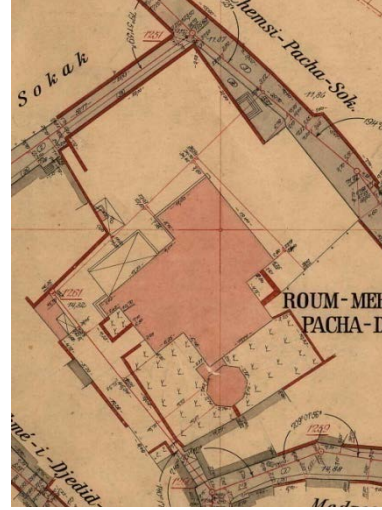

Fotoğraf 3. 5 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Hava Fotoğrafı (Atatürk Kitaplığı)

Cami; kendisinden sonra yapılan Şemsi Paşa Camii, Ayazma Camii, Yeni Valide Camii, Mihrimah Sultan Camii gibi diğer Osmanlı camilerine ve 2013 senesinde tamamlanmış olan deniz altı raylı sistem hattı Marmaray'a oldukça yakın bir konumda bulunmaktadır. Caminin güneyinde Rum Mehmed Paşa'nın Türbesi bulunmaktadır. Cami avlusuna Eşref Saat Sokağı'na açılan, Medrese Kapısı adı bir kapıdan girilmektedir.

Şekil 3. 1 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Konumu (Müller, 2001, s. 456)

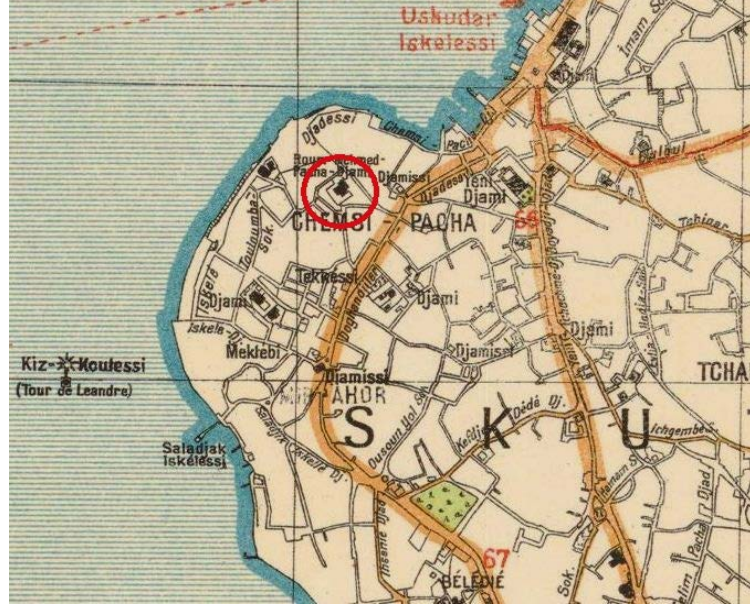

Harita 3. 1 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Alman Mavileri Haritasında Konumu (Atatürk Kitaplığı 1914)

Harita 3. 2 Pervititch Haritaları'nda Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Konumu, 1930 (Atatürk Kitaplığı)

Haskan'ın aktardığına göre caminin hemen önünde 1869 yılında yıkılmış olan Şerefabad Kasrı, 1930'larda bir yangında yanarak yok olan Adliye Camii ve 1975 sensinde kat ilave edilerek Hava Kuvvetlerinin lokali haline getirilen Adliye Karakolu bulunmaktaydı. Günümüzde aynı yönde II. Sultan Mahmud Çeşmesi, İsmail Ağa Çeşmesi, Abdülaziz Efendi Namazgâhı, tam köşede ve bugün oldukça kötü durumda olan Şerefabad su deposu ve mutfağı, Ümmü Gülsüm Sultan Çeşmesi, Şair Şemi'nin kabri ve güneyinde Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın konağı bulunmaktadır (Haskan, 2001, s. 299).

Harita 3. 3 İstanbul Planında Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Konumu, 1922 (Atatürk Kitaplığı)

Şekil 3. 2 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Geleneksel Üsküdar Kent Dokusuna Ait Başlıca Dini Yapılara Göre Konumu ³⁸

³⁸Sırasıyla: 1.) Rum Mehmed Paşa Camii, 2.) Şemsi Ahmed Paşa Camii, 3.) Ayazma Camii, 4.) Kaptanpaşa Camii, 5.) Aziz Mahmud Hüdayi Camii/Tekkesi, 6.) Yeni Valide Camii, 7.) Mihrimah Sultan Camii, 8.) Kara Davud Paşa Camii, 9.) Ahmedîye Camii.

3.2 Yapının Tarihçesi

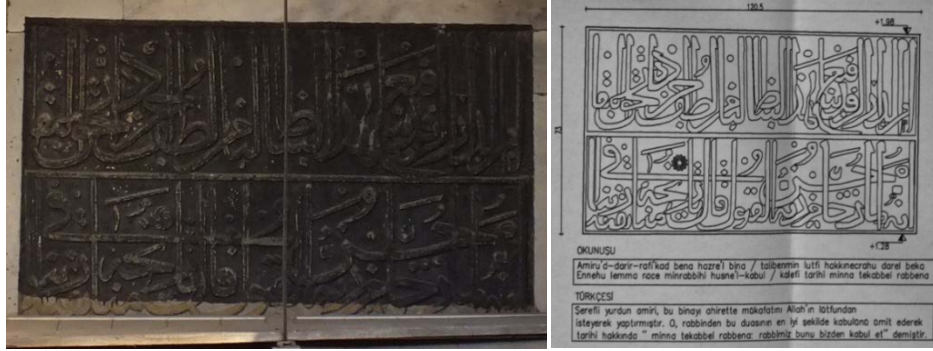
Yapının eski bir Bizans mabedinin yerinde kurulduğu sanılmaktadır (Haskan, 2001, s. 300). Konyalı'nın aktardığına göre Rum Mehmed Paşa Camii 25 Nisan 1340 (1924) yılında İstanbul'daki cami ve mescitleri tasnif eden ve sınıflandıran resmi bir vakıflar defterinde, dördüncü sınıf camiler arasında 107 numarada kayıtlıdır (Konyalı, 1976, s. 249). Ayverdi ise "Fetih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri" adlı çalışmasında Hadîkatü'l-Cevâmi'ye dayanarak Rum Mehmed Paşa Camii Mahallesi'nden bahseder. Ayverdi, Vakıf ve Tahrir Defterlerinde cami hakkında kayıt bulunmadığını yazmaktadır (Ayverdi E. H., 1958, s. 69) (Şekil 3.3). Hadîkatü'l-Cevâmi'nin orijinal nüshasının 195. sayfasında yapıyla ilgili oldukça sınırlı şöyle bir bilgi bulunmaktadır "*Muhtasarca bünyad olunup medrese ve kurbunda hamam ve şadırvan vesair levazımatı mevcuttur. El'an medresesi haraptır, mahallesi vardır*" (Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, 2001, s. 605-606). Bu ifadeden Hadîkatü'l-Cevâmi'nin yazıldığı tarihlerde harap olduğu bildirilen medreseden bugün ayakta kalan bir yapı bulunmamaktadır. Haskan, Hadîkatü'l-Cevâmi'de hiç bahsedilmeyen imaretin ise o tarihe (1775) kadar zaten yok olduğu sonucuna varılabileceğini söylemektedir (Haskan, 2001, s. 986).

	I Vakf.	II Vakf.	III Vakf.	Tahrir Defteri	Hadikat ulCevami	Fatih D. Mınarisı	1922	Bugünkü vaziyet
260 — Rum Mehmed paşa camii mah.					195	28	+	
261 — Toygar Hamza mescidi mah.					235	28	+	
262 — Salacak mah. (Fatih camii)					227	28	+	

Şekil 3. 3 Ayverdi'nin Fatih Devrinde Üsküdar'da Bulunan Camilere İlişkin Başlıca Tarihsel Kaynaklar Olan Vakıf Defterleri, Tahrir Defterleri ve Hadîkatü'l-Cevâmi'de Kayıt Bulunup Bulunmadığını Göstermek İçin Hazırladığı Tablo (Ayverdi E. H., 1958, s. 69).

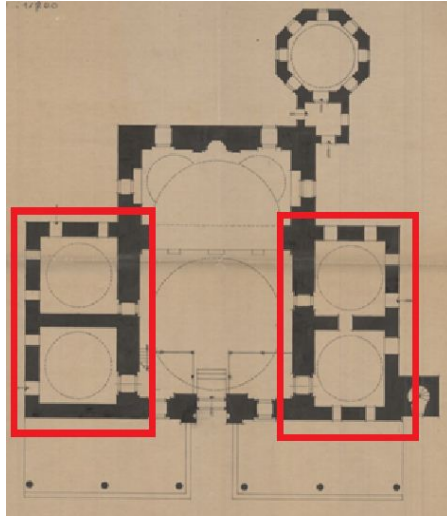
Kitabesine göre caminin 1471-72 senelerinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Cami II. Mehmed'in sadrazamlarından biri olan Rum Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Yapının mimarı bilinmemektedir. Özgün planda bir külliye kompleksi olarak inşa edilen yapının medresesi, hamamı ve imareti günümüze kadar ulaşamamıştır. Fetih'ten sonra İstanbul'a inşa edilen ilk dini yapılardan biridir. Süleyman Faruk Göncüoğlu, yapının Osmanlı İmparatorluğu döneminde, İstanbul'un Anadolu Yakası'na yaptırılan ilk cami olma özelliği taşıdığını aktarmaktadır (Göncüoğlu, 2010, s. 83). Konyalı ise Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi adlı eserinin

birinci cildinde caminin Türklerin İstanbul'a yaptırdıkları ilk dini yapı olduğunu vurgulamaktadır (Konyalı, 1976, s. 250).

Fotoğraf 3.6 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Kitabesi (Vakıflar 2.Bölge Müdürlüğü Arşivi)

Yapımına 1469 yılında başlanan cami, 2 yıllık inşaat sürecinin ardından 1471 yılında tamamlanarak ibadete açılmıştır. Caminin kuzeybatı yönüne konumlandırılan ve Hadîkatü'l-Cevâmi'de harap olduğu belirtilen medrese günümüze ulaşamamıştır. Hadîkatü'l-Cevâmi'nin yazarlarından Ayvansarâyî ayrıca caminin yakınında yer alan ve zamanımıza kadar gelemeyen bir hamamdan söz eder. Bu yapının Üsküdar'ın en eski hamamı olduğu düşünülmektedir (Erzincan, 2008, s. 229). Bununla birlikte Haskan, caminin inşa edildiği dönemde muhtemelen tabhâne odalarının birinde muhtemelen Üsküdar'ın ilk mahkemesinin tesis edildiğini iddia etmektedir (Haskan, 2001, s. 300) (Şekil 3.4, Fotoğraf 3.7).

Şekil 3.4 Tabhâne Odaları 1941 Tarihli Plan (Vakıflar 2.Bölge Müdürlüğü Arşivi)

Fotoğraf 3.7 Güneydoğu Cephede Bulunan Tabhâne Odasının İç Mekanı³⁹

³⁹ Bu bölümde aksi belirtilmedikçe tarafımdan çekilmiş fotoğraflar kullanılmıştır.

Godfrey Goodwin, Osmanlı Mimarlığı Tarihi adlı çalışmasında günümüzde ibadet mekânı olarak işlevine devam etmekte olan Rum Mehmed Paşa Camisi'nin zaman içinde sığınma evi, kimsesizler barınağı ve bir tavuk çiftliği olarak kullanıldığını aktarmaktadır (Goodwin, 2001, s. 133). Ancak Araştırma boyunca herhangi bir kaynakta Goodwin'in İddiasını doğrulayacak bir bilgiye ulaşılmamıştır.

3.2.1 Rum Mehmed Paşa

Rum Mehmed Paşa'nın kökeni ve hayatı hakkında dönemin başlıca kaynaklarında çok az bilgi vardır ve mevcut bilgilerde birbiriyle tutarsızlık arz etmektedir. Doğum yılı gibi ölüm yılı da belli değildir, ölümüne ilişkin çeşitli tarihler verilmektedir. Tarihçi Babinger, Rum Mehmed'in Lârende olaylarında yaşanan trajediler dolayısıyla Karamanlı Mehmet Paşa'nın teşvikiyle azledildiğini ve 1470 yılında boğularak öldürüldüğünü söylemektedir (Stavrides, 2001, s. 65). Ölümüyle ilgili çok çeşitli anlatımlar bulunmaktadır. Neşrî, Rum Mehmed Paşa'nın öldürülmesiyle ilgili; *"Ahir kendüyi dahi hünkâr it gibi tepeleyib ol Müslümanların intikamını alıverdi"* demektedir (Başkan, 2013, s. 115). Tarihçi Stavrides ilgili çalışmasında Rum Mehmed'in ölüm yılıyla ilgili tarihçilerin yaklaşımlarını özetlemiştir. Buna göre Şehabeddin Tekindağ ve Babinger 1470, A.H de Groot 1473, Halil İnalçık 1474 senesini işaret etmektedir (Stavrides, 2001, s. 65). Araştırmacılar Rum Mehmed Paşa'ya ait türbenin camiden sonra yapıldığını söylemektedir. Paşa'nın, kitabesine göre 1471-72 tarihinde yapıldığı bilinen caminin inşa tarihinden sonra ölmüş olması daha mantıklı durmaktadır. Bu durumda A.H de Groot ve Halil İnalçık'ın verdiği tarihler daha tutarlıdır.

Ayverdi, Rum Mehmed'in adından da anlaşılacağı gibi Rum asıllı olduğunu hatta Bizans'ın kraliyet soyu olan Paleoglara mensup olduğunu belirtmektedir (Ayverdi E. H., 1973, s. 483). Rum Mehmed'in soyunun Paleoglara dayandığını Bizans Bilimci Steven Runciman'da tekrarlar. Rum Mehmed Paşa'nın Bizans'ın son imparatoru Konstantinos'un soyundan gelen bir prens olduğunu, Konstantinopolis'in düşmesinden sonra İslam dinini kabul ederek Osmanlı sarayına girdiğini, asıl adının Andreas Palaiologos olduğunu iddia etmektedir (Runciman, 2005, s. 187-188).

Çandarlı'nın idam edilmesiyle Osmanlı'da devşirme vezirler döneminin başladığı bilinmektedir. Rum Mehmed Paşa; Mahmud Paşa, İshak Paşa gibi bu dönemin en

önemli devşirme devlet adamlarından biridir. Osmanlı'nın imparatorluk olma perspektifine hizmet edebilecek gerekli siyaset, ekonomi ve entelektüel birikime sahiptir. Öyle ki Nermi Haskan, Rum Mehmed'in aynı zamanda divan şairi olduğunu kaydetmektedir (Haskan, 2001, s. 302).

Hammer, iltizam (*mukataa*) usulünün II. Mehmed dönemi Veziri Rum Mehmed Paşa zamanında Osmanlı ekonomik sistemine dâhil olduğunu, kırsal arazide iltizam usulünün ihyasının yine onun idaresi zamanında hayata geçtiğini ifade etmektedir. Paşa, özellikle zengin Rum aileler de dâhil olmak üzere çeşitli yer üstü kaynaklarının, gümrük vergilerinin iltizama bağlanmasını ve bu sayede devlet gelirlerinin toplanmasında artışın olabileceğini belirtmiş ve bu konuda II. Mehmed'i ikna etmiştir. Bu dönemde Paşa'nın yerleştiği sistem sayesinde Osmanlı maliyesinde kaynakların arttığı bilinmektedir (Hammer, 1966, s. 156).

Rum Mehmed Paşa hakkında, yaşadığı dönemde ve sonraki dönemlerde yazılan kaynaklarda olumsuz bir tasvir göze çarpmaktadır. Olumsuzluk yanında yer yer düşmanca anlatımlara konu olan Rum Mehmed Paşa, özellikle İstanbul'un yeniden imar ve iskânı için Karaman (Lârende) bölgesinden nüfus nakli sırasında yaşanan katliamlardan sorumlu tutulmaktadır. Yahya Başkan, ilgili çalışmasında 1471 tarihinde yapılan seferde bizzat II. Mehmed'in emriyle Lârende'ye giren Rum Mehmed Paşa'nın, İstanbul'a bu bölgeden nüfus naklettiğini belirtmektedir. Rum Mehmed Paşa'ya karşı ön yargılı olduğu bilinen ve dönemin önemli tarihçilerinden biri olan Âşıkpaşazâde hadiseyi şu şekilde aktarmaktadır: “*Padişah Veziri Rum Mehmed'i göndürdi kim var Karamanoğlu'nu ol vilâyetten sür çıkar didi...*”. Âşıkpaşazâde, Lârende'nin uğradığı yıkım, yağma ve katliamları Mehmed Paşa'nın devşirme kökeni ile ilişkilendirmekte hatta Rum olmasından ötürü İstanbul'un intikamı için yaptığını düşünmektedir (Başkan, 2013, s. 114).

Belirtildiği gibi Rum Mehmet Paşa'nın hangi tarihte idam edildiği kesin olarak belli değildir. Bir rivayete göre Paşa, caminin bitimi sırasında yani 875 (1470) tarihinde mabedin kapısı önünde idam edilmiş ve caminin önündeki kuyunun yanına gömülmüştür. Bir başka rivayete göre de Paşa, Karaman Seferi sırasında yaptığı zulümler neticesinde Fatih tarafından öldürülmüş ve kesik başı getirilerek türbesinin olduğu yere gömülmüş. Fakat sonradan yaptığına pişman olan Hünkâr, kesik başın üzerine şimdiki türbeyi yaptırmıştır. Tire'deki caminin yanında bir türbesinin olması,

başının Üsküdar'da, gövdesinin de Tire'de gömülü olduğuna yönelik bir inanış ortaya çıkarmıştır (Haskan, 2001, s. 301-302).

3.2.2 Rum Mehmed Paşa Vakfı

Rum Mehmed Paşa sadrazamlığa yükseldiği dönemde, kitâbesinden anlaşıldığı üzere (876/1471-72) Üsküdar'da bulunan cami, medrese, hamam, imaret ve türbeden oluşan külliyesini tamamlamıştır.

Tire ve Üsküdar'da yaptırdığı yapıların dışında, günümüzde Anadolu Medeniyetleri Müzesi olan Kurşunlu Han'da, Rum Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Haskan, bu yapının yakın zamana kadar Sadrazam Mahmut Paşa'nın vakfına ait bulunduğunu ancak sonradan Rum Mehmed Paşa tarafından Üsküdar'daki imaretine gelir getirmesi için inşa ettirildiğini belirtmektedir (Haskan, 2001, s. 990).

Üsküdar'da Bat Pazarı adı verilen çarşı da Rum Mehmet Paşa Vakfı'na bağlı yapılardan biri olarak bilinmektedir. Çarşı, vapur iskelesinin yakınında, Demokrasi Meydanı üzerinde ve Hâkimiyet-i Milliye Caddesi ile Balaban Caddesi arasında bir noktada bulunmaktaydı⁴⁰. Rum Mehmed Paşa'nın, bu yapıyı, cami ve imaretine gelir getirmesi için ölümünden önce yaptırmış olduğu bilinmektedir. *Mir'at-i İstanbul* yazarına göre çarşının 50 kadar dükkânı vardı (Haskan, 2001, s. 1461).

890/1485 tarihli bir tahrir defteri kaydında, II. Mehmed'in paşaya temlik ve hibe ettiği Dimetoka'daki Ada Nahiyesi'nde bulunan Toyca-Oruzlu Köyü'nü, Rum Mehmed'in imaretine vakfettiği görülmektedir. 16.yy'daki kayıtlarda ise Üsküdar'daki imaret için Unkapı'nda bir hamam, evler, dükkânlar bırakmış olduğu yazmaktadır (Yüksel, 1994, s. 347).

Üsküdar Kadılığı'nda bulunan fermanlardan birinde Rum Mehmed Paşa'nın kurduğu Mehmed Paşa Vakfı'nın İstanbul'da cami ve imareti olduğu, İstanbul dışında Ankara

⁴⁰ Haskan, çarşının Yeni Cami tarafında bulunan kapısına da Balaban veya İmaret Kapısı, Hâkimiyet-i Milliye Caddesi'ne açılan kapısına ise Arasta Kapısı adı verildiğini, bu kapıların kemerli ve muntazam kesme taştan yapıldığını, aynı zamanda kapıların üstünde birer kirpi saçak bulunduğunu aktarmaktadır. Devamında, çarşıda bulunan dükkânların üzerinin beşik bir tonoz ile örtülü olduğunu ve bu bölümlerin bir kısmının yıkık olduğunu ve 1956 tarihinde Adnan Menderes'in başbakanlığı döneminde bütünüyle yıktırıldığını ifade etmektedir (Haskan, 2001, s. 990).

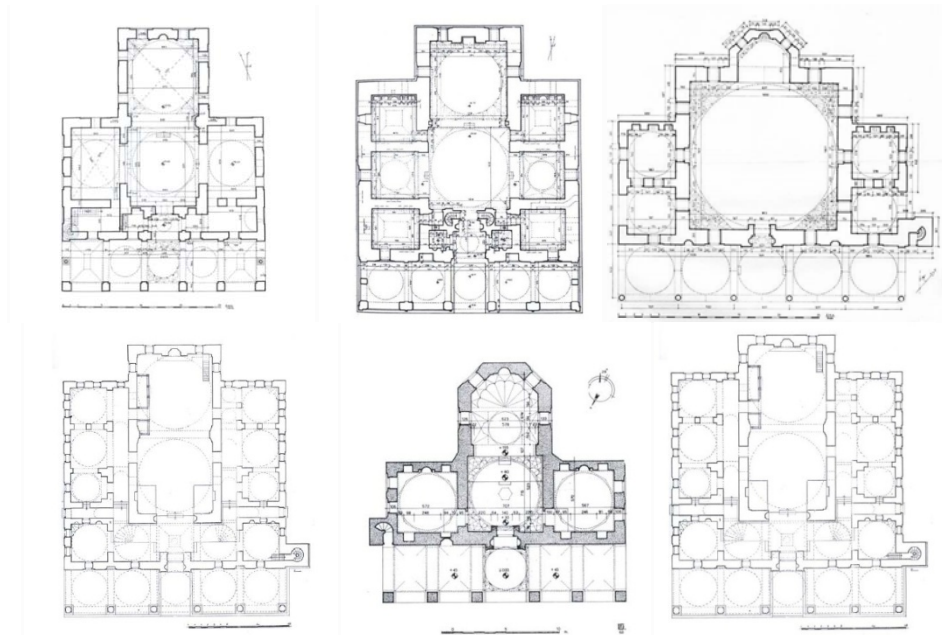
ve Tire’de vakfa ait yerlerin bulunduğu yazılıdır. Vakfın Üsküdar’da 27 dükkân ile bozahane ve fırınının olduğu, şeriye sicil kayıtlarında mevcuttur.

3.3 Yapının Mimari Özellikleri

Rum Mehmed Paşa Camisi’nin mimari özellikleri; plan, cephe, iç mekân ve strüktür ve malzeme özellikleri olarak beş başlıkta incelenmektedir.

3.3.1 Plan Özellikleri

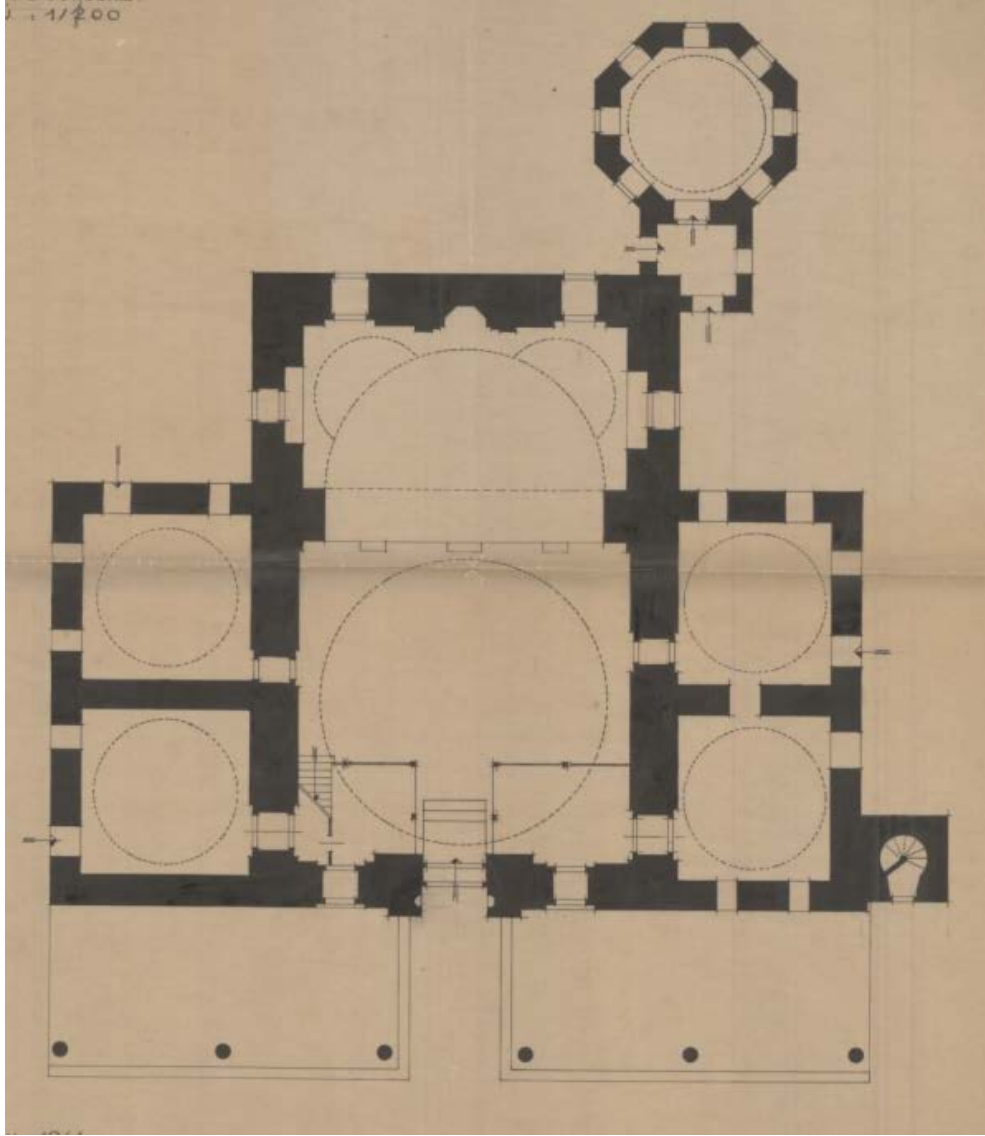
Rum Mehmed Paşa Camisi, tabhâneli (zaviyeli) veya kanatlı camiler grubuna girmektedir ve ters T planlı olması nedeniyle erken dönem Bursa-Edirne camilerine benzemektedir. Plan özellikleri bakımından erken dönem Osmanlı camileri arasında özel bir yeri olan bu yapı tipi, Anadolu Türk Mimarisi’nde ilk olarak Bursa Orhan Camii (1340) ile ortaya çıkmıştır. Bu camilerin plan tipi araştırmacılar tarafından değişik şekillerde adlandırılmış; Bursa tipi cami / fütüvvet camii / kanatlı cami / tabhâneli / ters (T) planlı cami / yan mekânlı cami / zâviyeli cami olarak değişik biçimlerde tanımlanmış ve fonksiyonuna ilişkin farklı görüşler ileri sürülmüştür (Eyice, 1963, s. 7).

Şekil 3. 5 Tabhâneli Plana Sahip Cami Örnekleri: Sırasıyla, Bursa Orhan Camii, Bursa Yıldırım Camii, İstanbul Davud Paşa Camii, İstanbul Murat Paşa Camii, Edirne Beylerbeyi Camii, İstanbul Mahmud Paşa Camii Planları (Bozcu, 2007)

Rum Mehmed Paşa Camisi’nin kuruluşunda, merkezi kubbeye, mihrap yönünden 11,20 metre yüksekliğindeki bir yarım kubbenin eklenmesiyle mekân

geniştirilmiştir. Bu özellik caminin planında, onunla aynı dönemde inşa edilen diğer örnekler içinde önemli bir farklılık ortaya çıkarmaktadır. Rum Mehmed Paşa Camisi'nde giriş cephesi boyunca uzanan ve yapıyı tamamlayan son cemaat yeri bulunur. Bu plan tipinin uygulandığı Fatih Camii, Edirne Beylerbeyi Camii, Atik Ali Paşa Camii vb. birçok örnek bulunmaktadır.

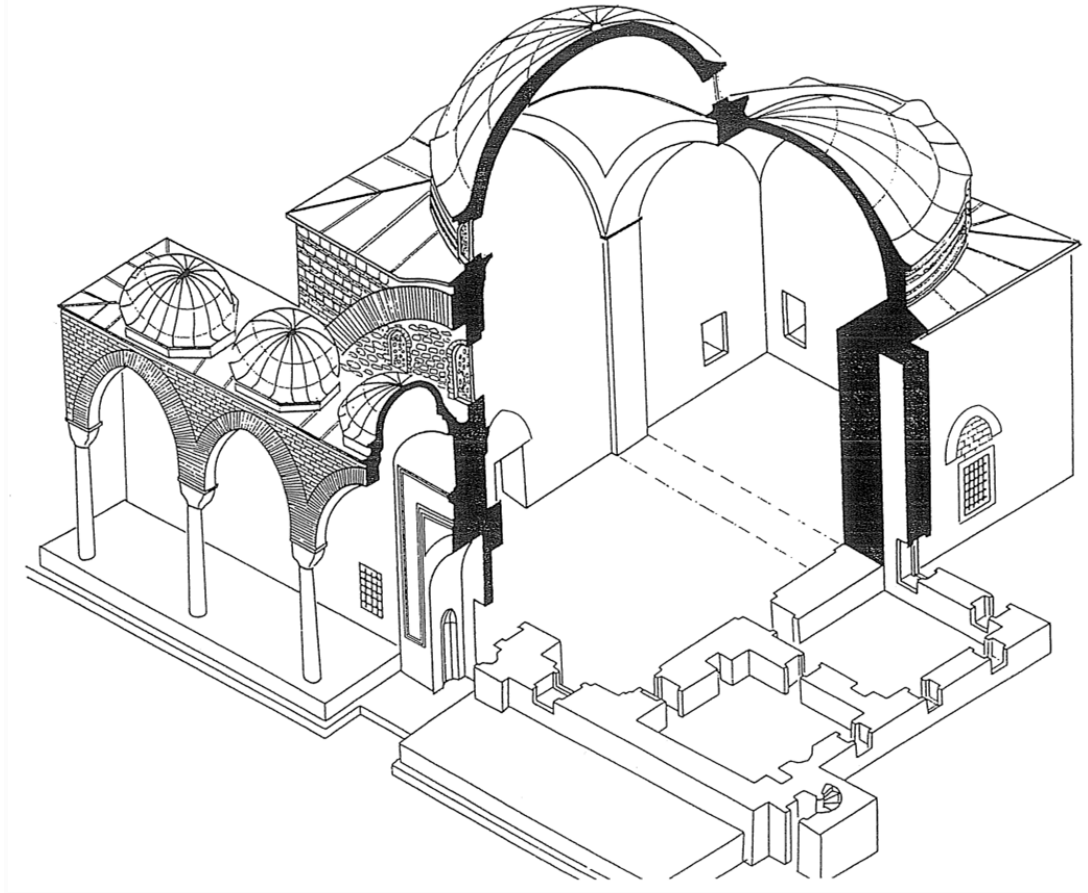

Şekil 3. 6 1941-Cami ve Türbe Planı (Vakıflar 2.Bölge Müdürlüğü Arşivi)

Dikdörtgen prizma formunda olan ana mekân, kible yönünde bulunan bir yarım kubbe ile kemerlere bağlanarak daha önce İstanbul'da Fatih Külliyesi'nin (1463-70) ilk camisinde uygulanmış olduğu bilinen merkezi kubbenin bir yarım kubbe ile desteklenmesinin ikinci uygulamasını oluşturmaktadır (Şekil 3.7) (Cantay, 2002, s. 146).

Yapının duvarlarında ağırlıklı tuğla malzeme kullanımı, dalgalı saçak hatları ve yuvarlak kubbe kasnağı gibi özelliklerin ortaya çıkardığı yapı imgesinin Bizans dini Mimarisinin bir tezahürü olduğu kabul edilmektedir. Rum Mehmed Paşa Camisi'nin bu özelliğinin banisinden kaynaklandığı söylenmiş ve çeşitli eleştirilere uğramıştır (Erzincan, 2008, s. 229).

Arseven, caminin yarım kubbesi ve yapı kütlesi itibariyle Bursa üslubundaki camilerden farklılaştığını, yapının bu özelliğinin Bizans mimari karakterine benzediğini, dolayısıyla Bizanslı ustalar tarafından geleneksel Bizans mimarisine uygun olarak yapılmış olabileceğini belirtmektedir (Arseven, 1955, s. 294). Godfrey Goodwin, Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Osmanlı yaklaşımlarıyla yumuşatılmış bir Bizans yapısı olarak tarif etmekte ve Bizanslı mimarın yarım kubbe kullanımının Ayasofya'yla ilişkili bir ima taşıdığını ifade etmektedir (Goodwin, 2001, s. 139).

Şekil 3. 7 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Aksonometrik Görüntüsü (Bülbül, 2001)

Ayverdi, yapının birinci kat silmesine kadar Osmanlı mimarisine uygun olarak devam eden planının, orta kısmı taşıyan üç kemerde ikinci kat silmesinin kıvrılarak

yukarıya taşmasıyla bozulmaya başladığını belirtmektedir. Devamında yarım kubbe pencerelerinin, kubbe kasnağının silmeleri üstüne taşmasının ve sonunda büyük kubbedeki pencerenin de kasnak silmesini bozmasının Bizans mimari anlayışını vurguladığını ifade etmektedir (Ayverdi E. H., 1973, s. 482-483).

Oktay Aslanapa'da Ayverdi'nin cami hakkındaki görüşünü destekler. Aslanapa'ya göre dıştan kubbeyi taşıyan üç kemer, ikinci kat silme ve silindirik kubbe kasnağından yukarı taşan pencereler Türk Mimarisine aykırıdır. Aslanapa, devamında Caminin Bizans kilisesini çağrıştıran silüetinin izleyicide huzursuzluk yarattığını, duvarların küçük kesme taş örgüsüne karşılık, kemerlerden başlayarak üst katın tuğla-taş almaşık duvar örgüsüne dönüşmesinin bu etkiyi arttırdığını söylemektedir (Aslanapa, 2004, s. 118).

Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Bizans Mimarisi'ni çağrıştırması Konyalı, Arseven, Aslanapa, Ayverdi gibi araştırmacılar tarafından eleştirilmiş, yapının mimarisi tekinsiz, huzursuz edici olarak nitelendirilmiştir. Rum Mehmed Paşa Camisi'nin çeşitli eleştirilere konu olan dış cephe anlayışı bazı erken dönem Bursa ve Edirne camilerinde de görülmektedir. XVIII. Yüzyılda İstanbul'a yapılan Zeynep Sultan Camii benzer bir cephe anlayışına sahiptir (Fotoğraf 3.8-9) (Ayverdi E. H., 1973, s. 483).

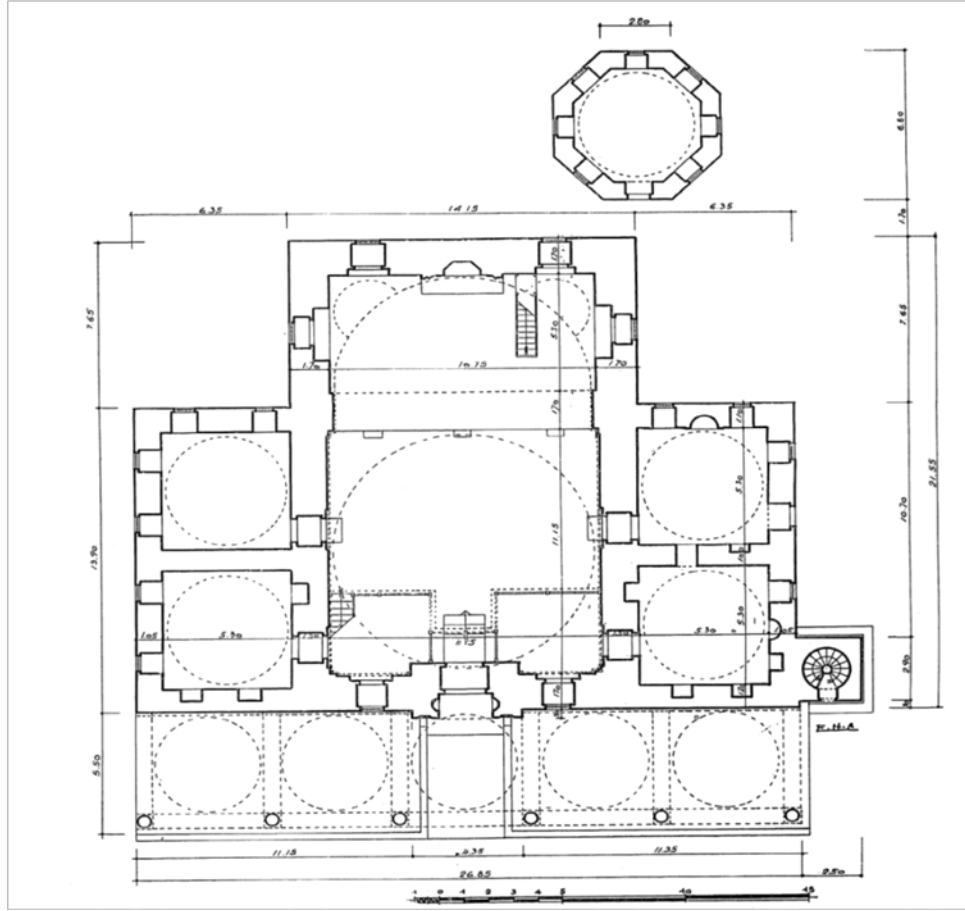
Fotoğraf 3. 8 Zeynep Sultan Camii

Fotoğraf 3. 9 Rum Mehmed Paşa Camisi

Kuban'a göre ise Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Üsküdar'ın kent silüetindeki imgesi, altyapının büyük askı kemerleriyle kasnaktaki pencere kemerlerinin yatay

çatı kornişleri çizgisini taşıyan eğri kemer öğeleri ve tuğla-taş almalı duvar örgüsü ile anlam kazanmaktadır (Fotoğraf 3.12) (Kuban, 2007, s. 193).

Şekil 3. 8 Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Çizdiği Rum Mehmed Paşa Camisi Planı

3.3.2 Cephe Özellikleri

Caminin kuzey cephesi yapının giriş cephesi olarak düzenlenmiştir, beş açıklıklı son cemaat yeri ve yapının cümle kapısı bu cephede bulunmaktadır. Yapının cümle kapısı mihrap ekseninde yer almakta ve cepheyi simetrik olarak ikiye bölmektedir. Son cemaat yeri bölümleri kubbe ile örtülüdür, revak gerisinde anıtsal kübik bir gövde yükselir. Revak altı, altı adet başlıkları olan mermer sütun ve beş sivri kemerden oluşmaktadır. Sütunlar ve başlıkları devşirme malzemedir. Bizans başlıklarından devşirilmiş olan sütun başlıklarının bezemeleri silinerek/perdahlanarak kullanılmıştır (Fotoğraf 3.10).

Fotoğraf 3. 10 Devşirme Malzeme Olan Bizans Sütun Başlığı Örneği, Sütun Gövdesinde Kanatlı Haç İşareti

Minare, caminin batı cephesinin kuzey köşesinde yer almaktadır ve yapının beden duvarına bitişik inşa edilmiştir. Minarenin şerefe altı ve küp bölümü mukarnaslı bezeme ile süslenmiştir. Ajurlu şerefe korkuluğu geometrik desenlidir, petek bölümü ince ve çokgen planlıdır (Fotoğraf 3.10).

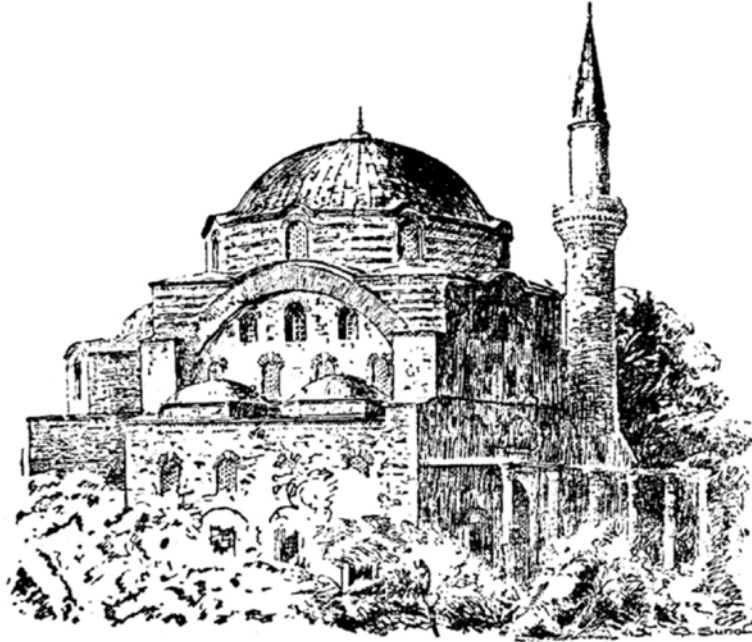
Fotoğraf 3. 11 Minarenin Küp Bölümünde ve Şerefe Altında Mukarnaslı Bezeme Detayları

Merkezî kubbenin oturduğu kemerlerin altına iki sıra halinde, üstte üç, altta dört olmak üzere toplam yedi pencere yerleştirilmiştir. Ana kubbe kasnağı üzerinde 8 adet pencere bulunmakta ve yapının tamamı 38 adet pencereden ışık almaktadır. Kasnak eteği, üzeri kurşun örtülü bir saçakla çevrelenmektedir.

Fotoğraf 3. 12 Kirpi Saçak

Yarım kubbeli örtü sistemi sebebiyle güney kısmı dışında kalan cepheleri hareketlendiren kemerlerle kavisli bir görünüm elde edilmiştir. Kirpi saçakla nihayetlenen cepheler tuğla kemerli pencerelerle değerlendirilmiş, doğu ve batı cephelerine birer çörtten yerleştirilmiştir (Erzincan, 2008, s. 229). Güney cephede mihraba karşılık gelen bölüm sağır bırakılmış, aynı zamanda alt yapı düz bir yüzey olarak düzenlenmiştir.

Şekil 3. 9 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin 1953 Senesinden Önce Dış Görünüşü, (Arseven, 1955, s. 295)

3.3.3 İç Mekân Özellikleri

Ana kapı giriş sahanlığı, açık platformların arasından ana kubbe alanına çıkan birkaç basamaklık kısa merdivene uzanır. İki basamak ileride yarım kubbe altında mihrap, minber ve vaaz kürsüsü bulunmaktadır. Mihrap üzerinde sivri kemerli bir pencere bu pencerenin her iki yanında trompların içlerinde iki küçük pencere, mihrabın sağ ve sol yanında düz atkılı birer pencere bulunmaktadır (**Fotoğraf 3.14**). İç mekânın bu özelliği ilk Fatih Camisi'nin tamamlanmasından bir yıl sonra Rum Mehmed Paşa Camisi'nde uygulanmıştır (Goodwin, 2001, s. 139).

Fotoğraf 3. 13 Caminin Ana Kapı Giriş Sahanlığından İç Mekânın Görünüşü

Caminin her iki yanında kare planlı, kubbeli ikişer küçük tabhâne hücresi bulunmaktadır. Hücrelerin hepsinde ocak mevcuttur, kuzeydoğu ve kuzeybatı odalarının birbirine açılan kapıları vardır. Yan hücrelerin birinden dışa, üçünden de içe kapı açılır ayrıca bu hücreler ana mekâna göre daha alçaktır.

Yarım kubbenin iki köşesinde birer pençeli iki oval yarım kubbe daha vardır. Yarım kubbelerin dört bir tarafında büyük stalâktitler görülür (**Fotoğraf 3.13**). Mihrap basit bir çerçeve ortasında, kum saatli ve stalâktitli bir forma sahiptir. 11 m çapındaki merkezi kubbeye bağlanan mihrap bölümü, yarım kubbenin geçiş yüzeyleri rumi ve palmetlerden oluşan kalem işleriyle bezelidir. Cami, XV. yüzyıl örnekleri arasında sıra üzerine kalem işli bezeme programına sahip nadir yapılardan biridir. Bununla

birlikte dönemin tezhip sanatıyla yakın benzerliği olduğu anlaşılan bu örnekler, doğal malzemeyle uygulanmış renkleriyle birlikte düşünüldüğünde daha önemli bir hale gelmektedir (Nemlioğlu, 1999, s. 482).

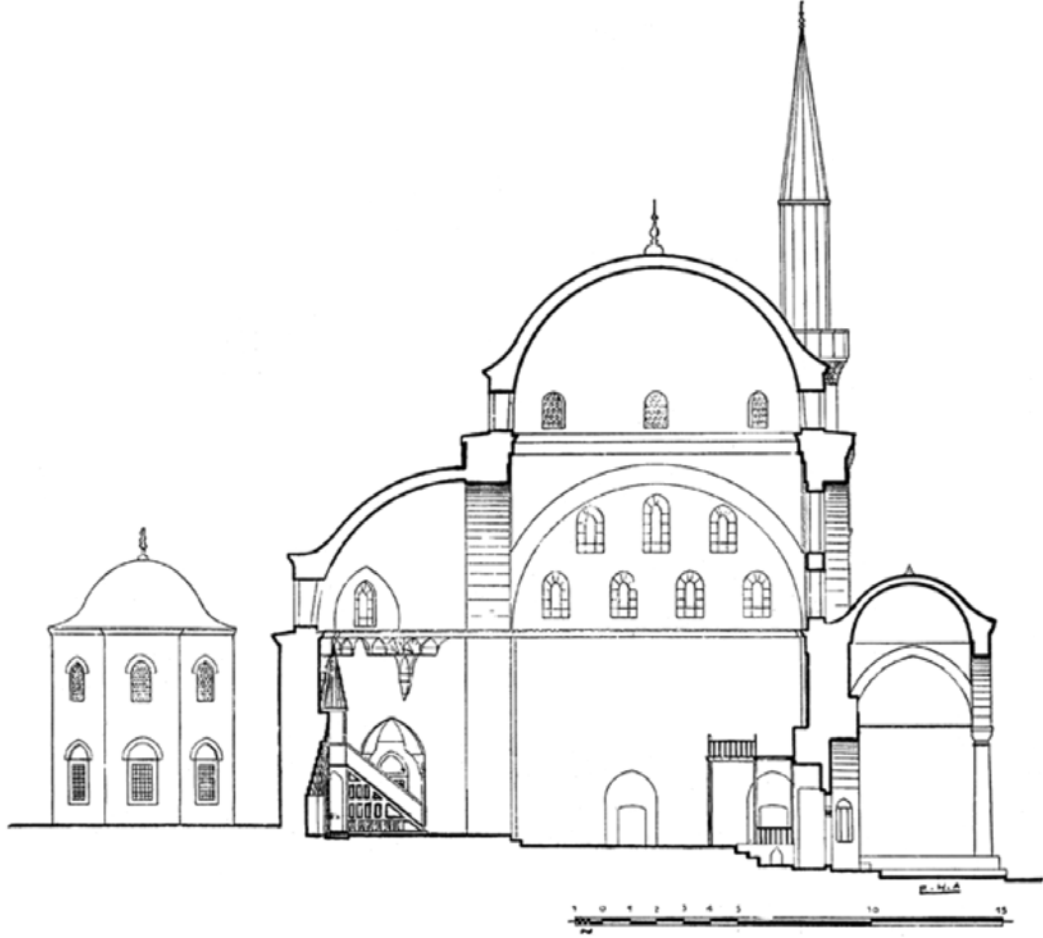
Fotoğraf 3. 14 Kadınlar Mahfili Üzerinden Görülen Pençeli İki Oval Yarım Kubbe ve Stalâktitler

3.3.4 Strüktürel Özellikleri

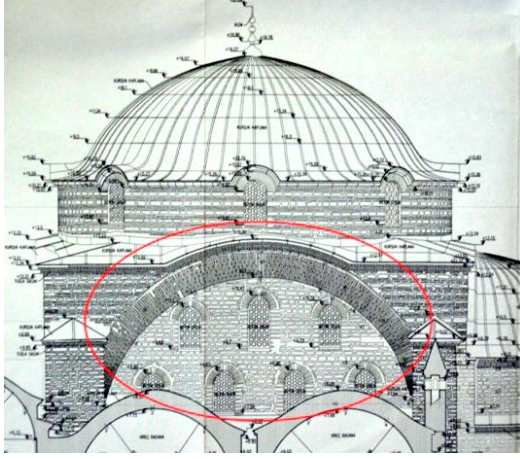
Yapı, döneminde yapılan bütün camiler gibi kâgirdir. Büyük kemer üzengilerine kadar kaba yonu kesme taştan, sonrasında ise taş-tuğla almaşık örgüye dönüşür. Yuvarlak formlu, sekiz pencereyi karnak üzerinde yükselen ana kubbeye geçiş, pandantiflerle sağlanmakta olup, ağırlık geniş tuğla kemerler tarafından taşınmaktadır (Şekil 3.11, Fotoğraf 3.15). İç mekânda, yarım kubbe köşelerinde tromplar bulunmaktadır. Yarım kubbeyi diğerinden ayıran büyük taş kemer üzengilerinde mukarnaslı konsollara oturur (Şekil 3.10). Yapının almaşık duvarları tuğla ve küfeki taşı bileşiminden oluşmaktadır. Bu malzemeleri birleştirmek için bağlayıcı olarak kireç harcı kullanılmıştır.

Kubbenin ağırlığı geniş tuğla kemerler tarafından taşınmaktadır. Yarım kubbeye ise bu fonksiyon için mukarnas silmeli tromplar aracılığı ile sağlanmıştır. Yapıda kubbeyi taşıyan kemerler 120 cm genişliğinde ve üç sıra tuğladan oluşmaktadır (Ayverdi 1973, 483). Kare prizma formunda ana mekân dört yönde güçlü, dört tuğla dokulu

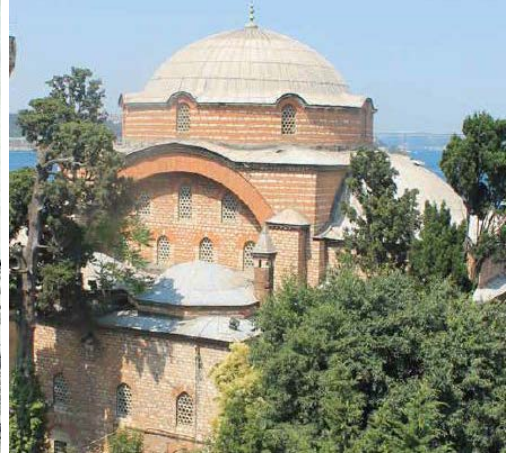
kemer üzerinde merkezî kubbeyi taşımaktadır (Cantay, 2002, s. 146). Ana kubbe, kapı tarafından büyük bir kemerle duvarlara girmiş olan iki ayağa oturmaktadır. Kible duvarı 170 cm kalınlığında, odalarla karşılanan ara duvarlar 150 cm, hücre duvarları ise 105-110 cm'dir. Son cemaat yeri altı adet sütun ve başlıkları tarafından taşınmakta, doğu ucunda yer alan son iki sütun, üçer gövde parçasından oluşmakta ve sütunları oluşturan bu gövde parçaları, kurşun yatağa, demir kenetlerin sabitlenmesiyle birleşmektedir.

Şekil 3. 10 Ayverdi'nin Çizdiği Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Kesiti (Arseven, 1955, s. 295)

Şekil 3. 11 Güney Cephe Tuğla Kemer Dokusu (Vakıflar 2.Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2006)

Fotoğraf 3. 15 Güneybatı Cephe

3.3.5 Malzeme ve Teknik Özellikler

Rum Mehmed Paşa Camisi'nin ağırlıklı olarak taş ve tuğla malzeme kullanılarak inşa edildiği görülmektedir. Tuğla malzeme, caminin inşa edildiği dönemde yapılan camilere kıyasla daha yoğun kullanılmıştır. Büyük kubbe ana kemerleri, pencere kemerleri ve son cemaat yeri kemerleri tuğla malzemeden örülmüştür.

Son cemaat yerinde bulunan altı adet sütun ve bunların başlıkları mermerdendir. Cümle kapısı da mermerden yapılmıştır. Kubbelerin tamamı kurşun malzeme ile kaplıdır ve pencere şebekeleri demirden yapılmıştır. Yapının doğu ve batı cephelerine pişmiş toprak malzemeden yapılan birer çörten yerleştirilmiştir. Mihrap alçıdan, minber ahşaptandır ve özgün değildir. Tuğba Erzincan'ın, İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı Rum Mehmed Paşa Külliyesi maddesinde ve caminin envanter bilgi kartında, son cemaat yerinde bulunan gergilerin 1953 senesinde yapılan onarımda ahşap taklidi betonarme malzemeyle yeniden yapıldığı belirtilmiştir. Ancak yapılan incelemede bu gergilerin ahşap taklidi betonarme malzeme olmadığı, gergilerin ahşap malzeme kullanılarak yapıldığı anlaşılmaktadır (Fotoğraf 3.16). Caminin envanter bilgi kartına göre mahfil ve vaiz kürsüsü son yıllarda yenilenmiştir, eski vaiz kürsüsü ve kapı kanatları tabhâne odalarının birinin içinde korunmaktadır.

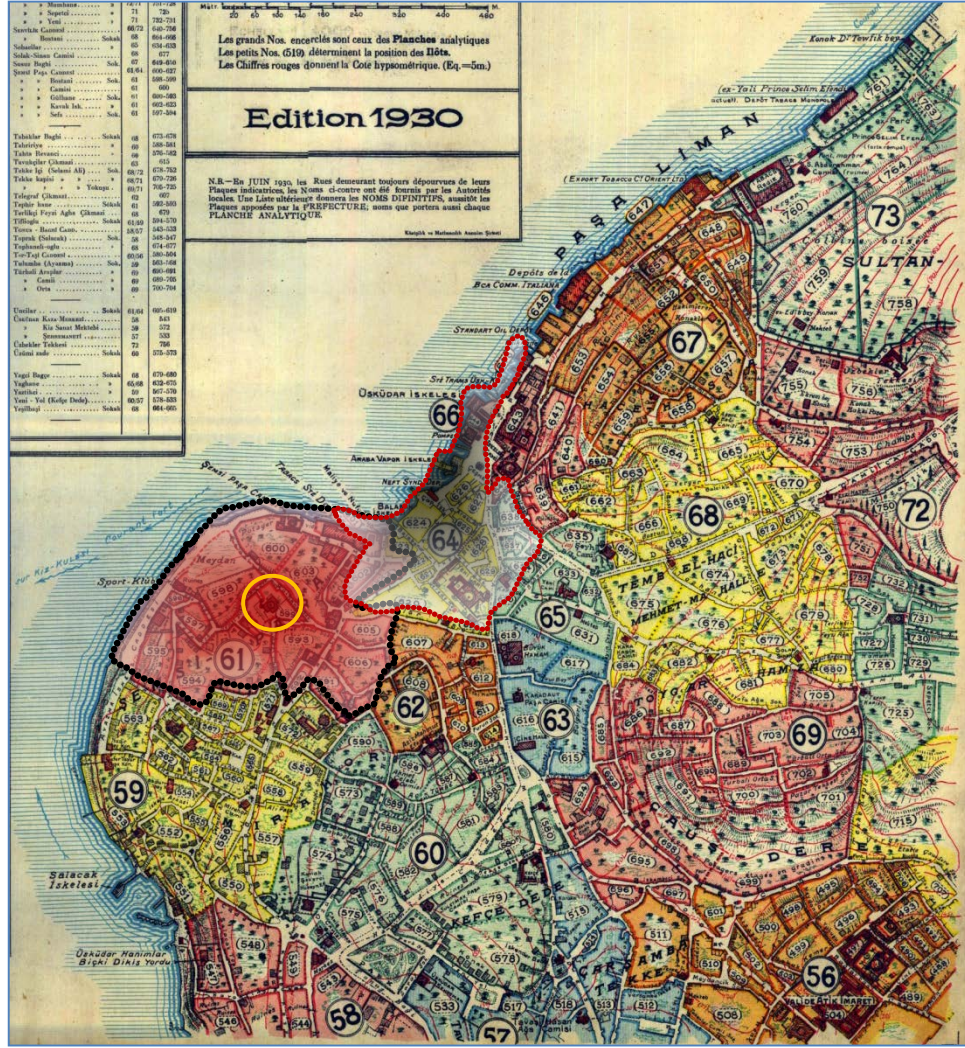
Fotoğraf 3. 16 Son Cemaat Yerinde Bulunan Ahşap Gergi ve Detay

3.4 Kent Strüktüründeki Anlamı

Üsküdar, fetihten sonra, üzerinde bulunduğu özel stratejik konumu sebebiyle imar ve iskân faaliyetlerinin ilk uygulandığı bölge olmuştur. Üsküdar'ın bu özel stratejik konumu, önemli bir ticaret ağının düğüm noktalarının birinde olmasıyla ilişkilidir. Robert Mantran'ın ifade ettiği biçimiyle *“o mutlaka gerekli bir aşama, bir merhale-kenttir... kervanlar Boğaz'ı aşmadan önce değerli yüklerini burada açmaktadırlar”* (Mantran, 1986, s. 78-80). Zira Üsküdar, uzun ticaret yollarının birleştiği adeta düğümlendiği bir konumdur. Bu anlamıyla Üsküdar aynı zamanda bir *“eşik”* tir. Üsküdar'ın yol strüktürünün doğu-batı yönünde uzanan karakteri, liman'ın yarattığı ticari canlılığın bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Yüzyıllar boyunca limanla tanımlı Üsküdar, uzun ticaret yolları ve uluslararası ticaret ağı düşünüldüğünde, hem bir başlangıcı hem de bir bitimi ifade etmektedir.

İstanbul'un fethinden yaklaşık yüz yıl önce Osmanlı'nın eline geçtiği bilinen Üsküdar'da, bir Türk yerleşimi yoktur. Konyalı, Üsküdar'ın, Fetih'ten sonra büyük oranda boşalan nüfus yoğunluğunun Anadolu'dan getirilen Türklerin yerleştirilmesiyle giderilmeye çalışıldığını belirtmektedir (Konyalı, 1976, s. 20-27). Anadolu'dan nüfus naklinde önemli görevler üstlenen ve caminin de banisi olan Rum Mehmed Paşa, getirilen nüfusun bir bölümünün, şenlendirme politikası çerçevesinde yaptırdığı külliye'nin etrafına yerleşmelerini sağlamıştır. Böylece Damalis Burnu adı verilen bölgede, Üsküdar'ın ilk Osmanlı mahallesi olan Rum Mehmed Paşa

Mahallesi ⁴¹ oluşmuştur (**Harita 3.4**). Yapının inşa edilmesi ve çevresinin Anadolu'dan getirilen nüfusun yerleşeceği şekilde imar edilmesiyle birlikte Üsküdar bir Osmanlı kenti olarak biçimlenmeye başlamıştır.

Harita 3. 4 Pervittitch Haritaları'nda Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Ait Olduğu Mahalle ve Üsküdar'ın Çarşı Bölgesi, 1930 (Atatürk Kitaplığı)

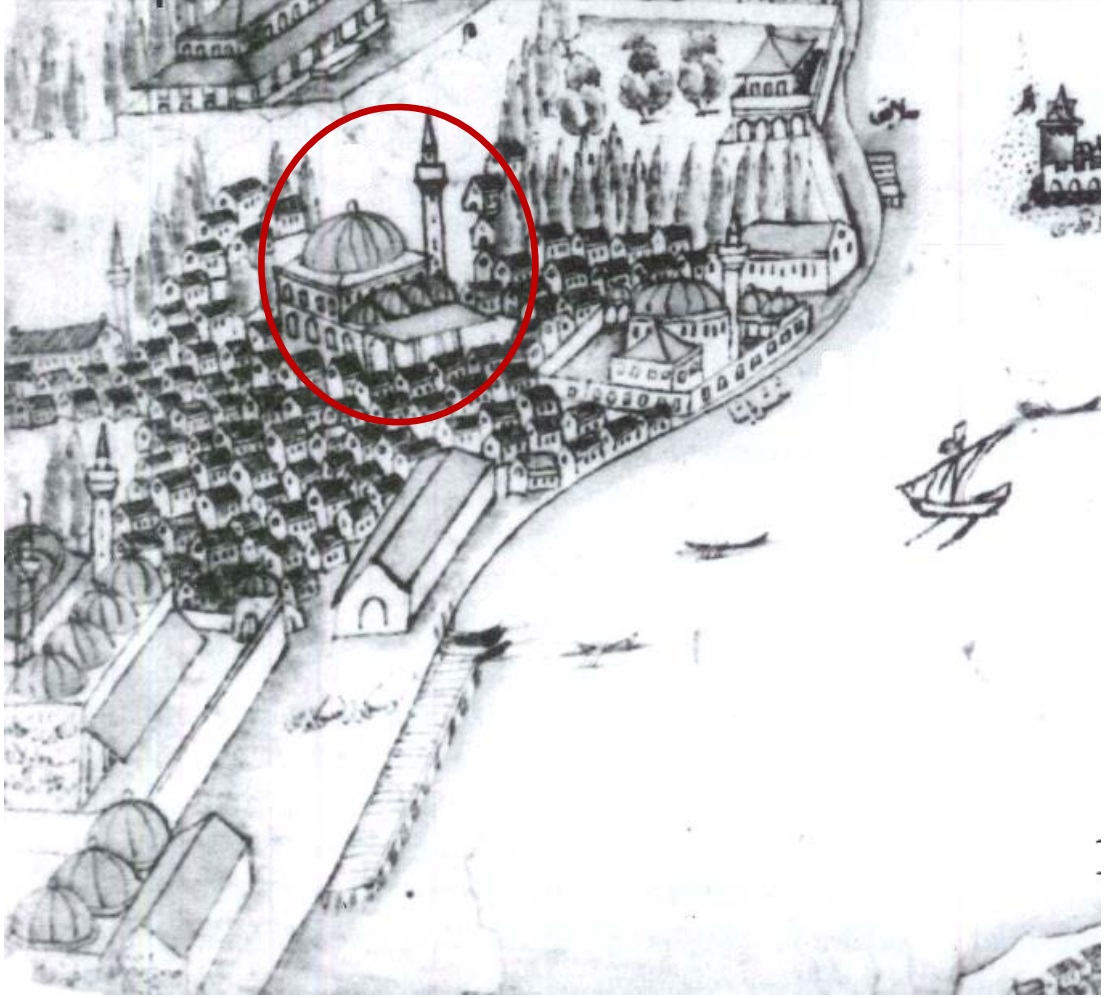
Rum Mehmed Paşa Camisi, daha önce vurgulandığı üzere Üsküdar'a fetihten sonra inşa edilen ilk yapı olma özelliğine sahiptir. Yapının bu özelliği kent strüktürü bağlamında oldukça önemlidir. Günümüze kadar gelemeyen medresesi, hamamı, imareti ile birlikte düşünülürse Rum Mehmed Paşa Külliyesi, dini ve sosyal faaliyetlere cevap veren donatı elemanlarıyla birlikte yapıldığı dönemin büyük ölçekli komplekslerinden biridir. Hatta bu haliyle fetihten sonra İstanbul'a inşa

⁴¹Ahmed Güneş, 16. ve 17. Yüzyıllarda Üsküdar'ın Mahalleleri ve Nüfusu adlı çalışmasında, arşiv belgelerinde bu mahalleden "M. İmaret-i Mehmed Paşa n.d. Câmî" (Mahalle İmaret-i Mehmed Paşa Namı Diğer Cami) diye bahsedildiğini yazmaktadır (Güneş, 2004, s. 55).

edilen ilk kompleks olduğu söylenebilir. Dolayısıyla önceki bölümde değinildiği üzere yapı, Üsküdar'ın yol strüktürünün/omurgasının oluşmasında, konut dokusunun şekillenmesinde ve en genel haliyle kentin biçimlenmesinde çok önemli bir noktada durmaktadır (Şekil 3.12). Bu bağlamda yapının, Üsküdar'ın organik kent karakterinin oluşumunun en önemli hazırlayıcısı olduğu söylenebilir.

Üzerine kurulduğu topografyanın Üsküdar'a, limana ve Marmara'ya hâkim bir noktada bulunması, yapının kentin çekirdeği olmasını sağlamıştır⁴². Caminin sahip olduğu bu avantajlı konum onu, Üsküdar'ın kent strüktüründe “merkez“ kılmıştır (Şekil 3.12-13). Önemli bir kentsel donatı elamanı olan ticari ve sosyal faaliyetlerin sergilendiği Üsküdar Çarşısı, doğal olarak bu merkezin çevresinde gelişmiştir. Ancak belirtmelidir ki Rum Mehmed Paşa'nın yaptırdığı külliye, geçmişte ticaretin yoğun yapıldığı bir yol omurgasının hemen üzerine inşa edilmiştir. Bu anlamıyla yapıya seçilen arazi herhangi bir yer değildir. Üsküdar'ın sahip olduğu avantajlı yol bağlantılarının ve ticaret rotasının dayattığı bir zorunluluk olarak bu mevkinin seçildiği söylenebilir. Fetihden önce Haçlı Akınları, Latin İstilasası vb. sebeplerle önemini ve işlerliğini kaybetmiş olan bu yol omurgasının, kentin Osmanlılar tarafından ele geçirilmesinden sonra yeniden yoğun ticari faaliyetlerin yapıldığı bir hale büründüğünü Haskan'ın aktarımlarından bilinmektedir (Göncüoğlu, 2009, s. 1374). Bütün bu avantajlarla birlikte Rum Mehmed Paşa'nın yaptırdığı yapı kompleksi, kentin mekânsal büyümesinde önemli bir rol oynamıştır.

⁴² Rum Mehmed Paşa Camisi/Külliyesi'nin Üsküdar'ın bir Osmanlı kenti olarak biçimlenmesinde aldığı rol, Üsküdar'ın Kentsel-Mekânsal Dönüşümü bölümünde daha geniş bir kapsamda ele alınmıştır. Bu bölümde özet niteliğinde kısaca değinilmektedir.

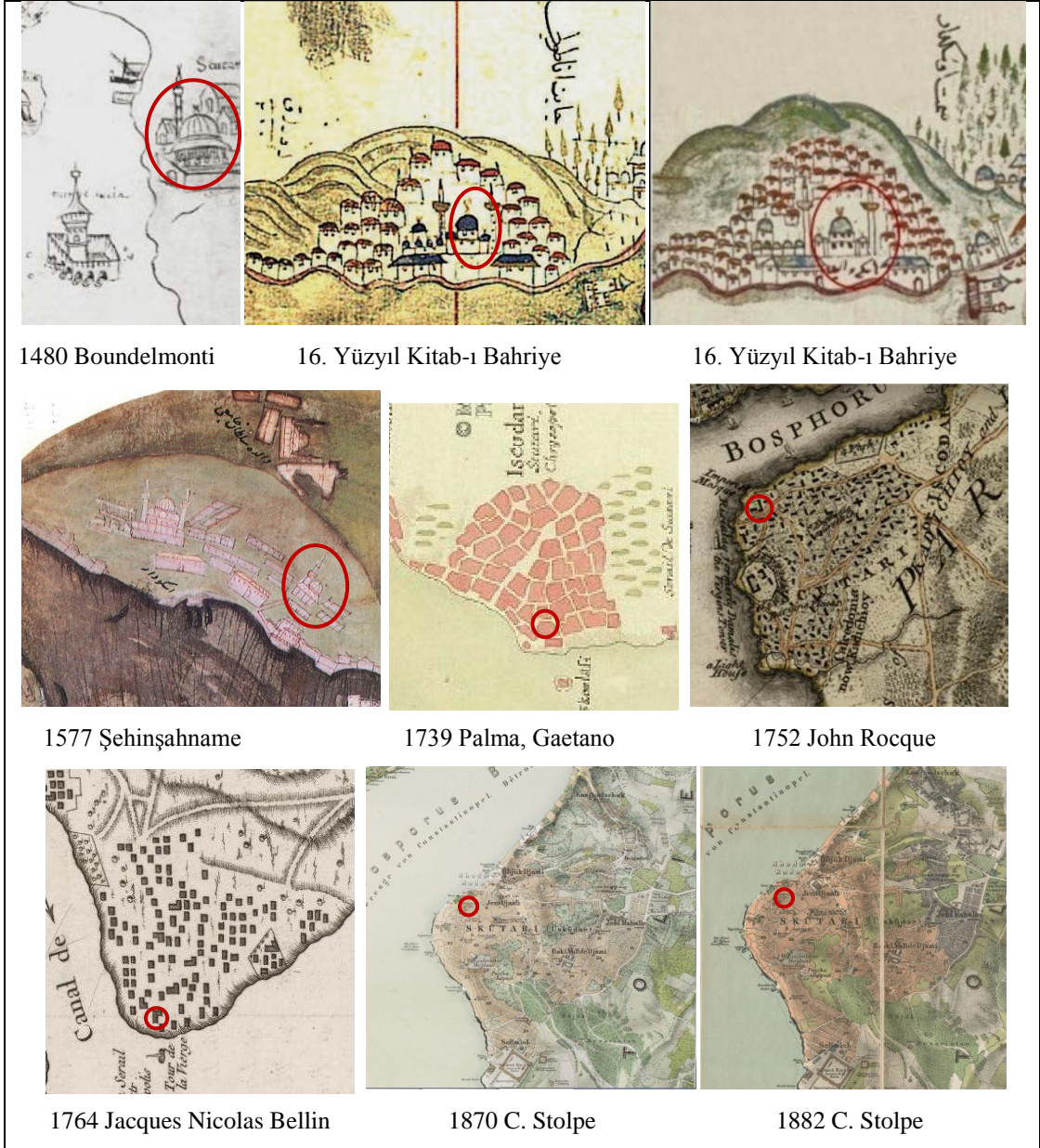

Şekil 3. 12 Piri Reis'in Kitab-I Bahriye'sinin Yazma Nüshasında Bulunan 1584 Tarihli İstanbul Planının Üsküdar Detayında İşaretlenen Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Merkezi Konumu.

15.yüzyılın sonlarına doğru inşa edilen yapının, dönemi içinde değerlendirildiğinde, Üsküdar, hatta İstanbul ölçeğinde en büyük komplekslerden birisi olduğu söylenebilir. Bu özelliğinden dolayı yapı, Üsküdar'ın kentsel biçimlenmesini kendisine yöneltmiş ve büyüme/genişleme alanlarını belirlemiştir. Ancak Rum Mehmed Paşa Külliyesi'nin 16.yüzyılın sonlarına doğru Üsküdar'ın kent strüktüründe merkez olma hali değişmiş ve yerini bu yüzyılda inşa edilmiş olan daha büyük külliyelelere bırakmıştır. Bu yüzyılda, Mihrimah Sultan ve Nurbanu Valide Sultan külliyelerinin tasarımları, Üsküdar'ın sonraki yüzyıllarda yeni büyük boyutlu yapıları olacak biçimde yapılmıştır.

Rum Mehmed Paşa Külliyesi'nin merkez olma halinin değişmesi Ahmed Güneş'in adı geçen çalışmasında verdiği bilgilerle paralellik arz etmektedir. Güneş'in Üsküdar'ın nüfusu hakkında yaptığı araştırmaya göre nefer sayıları itibariyle 16.

yüzyılın ilk çeyreğinde en kalabalık üç mahalle sırayla; Rum Mehmed Paşa Mahallesi, Bulgurlu Mahallesi, Hergele Mahallesi'dir, 16. yüzyılın ikinci çeyreğinde; yine Rum Mehmed Paşa Mahallesi, Hasan Ağa Mahallesi ve Sultaniyye Camii Mahallesi ve 17. yüzyılın ilk çeyreğinde ise; Hasan Ağa Mahallesi, Hayreddin Çavuş Mahallesi ve Gülfam Hatun Mahallesi'dir (Güneş, 2004, s. 48).

Şekil 3. 13 İstanbul Haritası'nın Üsküdar Detayında Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Merkezi Konumu ve Kentin Gelişim Çizgisi (<https://istanbul-constantinople.culturalspot.org>)

Kentin bu gelişim çizgisi, Rum Mehmed Paşa Camisi'nin durumunu doğrudan etkileyen bir faktör olmuştur. Kentin gelişim yönünün değişmesi yapının doğal olarak merkez olma özelliğinin kaybolmasını beraberinde getirmiştir. Cami, kentin

merkezi ve bütün kentsel strüktür onun yörüngesinde şekilleniyorken, koruma açısından durumunun çok daha iyi olduğu söylenebilir. Bu değerlendirmeden hareketle yapının 15.yüzyılın sonlarından başlayarak 17.yüzyılın ortalarına kadar koruma durumu açısından iyi durumda olduğu değerlendirilmektedir. 17.yüzyılın ikinci yarısından sonra, yapının kent strüktüründe önemini yitirdiği ve merkezden çevreye itildiği bir döneme tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Bu değerlendirmeye kanıt olarak Ahmed Güneş'in ilgili çalışmasında verdiği nüfusla ilgili veriler, Evliya Çelebi'nin ve Eremya Çelebi Kömürciyan'ın Üsküdar tasvirleri gösterilebilir. Zira bu dönemde Üsküdar'ı ziyaret eden, her iki seyyah da kentin başlıca yapıları ve önemli yerleri hakkında bilgi verdiği halde Rum Mehmed Paşa Külliyesi'nden hiç bahsetmezler.

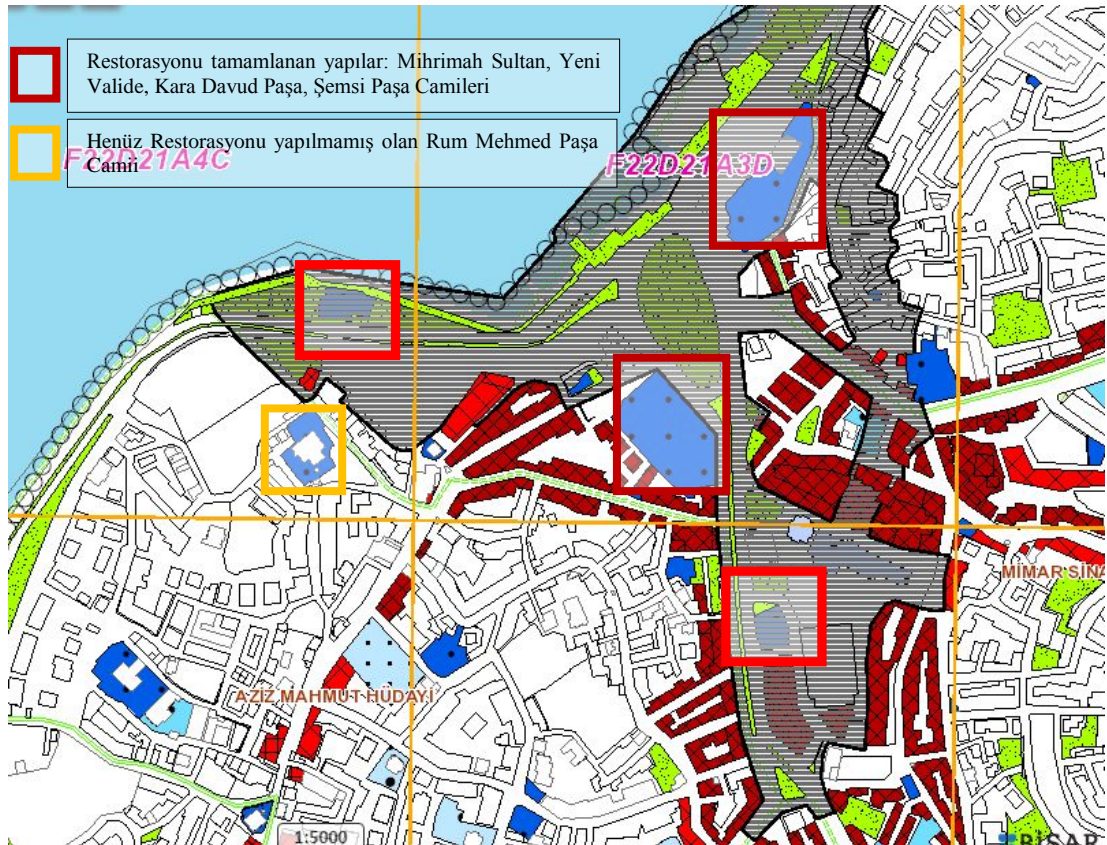
Kömürcüyan, 1660'lı yıllarda yazdığı "*İstanbul Tarihi*" adlı eserinde, Üsküdar'ı anlattığı bölümde kentsel doku hakkında oldukça önemli bilgiler vermektedir. Kömürcüyan eserinde Üsküdar'ın köşklerinden, bahçe-bostanlarından, saraylarından, çarşı-pazarlarından ve belli başlı dükkânlarından bahsetmektedir. Kömürcüyan, özellikle kentte 16.yüzyılda inşa edilmiş olan Mihrimah Sultan, Nurbanu Valide Sultan, Şemsi Ahmed Paşa, 17.yüzyılın ortalarında inşa edilen Mahpeyker Kösem Sultan camileri ve bu yapıların çevresinde konumlandırılmış çarşı-pazar, hamam, imaret, fırın gibi kentsel donatı elamanlarından bahseden Kömürciyan Rum Mehmed Paşa Camisi'nin adını zikretmez (Kömürcüyan, 1988, s. 48-49). Evliya Çelebi'nin Üsküdar hakkında yazdıklarında da Kömürciyan'ın aktardıklarına paralel kentsel detaylar görülmektedir. Evliya Çelebi, Üsküdar iskelesinde buluna Mihrimah Sultan Camisi'nden, Aziz Mahmut Hüdei Tekkesi'nden, Kızıksesesi'nden, Doğancılar Meydanı'ndan, Atik Valide Külliyesi'nden, Şemsi Ahmed Paşa Camisi'nden, kervansaraylardan, hamamlarda v.b birçok mimari yapı ve mekân ve mevkiden bahsetmiştir⁴³. Ancak ne Kömürciyan'ın ne de Evliya Çelebi'nin anlatımlarının hiç birinde Rum Mehmed Paşa Camisi'nden bahsedilmez. Rum Mehmed Paşa Camisi'nin anıtsal büyüklüğü ve dikkat çeken mimarisi düşünülürse, adı geçen seyyahların anlatımlarında isminin geçmemesi ilginçtir. Bu durum, Rum Mehmed

⁴³Evliya Çelebi'ye göre Üsküdar bir camiler şehridir. Çelebi tarafından Mihrimah Sultan, Orta Valide Sultan, Kösem Valide Sultan camileri ve iskelenin yanındaki Şemsi Paşa Camii adları zikredilir. Üsküdar'da bulunan iki veya üç büyük cami, padişahın burada bir sarayının bulunmasından ötürü inşa edilmiştir (Mantran, 1986, s. 110).

Paşa Camisi'nin 17.yüzyılın ortalarında oldukça harap durumda olduğuna yönelik bir tespiti imkân vermektedir.

Kömürcüyan'ın ve Evliya Çelebi'nin Üsküdar'ı gördükleri yıllarda Aziz Mahmud Hüdayi'nin ve Halvetiye Tarikati şeylerinden Karabâş-ı Velî'nin Rum Mehmed Paşa Camisi'nin tabhâne odalarında inzivaya çekildikleri ve inzivadan sonra Nurbanu Valide Sultan Camisi'nde vaizlik görevine başladıklarına yönelik kayıtlar bulunmaktadır (www.rifai.org/sufism/turkce/tarikatler/halvetiye/karabasiye).

Bu bilgiler birlikte değerlendirildiğinde, caminin tabhâne odalarının inziva yeri olarak kullanıldığını ancak caminin atıl durumda olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Muhtemelen cami, külliye diğer elamanlarıyla birlikte, 18.yüzyılda da, Hadika'da yazıldığı biçimiyle, harap durumdaydı. 19.yüzyılın sonlarında ise büyük İstanbul depreminde (1894) iyice tahrip olmuştur.

Şekil 3. 14 Üsküdar Kent Merkezinde Restorasyonu Yapılan Önemli Dini Yapılar, Ölçek:1:5000
(<http://eharita.uskudar.bel.tr/>)

Günümüzde cami, Üsküdar'ın ticari ve sosyal merkezinden görece dışındadır. Üsküdar'ın kentsel planlama projelerinde bu merkezlerin içinde kalan anıtsal tarihi camilerin tamamı yakın zamanda onarılmıştır (**Şekil 3.14**)⁴⁴. Rum Mehmed Paşa Camisi koruma sorunları açısından, onarılan bu yapıların tamamından daha kötü durumda olduğu halde henüz hiçbir fiili onarım faaliyeti mevcut değildir. Bu durum araştırmanın temel görüşlerinden birini somut bir biçimde desteklemektedir.

3.5 Koruma Sorunları

Bu bölümde, Rum Mehmed Paşa Camisi'nin mevcut durumu, geçmiş dönemler içerisinde geçirdiği onarımlar, yapı bütünlüğü içerisinde gözlemlenen özgün olmayan eklentilerin analizi yanında, bozulmalara yol açan etmenlerin yapının koruma durumuna etkilerinin analizi ve değerlendirmesi yapılacaktır.

3.5.1 Yapının Mevcut Durumu

Rum Mehmet Paşa Camisi, mimari biçimlenmesi okunabilen bir yapıdır ve hâlihazırda, ibadet mekânı olarak kullanılmaktadır. Yapıyı oluşturan bölümlerde, elemanlarda ve kullanılan malzemelerde çeşitli fiziksel, kimyasal, biyolojik bozulma biçimleri gözlenmektedir. Bu faktörlerin, birbirleriyle çeşitli biçimlerde etkileşime girmelerinin sonucu ortaya çıkan bozulma mekanizmaları caminin özgün yapısının değişmesine sebep olmuştur. Bunlarla birlikte kullanıcıların yapıya yönelik bilinçsiz müdahalelerinin yol açtığı tahribatlar da izlenebilmektedir.

Bozulma mekanizmalarının yol açtığı tahribatlar, yapının genel kondisyonunun fiziksel olarak zayıflamasına sebep olmuştur. Ayrıca yapının özgünlüğünü bozan bilinçsiz müdahalelerin, caminin görünüşünü olumsuz yönde etkilediği söylenebilir (**Bkz. Bölüm 3.6**). Caminin bölümlerinde, mimari elemanlarında ve yapımında kullanılan malzemelerde korumaya yönelik inceleme gerektiren bir takım sorunları bulunmaktadır. Bu hususlar “*Bozulma Faktörlerinin Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Koruma Durumuna Etkisi*” başlığında detaylı bir biçimde incelenmektedir.

⁴⁴Bu yapılar ve onarım tarihleri şöyledir: Mihrimah Sultan Camii (2012), Şemsi Ahmed Paşa Camii (2014), Yeni Valide Camii (2015), Kara Davud Paşa Camii (2010).

3.5.2 Yapının Geçirdiği Onarımlar

Rum Mehmed Paşa Camisi'nin yüzyıllar boyunca çeşitli onarımlara maruz kaldığı söylenebilir. Arşiv belgeleri üzerinde yapılan incelemelerde yapıya yönelik müdahalelerin çok büyük kısmının 19.yüzyılda gerçekleştiği görülmektedir ancak araştırma sürecinde yapının gördüğü onarımların bir kısmının yapıldığı tarih net olarak tespit edilememiştir.

Araştırmanın bu aşamasında, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) yapılan çalışmalarda, Rum Mehmed Paşa Camisi'ne yönelik geçmiş dönemlerde yapılan onarımlar tespit edilmiştir. Arşivden, ulaşılabilen veriler, yapının inşasından sonra zaman içinde oluşan hasarların giderilmesine yönelik gerçekleştirilen basit veya kapsamlı onarımlar hakkında genel bir bilgi edinilmesine olanak sağlamaktadır. BOA'den elde edilen 1268-1321 /1851-1905 tarihleri arasına ait belgelerde genel olarak, camide rüzgârdan/fırtınadan dolayı dağılan kurşunların değiştirilmesinden, duvarların bakımından ve harap duruma düşen ekser mahallerden bahsetmektedir. Bu belgelerden yapıya yönelik yapılan basit onarımların ve kapsamlı müdahalelerin bir kısmının izlenmesi mümkün olmaktadır. Elde edilen belgelerde onarımlarla ilgili sınırlı ölçüde bilgi verilmekte ve yapının hasar durumuyla ilgili genel ifadeler kullanılmaktadır. Yapının onarımıyla ilgili belgelerin içeriğinde, mimari detaylardan çok bürokratik işleyişle ilgili bilgilerin olduğu görülmektedir.

Geçmiş dönem onarımlarıyla ilgili yapılan çalışmalarda elde edilen belgelere dayanarak hazırlanan müdahale tablosuna göre Rum Mehmed Paşa Vakfı'na ait yapıların onarılması gerektiğini konu edinen en eski belge 928-1522 senesine aittir. Gebze kadısına gönderilen 928 (Mayıs 1522) tarihli fermanda Mehmed Paşa Vakfına ait binaların tamire muhtaç olduğu ve tamir için 6500 akçelik bir masrafın gerekli olduğu bildirilmekte ve gerekli tamirler yaptırılmazsa vakıf binalarının tamamen yıkılacağı bildirilmektedir (Tak, 2009, s. 122).

Kronolojik olarak, onarımı konu edinen 241/8627 numaralı ikinci belge 1268 (1851-52) yılına aittir (**Tablo 3.1**)⁴⁵. Bu belgeye göre Üsküdar'da Rum Mehmed Paşa

⁴⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Rum Mehmed Paşa Camisi'nin onarımıyla ilgili erişilen belgeler, Harbiye Askeri Müzesi'nde tarihçi/müze uzmanı olarak görev yapan Gülşen Arslanboğa tarafından okunmuştur. Araştırmada bahsi edilen belgelerin Tablo 3.1 'de konusu ve içeriği verilmiştir.

Camisi'nin ekser mahallerinin harap durumda olduğu ve yapının Meclis-i Vala tarafından keşfi yaptırıldıktan sonra 26500 kuruş masrafla ihalesinin yapıldığını, ihaleyi Yiğitbaşı Yuvan adında bir yüklenicinin aldığı yazmaktadır. Devamında ortaya çıkan masrafların tamamını Vakfın mevcut mali durumunun karşılayamayacağı, keşif bedeli olarak belirlenen 26500 kuruş masrafların bir kısmının vakfın (Rum Mehmed Paşa Vakfı) mevcut parasından karşılanması, kalanın ise vakfın ileride doğacak gelirlerinden mahsup edilmek kaydıyla Hazine'den ödenmesi yönünden dönemin padişahından izin istenmekte ve eğer cami bu nedenlerden dolayı onarılmaz ise kısa bir süre sonra çok daha fazla tahrip olacağı ve böylece büyük masrafların ortaya çıkabileceği belirtilmektedir (**Ek 1**).

1300/1884 yılı ocak ayına ait 73/4282 numaralı bir başka belgede, Evkaf Nezareti'nin caminin durumuyla ilgili keşif yaptığı ve bu keşif neticesinde 4000 kuruş masraf çıkarılarak tamiratına başlandığı ancak tamiratına başlandıktan sonra minarenin ve caminin başka yerlerinin de tamire muhtaç olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum üzerine Hendesehane-i Şehr-i Emaneti tarafından yeni bir muayene ve keşif yapılmış ve 50757 kuruş masrafla tamiratın yapılabileceği bildirilmiştir. Devamında bahsi edilen onarımın yapılabilmesi için gerekli parayı Rum Mehmed Paşa Vakfı'nın karşılayacak mali gücünün olmadığı, çıkan masrafların ileride ortaya çıkacak vakıf gelirlerinden mahsup edilmesi kaydıyla hazine'den karşılanması, bütün bu işlerin Evkaf Nezareti memurunun gözetiminde yapılması gerektiği yazmaktadır (**Ek 2**).

614/42811 numaralı ve 1287-1870 tarihli belgede, Rum Mehmed Paşa Camisi'nin ve minaresinin kurşunlarının vuku bulan rüzgârdan/fırtınadan bozulup tamire muhtaç hale geldiği ve 6521 kuruş masrafla düzeltilmesi ve tamirata taahhüt ettirilmiş olduğundan bahsedilmektedir. Bozulan kurşunların taahhüt edilen masraf ile tamirinin yapılması ve bahsedilen meblağın 1286-1870 yılı bütçesinden karşılanması için Evkaf Bakanlığı tarafından dönemin padişahına arz edildiği bildirilmektedir (**Ek 3**).

28/36 numaralı ve 1305-1889 tarihli tezkerede dönemin padişahına Rum Mehmed Paşa Camisi'nin tamiratının tamamlandığı ve caminin son durumu hakkında bilgi verilmektedir. Bu tezkerenin içeriğinde, gerekli tamiratın yapıldığı, geriye sadece duvarların bakımının, son cemaat yeri parmaklığının ve kuyunun takunyalarının

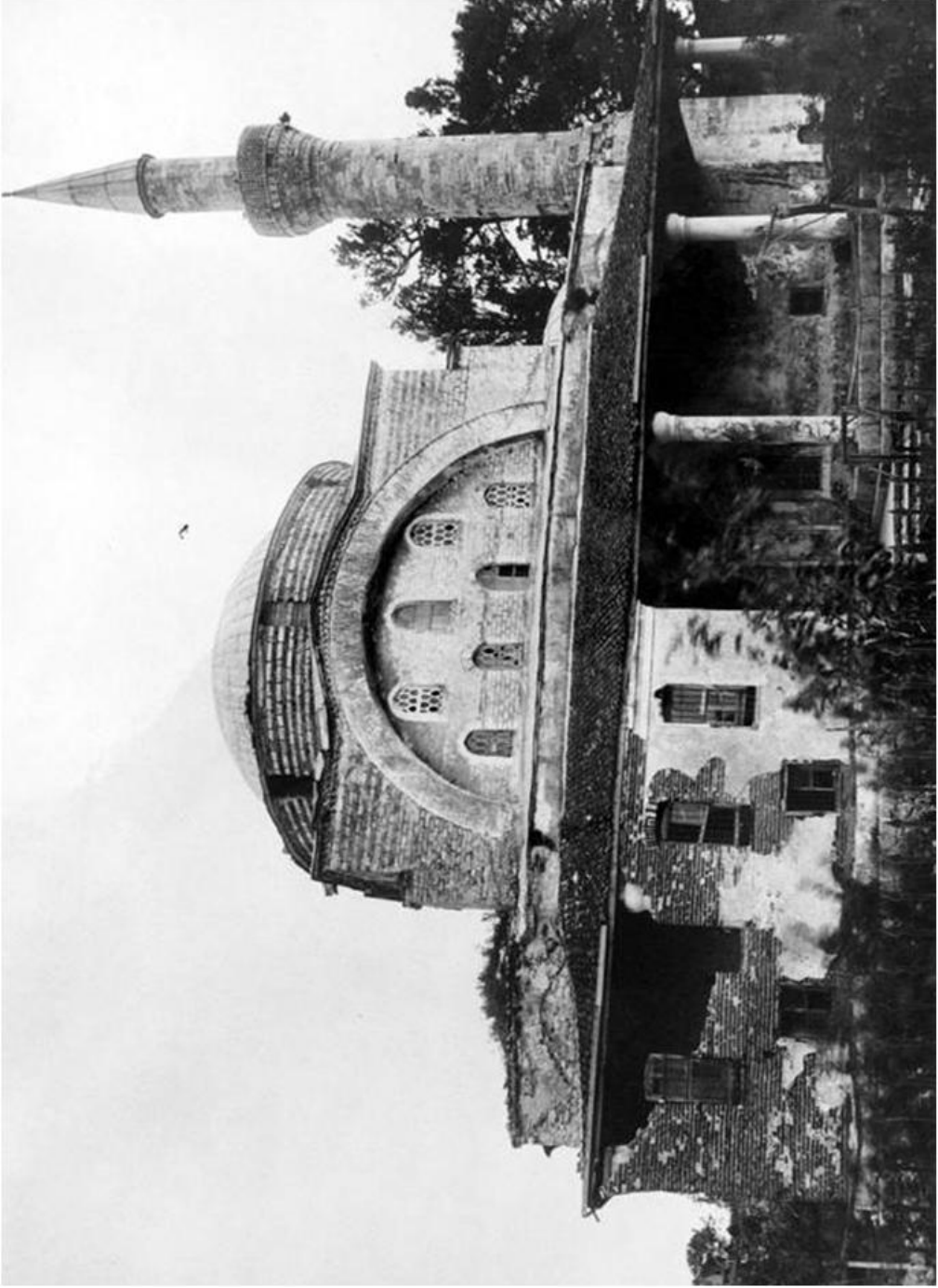
konulması gibi küçük teferruatların kaldığı; duvarların bakımına da padişahın emri doğrultusunda başlandığı bildirilmektedir (Ek 4).

Yapı muhtemelen 1894 İstanbul Depremi'nde hasar görmüş ve sonrasında harap duruma düşmüştür. Cami bu yüzyılda oldukça ihmal edilmiş, ancak 20.yüzyılın başında onarılabilmıştır (Müller, 2001, s. 457). Konyalı, caminin 1940 yılında yüz üstü bırakıldığını ve oldukça harap durumda olduğunu ifade etmektedir (Konyalı, 1976, s. 250)

	Belge Tarih	Tasnif Kodu	Dosya No	Göml ek No	Konu	İçerik
1	928-1522					Restorasyonda olduğu için erişilemedi
2	1268-1851	İ..MVL	241	8627	Üsküdar'da Rum Mehmed Paşa Camii Şerifi'nin tamiri.	Camisi'nin çoğu yerinin harap durumda olduğu ve yapının keşfi yapıldıktan sonra 26500 kuruş masrafla ihalesinin yapıldığını, onarılmaz ise kısa bir süre sonra çok daha fazla tahrip olacağı ve böylece büyük masrafların ortaya çıkabileceğini ifade edilmektedir.
3	1268	MVL	332	20	Üsküdar'da Rum Mehmed Paşa Camii Şerifi'nin tamiri.(3.Takrir)	Restorasyonda olduğu için erişilemedi
4	1287-1870	İ..DH..	614	42811	Üsküdar'da Rum Mehmed Paşa Camii minaresinin tamiri	Camisi'nin ve minaresinin kurşunlarının vuku bulan rüzgârdan bozulup tamire muhtaç hale geldiği ve 6521 kuruş masrafla düzeltilmesi ve tamirati taahhüt ettirildiği bildirilmektedir.
5	1302	İ..ŞD..	73	4282	Üsküdar'daki Rum Mehmed Paşa Camii'nin tamiri.	Caminin durumuyla ilgili yapılan keşif neticesinde 4000 kuruş masraf çıkarılarak tamiratına başlandığı ancak tamiratına başlandıktan sonra minarenin ve caminin başka yerlerinin de tamire muhtaç olduğunun görüldüğünü ifade etmektedir.
6	1305	Y..MT V.	28	36	Üsküdar'daki Rum Mehmed Paşa Camii'nin tamiri.	Caminin tamiratının tamamlandığı ve caminin son durumu hakkında bilgi verilmektedir. Bu tezkerenin içeriğinde, gerekli tamiratın yapıldığı, geriye sadece duvarların bakımının, son cemaat yeri parmaklığının ve kuyunun takunyalarının konulması gibi küçük teferruatların kaldığı; duvarların bakımına da padişahın emri doğrultusunda başlandığı bildirilmektedir.
7	1321	BEO	2170	16273 8	Üsküdar'da Rum Mehmed Paşa Camii'nin tamirine dair. (Evkaf)	Evkaf Bakanlığı'nın hazırladığı Rum Mehmed Paşa Camisi'nin onarımıyla ilgili tezkerenin padişahlık makamına iletilmesi.
8	1321	ŞD.	163	8	Üsküdar'da Rum Mehmed Paşa Camii ile mektebinin tamirine dair.	Restorasyonda olduğu için erişilemedi

Tablo 3. 1Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Onarımıyla İlgili Belgeler (BOA Belgelerinden Yararlanılarak Tasnif Edilmiştir)

Rum Mehmed Paşa Camisi'ne ait en eski fotoğraf 1920 tarihli olup bugün Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde bulunmaktadır (**Fotoğraf 3.17**). Kronolojik olarak daha sonra 1937 Senesinde Fotoğrafçı Nicholas V. Artamonoff'un çektiği dört adet fotoğraf gelmektedir. İstanbul İl Encümeni tarafından 1940 senesinde çekilmiş olan yapıya ait başka bir grup fotoğraf ise bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi'nde yer almaktadır (**Fotoğraf 3.18**). Bahsi edilen bu fotoğraflar yapının geçirdiği onarımları ve dönem eklerini tespit etme noktasında önemli veriler barındırmaktadır. Yapıya ait bu fotoğraflar karşılaştırıldığında görülen farklılıklardan 1920-1937 seneleri arasında yapının onarıldığı anlaşılmaktadır. Fotoğraflar arasında görülen en bariz farklılık, son cemaat yerinde bulunan eklentinin 1940 senesine ait fotoğrafta mevcut olmamasıdır. Muhdes olduğu değerlendirilen bu eklentinin yapıdan kaldırıldığı/temizlendiği dönemde caminin cephelerinde bulunan pencere dışlıklarının da değiştiği, üst örtü sisteminin onarıldığı 1940 yılına ait fotoğraftan anlaşılmaktadır.

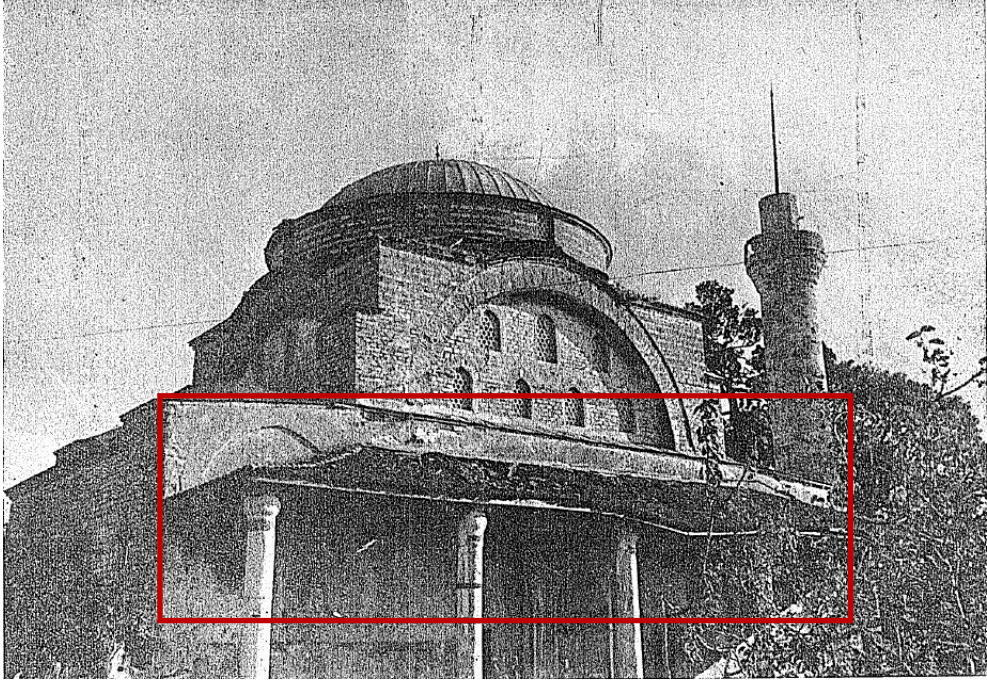

Fotoğraf 3. 17 Rûm Mehmed Paşa Camisi'nin 1920 Yılına Ait Bilmen En Eski Fotoğrafı (Alman Arkeoloji Enstitüsü)

Fotoğraf 3. 18 Rüm Mehmed Paşa Camisi'nin 1940 Yılı Fotoğrafı. (Encümen Arşivi)

Ayverdi'nin 1953 senesinde basılan Fatih Devri Mimarisi adlı eserinde yer alan Rum Mehmed Paşa Camisi'ne ait fotoğrafta son cemaat yerinde bulunan saçığın çökmek üzere olduğu ve minarenin külâhının yıkıldığı görülmektedir. Bu fotoğraf muhtemelen 1952 senesinde planlanıp 1953'te tamamlanan onarımdan hemen önce çekilmiş olmalıdır (**Fotoğraf 3.19**).

Fotoğraf 3. 19 Çökmek Üzere Olduğu Görülen Saçık (Ayverdi E. H., 1953, s. 222)

Rum Mehmed Paşa Camisi, vakıf arşivlerinde bulunan onarım dosyalarından oluşan belgelere bakılırsa en kapsamlı onarımı 1953-59 senelerinde görmüştür. 1953 senesinde son cemaat yeri haricinde, yapı bütünüyle onarılmıştır. Vakıflar 2.Bölge Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 12 Ağustos 1952 tarihli belgeden onarımın teknik şartnamesinin 48 maddeden oluştuğu anlaşılmaktadır (**Bkz. Ek 7**). Arşiv belgelerine göre son cemaat yerinin 1953'te onarılmadığı, 1959'da onarıldığı bu tarihte çekilen bir fotoğrafta görülmektedir (**Fotoğraf 3.20**). Vakıflar 2.Bölge Müdürlüğü Arşivi'nde 1953 onarımına ait oldukça detaylı belgeler mevcutken, 1959 onarımına ait herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır. Son cemaat yerinin onarımında yapılacak işlerin sınırlarını belirleyen ve tarif eden bir teknik şartnamenin varlığına rastlanmamaktadır.

Fotoğraf 3. 20 Son Cemaat Yerinin Yeniden Yapımı (Vakıflar 2.Bölge Müdürlüğü Arşivi, 1959)

	Son Cemaat Yeri	Üst Örtü	Pencereler	Türbe	Minare	İç Mekân	Cephe Duvarları
1920 Alman Arkeoloji Enst. Giriş Cephesi, 1 Adet Foto.	Sol kolda, üzeri sıvalı, tuğla duvarlı, iki katlı, duvarı kısmen yıkılmış harabe halde olduğu görülen eklenti.	Ana kubbe ve tabhâne kubbe kurşunları dağılmış, kuzeydoğu tabhâne kubbesinde bitkisel oluşumlar mevcut.	Giriş cephesinde ve kubbe kasnağında, kötü durumda olduğu anlaşılan eliptik formlu dışlık pencereler.		İyi durumda olduğu görülmekte		Giriş cephesinde, büyük kemerin alt sıra pencerelerin in kemerleri hizasında duvar örgüsünde kayma mevcut.
1937 Nicholas V. Artamonoff Güneybatı Cephe, 4 Adet Foto.		Güneybatı cephesi tabhâne bacası görülmekte ve kubbeler onarılmış.	Yarım kubbe dışlık pencereleri yenilenmiş	Türbe önünde camiyle bitişik olan yapı ve kötü durumda dışlık pencereler.			
1940 Encümen Arşivi Muhtelif Yerler, 13 Adet Foto.	1920'de sol kolda görülen yapı kaldırılmıştır. Saçağın ahşap tavanı kısmen onarıldığı, zemin döşemesinin dağılmış olduğu anlaşılmaktadır.	Üst örtü kurşunları onarılmış,	Caminin dışlık pencereleri yenilenmiş	Türbe önünde camiyle bitişik yapı ve onarılmış dışlık pencereleri görülmekte	İyi durumda olduğu görülmekte	Rokoko tarzı kalem işi süslemeler mevcut	Cephe duvarları onarılmış
1950 Ekrem Hakkı Ayverdi Giriş Cephesi, 1 Adet Foto.	Saçanın kiremitleri dağılmış ve yıkılmak üzere	Ana kubbe kasnağı silmesinin kurşunları dağılmış.			Külahı yok, şerefe üstü kısmen yıkılmış.		
1952 Oktay Aslanapa Son Cemaat Yeri Sol Kol, 1 Adet Foto	Saçak yıkılmış ve sütunlar ahşap gergi bağlantıları vasıtasıyla ayakta durmakta						

Tablo 3. 2 Eski Fotoğraflar Üzerinde Dönem Eklerinin ve Onarımların Tespit Edilmesi

3.5.3 Onarımların ve Özgün Olmayan Eklentilerin Analizi

Arşiv belgeleri, planlar, haritalar ve eski fotoğraflar üzerinde yapılan incelemelerde, farklı dönemlerde gerçekleştirilen onarımlar sonucunda yapının özgün mimari estetik karakterinde çeşitli değişikliklerin ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle yapının kentsel silüetini büyük oranda belirleyen ana kubbe kasnağı ve kasnakta yer alan dışarıya taşırılmış pencere kemerlerinde, yapının mimarisinin izin verdiği ölçüde oynanmıştır. Bununla birlikte yapıya sonradan eklenen elemanlarda doğrudan işlevselliğin gözetildiği belirtilebilir. Örneğin son cemaat yerinin kuzeydoğu

kanadına inşa edilen yapı, muhtemelen yapıldığı dönemde mektep olarak işlevlendirilmiştir (**Fotoğraf 3.17**). Yapının özgün mimari biçimlenmesine eklenilen bu elemanların bir kısmı nitelikli dönem eki niteliğindedir. Araştırma süreci içinde tespit edilebilen dönem eklerinin birçoğunun daha önceki onarımlarda kaldırıldığı görülmektedir. Caminin özgün mimari kuruluşundan temizlenen bu eklerin caminin özgün yapısını, bütünlüğünü bozdukları ve muhdes (niteliksiz) oldukları gerekçesiyle kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Genel olarak geçmiş dönemlerde yapılan onarımların ve eklentilerin caminin son cemaat yerinde, iç mekânlarında, cephelerinde, kubbe ve minaresinde yoğunlaştığı söylenebilir.

3.5.3.1 Cephe Duvarları

Rum Mehmed Paşa Camisi'nin kuzey cephesinde yer alan ve son cemaat yerine bakan beden duvarı, çimento sıvasıyla sıvanmış ve yağlı boya ile boyanmıştır. Bahsi edilen duvarın 1940 tarihli fotoğrafta ve 1959 yılında son cemaat yerinin yapıldığı sırada da sıvalı olduğu görülmektedir. Muhtemelen bu yıllarda kireç harcı ile sıvalı olan duvar yakın zamanda çimento harcı ile sıvanmıştır. (**Fotoğraf 3.21**). Diğer cephelerin taş-tuğla almaşık duvarlarına yüksek derz yapılmıştır. Yüksek derz uygulaması yapının özgün bir karakteristiği olmadığı, geçmiş dönemlerde yapılan onarımların birinde uygulandığı düşünülmektedir.

Cephe duvarlarında, muhtelif zamanlarda yapıldığı düşünülen, doku-renk vb. özellikler bakımından birbirinden farklı derz uygulamaları tespit edilmiştir. Ayrıca, son yapılan derz uygulamasında Horasan harcına yakın bir renk ve doku elde etmek için renkli pigment katıldığı görülmektedir. Renkli pigmentli derz uygulaması 1953 onarımında yapılmış olmalıdır. Doğu cephede yer alan tuğla örgülü büyük kemerin kırılmış, eksilmiş tuğla boşluklarının horasan harcıyla doldurulduğu, bir anlamda sıvandığı gözlemlenmektedir. Aynı cephenin kubbe kasnağında, derz aralarında, demir çivi olduğu düşünülen çeşitli nesnelere görülmektedir. Farklı ağız çaplarına sahip olduğu çekilen yüksek çözünürlüklü fotoğraflarla tespit edilen çiviler, geçmiş dönemlerde kubbe kasnağının kurşun ile kaplanmış olabileceğini göstermektedir (**Fotoğraf 3.23**). Caminin güney cephe duvarının toprakla birleştiği noktada yalıtım amacıyla çimento harcı kullanılarak set yapıldığı görülmektedir (**Fotoğraf 3.22**). Yapının çeşitli alanlarında görülebilen bu tür uygulamaların, planlı bir onarımdan ziyade, el yordamıyla cami görevlileri tarafından yapıldığı düşünülmektedir.

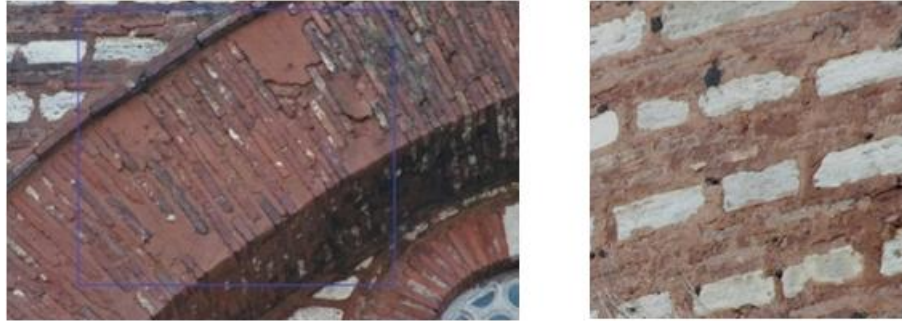
Türbenin duvarlar taşlarında oluşan açılma ve kaymaların demir kenetler kullanılarak onarıldığı görülmektedir (Fotoğraf 3.21). Bu onarımlar büyük bir olasılıkla 1953 yılında yapılmıştır. 1953 onarımından öncede bu ayrılmalar bulunmaktadır. Taş örgüde görülen ayrılmalar 1953 onarımında demir kenetlerle sağlamlaştırılmıştır. Bu demir kenetler günümüzde de fonksiyon sahibidir.

Fotoğraf 3. 21 Caminin Sıvalı ve Boya Giriş Duvarı, Türbenin Batı Duvarında Görülen Onarımlar

Fotoğraf 3. 22 Güney Cephede, Çimento Harcı İle Yapılan Yalıtım ve Doğu Cephede, Farklı Dönemlerde Yapılan Derz Örnekleri Görülmekte

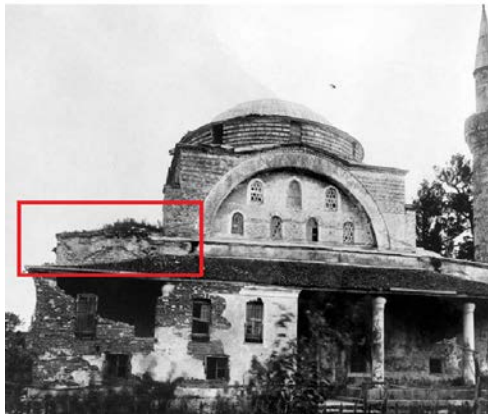

Fotoğraf 3. 23 Doğu Cephede, Büyük Kemer Dolguları ve Aynı Cephede Kubbe Kasağı Üzerinde Tespit Edilen Demir Çiviler

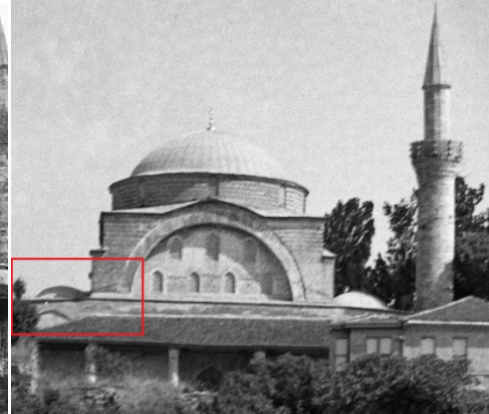
3.5.3.2 Üst Örtü Elemanları (Kubbe/Kubbe Kasnağı)

Caminin üst örtüsü ana kubbe, bir yarım kubbe ve dokuz küçük kubbe olmak üzere toplam 11 adet kubbe tarafından kapatılmaktadır. Türbe ise bir adet sağır kubbe ile örtülüdür. Yapının ana kubbe ve yarım kubbe kasnaklarının eteği, üzeri kurşun örtülü bir saçakla çevrenmektedir. Kubbeler kurşun malzeme ile kaplıdır. Üst örtü elemanlarında kullanılan kurşun malzeme özgün değildir. 1953 senesinde yapılan onarıma ait teknik şartnamede, usulüne uygun olarak kurşun dökülüp üst örtünün yeniden kaplanması gerektiği yazmaktadır (**Bkz. Ek 7**). Aynı raporda kurşun malzeme ile örtülmeden evvel, kubbelere çamur sıva yapılacağı yazmaktadır. Yapının teknik şartnamesinde, çamur sıvanın nebati özlü olmayan toprağın elenip bol saman ile karıştırılarak, en az 5 cm kalınlığında tatbik edileceği ve çamur içinde kireç ve çimento karışımının olmayacağı belirtilmektedir. Teknik şartnamede kurşun için duvarlarda derz açılması ve kurşunların derzlenmesi maddelerinde bu işlemlerin nasıl yapılacağı detaylı olarak tarif edilmektedir.

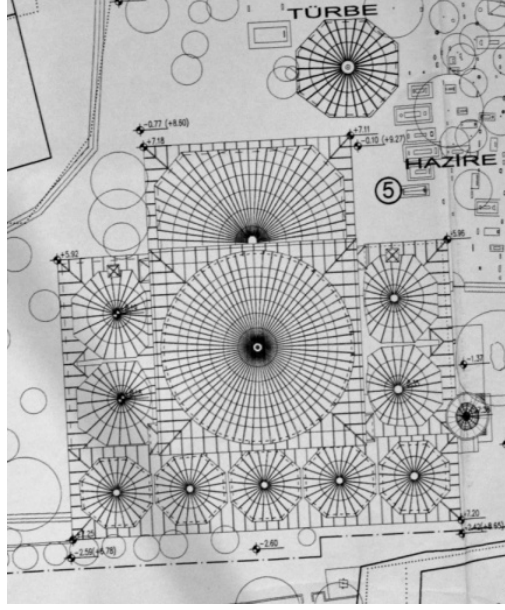
1920 tarihli fotoğrafta, son cemaat yerinin sol kolunda bulun muhdes yapının olduğu bölümde, tabhâne odalarına ait kubbelerin ileri derecede tahrip olduğu görülmektedir. Aynı fotoğrafta, kuzeydoğu yönünde yer alan tabhâne kubbesinin üzerinin bitkisel oluşumlar tarafından kaplandığı ve tabhâne kubbesinde kurşun kaplama adına herhangi bir iz kalmadığı görülmektedir (**Fotoğraf 3.24**). 1940 yılına ait fotoğrafta ise bahsi edilen tabhâne kubbesinin üzerinin kurşun ile kaplandığı anlaşılmaktadır (**Fotoğraf 3.25**). Bu veriler caminin üst örtüsünün 1920’li yıllarda yapılan onarımlar sırasında tamir edildiğini göstermektedir.

Fotoğraf 3. 24 Son Cemaat Yerinin Solunda Bulunan Tabhâne Odasının Kubbesi (1920)

Fotoğraf 3. 25 Son Cemaat Yerinin Solunda Bulunan Tabhâne Odasının Kubbesi (1940)

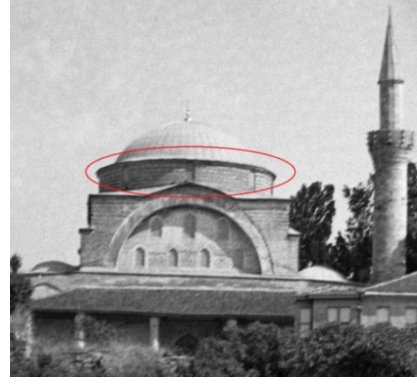

Şekil 3. 15 Üst Örtü Sistemi (Vakıflar 2.Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2006)

Rum Mehmet Paşa Camisi'nin eski fotoğrafları üzerinde yapılan karşılaştırmalı incelemelerde, kubbe kasnağı silmesinde önemli bir farklılık göze çarpmaktadır. Kubbe kasnağı silmesinin 1953 onarımına kadar, yapının çekilen bütün fotoğraflarında düz olduğu görülmektedir (**Fotoğraf 3.26-27**). Ana kubbe kasnak pencerelerinin üzerinde bulunan yarım kemer ile burada bulunan pencereler üzerinde dolaşan yarım daire formundaki silmenin sökülerek, kubbe silmesinin düz bir şekilde geçirildiği anlaşılmaktadır. Caminin özgün formuna yönelik yapılan bu düzenlemenin/müdahalenin, kubbe kasnağı silmesinin camiye kattığı kilise algısını kırmaya yönelik olduğu düşünülmektedir. Bu müdahalenin hangi tarihsel kesitte yapıldığı belli değildir. Ayverdi, kubbe kasnağına yönelik geçmişte yapılmış bu müdahalenin aslında çok nitelikli ve gerekli bir düzenleme olduğunu iddia etmektedir. Ayverdi'ye göre caminin özgün yapısında bulunan, 1.5 tuğla eninde tuğlalardan oluşan dışarıya doğru taşırılmış pencere kemerleri gözü rahatsız etmekte ve camiye kilise havası vermektedir (Ayverdi E. H., 1973, s. 483).

Fotoğraf 3. 26 Kubbe Kasmağı Silmesi (1920)

Fotoğraf 3. 27 Kubbe Kasmağı Silmesi (1940)

1953 senesinde yapılan onarımlarda, düz formlu olan kubbe kasmağı silmesi, özgün haline döndürülerek yeniden hareketli, dalgalı bir görünüme kavuşturulmuştur (Fotoğraf 3.28). Ayverdi, onarımın yapıldığı yılda yayınlanan eserinde, bu düzenlemenin yapıdan gelen izlerle yapıldığını belirtmektedir ancak kubbe kasmağındaki pencerelerin yukarıya taşacak biçimde korniş oluşturmasını camide kilise havası yarattığı için eleştirmektedir (Ayverdi E. H., 1953, s. 222).

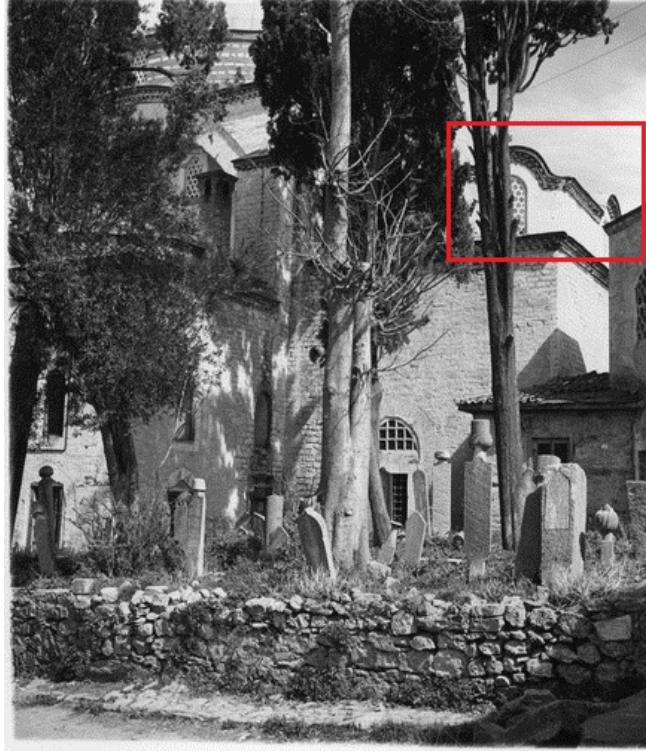
Şekil 3. 16 Rölöve Çizimlerinde Kubbe Kasmağı Silmesi (Vakıflar 2.Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2006)

Fotoğraf 3. 28 Kubbe Kasmağı Silmesinin Günümüzdeki Hali

Kubbe kasmağının yeniden düzenlenmesinin yapıdan gelen izler dikkate alınarak yapıldığı, Ayverdi'nin aktarımından ve dönemin fotoğraflarından anlaşılmaktadır. Bu izler, muhtemelen yarım kubbe kasmağı silmesinin altında bulunan pencerelerin kirpi saçaklarından gelmektedir. Zira 1937 senesinde fotoğrafçı Nicholas V. Artamonoff tarafından çekilmiş bir fotoğrafta bu ayrıntı rahatlıkla görülebilmektedir. Fotoğrafta caminin kible yönünde, yarım kubbede yer alan pencereler, kubbe kasmağının üzerine taşırılmıştır. Yarım kubbe kasmağında gözlemlenen bu durumun, 1953 onarımında ana kubbe kasmağı silmesi yapılırken dikkate alındığı söylenebilir. Ayverdi, yalnızca

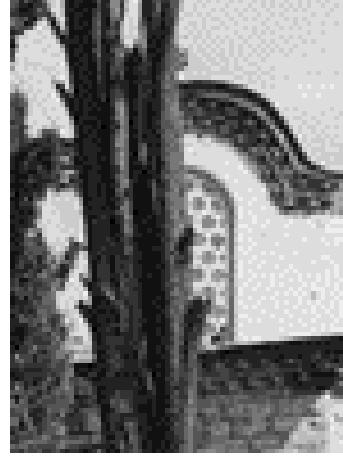
1953 senesinde yapılan onarımda ana kubbe kasmağı silmesinin düzenlenmesinin yapıdan gelen izlere göre yapıldığını bildirmekte, bu izlerin yarım kubbe kasmağında bulunduğunu belirtmemektedir.

Fotoğraf 3. 29 Kible Yönünde Yarım Kubbe Silmesinde Kirpi Saçak (www.doaks.org)

Fotoğraf 3. 30 Yarım Kubbe Kasmağında Bulunan ve Silme Üzerine Taşırılan Pencere Detayı (Vakıflar 2.Bölge Müdürlüğü Arşivi)

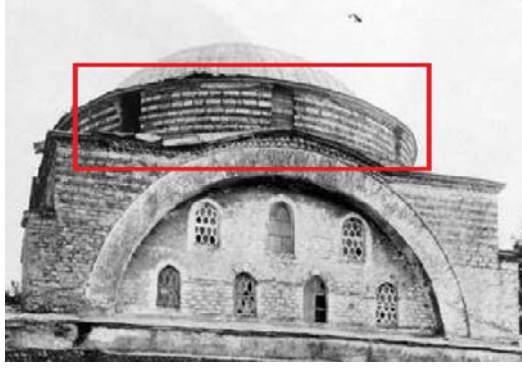
Fotoğraf 3. 31 1937 Yılında Yarım Kubbe Kasmağında Bulunan Pencere Detayı (1937)

Ana kubbe kasmağında bulunan pencereler, kasmağın oturduğu seviyeden yaklaşık 20 cm kadar yükseltilerek özgün boyutları küçültülmüştür. Yapının 1953'ten önce çekilen fotoğraflarına bakıldığında bu detayla ilgili net bir kaniya varmak zor görünmekle birlikte, bu uygulamanın 1953 onarımından önce yapıldığı

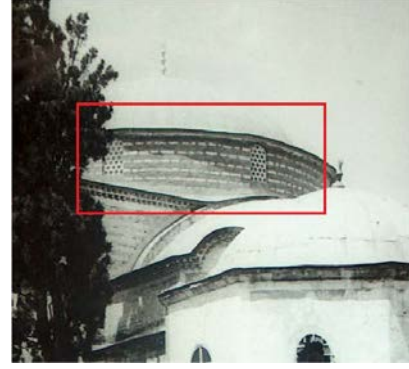
düşünülmektedir. Bu detaya ilişkin 1920 tarihli fotoğrafta pencerelerin kubbe kasnağı tabanına oturduğu, 1940 tarihli fotoğrafta ise pencerelerin yükseltildiği çok net olmasa da görülebilmektedir (**Fotoğraf 3.32-33**). Dolayısıyla ana kubbe kasnağındaki pencerelerin yükseltilerek boyutlarının küçültülmesi, pencere dışlıklarının yenilendiği 1920’li yıllardaki onarımda yapılmış olmalıdır.

Yarım kubbe kasnağında bulunan pencereler doğrudan kasnak tabanına oturmaktadır. Dolayısıyla burada bulunan pencerelerin yükseklikleri, ana kubbe kasnağında bulunan pencerelerin yüksekliğinden fazladır. Ayrıca pencere kemerlerinin merkezinde, küfeki taşından yapılmış bir kilit taşı olduğu görülmektedir (**Fotoğraf 3.34**). Bu kilit taşları, ana kubbe kasnağında bulunan pencere kemerleri üzerinde bulunmamaktadır. Yarım kubbe kasnağı pencerelerinde bulunan kilit taşları muhtemelen ana kubbe kasnağı pencerelerinin özgün yapısında da yer almaktaydı ancak ana kubbe kasnağı silmesinin düzleştirildiği dönemde pencere kemerlerine dâhil edilmediği anlaşılmaktadır. Yarım kubbe kasnağının silmesinde kirpi saçak oluşturulduğu görülmektedir. Bu düzenleme muhtemelen ana kubbe kasnağı silmesinde de uygulanmıştı fakat ana kubbe kasnağı silmesinin düzleştirildiği dönemde kirpi saçığın izi yapıdan silinmiştir.

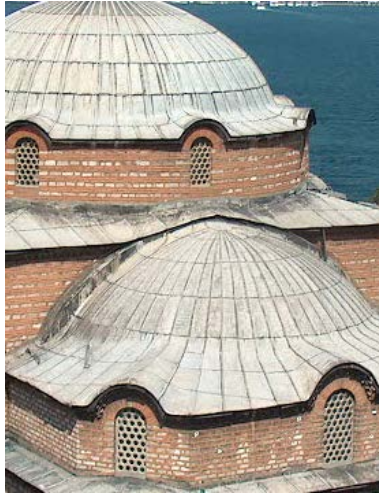
Yapının özgün planında ana kubbe kasnağı yüksekliği ile yarım kubbe kasnağı yüksekliğinin aynı olduğu düşünülmektedir. Ana kubbe kasnağı silmesinin camiye kilise havası veren dalgalı yapısının düzleştirildiği dönemde kasnağın özgün ölçüleri değişmiş olmalıdır. Dolayısıyla yarım kubbe kasnağının yüksekliği, burada bulunan pencerelerin ölçüleri ve dışarıya taşırılmış kirpi saçaklarını büyük oranda özgün olduğu söylenebilir.

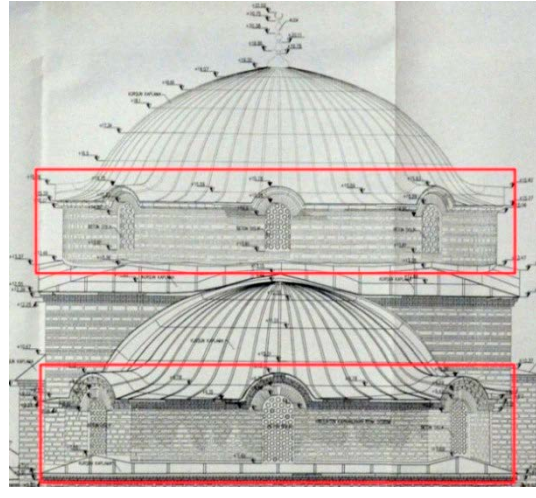
Fotoğraf 3. 32 Ana Kubbe Kasnağı Penceresi (1920 Detay)

Fotoğraf 3. 33 Ana Kubbe Kasnağı Penceresi (1940 Detay)

Fotoğraf 3. 34 Ana Kubbe Kasnağında ve Yarım Kubbe Kasnağında Bulunan Pencere (Vakıflar 2.Bölge Müdürlüğü Arşivi)

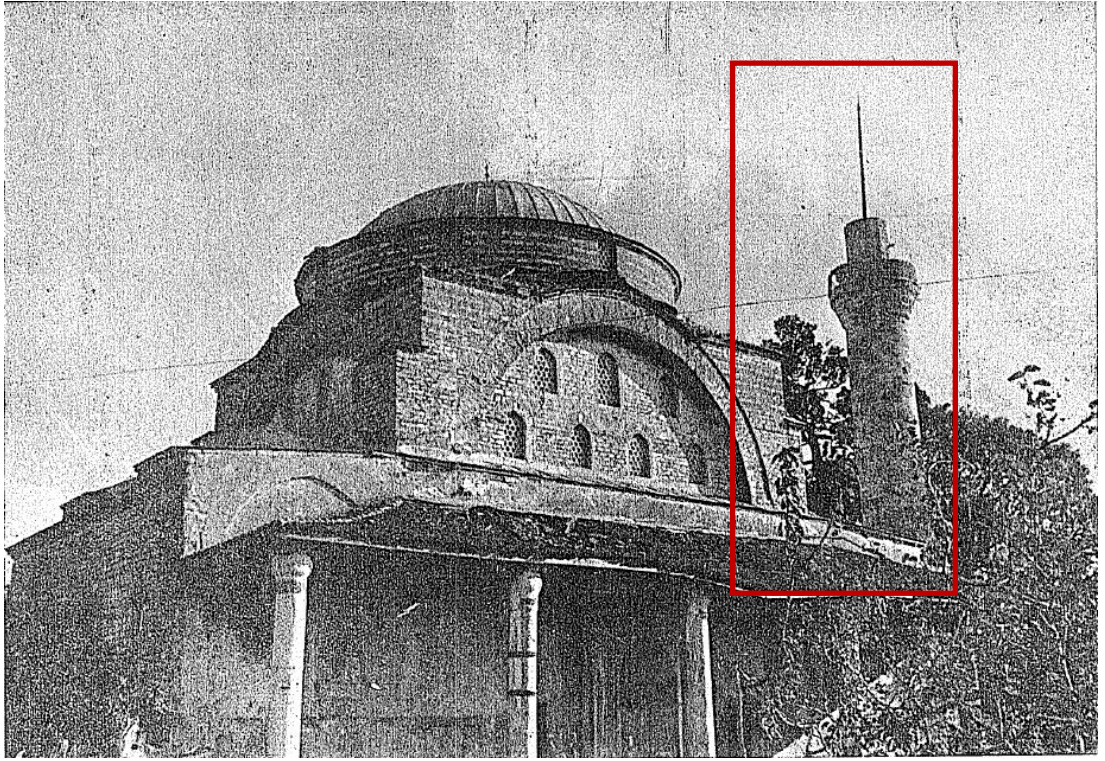

Şekil 3. 17 Rölöve Çizimlerinde Pencere (Vakıflar 2.Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2006)

3.5.3.3 Minare

1950 senesinden önce çekilen fotoğraflarda, Rum Mehmed Paşa Camisi'nin minaresi sağlam görülmektedir. Muhtemelen 1953 yılı öncesinde yapılan onarımlarda minareye yönelik geniş çaplı bir müdahalede bulunulmamıştır. Fotoğraflarda minarenin şerefe altında bulunan kalın gövdesi, kondisyon olarak kararlı görünmektedir. Şerefe üstünde kalan kısım ise gövdeyle orantısızlık arz edecek ölçüde ince bir yapıda bulunmaktadır. Ayverdi'nin 1950 senesinde çektiği fotoğrafta minarenin külah kısmı ile birlikte, külahın altında bulunan birkaç taş dizisinin eksik olduğu görülmektedir. 1940 yılında çekilen resimlerde bütünlük arz ettiği görülen minare, 1940-1950 arasında bir tarihte külah kısmı yıkılmış ya da yerinden çıkarılmış olmalıdır. Ancak minarenin bu durumuyla ilgili hiçbir kayıt bulunmamaktadır.

1953 onarımının 42 maddelik teknik şartnamesinin 10 maddesi doğrudan minarenin onarımıyla ilgilidir. Bu maddelerden anlaşıldığı kadarıyla minareye yönelik yoğun bir müdahale söz konusudur (**Bkz. Ek 7**). Teknik şartnamede yapılacak işler detaylı olarak açıklanmış ve kullanılacak malzemeler belirtilmiştir. Buna göre minarenin onarımında özgün malzeme kullanılmadığı, hatta mevcut özgün malzemelerin sökülüp yerine aynı ölçülerde imitasyon malzemelerin kullanılacağı yazmaktadır. Bu onarımlarda; minarenin kapıları, sereni, peteği, şebekesi, şerefe döşemesi sökülüp imitasyon malzemeyle yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunlarla birlikte teknik şartnamede minarenin külahının idarenin vereceği çizimlere uygun olarak yeniden yapılacağı, âlemin ise tamir edileceği yazmaktadır ve onarımlarda çimento harcı ve şerbetinin kullanılacağı belirtilmektedir.

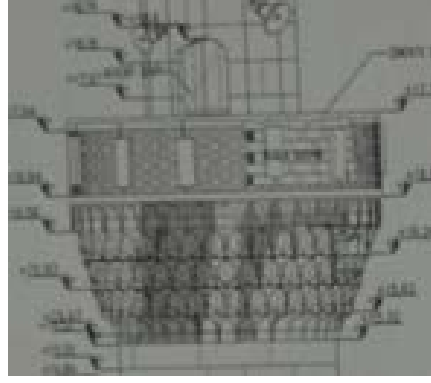

Fotoğraf 3. 35 Caminin 1950 Senesinde Çekilmiş Fotoğrafında Minarenin Görünümü (**Ayverdi E. H., 1953, s. 222**)

Günümüzde minare şebekesinin güneydoğu tarafında bulunan muhdes tuğla duvar tamamlamanın, yakın zamanda yapıldığı söylenebilir. Şebekenin (korkuluğun) yaklaşık 1.5 m lik kısmı kırılmış ve kırılan bölüm tuğla ile örülmüştür.

Fotoğraf 3. 36 Minare Şebekesinin Kırılan Bölümüne Yapılan Muhdes Tamamlama

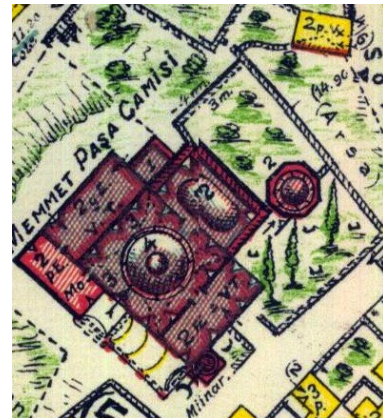
Şekil 3. 18 Rölöve Çizimlerinde Pencere (Vakıflar 2.Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2006)

3.5.3.4 Türbe

Türbe, kible yönünde ve günümüzde camiden bağımsız bir konumda bulunmaktadır. Sekizgen planlı olarak tasarlanmış olan türbe, düzgün kesme küfeki taşları kullanılarak inşa edilmiştir. Türbenin, caminin aksine tamamıyla kesme taştan inşa edilmesi, camiden sonra yapıldığı izlenimi vermektedir. Türbe mekânı altı üstlü yerleştirilmiş 15 adet pencereden ışık almaktadır. Yapı eski fotoğraflarda oldukça harap durumda görülmektedir. Caminin onarıldığı 1920'li yıllarda türbeye müdahale edilmediği ve türbenin kapsamlı onarımı muhtemelen 1953 yılında gördüğü anlaşılmaktadır. Türbe ile ilgili en dikkat çekici hususlardan birisi eski fotoğraflarda görülen, türbeyi camiyle birleştiren yapıdır (Fotoğraf 3.37). Bu yapı, türbe ile cami arasına yığma olarak inşa edilmiş ve üzeri ahşap çatıyla kapatılmıştır. Kuzey ve batı yönünden girişi olduğu anlaşılan tek katlı bu yapının, muhdes mi yoksa ilk yapımdan mı olduğu anlaşılamamaktadır.

Harita 3. 5 Alman Mavileri'nde (1914) Türbe ve Cami Arasında Yer Alan Yapı Görülmekte

Harita 3. 6 Pervititch Haritaları'nda (1930) Türbe ve Cami Arasında Yer Alan Yapı Görülmemekte

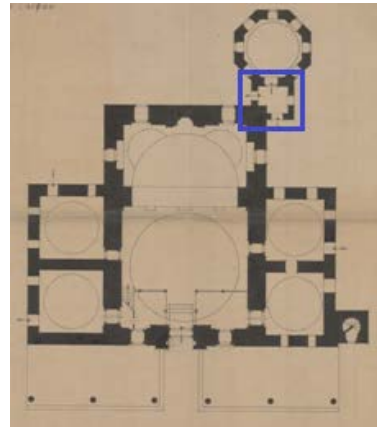
Türbe önünde yer alan bu yapı, 1914 tarihli Alman Mavileri Haritaları'nda, 1937 yılında Nicholas V. Artamonoff'un, 1940 yılında İstanbul İl Encümenliği'nin çektiği fotoğraflarda ve 1941 tarihli Rum Mehmed Paşa Camisi'nin planında görülebilmektedir. Türbe ve cami arasına yapılmış olan bu yapı, 1937-1940 senelerine ait fotoğraflarda ve 1941 yılında çizilen caminin planında yer alırken 1930 yılına ait Pervititch Haritaları'nda görülmemektedir. Pervititch Haritaları'nda son cemaat yerinde bulunan muhdes yapı gösterildiği halde, türbe ve cami arasında yer alan yapının neden gösterilmediğinin somut bir cevabı bulunmamaktadır. Bahsi edilen muhdes yapının Pervititch Haritaları'nda yer alması haritaların çizildiği tarih itibariyle normaldir ancak türbe önünde bulunan bu yapıya haritalarda yer verilmemesi olağan değildir. Bu durum önemli bir soru olarak kaydedilmelidir.

Fotoğraf 3. 37 1937 Yılında Nicholas V. Artamonoff'un Güneybatı Yönünden Çektiği Fotoğrafta Türbe Önünde Bulunan Yapı

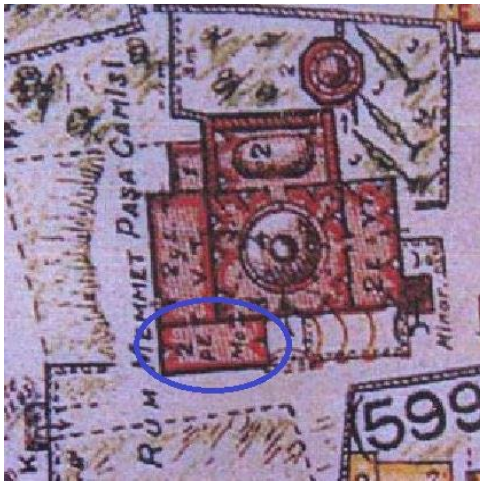
Fotoğraf 3. 38 Cami Ve Türbe Arasında Yer Alan Yapı (Encümen Arşivi, 1940)

Şekil 3. 19 1941 Planında Türbe Önünde Yer Alan Yapı (Vakıflar 2.Bölge Müdürlüğü Arşivi)

3.5.3.5 Son Cemaat Yeri:

1914 tarihli Alman Mavileri ve Pervititch Haritaları'nda caminin son cemaat yerinin kuzeydoğu köşesinde camiye eklenmiş bir yapının olduğu görülmektedir (**Harita 3.7-8**). Bu yapı Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde bulunan, 1920 tarihli fotoğrafta da görülmektedir. Fotoğrafta son cemaat mekânının sol kolunu tamamen kapatan, üzeri sıvalı ve tuğla duvarlı bir yapı algılanmaktadır (**Fotoğraf 3.39**). Yapı harabe görünümündedir ve yapının kuzeydoğu köşesinin ikinci kat duvarı büyük oranda yıkılmıştır. Caminin ve eklenti yapının kullanımında olduğuna ilişkin hiçbir işaret bulunmamaktadır.

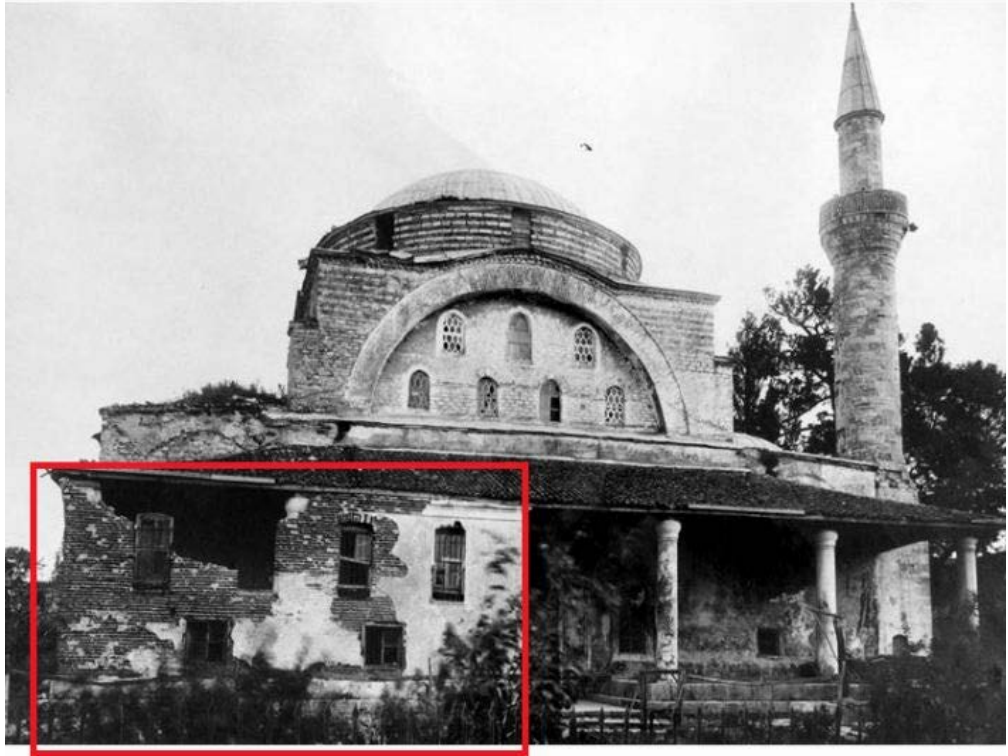

Harita 3. 7 Pervititch Haritaları'nda Son Cemaat Yerinin Sol Kolunda Bulunan Dönem Eki

Harita 3. 8 Alman Mavileri'nde Son Cemaat Yerinin Sol Koluna İnşa Edilen Dönem Eki

İki katlı olduğu anlaşılan ek yapının, alt katında iki adet kare formlu pencere ile bunların üzerinde dikdörtgen formlu, basık kemerli dört adet pencere görülmektedir. Bu eklentinin ne zaman yapıldığı belli değildir ve burasıyla ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak Kolağası Mehmed Raif, Mir'at'ı İstanbul adlı eserinde Aziz Mahmud Hüdai Tekkesi'nin bir kolunun, pazar günleri camide ayin yaptıklarını aktarmaktadır. Bu bilgiden hareketle eklentinin tekke mekânı olarak kullanılmış olabileceği düşünülebilir. Bu yapı Mehmed Raif'in aktardığı gibi Aziz Mahmud Hüdai'nin ayin yeri olarak kullandığı bir mekân ise nitelikli bir dönem eki olduğu söylenebilir.

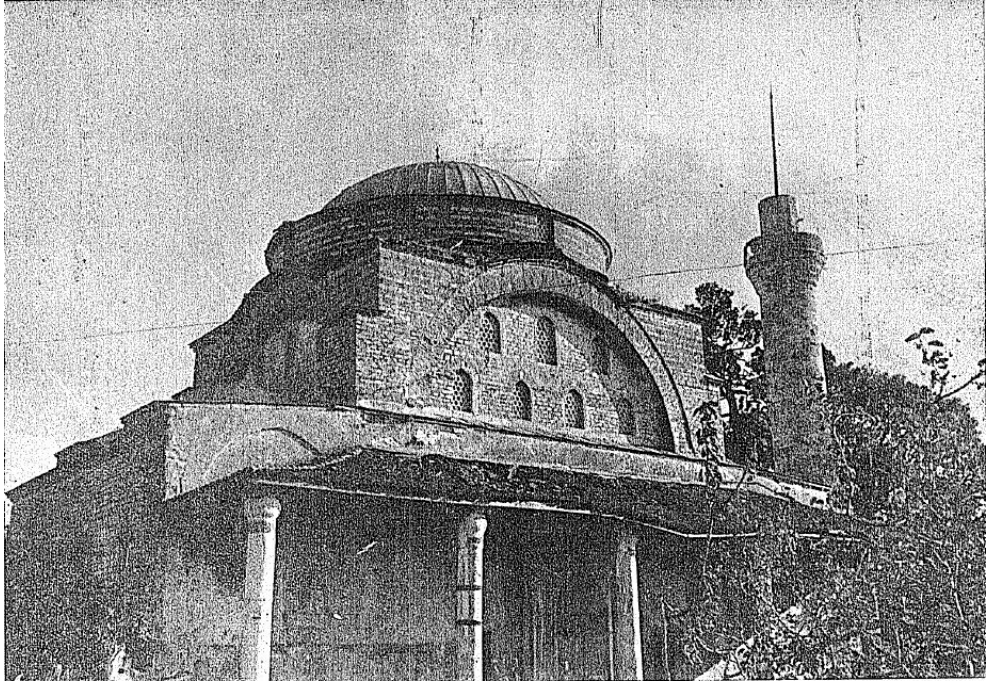

Fotoğraf 3. 39 Son Cemaat Yerinde Bulunan Muhdes Yapı (Alman Arkeoloji Enstitüsü, 1920)

İstanbul İl Encümeni Arşivi'nde bulunan 1940 senesine ait fotoğrafta, bahsi edilen yapı görünmemektedir. Bu fotoğrafa göre eklentinin, 1940 senesine gelindiğinde yapıdan temizlendiği anlaşılmaktadır. Arşivi'nde bulunan caminin diğer fotoğrafları incelendiğinde son cemaat yerinde bulunan saçağın tavanında bulunan çürümüş, tahrip olmuş ahşap elemanların sökülerek yerine yenilerinin eklendiği görülmektedir (**Fotoğraf 3.40**). Saçağın tavanında yapılan bu onarımın kısmi bir tamamlama olduğu anlaşılmaktadır. Ayverdi'nin 1950 senesinde çektiği bir fotoğrafta, 1940 civarında yapılan bu onarımların yetersiz kaldığı ve saçağın çökmek üzere olduğu görülmektedir (**Fotoğraf 3.41**). Fotoğraftan saçağın yapısal olarak oldukça zayıf bir durumda olduğu, çökmelerin başladığı ve alaturka kiremitlerin dağıldığı anlaşılmaktadır. Vakıflar arşivinde buranın yıkılmasıyla ilgili bir bilgi veya belge bulunmamaktadır, tam olarak ne zaman yıkıldığı belli değildir. Mahalle sakinlerinin tanıklıklarına bakılırsa saçak, Ayverdi'nin yapının fotoğrafını çektiği tarih olan 1950 senesinde yıkılmıştır.

Fotoğraf 3. 40 Son Cemaat Yerinde Bulunan Ek Yapının Kaldırılması ve Revak Ahşaplarının Onarılması (Encümen Arşivi, 1940)

Fotoğraf 3. 41 Ayverdi'nin 1950 Senesinde Çektiği Fotoğraf (Ayverdi E. H., 1953, s. 22)

Encümen Arşivi'nde bulunan fotoğraf detayında son cemaat yerinin döşeme tuğlalarının dağıldığı ve döşemenin bütünlüğünün bozulduğu görülmektedir (Fotoğraf 3.42). Ayrıca son cemaat yerinin tabanı üzerinde bulunan bitkisel oluşumlar, döşeme malzemesinin algılanmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle tabanındaki özgün döşeme malzemesinin ne olduğu tam olarak algılanamamaktadır. Ancak Rum Mehmed Paşa Camisi gibi Fatih devrinde inşa edilmiş olan Mahmut Paşa Camisi'nde de (M.1462) son cemaat yeri tabanının günümüzde, imitasyon tuğla ile kaplandığı görülmektedir. 1950'li yıllarda yapılan vakıf onarımlarında, özgün döşemesi tuğla olan alanlarda, sökülen eski döşeme yerine imitasyon tuğla ile kaplama uygulamalarının yapıldığı bilinmektedir.

Rum Mehmed Paşa Camisi'nde döşemenin onarımının 1953 yılında yapılmadığı, 1959 senesinde son cemaat yerinin onarımıyla birlikte yapıldığı caminin vakıflar dosyasında bulunan bir fotoğraftan anlaşılmaktadır (**Bkz. Ek 9**). Muhtemelen 1959 onarımdan önce çok kötü durumda olan son cemaat yeri taban döşemesi geride kalan tuğlaların özgün boyut ve formuna sadık kalınarak imitasyon tuğla ile kaplanmış olmalıdır. Türbe mekânı ve burada bulunan pencere tabanlarında kullanılan 31x31 cm boyutlarındaki döşeme tuğlalarının özgün olduğu düşünülmektedir.

Fotoğraf 3. 42 Son Cemaat Yerinin Yıpranmış Döşeme Detayı (Encümen Arşivi, 1940)

Rum Mehmed Paşa Camisi, Piri Reis'in Kitab-ı Bahriyesi'nde bulunan 16.yüzyıl İstanbul planında oldukça başarılı bir biçimde resmedilmiştir (**Şekil 3.20**). Planda yapının temel özellikleri gerçekçi bir bakış açısıyla çizilmiştir. Caminin bu betimlemesinde son cemaat yerinin hemen önünde bir saçak görünmektedir. Çizimde görünen saçığın varlığına, son cemaat yerinde bulunan sütunların gövdesi üzerinde yer alan payanda yuvaları kanıt teşkil etmektedir. Öyle ki bu bölümde bulunan sütunların üzerinde yer alan payanda yuvaları belirli bir dizilişe sahiptir. Payanda yuvaları yerden yaklaşık 235 cm yükseklikte, 12x16 cm ebatlarındadır ve mermerin içine yaklaşık olarak 5 cm oyulmuş durumdadır (**Fotoğraf 3.43**). Bu izler değerlendirildiğinde, İstanbul planında bulunan betimlemeye benzeyen, son cemaat yerinin ön ve yanlarını kapatan ahşaptan yapılmış, üzeri kurşun ile kaplı bir saçak olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Şekil 3. 20 Kitab-I Bahriye’de Bulunan 1584 Tarihli İstanbul Planının Üsküdar Detayında İşaretlenen Rum Mehmed Paşa Camisi’nin Son Cemaat Yerinin Önünde Bulunan Saçak

Sütunların ön yüzlerinde ve her bir sütunda üç adet olmak üzere yaklaşık 3-4 cm çapında, içlerine kurşun dökülmüş parmaklık yuvaları mevcuttur. En üstte bulunan yuvanın yerden yüksekliği yaklaşık 155 cm’dir. Bu yuva izlerine göre geçmişte son cemaat yerinin etrafında lokma demir parmaklıklar olduğu anlaşılmaktadır (**Fotoğraf 3.44**).

Fotoğraf 3. 43 Son Cemaat Sütunları Üzerinde Payanda ve Korkuluk Yuvaları

Fotoğraf 3. 44 Sütun Gövdesinde Parmaklık Yuvaları

Sütun gövdelerinde bulunan izlerden saçığın ve parmaklığın, caminin ilk yapımından olup olmadığını tespit etmek mümkün görünmemektedir. Aynı plan

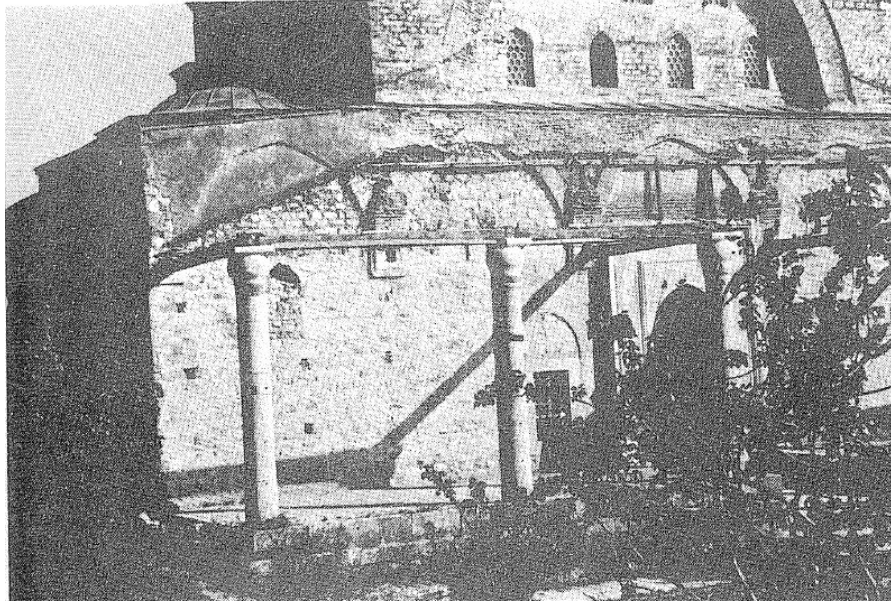
tipine sahip ve aynı dönemde yapılmış diğer camilerde, böyle bir saçak uygulaması bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu durum saçığın, caminin ilk yapımından olmadığına yönelik bir veri sunmaktadır. Bununla birlikte son cemaat yerinin solunda yer alan kırılmış durumdaki iki adet sütunun caminin ilk yapımında olması gereken dizilişte olmadığı anlaşılmaktadır. Sütun gövdesinin üst tarafta olması gereken parçasının alt kısma konulduğu oldukça bariz bir biçimde görülmektedir (**Fotoğraf 3.45**). Sütunlarda bulunan payanda izleri de ters yüz olmuş sütun gövdelerinin bulunduğu düzene göre yapılmıştır. Bu durum muhtemelen, yıkılmış olan son cemaat yerinin onarılması sırasında ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda saçığın sonraki dönemlerde yapılmış olabileceğine yönelik başka bir veri ortaya çıkmaktadır. Fakat yine de 16.yüzyıl gibi erken bir dönemde yapılan İstanbul Planı'nda caminin saçak ile birlikte resmedilmesi bu bölümün özgün olma ihtimalini güçlendirmektedir. Ayrıca Rum Mehmed Paşa Camisi'nin özgün mimari özellikleri ve farklı üslubu düşünüldüğünde bu elemanın caminin ilk inşa edildiğinde yapılmış olma ihtimali bulunmaktadır.

Fotoğraf 3. 45 Son Cemaat Yerinin Solunda Bulunan Sütunun Yer Değiştirmiş Parçalarının Görünüş ve Detayı

Son cemaat yerinin bugünkü hali, 1953-59 yıllarını kapsayan onarımlarda yapılmıştır. Son cemaat yerinde bulunan sivri kemerler, 1959 onarımında yapıdan gelen izlere tezat teşkil edecek şekilde yapılarak, olması gerekenden fazla yükseltilmişlerdir. Bu kemerler muhtemelen yapının özgün halinde günümüzdeki kadar yüksek değildi. Bahsi geçen onarımda yapıdan gelen izler göz ardı edilerek sivri kemer uygulaması yapılmış böylece caminin son cemaat yerinin özgünlüğü önemli ölçüde bozulmuştur. Aslanapa'nın ilgili eserinde yer alan ve çekildiği tarih

belli olmayan bir fotoğrafta, son cemaat yerinin 1959 onarımı öncesi durumu görülmekte ve kemerlerin morfolojisi izlenebilmektedir (**Fotoğraf 3.46**). Son cemaat yerinin sivri kemerlerinin ve diğer ayrıntılarının, tam olarak hangi bilgi ve belgeye dayanılarak yapıldığı belli değildir.

Fotoğraf 3. 46 Son Cemaat Yerinin Onarımdan Önceki Durumu (**Aslanapa,1986, s.107**)

Rum Mehmed Paşa Camisi ile aynı dönemde yapılan Aksaray Murat Paşa ve Eminönü Mahmud Paşa camilerinde, son cemaat yeri kemerleri ve silmesi eşdeğer tutulmuşken, giriş aksında yer alan kubbenin kasnağı diğer kubbe kasnaklarından daha yüksek tutularak girişin vurgulandığı görülmektedir (**Fotoğraf 3.47-48**). Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camisi ve Davud Paşa Camisi'nde ise son cemaat yeri üzerinde dolaşan silme, orta akstaki kemerin üzerinden yukarı doğru yükseltilerek giriş aksı vurgulanmıştır. Giriş aksının vurgulanması, Rum Mehmed Paşa Camisi ile aynı plan tipinde ve dönemde yapılan neredeyse bütün camilerin belirleyici özelliklerinden biri olduğu bilinmektedir. Rum Mehmed Paşa Camisi'nde son cemaat yeri üzerinde dolaşan silme, son cemaat yeri kemerleri ve bu mekânın üzerini örten kubbelerin boyutsal özellikleri eşdeğer tutulmuştur. Yapının incelenen Vakıflar dosyasında son cemaat yerinin onarılmasında tercih edilen boyutsal eşdeğerliliğin hangi ölçüye, belge ve bilgiye dayandığı tespit edilememiştir.

Fotoğraf 3. 47 Davud Paşa Camisi'nde Giriş Aksının Vurgulanması

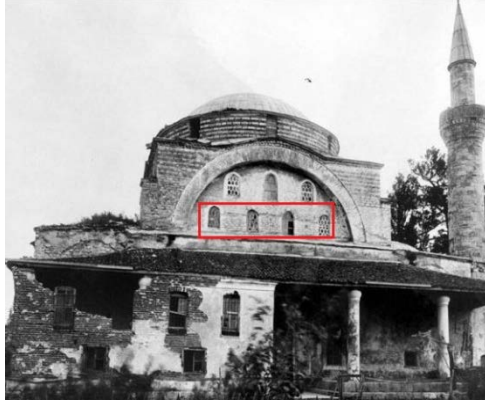

Fotoğraf 3. 48 Aksaray Murat Paşa Camisi'nde Giriş Aksının Vurgulanması

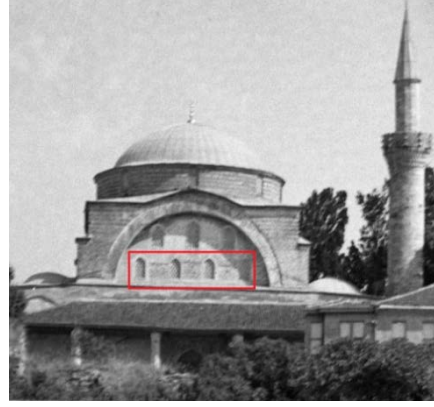

Fotoğraf 3. 49 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Son Cemaat Yerini Örtten Kubbeler

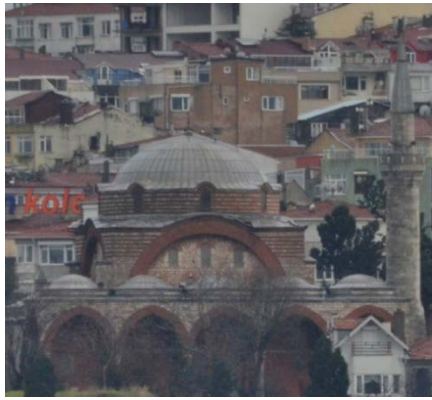
1959 senesinde yapılan onarımlar sırasında, son cemaat yerinde hatalı yapılan sivri kemer uygulamasının bir sonucu olarak özgün pencere ölçülerinde değişiklik meydana gelmiştir. Bu yönde bulunan büyük kemerin altındaki pencerelerin alt sıradaki üç tanesinin alt seviyeleri yaklaşık 35-40 cm kapatılmıştır (Fotoğraf 3.52-53). Böylece pencerelerin özgün ölçüleri bu onarımlar sırasında değişmiştir. 1920 ve 1940 senelerinde çekilen fotoğraflarda alt sıra pencerelerin daha yüksek ve önünün açık olduğu görülmektedir (Fotoğraf 3.50-51). Vakıf onarımlarında pencerelerde boyutsal değişimle birlikte cephede bulunan pencerelerin algılanması büyük ölçüde zorlaşmıştır. Bu durum yapının özgünlüğüne ve bütünlüğüne yönelik olumsuz bir müdahale olarak kaydedilmelidir.

Fotoğraf 3. 50 Giriş Cephe Alt Sıra Pencereleri (Alman Arkeoloji Enstitüsü, 1920)

Fotoğraf 3. 51 Giriş Cephe Alt Sıra Pencereleri (Encümen Arşivi, 1940)

Fotoğraf 3. 52 Caminin Giriş Cephesinin Denizden Görünüşü

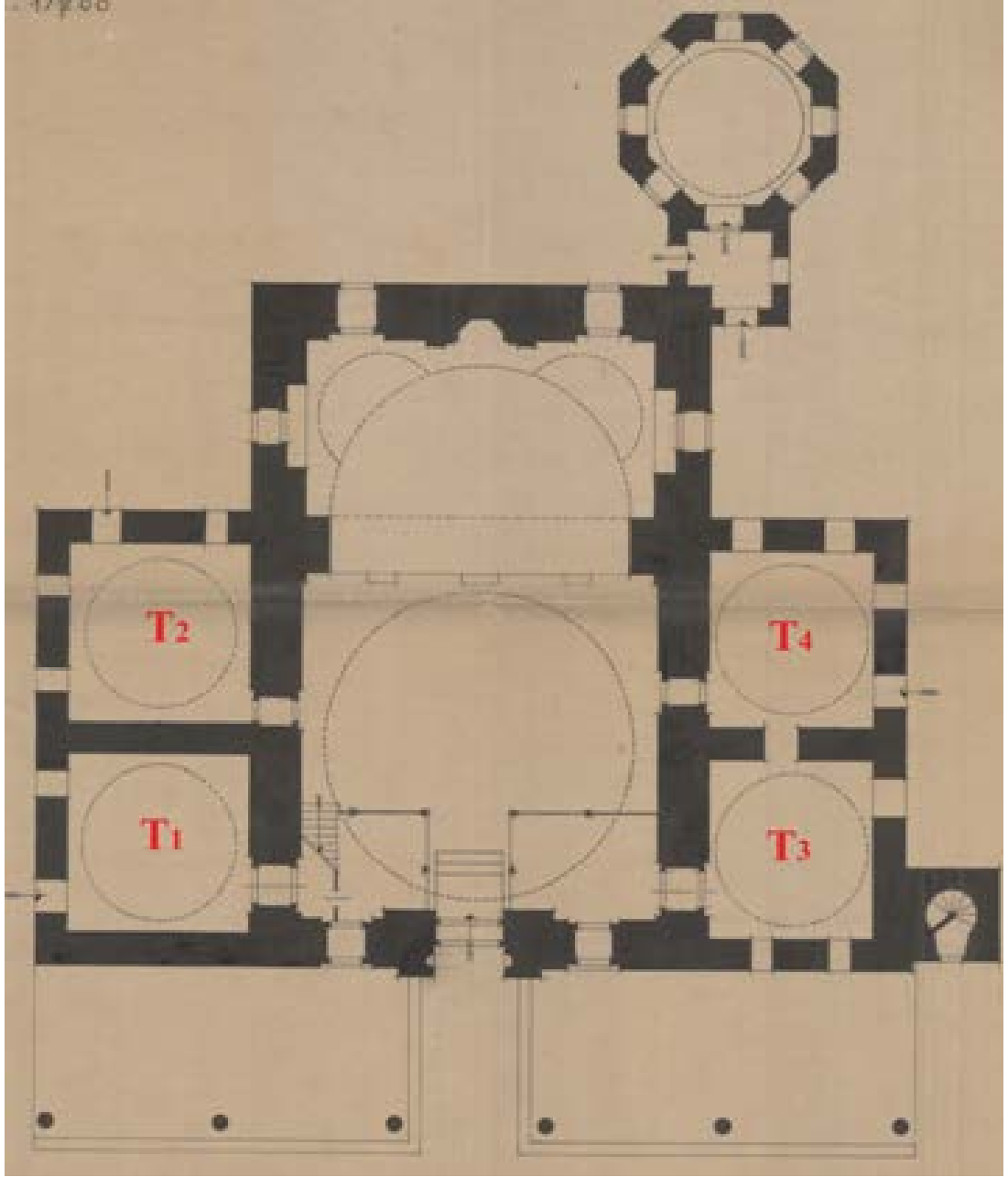

Fotoğraf 3. 53 Giriş Cephe Alt Sıra Pencereleri

3.5.3.6 Tabhâne Odaları/Ocaklar ve Bacaları

Günümüzde tabhâne odaları oldukça kötü durumdadır. Caminin kuzeybatı (T3) ve güneybatı (T4) yönünde bulunan odalar badanalıdır ve depo olarak kullanılmaktadır (Şekil 3.54). Kuzeydoğu (T1) ve güneydoğu (T2) yönünde bulunan odalar ise harabe durumundadır. Güneydoğuda bulunan tabhâne odası ahşap ve PVC malzemeden yapılan bir bölme ile iki kısma ayrılmıştır. Bölünmeden sonra odanın girişinde kalan kısım, yatay düzlemde masif ahşap bir panelle kapatılarak tavan oluşturulmuştur. Böylece tabhâne odasının toplam hacmi yaklaşık olarak yarısı kadar küçültülmüştür (Fotoğraf 3.54). Aynı odanın beden duvarlarında duvar kâğıtları görülmekte, odanın bölmeyle ayrılmış diğer kısmının güneydoğu duvarına bitişik şekilde yapılmış bir seki bulunmaktadır. Geçmişte lavabo olarak kullanıldığı anlaşılan, taş ve çimento malzemeyle yapılmış olan bu kütlede bulunan diğer muhdes elemanlar gibi yapıya ne zaman eklendiği bilinmemektedir. 1954 yılına ait bir arşiv belgesinde bu

odaların birinin 1953 onarımı sırasında caminin imamı ve müezzini tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır (Bkz. Ek 10).

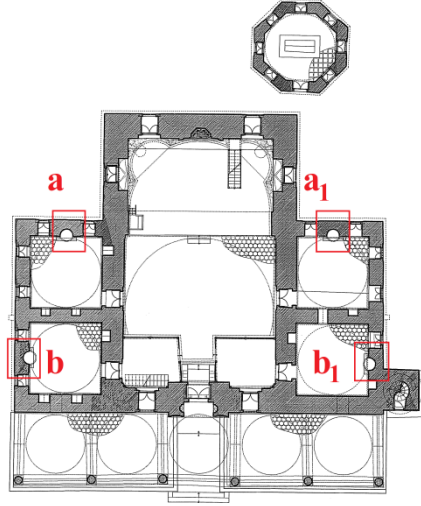

Şekil 3. 21 1941 Planı Üzerinde Tabhâne Odaları

Fotoğraf 3. 54 Üst Sırada T3 Tabhâne Odası, Orta Sırada T4 Tabhâne Odası Altta, T2 Tabhâne Odası İç Mekânı

Rum Mehmed Paşa Camisi'nde harim kısmının sağ ve sol kolunda bulunan tabhâne odalarının iki adet bacasının olduğu, üst örtüdeki baca yerlerinden anlaşılmaktadır. Ancak yapının özgün planında tabhâne odalarının her birinde bir adet, toplamda dört adet ocak bulunmaktadır. Günümüzde harim kısmının doğu kanadında yer alan tabhâne odalarındaki ocaklardan, kuzey ucunda bulunan ocak örülerek kapatılmış (a1), güneyde yer alan ocağın ise yaşmak ve küllüğü bulunmamakta sadece ocak nişi görülmektedir (b1). Tabhâne odalarında bulunan ocakların malzeme, detay ve form bakımından birbiriyle aynı olması gerekirken yapılan müdahalelerle değişikliğe uğratıldıkları anlaşılmaktadır.

Şekil 3. 22 Tabhâne Odalarında Bulunan Ocakları

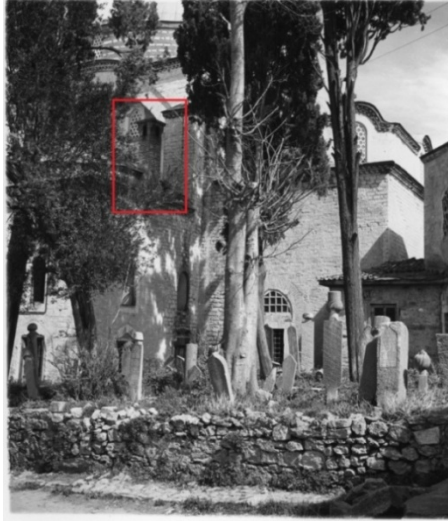

Fotoğraf 3. 55 Ocak a1

Fotoğraf 3. 56 Ocak b1

Yapının üst örtüsünde günümüzde iki adet baca mevcuttur ve bu bacalarında 1953 yılı onarımında yapıldığı düşünülmektedir çünkü 1950 tarihli caminin güney batı kısmının görüldüğü fotoğrafta tabhânenin üzerinde baca bulunmamaktadır (**Fotoğraf 3.58**). Aynı tarihte yapının diğer yönünde bulunan tabhâne odası üzerinde baca bulunup bulunmadığına ilişkin herhangi bir veri mevcut değildir. Ancak 1953 yılı onarımlarında bacalar yapıldığına göre ya doğu yönündeki baca sağlam durumdaydı, ya da başka bir kaynaktan yararlanılarak diğer baca yapılmıştır. Günümüzde bacası bulunmayan diğer tabhâne odaları üzerinde, caminin il yapıldığı dönemde mevcut bacalarla aynı malzeme, detay ve formda bacalar bulunması gerekmektedir. Güneydoğu yönünde bulunan bacanın neye dayanılarak yapıldığıyla ilgili kayıta herhangi bir bilgi mevcut değildir. Muhtemelen diğer yönde bulunan baca sağlamdı ve bu baca örnek alınarak güneydoğu yönünde bulunan baca yapılmıştır. 1937 tarihli fotoğrafta güneybatı yönünde bulunan bacanın formu net bir biçimde algılanabilmektedir ancak fotoğrafta görülen bacanın özgün olup olmadığı belli değildir. Bu fotoğrafta görülen baca 1953 onarımında yapılan mevcut bacadan biçimsel olarak farklı olduğu görülmektedir. Günümüzde güneybatı ve güneydoğu yönlerinde yer alan tabhâne odalarının üzerinde bulunan bacalar 1937 tarihli fotoğrafta görülen bacadan daha yüksek yapılmış ve bacaya kurşun külâh eklenmiştir (**Fotoğraf 3.59**).

Fotoğraf 3. 57 Güneybatı Cephesinde Tabhâne Bacası (1937)

Fotoğraf 3. 58 1950 Tarihli Güneydoğu Yönünden Çekilmiş Fotoğraf (Vakıflar 2.Bölge Müdürlüğü Arşivi)

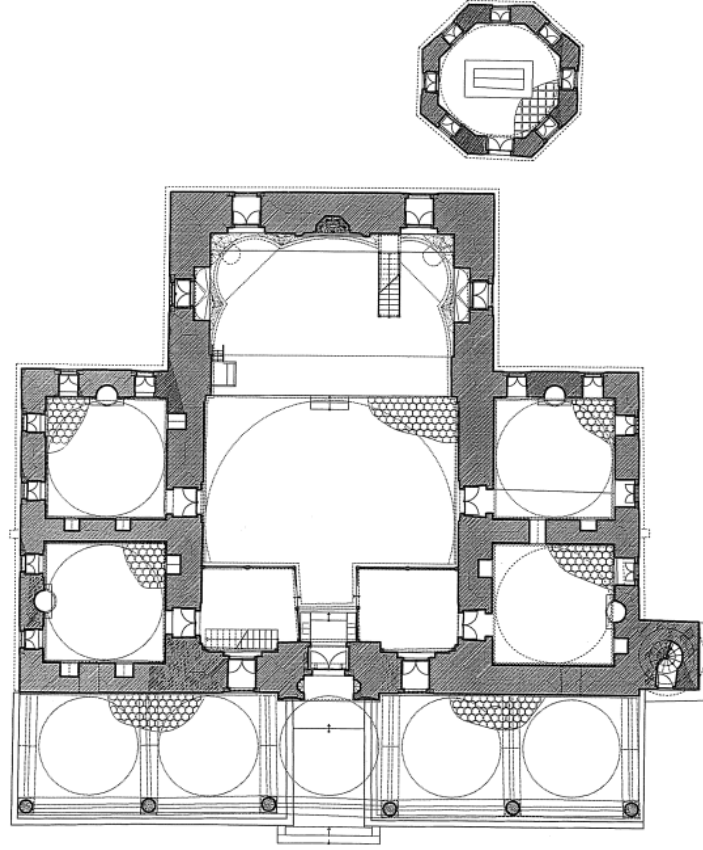
Fotoğraf 3. 59 1937 Tarihli Fotoğrafta Güneybatı Yönünde Bulunan Baca

Fotoğraf 3. 60 1953 Onarımında Yapılan Bacanın Günümüzdeki Durumu

3.5.3.7 Zemin Döşemesi:

Rum Mehmed Paşa Camisi'nde ana kubbenin altında bulunan mekâna, giriş kapısından üç basamakla çıkılır. Merkezi kubbe döşemesinin tabhâne odalarından daha yüksekte olması, bu kısmın sonradan doldurularak yükseltildiğini düşündürmektedir. Ancak bu mekâna çıkan merdivenlerin yan yüzeyinde eski pabuç hücreleri bulunması sahanlık ve basamakların ilk yapıdan kaldığı ve özgün oldukları anlaşılmaktadır. Günümüzde pabuçluk nişlerinin alınları, muhdes mermer malzeme ile kaplanmıştır ve mermer kaplamanın hemen arkasında nişlerin özgün formu görülmektedir (Şekil 3.24).

Şekil 3. 23 Yapının Mekâna Göre Döşeme Durumunu Gösteren Plan (Vakıflar 2.Bölge Müdürlüğü Arşivi)

Harim döşemesi, tabhâne mekânından yaklaşık 20 cm kadar yüksektir ve tabhâne mekânının giriş kapısından 60 cm kadar önde bir sahanlık oluşturmaktadır. Sahanlığın zemini altıgen formlu klasik tuğla ile kaplıdır ve basamak, kesme küfeki taşı kullanılarak yapılmıştır.

Ters T plan tipine uygun olarak inşa edilmiş olan Bursa Orhan Camii, Bursa Yeşil Camii, Bursa Muradiye Camii, Bursa Hüdavendigâr Camii gibi yapılarda yan cephelerde bulunan tabhâne mekânları harim kotundan daha yüksektir. Bursa Hamzabey, Aksaray-Murat Paşa, Edirne Muradiye, Fatih-Davud Paşa, Üsküp İsa Bey, Ankara Karaca Bey camileri gibi örneklerde ise yanlarda bulunan tabhâne mekânları harim ile aynı kottadır. Rum Mehmed Paşa Camisi, aynı plan tipinde inşa edilen ve inşa edildikleri dönem itibarıyla çağdaşı sayılabilecek bu yapılardan, bahsi edilen özellikler bağlamında farklılaşır. Rum Mehmed Paşa Camisi'nde tabhâne odaları harim kotundan alçaktadır ve odalara iki basamak inilerek girilmektedir (**Fotoğraf 3.62**). Tabhâne odaları ile merkezi kubbenin altında kalan mekân arasında

bulunan bu kot farkının neden bırakıldığı anlaşılamamaktadır. Rum Mehmed Paşa Camisi hakkında en detaylı incelemeleri yapmış olan Ayverdi, harim ve tabhâne odaları arasında görülen kot farkının caminin özgün yapısından kaynaklandığını belirtir ancak bunun nedenine ilişkin bir açıklama getirmez.

Şekil 3. 24 Muhdes Mermer Kaplama Pabuçluk ve Mermer Kaplama Arkasındaki Pabuçluk Nişinin Kesiti

Tabhâne odalarının tabanı imitasyon tuğla ile kaplıdır ve bu mekânlarda özgün tuğla döşemeye dair bariz bir iz görülmemektedir (**Fotoğraf 3.61**). Yarım kubbe ve merkezi kubbenin altında bulunan mekânlarda ise muhdes ahşap kaplama bulunmaktadır. Muhdes ahşap kaplamanın altı tamamen görülemediğinden bu bölümde özgün tuğla döşemeye dair bir iz olup olmadığı tespit edilememektedir. Harimin son cemaat yeri yönünde bulunan duvarın alt hizasındaki pencerelerin tabanlarında ve güneybatı köşede yer alan tabhâne odası ile harim arasındaki sahanlığın zemininde, altıgen formlu klasik tuğla döşeme bulunmaktadır. Bu alanlarda yer alan tuğla döşemelerin özgün olduğu düşünülmektedir (**Fotoğraf 3.63**). Özgün olduğu düşünülen tuğla döşemelerin kireç harcıyla derzlendiği görülmektedir.

Fotoğraf 3. 61 Güneydoğu Yönünde Bulunan Tabhâne Odasının Girişindeki Tuğla Döşeme

Fotoğraf 3. 62 Güneybatı Yönünde Bulunan Tabhâne Odasının Harim Kısımına Çıkan Basamakları

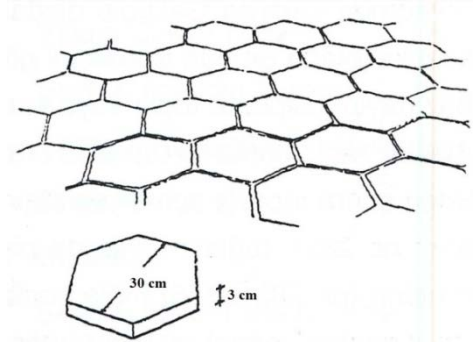

Fotoğraf 3. 63 Son Cemaat Yerine Bakan Duvarın Kuzeydoğu Yönünde Yer Alan Pencere Sahanlığında Bulunan Özgün Tuğla Döşeme Örneği

Son cemaat yeri zemininin bütünüyle altıgen formlu imitasyon tuğla ile döşeli olması harim, esas harim ve tabhâne odaları zeminlerinin de imitasyon tuğla ile kaplanmış olabileceğini düşündürmektedir. Ancak yapının 1953 senesinde geçirdiği onarımda imitasyon tuğla yapımına ve uygulanmasına ilişkin herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır. Özellikle yapının iş programında ve 1952 senesinde hazırlanan teknik şartnamesinde imitasyon tuğla uygulaması konulu bir madde yer almamaktadır. 1953 onarımına ait konular Vakıflar 2.Bölge Müdürlüğü Arşivi'nde oldukça detaylı yer almaktadır (Bkz. Ek 7-8). Dolayısıyla imitasyon malzeme yapılması ve uygulanması söz konusu olsaydı, bu husus mutlaka vakıf belgelerinde bulunurdu. Bu noktada sözü edilen mekânlarda izi bulunan tuğla döşemenin, özgün mü yoksa imitasyon mu olduğunun tespit edilmesi için malzeme analizlerinin yapılması uygun olacaktır.

Fotoğraf 3. 64 Son Cemaat Yeri Tuğla Döşeme

Şekil 3. 25 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Taban Tuğla Döşeme Planı

Rum Mehmed Paşa Camisi'nde kadınlar mahfilinin alt kat ve üst kat taban döşemeleri ahşap malzeme kullanılarak yapılmıştır. Mahfilin giriş kat ve üst kat döşemesinin ahşap elemanları özgündür. Üst katta yer alan döşeme ahşabı ileri derecede tahrip olduğu için taşıyıcı olma özelliğini yitirmiştir. Bu nedenle mahfilin tabanının, üzerine sunta malzeme kaplanarak güçlendirildiği görülmektedir. Muhdes olan bu kaplama cami cemaati tarafından yakın bir zamanda yapılmıştır.

Fotoğraf 3. 65 Kadınlar Mahfili Üst Kat Döşemesinin Sunta Malzeme İle Güçlendirilmesi

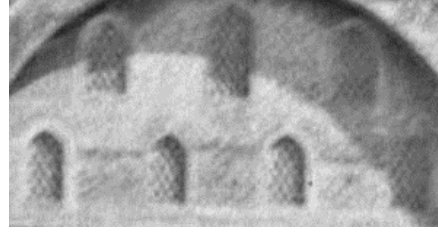
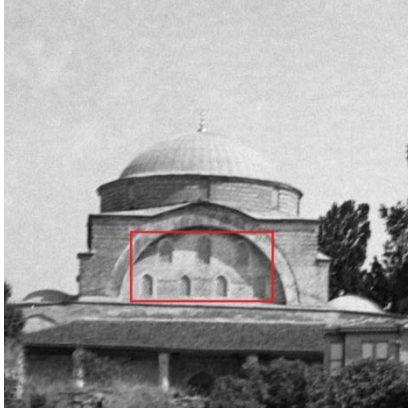
Fotoğraf 3. 66 Kadınlar Mahfili Giriş Kat Döşemesine Ait Özgün Ahşap Doku

3.5.3.8 Kapı ve Pencere

Yapının kapı ve pencere elemanlarının geçmiş dönemlerdeki durumuyla ilgili bilgiler ancak fotoğraflardan elde edilebilmektedir. Bu konuda özellikle 1920, 1937 ve 1940 tarihlerinde çekilmiş olan fotoğraflar arasında yapılan karşılaştırmalarda kayda değer bilgiler elde edilmiştir. Yapının giriş cephesini gösteren 1920 tarihli fotoğrafta dışlık pencerelerinin eliptik formlu desenlerden oluştuğu görülmektedir (**Fotoğraf 3.67**). Özgün oldukları düşünülen bu pencereler muhtemelen 1920'li yıllarda yapılan bir onarımda sökülmüş olmalıdır, çünkü 1940 tarihli fotoğrafta günümüzdekine benzer dairesel formlu desenlerin kullanıldığı pencere dışlıkları görülmektedir.

Fotoğraf 3. 67 1920 Tarihli Fotoğrafta Giriş Cephesi ve Pencere Dışlıkları

Fotoğraf 3. 68 1940 Tarihli Fotoğrafta Onarıldığı Anlaşılan Pencere Dışlıkları

Bununla birlikte 1937 senesinde çekilen başka bir fotoğrafta esas harimin olduğu bölümde, alt kısımda yer alan pencerelerin üst kısımlarının boş olduğu, yapının bu boşluklardan ışık aldığı görülmektedir (**Fotoğraf 3.69**). Ayverdi, bu pencerelerle ilgili, önceden alt pencere kenarlarının boş olduğunu daha sonra yapılan onarımlarda kapatıldığını ifade etmektedir. Ayverdi, devamında boşalmış kemerlerin daha uzun olduğunu ve aradaki boşluğu azalttığını, pencerelerin sivri bir kemer altında, takozlarla süslenen geniş hücrelerin içine alındığını belirtir. Ayrıca kürevî köşeliklerin ortasında dört sıra güçlü bir takoz, köşelerde yapraklardan oluşan koltuklar görüldüğünü aktarır. Ayverdi'nin tarif ettiği durum, caminin güneybatı cephesine ait 1937 tarihli fotoğrafta görülmektedir. Bu fotoğrafta alt sırada bulunan pencerelerin üstü boştur ve buraya takılmış alçı içlikler vasıtasıyla, yapının ışık aldığı görülmektedir. 1953 tarihli vakıf onarımında bu pencerelerin kapatıldığı anlaşılmaktadır. Bu durumun bir benzeri Rum Mehmed Paşa Camisi ile aynı dönemde inşa edilen Aksaray Murat Paşa Camisi'nde (M.1473) görülmektedir, bu camide de alt sıra pencerelerinin üzerindeki boşaltma kemerlerinin içi boş olup, buraya takılan içlik ve dışlık pencereler vasıtası ile yapı ışık almaktadır.

Fotoğraf 3. 69 Güney Cephede, Senesinde Fotoğrafçı Nicholas V. Artamonoff Tarafından Çekilmiş Bir Fotoğrafta Ayverdi'nin Tarif Ettiği Pencere, 1937 (www.doaks.org).

Fotoğraf 3. 70 1937 Tarihli Fotoğrafta Görünen Pencerenin Günümüzdeki Durumu

Ayverdi, yapı ile ilgili incelemesinin devamında caminin zemin hizasında bulunan pencerelerdeki tablalı ahşap kepenkler ile tabhâne odalarının girişlerinde bulunan tablalı ahşap kapıların ve türbenin alt sıra pencerelerindeki kepenklerin özgün olduğunu aktarmaktadır (Ayverdi E. H., 1973, s. 489). Günümüzde cami ve türbe

girişinde bulunan kapı kanatlarının her ikisi de muhdestir. Vakıf Genel Müdürlüğü'nün kurul raporlarında, türbe ve caminin özgün olan giriş kapılarının ileri derecede tahrip olduğu için sökülerek tabhâne odalarına kaldırıldığı yazmaktadır (Fotoğraf 3.73). Aynı raporlarda harim giriş kapısının çift kanatlı olduğu ve kanatlar üzerinde üçer adet tabla bulunduğu, ayrıca türbe giriş kapısının da iki kanatlı ve kanatlar üzerinde ikişer adet tablanın yer aldığı belirtilmektedir. 1940 senesinde çekilen fotoğraflarda, girişte iki kanatlı beyaza boyanmış ahşap bir kapı görülmektedir (Fotoğraf 3.71). Fotoğrafta görülen beyaz boyalı kapı özgün değildir ve muhtemelen sonraki dönemlerde yapılan onarımlarda eklenmiştir.

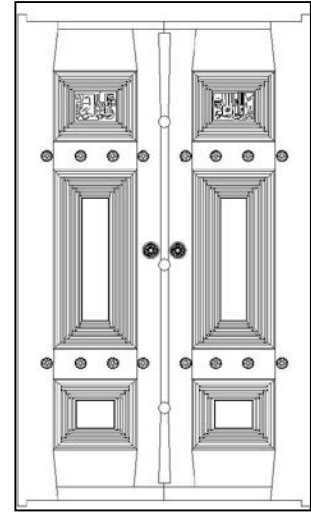
Fotoğraf 3. 71 Caminin Giriş Kapısı ve Detayı (Encümeni Arşivi)

Fotoğraf 3. 72 Ayverdi'nin İlgili Eserinde Tarihi Belli Olmayan Fotoğrafta Özgün Giriş Kapısı

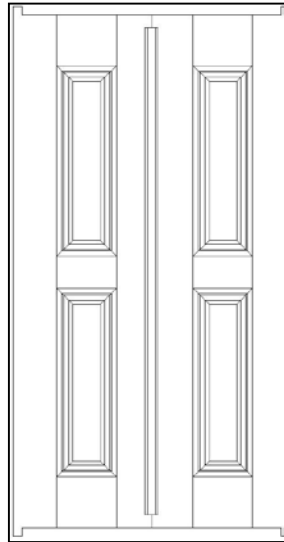
Fotoğraf 3. 73 Özgün Olduğu Düşünülen Harim Giriş Kapısı

Şekil 3. 26 Harim Giriş Kapısı (Vakıflar 2.Bölge Müdürlüğü Arşivi)

Fotoğraf 3. 74 Kapının Sağ ve Sol Kanat Tablasından Detay

Şekil 3. 27 Türbe Giriş Kapısı (Vakıflar 2.Bölge Müdürlüğü Arşivi)

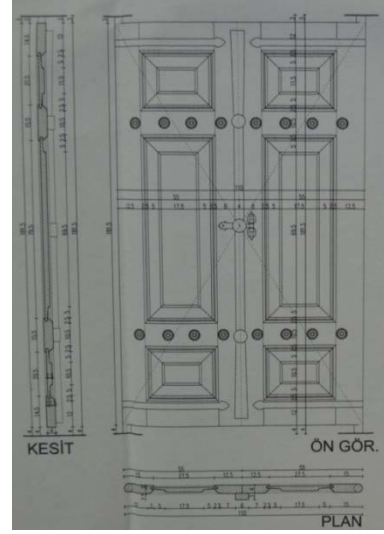
Fotoğraf 3. 75 Özgün Olduğu Düşünülen Türbe Giriş Kapısı

Eski fotoğraflar üzerinde yapılan incelemelerde türbenin dışlık pencerelerindeki desenin caminin dışlık pencere desenlerinden farklı olduğu görülmektedir. 1940

senesinde il encümenliği tarafından çekilen fotoğraflarda caminin kubbe kasağı ve büyük kemerleri altındaki tepe pencerelerinin yenilendiği anlaşılmaktadır (Fotoğraf 3.77). Aynı fotoğraflarda türbenin dışlık pencerelerinin oldukça harap olduğu görülmektedir (Fotoğraf 3.78). Bu durum, 1920'li yıllarda gerçekleştirildiği düşünülen onarımlarda türbeye müdahale edilmediğini göstermektedir. Bu dönemki türbe pencerelerinin özgün olduğu düşünülmektedir (Bkz. Ek. 7). Günümüzde, türbe üzerinde yer alan pencereler 1953 onarımında imitasyon malzemenen yapılmıştır ve muhdestir.

Fotoğraf 3. 76 Harim Kısmı Özgün Ahşap Kepek Örneği

Şekil 3. 28 Harim Ahşap Kepek Detayı

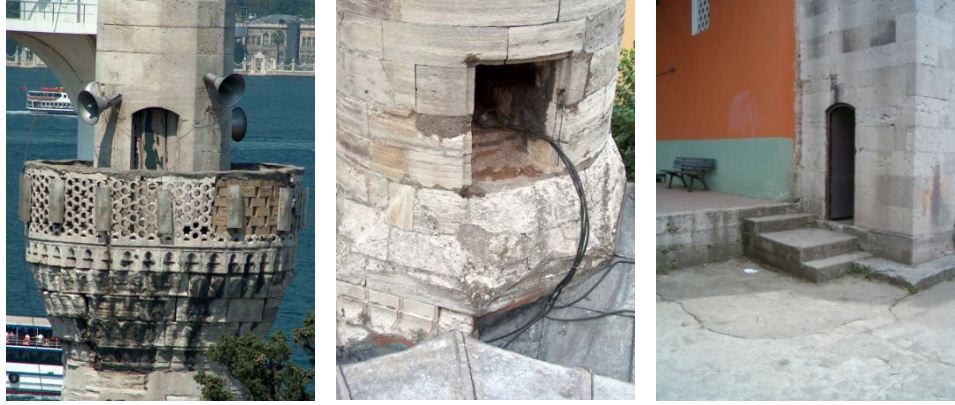

Fotoğraf 3. 77 Cami ve Türbe Pencere Dışlıkları (1937) (www.doaks.org).

Fotoğraf 3. 78 Türbe İçinde Tahrip Olmuş Pencere Dışlığı (1940)

Caminin minaresi üzerinde üç adet kapı yeri bulunmaktadır (**Fotoğraf 3.79**) ve minare girişindeki muhdes demir doğrama kapının yakın zamanda, şerefe çıkışındaki muhdes ahşap kapının ise 1953 onarımında takıldığı düşünülmektedir. Minareden üst örtüye çıkmak için kullanılan boşlukta ise herhangi bir kapı yer almamaktadır. Osmanlı mimarisinde şerefe ve minare gibi az kullanılan ve göz önünde olmayan yerlerde, daha basit formlu ve yapımı kolay olan çakma kapı kullanıldığı bilinmektedir. Bu nedenle caminin yapıldığı dönemde minare giriş kapısı, üst örtü çıkış kapısı ve şerefe çıkış kapısının basit çakma kapı oldukları düşünülmektedir.

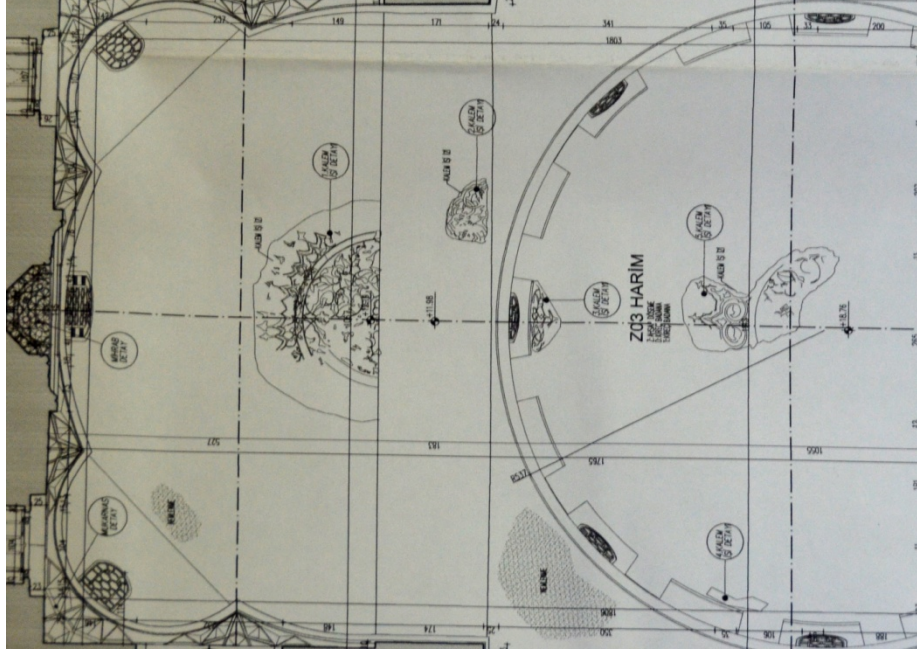
Fotoğraf 3. 79 Sırasıyla Şerefe Çıkışında Bulunan Muhdes Ahşap Kapı, Minareden Caminin Üst Örtüsüne Çıkılan Boşluk, Minare Girişinde Bulunan Muhdes Demir Kapı

3.5.3.9 Kalem İşleri

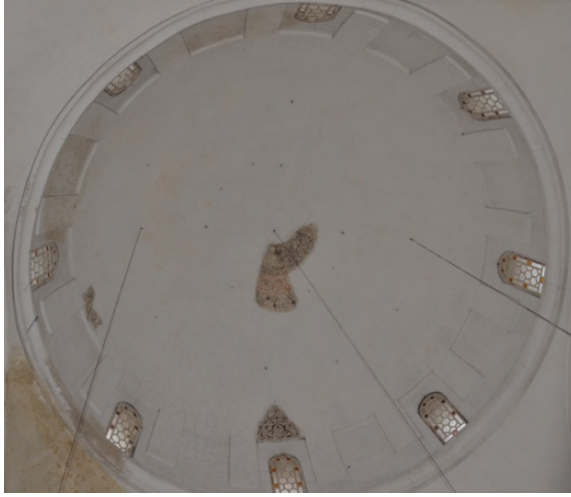
Rum Mehmed Paşa Camisi'nde ana kubbe ile yarım kubbe üzerinde birkaç noktada kalem işi bezemeler görülmektedir (**Şekil 3.29**). Geri kalan kısımlar kireç badana ile kapatılmıştır. Bu bezemelerin badana yapılarak kapatılması hakkında yapının vakıflar dosyasında herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Kireç badana uygulaması muhtemelen 1953 onarımından önce yapılmıştır. Konyalı, 1953 onarımında, badanaların ve sonraki dönemlerde yapılan kara kalem işlerinin⁴⁶ altından özgün, renkli kalem işi süslemelerin çıktığını ve bunlarında birer parça halinde bırakıldığını aktarmaktadır (Konyalı, 1976, s. 250). Kubbelerde bulunan bezemeler teknik ve üslup bakımından yapıldığı dönemin özelliklerini taşımaktadır. Bu yanıyla bezemelerin özgün olduğu söylenebilir. Caminin tabhâne odalarında günümüzde

⁴⁶ Konyalı'nın sözünü ettiği, esas harim kısmının görüldüğü 1940 tarihli Encümen Arşivi'nde bulunan fotoğrafta da görülebilen süslemeler kara kalem değil, renkli olmalıdır. Zira esas harim kısmında görülen bu süslemeler teknik ve tarz olarak türbedeki kalemişi bezemelerle aynıdır. Türbe süslemeleri günümüze kadar korunarak gelmiştir ve renklidir (**Bkz Fotoğraf 3.84**).

herhangi bir kalem işi bezeme görülmemektedir, ancak bu mekânların özgün yapısında bir kalem işi uygulaması olup olmadığı bilinmemektedir.

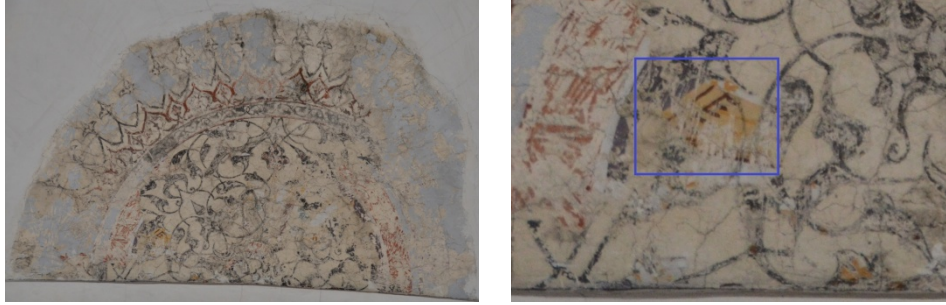
Şekil 3. 29 Harim ve Esas Harim Kısımlarında Görülen Kalem İşİ Süslemelerinin Bulunduğu Yerler (Vakıflar 2.Bölge Müdürlüğü Arşivi)

Fotoğraf 3. 80 Ana Kubbe Üzerinde Yer Alan Kalem İşleri

İl Encümeni Arşivi'nde bulunan 1940 tarihli bir fotoğrafta esas harimin duvarlarında rokoko tarzında yapılan kalem işi bezemelerin varlığı dikkat çekmektedir (**Fotoğraf 3.82-83**). Burada yer alan kalem işi bezemelerin kubbede yer alan süslemelerden üslup bakımından farklı olduğu izlenmektedir. Bu durum Rum Mehmed Paşa Camisi'nde iki farklı dönemde yapılmış kalem işi bezemelerin olduğunu göstermektedir. Bahsi geçen fotoğrafta görülen bu süslemeler türbede bulunanlarla

aynı özelihtedir ve 19.yüzyıl gibi daha yakın bir dönemde yapıldığı anlaşılmaktadır (Fotoğraf 3.81). Çekilen yüksek çözünürlüklü fotoğraflardan harim ve esas harim kısmında, ana kubbe ve yarım kubbe üzerinde görülen kalem işi süslemelerin üzerinde başka bir süsleme katmanının daha olduğu anlaşılmaktadır (Fotoğraf 4.64). Bu katmanın 1940 tarihli fotoğrafta ve günümüzde türbe kubbesinde görülen süslemelerle aynı olduğu değerlendirilmektedir. Zira mevcut kalem işi süslemelerin üzerinde yer yer izi görülen bu süslemelerin sarı renkli dokusu türbe kubbesinde bulunan sarı renkle aynı karakterdedir. Bu süslemelerin 1953 yılı onarımında kazınarak alttan özgün süslemelerin çıkarıldığı düşünülmektedir. Çekilen yüksek çözünürlüklü fotoğrafların detaylarında kazıma aletlerinin bıraktığı izler rahatlıkla izlenebilmektedir.

Fotoğraf 3. 81 Yarım Kubbede Yer Alan Kalem İşi Bezeme ve Tespit Edilen Diğer Bezeme Katmanı

Fotoğraf 3. 82 1940 Tarihli Fotoğrafta Görülen Esas Harim Bölümünde Bulunan Kalem İşi Süslemeler (Encümen Arşivi)

Fotoğraf 3. 83 Türbe İçinde Bulunan Kalem İşi Süslemeler (Encümen Arşivi)

Fotoğraf 3. 84 Günümüzde Türbe İçinde Bulunan Kalem İşi Süsleme Örnekleri

3.5.3.10 Kadınlar Mahfili

Ayverdi, Rum Mehmed Paşa Camisi'nin kadınlar mahfiliyle ilgili olarak *"Sağlı sollu iki mahfil olup birbirine ince bir köprü ile bağlıdır. Zülfeli babaları, pahlı direkleri murabbalı tavanı ile tam bir XV. asır işidir"*demektedir (Ayverdi E. H., 1973, s. 489).

Fotoğraf 3. 85 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Kadınlar Mahfili (Ayverdi E. H., 1973, s. 486)

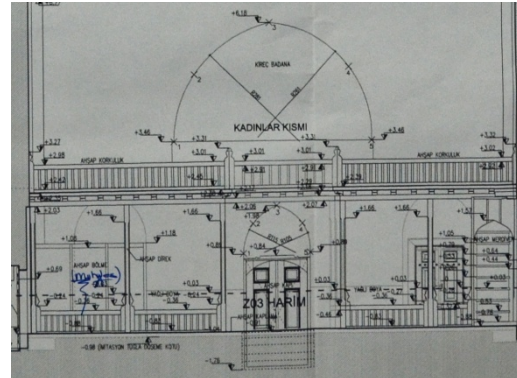
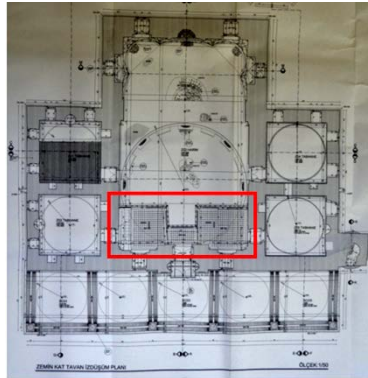
Ayverdi, Rum Mehmet Paşa Camisi'nde yer alan kadınlar mahfiline dönem özellikleri ve üslup anlamında en çok benzeyen mahfilin 15.yüzyılın ikinci yarısında yapılan Fatih-Eğrikapı'daki Yatağan Camisi'nde bulunduğunu söylemektedir. Söz konusu cami, Ayverdi'ye göre orijinal ahşap elemanlarını en iyi korumuş camiler arasında bulunmaktadır (Ayverdi E. H., 1973, s. 525). Her iki camide de kadınlar mahfilinin korkulukları, babaları, mahfilden öne doğru taşan profilli konsolları birbirlerine oldukça benzemektedir. Ayverdi, bu tespitten yola çıkarak, Rum Mehmed Paşa Camisi'nin kadınlar mahfilinin tamamiyle özgün olduğunu iddia etmektedir. Ancak mahfilin yapıyla ilişkisi analiz edildiğinde, tam bir uyum ve bütünlük göstermediği anlaşılmaktadır. Kadınlar mahfili, caminin girişinde sağda ve solda yer alan tabhâne odalarının kapılarını kapatmakta, giriş kapısının kemerine ve pencere kemerlerinin üstlerine yaklaşık 20 cm kadar taşmaktadır (Fotoğraf 3.87). Ayrıca mahfilin ahşap taşıyıcı direklerinin, pencere önlerindeki yerleri, mahfilin yapı ile beraber yapılmadığı izlenimi vermektedir. İstanbul'da, Mehmed Paşa Camisi ile aynı dönemde ve plan tipinde yapılmış olan Aksaray- Murat Paşa, Çemberlitaş- Atik

Ali Paşa, Fatih- Davud Paşa, Eminönü-Mahmud Paşa camilerinin özgün planında mahfil bulunmamaktadır. Dolayısıyla Rum Mehmed Paşa Camisi'nde yer alan mahfilin yapı ile olan ilişkisi düşünüldüğünde ve benzer yapılarda bulunmadığı göz önüne alındığında, ilk yapımda planlanmadığı söylenebilir. Ancak mahfinin ahşap işçiliği ve tasarım yönünden 15.yüzyıl özellikleri göstermesi nedeniyle, camiye yapımından kısa bir süre sonra eklenmiş, nitelikli bir dönem eki olduğu değerlendirilmektedir.

Fotoğraf 3. 86 Günümüzde Kadınlar Mahfilinin Mihrap Önünden Görünüşü

Mahfilin, ahşap elemanları üzerinde birden çok boya tabakası bulunmaktadır. Görülebilen son boya tabakası krem rengindedir. Krem rengi boya tabakasının altında 4-5 kat boya tabakasının daha olduğu düşünülmektedir. Böylece, mahfilin muhtelif zamanlarda boyandığı söylenebilir. Ahşap mahfilin özgün renk yapısı ve dokusu bazı noktalarda gözlemlenebilmektedir. Kalın bir kabuk şeklinde ahşabı kaplamış olan modern yağlı boyaların döküldüğü alanlarda ahşaba uygulanmış ilk kat boya tabakası görülmektedir (Fotoğraf 3.88)

Şekil 3. 30 Kadınlar Mahfilinin Mihrap Önünden ve Zemin Kat Tavan İzdüşüm Planında Görünüşü (Vakıflar 2.Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2006)

Fotoğraf 3. 87 Kadınlar Mahfilinin Tavanının Pencere Kemerleriyle Çakıştığı Nokta

Fotoğraf 3. 88 Boyalı Kadınlar Mahfilinin Ahşaplarının Altında Görülen Boya Tabakası

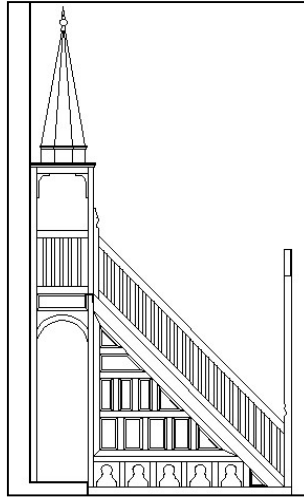
Fotoğraf 3. 89 Boyalı Kadınlar Mahfilinin Yapıyla Birleşme Noktaları

3.5.3.11 Minber/Vaaz Kürsüsü

Rum Mehmet Paşa Camisi'nin minberi ile vaaz kürsüsünün günümüzdeki halinin özgün olmadığı, 1998 senesinde yapıldığı bilinmektedir. Encümen arşivinde bulunan 1940 senesinde çekilmiş olan esas harim kısmının görüldüğü fotoğrafta, minberin biçimi ve malzeme özellikleri algılanabilmektedir. Aynı bölüm Konyalı'nın ilgili eserinde yer alan, 1950 tarihli fotoğrafta da bulunmaktadır (**Fotoğraf 3.90**). Bu fotoğraflara göre minberin ahşap korkulukları ve korkulukların dayandığı zülfelerin, kadınlar mahfilinde bulunan elemanlarla aynı tarzda olduğu anlaşılmaktadır. Minberin üzerinde ahşap bir külâh, yan yüzde dört sıra halinde dikdörtgen ve üçgen şekillerden oluşan tabla dizileri, alt bölümde ise beş gözden oluşan pabuçluk kısmı ile yuvarlak kemerli geçit kısmı bulunmaktadır. Ayrıca köşk kısmı ve külâh kasnağının üzerinde birer ahşap silme görülmektedir. Rum Mehmed Paşa Camisi'nde, 1940 tarihli resimde görülen minber ve vaaz kürsüsü ilk yapımdan olmalıdır. Zira Rum Mehmed Paşa Camisi ile Fatih-Eğrikapı'daki Yatağan Camisi'nin kadınlar mahfili elemanlarında görülen benzerlik, minber ve vaaz kürsüsünde de karşımıza çıkmaktadır. Her iki camide yer alan ahşap mimari öğeler form ve ahşap işçiliği anlamında büyük benzerlik göstermektedir. Rum Mehmed Paşa Camisi'ne ait 1940-1950 tarihli fotoğraflarda görülen minber ile Yatağan Camisi'nde bulunan minber biçimsel olarak benzerlik göstermektedir (**Fotoğraf 3.91**). Ayverdi, Yatağan Camisi'nde yer alan minberin özgün olduğunu ve Fatih devrinden kaldığını belirtmektedir (Ayverdi E. H., 1953, s. 219). Günümüzde camide bulunan minber ve vaaz kürsüsü muhdestir. Özgün olduğu değerlendirilen ve 1940-1950 tarihli fotoğraflarda görülen minber ve vaaz kürsüsü ile biçimsel özellikler bağlamında bir benzerliği yoktur.

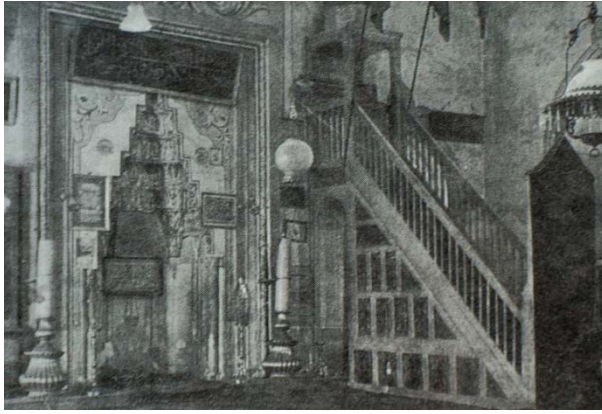
Fotoğraf 3. 90 Harim Kısımının Görüldüğü Fotoğrafta Minber (1940)

Şekil 3. 31 Rum Mehmed Paşa Camii Minberi

Fotoğraf 3. 91 Yatağan Camii/Fatih-Eğrikapı Minberi

Fotoğraf 3. 92 Minber 1950 (Konyalı, 1976, s. 251)

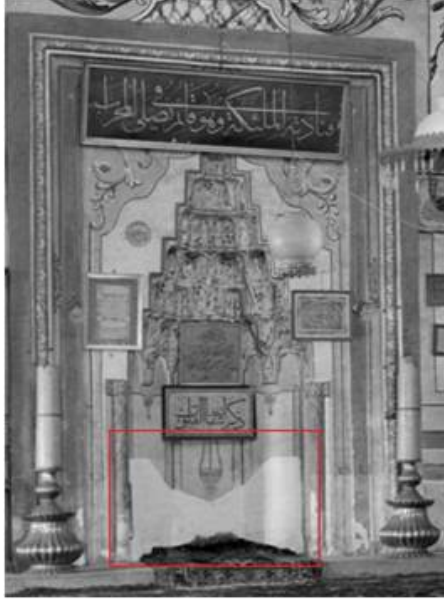

Fotoğraf 3. 93 Günümüz Muhdes olan minber

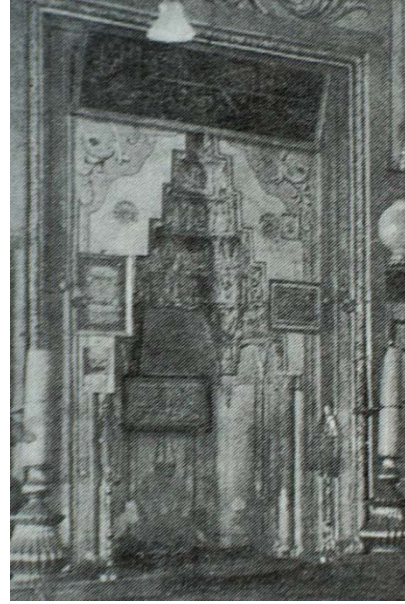
3.5.3.12 Mihrap

Rum Mehmed Paşa Camisi'nin mihrap kısmı, alçı malzemeden yapılmıştır ve form olarak oldukça basit bir yapıdadır. Mihrabın günümüzdeki hali, biçimsel özellikler bakımından korunmuş sayılabilir ancak süsleme öğeleri büyük oranda tahrip olduğu için özgün değildir. Mihrap 1940 seneli fotoğrafta bugünkü durumuna kıyasla daha gösterişli görülmektedir. Esas harim kısmında görülen kalem işi süslemeler mihrap kısmında da kullanılmıştır. Burada kullanılan kalem işi süslemelerin mihrabı, görsel olarak vurguladığı ve cami bütünlüğü içinde dikkat çekici bir unsur haline getirdiği söylenebilir. 1940 tarihli fotoğrafta görülen kalem işi süslemeler, 1953 yılı onarımında üzeri beyaz badanayla kapatılmıştır. Günümüzde mihrap nişi mermer malzeme ile kaplı durumdadır (Fotoğraf 3.94-95). Muhdes olan bu mermer kaplamanın da 1953 onarımında yapıldığı düşünülmektedir. 1940 tarihli fotoğrafın

mihrap detayında, mihrap nişi tabanından yukarıya doğru yaklaşık 40 cm'lik bir kısma badana yapıldığı görülmektedir (Fotoğraf 3.94). Bu uygulamanın, mihrap nişi içinde bulunan sıvanın nemlenmeden dolayı kabarması ve dökülmesi nedeniyle yapıldığı düşünülmektedir.

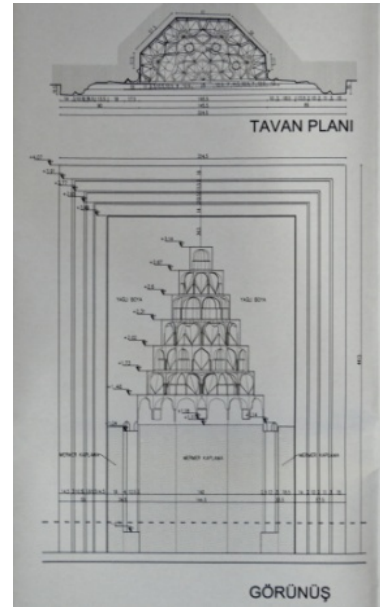
Fotoğraf 3. 94 1940 Yılında Mihrap Nişinde Görülen Badanalı Kısım (Encümen Arşivi, 1940)

Fotoğraf 3. 95 Mihrabın 1950 Yılında Durumu (Konyalı, 1976)

Fotoğraf 3. 96 Mihrap Genel Görünüş

Şekil 3. 32 Görünüş ve Tavan Planı (Vakıflar 2. Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2006)

3.6 Bozulma Faktörlerinin Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Koruma Durumuna Etkisi

Bu bölümde bozulma faktörlerinin Rum Mehmed Paşa Camisi'nin koruma durumuna etkisi incelenmektedir. Bu çerçevede tespit edilen ve tanımlanan bozulma biçimleri, yapının 2006 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yaptırılan rölöve çizimleri üzerinde gösterilmektedir. Aynı çaba içinde hem geçmişten günümüze ortaya çıkan bozulmaların belgelendirilmesi hem de 2006 yılından bugüne yapının koruma durumunda meydana gelen yeni bozulmaların ve tahribatların tespiti yapılmaktadır.

Temelde, fiziksel-kimyasal-biyolojik etmenlerin ortaya çıkardığı çeşitli bozulma mekanizmalarının yapıyı oluşturan elemanlarda, bölümlerde ve malzeme türlerinde ne tür tahribatlara yol açtığı, bu tahribat biçimlerinin yapının koruma durumuna nasıl etki ettiği analiz edilmektedir. Bozulma faktörlerinin ve bu faktörlerin yol açtığı bozulma mekanizmalarının yoğun görüldüğü ve kendisini baskın bir biçimde gösterdiği noktaların üzerinde durulmaya çalışılmaktadır. Bozulmalara yol açan etmenler üç temel başlık altında incelenmektedir. Kısaca bu etmenler:

1. Fiziksel Etmenler
2. Kimyasal Etmenler
3. Biyolojik Etmenler

3.6.1 Fiziksel Etmenler

Rum Mehmed Paşa Camisi'nde en önemli bozulma mekanizmalarının ortaya çıkmasına neden olan dolayısıyla yapının koruma durumunu olumsuz anlamda etkileyen fiziksel faktörler şunlardan oluşmaktadır.

- İnsan Kaynaklı Tahribatlar/Hatalı Onarımlar
- Mekanik Çözülme
- Deprem, Vibrasyon
- Rüzgâr Aşındırması

3.6.1.1 İnsan Kaynaklı Tahribatlar/Hatalı Onarımlar

Rum Mehmed Paşa Camisi özelinde, malzeme bozulmalarının birincil nedeni insan unsurundan kaynaklanan yetersiz yalıtım/drenaj ve düzgün yapılmayan çatı aktarım sistemleridir (**Fotoğraf 3.97-98**). Drenajın hiç yapılmaması veya doğru yapılmaması

yapının temel toprağından su ve nem almasına, çatı aktarım sisteminin yetersiz veya doğru yapılmaması ise yapının yağmur-kar suyuna maruz kalmasına neden olmaktadır. Temelden ve çatıdan kaynaklanan su ve nem faaliyetlerine maruz kalan yapı elemanları, sürece diğer bozulma faktörlerinin eşlik etmesiyle çeşitli tahribat biçimleriyle karşılaşmaktadır.

Fotoğraf 3. 97 Caminin Güneydoğu Cephesinde Dağılmış Kurşun Levhaların İç Mekânda Sebep Olduğu Tahribat

Fotoğraf 3. 98 Caminin Batı Cephesinde Aktarım Sistemi Elemanının İşlevini Yerine Getirememesinden Dolayı Oluşan Nemlenme

Fotoğraf 3. 99 Caminin Batı Cephesinde Dağılmış Kurşun Levhalar

Üst örtü elemanlarında görülen yıpranmaların büyük kısmı hatalı onarımlara ve bakımsızlığa dayanmaktadır. Durumu periyodik olarak kontrol edilmeyen üst örtü

elemanlarında süreç içinde nitelik kayıpları ortaya çıkmakta bu da yapının su almasına yol açmaktadır. Özellikle yapıyı örten kubbeleri kaplayan kurşun levhaların rüzgâr, fırtına ve deprem gibi nedenlerle yerlerinden oynaması ve yağmur/kar suyunu tahliye eden kanallarla birlikte diğer aktarım elemanlarının işlevlerini yeterli ölçüde yerine getirememesi ortaya çıkan bozulma mekanizmaların başlıca nedenleridir. Bu sorunlar camide ana kubbe, yarım kubbe ve Tabhâne kubbelerini örten kurşunların hemen hemen hepsinde görülebilmektedir. Özellikle kurşun levhaların duvarla ve birbirleriyle birleştiği noktalarda açılmalar gözlemlenmektedir. Bazı noktalarda kurşun levhaların duvarla birleşme yerlerinde oluşan açılmaların, çimento harcıyla kapatılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır (**Fotoğraf 3.100**). Benzer tür sorunlar türbeyi örten kubbenin kurşun kaplamalarında da görülmektedir. Bu mekanizmaların ortaya çıkmasını koşullayan temel faktör hatalı restorasyon uygulamaları ve bilinçsiz müdahalelerdir olduğu vurgulanmalıdır. Onarımlarda çimento içerikli harcın kullanılması, su tahliye sistemlerinin doğru yapılmaması, her türlü tesisat elemanlarının gelişigüzel yerleştirilmeleri vb. işlemler insan faktörüne bağlı uygulamalardır. Bu noktada Rum Mehmed Paşa Camii özelinde yapılan bilinçsiz bütün müdahalelerin yapıda geriye dönüşsüz fiziksel bozulma mekanizmalarını ortaya çıkardığı gözlenmektedir.

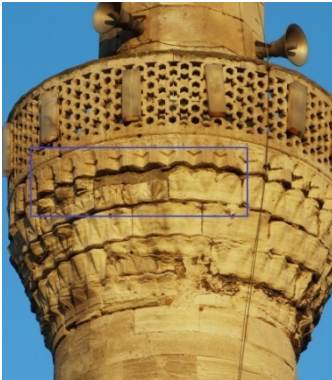
Çimento içerikli harç kullanımının sebep olduğu tahribatlar minarede de görülebilmektedir (**Fotoğraf 3.102**). Onarımda kullanılan çimento katkılı harçların içeriğinde bulunan silis, kalsiyum karbonat gibi bileşikler süreç içinde su ve nemliliğin de etkisiyle yapının özgün malzemelerine nüfuz ederek yüzeyde kabuk oluşumuna yol açar. Bu süreci atmosferik kirleticiler de destekleyerek kabuk oluşumunu kolaylaştırır. Bu ve benzeri faktörlerin etkisiyle meydana gelen kabuk oluşumları minarenin kaide kısmında görülebilmektedir (**Fotoğraf 3.103**).

Fotoğraf 3. 100 Çimento Katkılı Harç Kullanımı

Fotoğraf 3. 101 Doğu Cephede, Kurşun Levhaların Duvarla Birleşme Yerlerinde Çimento Kullanımı

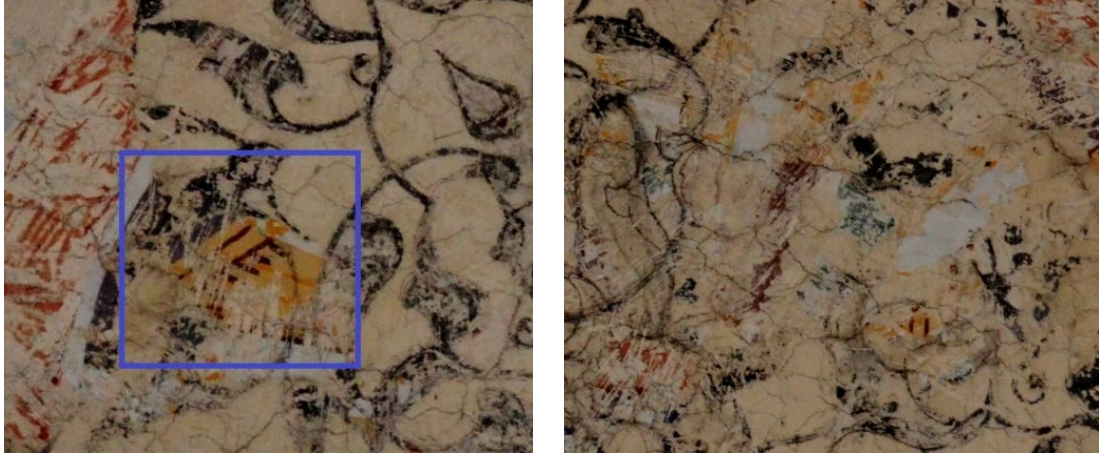
Fotoğraf 3. 102 Çimento İle Yapılan Hatalı Restorasyon Uygulaması

Fotoğraf 3. 103 Kalsiyum Karbonat Tuzlarının Yol Açtığı Kabuk Oluşumu ve Oluşan Tahribat

Rum Mehmed Paşa Camisi'nde hatalı onarımların, geriye dönüşü mümkün olmayan tahribatlara neden olduğu başka bir hususta, kalem işi süslemelerdir. Caminin ana kubbe ve yarım kubbeleri üzerinde birkaç noktada yer alan ve Klasik Osmanlı motifleri kullanılarak yapılmış olan kalem işi süslemelerde hatalı restorasyon uygulamalarının yol açtığı tahribatlar izlenebilmektedir. Günümüze kadar ulaşamayan, ancak 1940 tarihli Encümen Arşivi'ne ait fotoğraftan ve araştırma sırasında çekilen yüksek çözünürlüklü fotoğraflardan, caminin mihrap kısmında, ana kubbe ve yarım kubbe üzerinde, varlığı tespit edilen 19.yüzyıl rokoko tarzındaki kalem işi süslemeler hatalı restorasyon işlemleri sırasında tamamen yok edilmiştir. Bu bölümlerde bulunan 15.yüzyıl özgün kalem işi süslemelerin üzerine yapılan kalem işlerinin temizlenmesi sırasında, özgün kalem işi süslemeler de ileri derecede tahrip edilmiştir. Sonradan yapılmış olan ve 19.yüzyıla ait nitelikli bir dönem eki olarak değerlendirilmesi gereken kalem işlerinin yapıdan tamamen temizlenmesi insan kaynaklı tahribatın başka bir boyutunu göstermektedir. Bu işlemler sırasında hem özgün kalem işlerinde aşınma, dökülme, ufalanma gibi fiziksel tahribatlar oluşmuş hem de nitelikli dönem eki özelliğinde olan rokoko tarzı kalem işi süslemeler tamamen yok olmuştur (**Fotoğraf 3.104**). Camiden kaldırılan bu kalem işlerine ait örneklerle, türbenin kubbesinde ve türbe duvarının küçük bir bölümünde rastlanmaktadır⁴⁷. Türbe duvarlarının diğer bölümlerinde bulunması gereken süslemeler geçmiş dönem onarımlarında kireç ile badanalanarak kapatılmıştır. Duvarda geriye kalan örneklerin üzerine bu işlemler yapılırken sıçramış kirecin neden olduğu kirlenmeler mevcuttur (**Fotoğraf 3.105-106**).

⁴⁷ Türbede yer alan 19.yüzyıl kalem işlerinin altında 15.yüzyıla ait özgün kalem işi süsleme öğelerinin kalıp kalmadığı ancak detaylı araştırmaların neticesinde anlaşılabilceği değerlendirilmektedir.

Fotoğraf 3. 104 Hatalı Onarımların Özgün Kalem İşi Süslemelerde Neden Olduğu Tahribat

Fotoğraf 3. 105 Türbenin Kuzey Duvarında Yer Alan Kalem İşi Örneği

Fotoğraf 3. 106 Türbede Kalem İşi Bezelerin Kireç Badana İle Kapatılması

Rum Mehmed Paşa Camisi'nin özgün olduğu düşünülen ahşap malzemedeki yapılmış olan iki kanatlı giriş kapısı, güneybatı yönündeki tabhâne odasının içinde oldukça bakımsız bir durumda bulunmaktadır. Kapı üzerinde kalın bir kahverengi boya tabakası mevcuttur⁴⁸. Bilinçsizce yapılan boya, kapıya ait işlemlerin ve özgün detayların algılanmasını zorlaştırmaktadır (Fotoğraf 3.109). Bununla birlikte kadınlar mahfilinde aydınlatma ve kamera kablolarının mahfilin ahşap elemanlarına çivi kullanılarak sabitlendiği, sabitlemede kullanılan çivilerin ise bazı noktalarda ahşabın çatlamasına neden olduğu gözlemlenmektedir (Fotoğraf 3.110-111).

⁴⁸ Ahşap kapı üzerinde görülen sentetik türevli bu boyanın altında başka boya tabakalarının da olduğu düşünülmektedir.

Son cemaat yönüne bakan pencerelerin ve türbenin ahşap kepenkleri kalın bir vernik tabakasıyla kaplı durumdadır (Fotoğraf 4.91-92). Ahşabın kondisyonu iyi durumdadır ancak vernik, ahşabın özgün dokusuna ait izlerin algılanmasını engellemektedir. Tabhâne pencerelerine ait demir korkuluklarda kahverengi yağlı boya ile boyanmıştır.

Fotoğraf 3. 107 Giriş Cephesinde, Kuzeybatı Duvarında Bulunan Pencerenin Ahşap Kepengi

Fotoğraf 3. 108 Giriş Cephesinde, Kuzeydoğu Duvarında Bulunan Pencerenin Ahşap Kepengi

Fotoğraf 3. 109 Özgün Giriş Kapısının Üzerinde Görülen Kalın Boya Tabakası Ve Yıpranmalar

Fotoğraf 3. 110 Kadınlar Mahfilinin Ahşap Elemanlarına Sabitlenmiş Tesisat Kabloları

Fotoğraf 3. 111 Kadınlar Mahfilinin Ahşap Elemanlarına Sabitlenmiş Tesisat Kabloları

Tamamı mermer malzemeden yapılmış olan son cemaat yeri sütunlarının ve bunlara ait başlıkların fiziksel olarak oldukça yıpranmış olduğu gözlemlenmektedir. Sütunların silindirik gövdelerinde ve sütun başlıklarında parça kayıpları olduğu ve parça kayıplarının olduğu alanlarda kireç harcıyla tamamlama yapıldığı görülmektedir. Bu noktalarda yapılan tamamlamalarda kullanılan malzemelerin mermer sütunların dokusuyla uyumsuz ayrıca yapılan tamamlamanın özensiz olduğu gözlemlenmektedir (Fotoğraf 3.112).

Fotoğraf 3. 112 Son Cemaat Yerinin Sol Kolunun En Ucunda Yer Alan Sütun Üzerinde Görülen Bozulmalar

Özgün tuğla döşeme dokusunun görüldüğü son cemaat yerine bakan duvarın alt hizasındaki pencerelerin tabanlarında ve güneybatı köşede yer alan tabhâne odası ile harim arasındaki sahanlığın zemininde bulunan tuğla yüzeylerinde kullanımdan kaynaklanan aşınmalar ve yıpranmalar gözlenmektedir (**Fotoğraf 3.113**). Özellikle tabhâne odalarının tabanlarında, pencere tabanlarında ve sahanlıklarda yer alan tuğla döşeme yüzeylerinde beyaz badana boyasının neden olduğu yüzeysel kirlenmeler gözlenmektedir. Türbenin, zemin ve pencere tabanlarında bulunan kare kesitli tuğla döşemelerde aşınmalar, dağılmalar, parçalanmalar gözlenmektedir. Özellikle türbe tabanında yer alan döşemede çökmeler, tuğlalarda kırılmalar bulunmaktadır (**Fotoğraf 3.114**).

Fotoğraf 3. 113 Pencere Sahanlığı Özgün Tuğla Döşeme

Fotoğraf 3. 114 Türbe Özgün Tuğla Döşeme

Caminin batı yönünde bulunan tabhâne odaları depo olarak kullanıldığı için oldukça bakımsız bir durumdadır. Bu mekânlarda elektrik ve doğalgaz tesisatları, aydınlatma elemanları düzensiz bir biçimde döşelidir. Bu faktörler görüntü kirliliğine sebep olmakta ve tabhâne odalarının net bir biçimde algılanmasını zorlaştırmaktadır

(Fotoğraf 3.117-118). Ayrıca tesisat elemanlarının döşenme işlemleri sırasında kullanılan darbeli delme vb. araçlarının sıvalarda dökülmelere ve beden duvarlarındaki küfeki taşlarda küçük kırılmalara yol açtığı görülmektedir.

Kuzeydoğu ve güneybatı yönünde bulunan tabhâne odaları harabe şeklindedir. 1953 onarımı yapıldığında cami görevlileri tarafından kullanılan bu odalar, onarımlar sırasında boşaltılmadığı için müdahale edilememiştir. Bu odaların 1940 yıllarda cami görevlilerinin kalacağı biçimde düzenlendiği düşünülmektedir. Tabhâne odalarında bulunan ocaklar ve bunlara ait bacalar geçmiş dönemlerde yapılan hatalı onarımlardan dolayı özgünlüklerini büyük oranda kaybetmişlerdir. Odaların dış cepheye bakan bütün pencereleri kahverengi tonunda alüminyum doğrama ile değiştirilmiştir **(Fotoğraf 3.117)**. Caminin güneybatı duvarında elektrik panosundan kaynaklanan yangının neden olduğu kirlenme tahribatları görülmektedir **(Fotoğraf 3.115-116)**.

Fotoğraf 3. 115 Güney Batı Yönünde Elektrik Panosundan Çıkan Yangının Sebep Olduğu Tahribat

Fotoğraf 3. 116 Doğu Cephede, Güvenlik Kamera ve Tesisatının Yarattığı Görüntü Kirliliği

Fotoğraf 3. 117 Kuzeybatı Yönünde Yer Alan Tabhâne Odasında Görülen Elektrik Panosu Ve Kablolar

Fotoğraf 3. 118 Kuzeybatı Yönünde Yer Alan Tabhâne Odasında Görülen Aydınlatma Elemanları

Fotoğraf 3. 119 Güneybatı Yönünde Yer Alan Tabhâne Odasında Görülen Tesisat Kabloları

Fotoğraf 3. 120 Güneybatı Yönünde Yer Alan Tabhâne Odasında Görülen Doğalgaz Tesisatı

Fotoğraf 3. 121 Harim Kısımında Muhdes Ahşap Kaplamanın Altında Bulunan Tuğla Doku

Fotoğraf 3. 122 Güneybatı Yönünde Yer Alan Tabhâne Odası İle Harim Arasındaki Sahanlığın Özgün Tuğla Dokusu

Fotoğraf 3. 123 Güneybatı Yönünde Yer Alan Tabhâne Odası İle Harim Arasındaki Sahanlığın Özgün Tuğla Dokusu

Fotoğraf 3. 124 T3 Tabhâne Odası İç Mekânında Bulunan Taban Tuğlalarının Durumu

3.6.1.2 Mekanik Çözülme

Gece ve gündüz sıcaklıkları arasında yalanan dalgalanmalar mekanik çözülmenin başlıca nedenidir. Yüksek sıcaklıkta malzeme genişir, düşük sıcaklıklarda ise büzüşür. Bu süreç sürekli devam ettiğinde genişme ve büzüşme hareketi malzemelerin yapısında çözülme ve ufalanmalar başlar. Bu mekanizma Rum Mehmed Paşa Camisi'nin yapımında kullanılan inorganik malzemelerinin neredeyse tamamında görülebilmektedir. Özellikle taş ve tuğla malzemelerde etkisini gösteren mekanik çözülme, malzemelerde ufalanma, dökülme, kopma, kırılma devamında parça kayıpları gibi fiziksel tahribatlara yol açmaktadır. Yapı özelinde bu tahribat biçimleri özellikle dış cephe duvarlarında, minarede ve türbe duvarlarında görülmektedir (Fotoğraf 3.125).

Fotoğraf 3. 125 Caminin ve Türbenin Doğu Cephesinde, Taş ve Tuğla Malzemelerde Görülen Bozulmalar

3.6.1.3 Rüzgâr Faktörü

Rum Mehmed Paşa Camisi'nde rüzgâr ve fırtına gibi hava olaylarının neden olduğu çeşitli fiziksel tahribat biçimleri, özellikle üst örtü elemanlarında yoğunlaşmaktadır. Kubbeleri örten kurşun plakaların kuvvetli rüzgârların etkisiyle belli noktalarda dağıldığı görülmektedir (Fotoğraf 3.126-127).

Fotoğraf 3. 126 Güneydoğuda Yarım Kubbe Üzerinde Dağılmış Kurşun Plaka

Fotoğraf 3. 127 Güneybatıda Yerinden Çıkmış Üst Örtü Kurşunu

Cami ve türbenin dış duvarlarında görülen bozulmalardan farklı olarak rüzgâr ve fırtına gibi hava olaylarının neden olduğu yüzey aşınımına bağlı tahribat minare özelinde izlenebilmektedir (**Fotoğraf 3.128**). Rüzgârın bu aşındırıcı etkisine cami yapısının tamamı açık olsa da oluşan tahribat bariz bir biçimde ancak minarede izlenebilmektedir. Minarenin yüksek kısımlarında görülebilen bu bozulmada, taşların dış yüzeylerinde kuvvetli rüzgârların aşındırıcı etkisinden dolayı ufalanmalar görülmektedir. Uflanma, aşınma ve bunlara bağlı taş yüzeyinde oluşan parça kayıpları özellikle minare şerefesinin mukarnaslarında yoğunlaşmaktadır. Rum Mehmed Paşa Camisi topografik konum olarak hava olaylarının neden olduğu bu etkiye oldukça açıktır. Zira bir tepe sırtında yer alan yapı Boğaz'ın kuvvetli rüzgârlarına yıl boyu maruz kalmaktadır.

Fotoğraf 3. 128 Minare Şerefesi Mukarnaslarında Rüzgârın ve Atmosferik Asitlerin Neden Olduğu Aşınmalar

3.6.1.4 Deprem, Vibrasyon

Rum Mehmed Paşa Camisi'nin çeşitli alanlarında depreme/vibrasyona dayalı tahribat unsurları izlenebilmektedir. Marmara Bölgesi'nin önemli bir deprem kuşağı üzerinde yer aldığı düşünülürse yapının, depremin yol açtığı titreşimlerden etkilenmesi kaçınılmazdır. Depremin yol açtığı ve sarsıntı ve vibrasyonun yapının strüktüründen başlayarak bütün elemanlarında hissedildiği söylenebilir. Bu bağlamda, titreşimlerin yol açtığı tahribat bariz bir biçimde yapının güney cephe duvarında ve türbe duvarında görülebilmektedir (**Fotoğraf 3.129-130-131**). Bu kısımlarda duvar örgüsünde çatlaklar ve açılmalar bulunmaktadır. Kalem işleri özelinde bu sarsıntı ve titreşim hareketlerinin boyayı tutan sıva tabakasının kubbeden ayrılmasına veya tutuculuk özelliğinin zayıflamasına neden olduğu görülmektedir.

Rum Mehmed Paşa Camisi'nde depremin yol açtığı titreşimlerin dışında, 2004 yılından beri devam eden Marmaray Projesi kapsamında gerçekleşen tünel kazılarında da etkilenmektedir. Cami tünel kazılarının yapıldığı alana konum olarak oldukça yakın bir noktadadır. Dolayısıyla bu çalışmalar sırasında ortaya çıkan düşük yoğunluklu fakat sürekli titreşimlerden yapının olumsuz anlamda etkilendiği söylenebilir.⁴⁹

Fotoğraf 3. 129 Güney Cephe Duvarında Görülen Çatlak

Fotoğraf 3. 130 Türbenin Batı Duvarında Görülen Açılmalar

Fotoğraf 3. 131 Türbenin Doğusunda, Pencere Kemerinde Açılma

3.6.2 Kimyasal Etmenler

Rum Mehmed Paşa Camisi bağlamında kimyasal faktörlere bağlı bozulma türleri büyük oranda çevresel şartlara ve iklimsel özelliklere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak yapıda geçmiş dönemlerde yapılan hatalı-eksik onarımlar da kimyasal faktörlerle birleşerek çeşitli bozulmalara neden olmaktadır. Yapıda bozulmalara yol açan kimyasal faktörler şunlardır:

- Su ve Bağlı Nem
- Çözülebilir Tuzlar
- Atmosferik Asitler/Siyah Tabaka
- Işık/Ultraviyole
- Donma-Çözülme

⁴⁹Sadettin Bağdatlı'nın yaptığı araştırma ve ölçümlerde Marmaray'ın tünel kazılarında ortaya çıkan titreşimin tarihi yapılarda hasar ortaya çıkarabilecek düzeyde olduğu anlaşılmıştır. Alman DIN 4150 Normuna göre oluşan titreşimlerin %65'i eski ya da tarihi yapılarda, %32 si dayanıklı ya da yığma binalarda, %1 i ise tüm yapı türlerinde hasar başlangıç limitlerini aşmaktadır (Bağdatlı, 2013, s. 131)

3.6.2.1 Su ve Bağıl Nem

Üsküdar'ın yıllık bağıl nem oranı ortalama %75, ortalama yıllık sıcaklık 15 derece civarındadır. Üsküdar ve çevresine yılda m² başına ortalama 650-700 kg. yağış düşmektedir. Anılan nem ve m²'ye düşen yağmur oranı oldukça yüksektir. Dolayısıyla Rum Mehmed Paşa Camisi'nin inşasında kullanılan malzemelerin doğal şartlara bağlı bozulmalarının asli unsurunun nem faktörü olduğu belirtilmelidir. Zira kimyasal bir bozulma faktörü olan nem, ısı ve ışık gibi diğer ana faktörlerle birleştiğinde, yapıyı oluşturan bütün malzeme türlerinde, fiziksel, kimyasal ve biyolojik tahribatlara yol açmaktadır (Fotoğraf 3.132).

Nemlenmeye bağlı bozulmalar özellikle iç mekânda kubbelerin yüzeylerinde, tabhâne odalarının duvar diplerinde, türbe kubbesinin kalem işi bezemelerinde yoğun bir biçimde görülmektedir (Fotoğraf 3.133-134-135).

Fotoğraf 3. 132 Caminin Harim ve Esas Harim Bölümlerinde Görülen Hatalı Onarımlara Bağlı Olarak Ortaya Çıkan Tahribat

Fotoğraf 3. 133 Çatı Aktarım Sistemlerinin ve Toprak Drenajı Eksikliğinin Neden Olduğu Kısmında Nemlenme ve Buna Bağlı Tahribat

Fotoğraf 3. 134 Türbenin Kubbe Kısımında Suyun Neden Olduğu Bozulma

Fotoğraf 3. 135 Türbe Kubbesinde Sıva Çatlaklarının ve Nemlenmenin Neden Olduğu Bozulma

3.6.2.2 Çözülebilir Tuzlar

Nem faktörüyle birleşen tuzların yaptığı tahribat, Rum Mehmed Paşa Camisi'nin taş ve tuğla malzeme bozulmaları içinde en yaygın tahribat unsurudur. Tahribatın derecesi taşın/tuğlanın cinsine ve fiziksel yapısına göre değişse de bu tahribat yapılarda inşa malzemesi olarak kullanılan bütün malzemelerde etkilidir. Özellikle Rum Mehmed Paşa Camisi'nin dış cephe duvarlarında, minarede, son cemaat yerinde bulunan mermer sütunlarda ve türbede gözlenmektedir.

Gerek atmosferik faktörlerin yapı malzemelerinin bünyesine taşıdığı, gerekse temelin oturduğu topraktan aldığı kalsiyum, sodyum/sodyum klorür ve potasyum nitrat gibi çözünebilir tuzlar, taşın bünyesine su vasıtasıyla girdiği durumda hacim artışına neden olur. Bu tür yollarla taşın kılcal çatlaklarına ve gözenekleri arasına giren çözünebilir tuzlar, sıcaklığın neden olduğu buharlaşma ile birlikte kristalleşir ve taşın iç yapısında bir gerilim yaratarak çeşitli fiziksel tahribatlara neden olur. Bu faktörlerin neden olduğu bozulmalar özellikle taş ve tuğla malzemelerde ufalanma, çiçeklenme, tozlanma, yüzeyde dökülmeler, kırıklar ve devamında parça kayıpları şeklinde kendisini gösterir (Fotoğraf 3.136-137). Tanımlanan bozulma mekanizması malzemenin iç bünyesinde tekrarlandığında gizli çiçeklenme oluşur. Gizli çiçeklenmede taş, tuğla gibi malzemelerin içinde basınç ve gerilim arttıkça iç bünyede kristaller arası bağlar çözülür ve ayrışma ortaya çıkar, devamında malzemenin dış yüzeyinde kabarmalar ufalanmalar görülür. Bu mekanizmanın tekrarlanma hızı malzemenin uğradığı tahribat derecesini belirler. Yapıyı oluşturan malzemelerin bünyelerinde tuzların oluşmasına neden olan bir başka bir etken de, geçmiş yıllında çimento harcıyla yapılmış olan hatalı restorasyon uygulamalarıdır.

Fotoğraf 3. 136 Minare Kaidesinde Görülen Ufalanma

Fotoğraf 3. 137 Küfeki Taşta görülen Kabuklaşma

3.6.2.3 Atmosferik Asitler/Siyah Tabaka

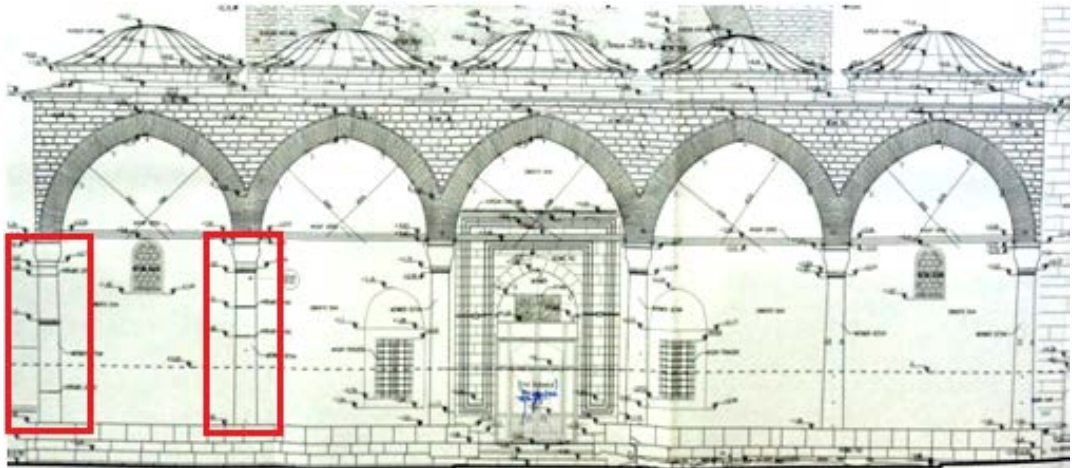
Rum Mehmed Paşa Camisi, kent içi yerleşimin doğrudan merkezinde yer aldığı için endüstrinin ve kentsel yoğunluğun neden olduğu kükürt, karbon bileşikleri, klor ve azot içeren bileşiklerden oldukça fazla etkilendiği söylenebilir. Bu bileşikler yağmur suyu ve nem gibi faktörlerle bir araya geldiğinde asidik özellik gösterir ve yapıyı oluşturan taş, tuğla gibi malzemelerin bünyesine girerek bu malzemelerin kristallerini çözer ve ayrıştırır. Bunun yanında endüstri ve kentsel yoğunluğun neden olduğu atmosferik kirlenmeye yol açan kimyasal bileşikler özellikle taş ve tuğla gibi malzemelerin orijinal yüzeylerine yapışarak yüzeysel bir kirlenmeye de neden olurlar. Çoğu zaman malzeme yüzeylerinde homojen dağılım sergileyen bir patina şeklinde görülen bu birikimlerin ana kaynağı kirli hava koşullarıdır. Bu oluşumların neden olduğu bozulmalar özellikle yapının cephe duvarlarında, minare şerefesinde ve son cemaat yeri sütun ve başlıklarında görülmektedir (Fotoğraf 3.138).

Fotoğraf 3. 138 Minare Şerefesinde Görülen Siyah Tabaka

Son cemaat yeri sütunlarında çekilen yüksek çözünürlüklü fotoğraflardan mermerin kristal yapısının çözünmeye bağlı olarak ufalanmaya başladığı görülmektedir. Mermerin kristal tanelerinde görülen bu çözülmeye özellikle hava kirliliği ile birlikte taşınan kükürt, karbon dioksit, kalsiyum sülfat gibi kimyasal bileşiklerin yol açtığı bilinmektedir. Bu kimyasal bileşikler su-nem aracılığı ile gözenekli mermer malzemenin kristalleri arasına yerleştiğinde asidik özellik göstermeye başlar ve süreç içinde kristaller arası bağı zayıflatır. Devamında vibrasyon, rüzgâr vb. fiziksel faktörler, mermerin zayıflayan kristal tanelerini çözer ve sonrasında bunların dökülmelerine yol açar. Bu mekanizmanın özellikle kristal taneleri büyük olan mermer türlerinde işlediği bilinmektedir. Bu anlamıyla son cemaat yeri sütunlarında kullanılan mermerlerin kristal tane boyutu bu etkiye oldukça müsait bir durumdadır (Fotoğraf 3.139).

Atmosferik kirliliğe neden olan partiküllerin taşıdığı asidik özellikteki kimyasal bileşikler içeriğinde kireç olan sıvalarda çeşitli reaksiyonlara yol açar. Bu asit bileşikleri su ve nem faktörleriyle reaksiyona girdiğinde, sıvanın çözülmesine devamında sıva yüzeyinde bulunan boya pigmentlerinin renklerinin değişmesine neden olmaktadır. Ayrıca kirli hava koşulları yüzeysel kirlenme ve birikimlere yol açmaktadır (Fotoğraf 3.141).

Şekil 3. 33 Son Cemaat Yeri Sütunları

Fotoğraf 3. 139 Son Cemaat Yerinin Sol Kolunda, Ortadaki Sütun Üzerinde Görülen Bozulmalar

3.6.2.4 Donma-Çözülme

Yapı malzemelerinde suyun yayılımı, su oranının (nemliliğin) yüksek olduğu yerden görece kuru olan bölgelere hareketiyle gerçekleşir ve bunun sonucunda malzemelerin bünyelerine su nüfuz eder. Bu olaya, donma-çözülme mekanizması eşlik ettiğinde mekanik çözülme ortaya çıkar. Yapı malzemelerinde ısı değişimi sırasında hacimsel olarak değişimler gerçekleşir. Genleşme ve büzülme olarak tanımlanan bu süreçte mekanizmanın sürekli tekrarlanması taş, tuğla, sıva gibi malzemelerin fiziksel olarak zayıflamasına neden olur (Fotoğraf 4.3.140).

Donma-çözülme mekanizmasının görüldüğü, kalem işi süsleme öğelerinde oluşan gerilim ve basınç bunların çatlamasına, tozumasına, ayrışmasına neden olmaktadır. Bu ve benzeri nedenlerle kalem işlerinin bağlı olduğu sıva tabakasında oluşan çatlaklar, yarıklar ve açılmalar süslemelerin algılanmasını zorlaştırmaktadır (Fotoğraf 3.141).

Fotoğraf 3. 140 Minare Kaidesinde Görülen Çatlaklar ve Parça Kayıpları

Fotoğraf 3. 141 Kalem İşlerinde Donma-Çözülme Mekanizmasının Neden Olduğu Çatlama, Dökülme vb. Tahribatlar

3.6.3 Biyolojik Etmenler

Rum Mehmed Paşa Camisi özelinde biyolojik etmenlere bağlı bozulmalar fiziksel ve kimyasal etmenlere bağlı bozulmalardan sonra gelmektedir. Biyolojik faktörlerin diğer etmenlere göre daha az tahribata yol açtığı söylenebilir. Yapıda bozulmalara yol açan biyolojik faktörler şunlardır:

- Bitkisel Organizmalar
- Böcekler, Haşereler
- Mantarlaşma, Mikroorganizma

3.6.3.1 Bitkisel Organizmalar

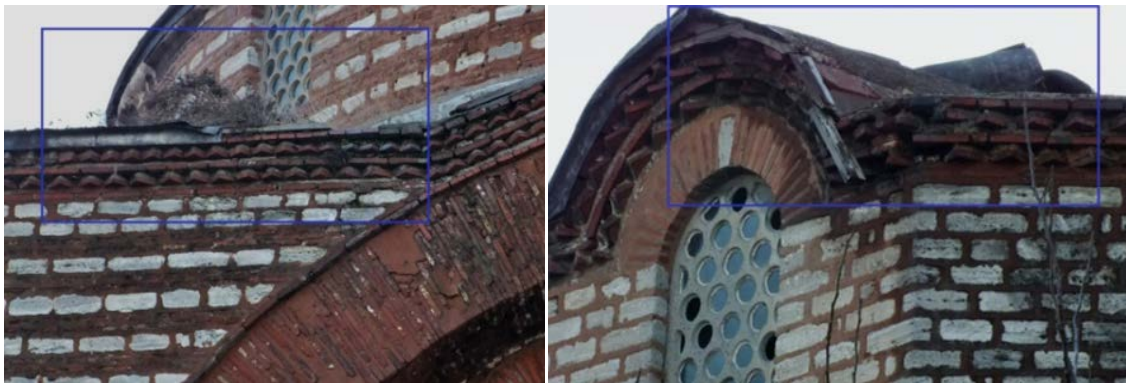
Algler, likenler vb. bitkisel oluşumlar ısı-ışık-nem faktörlerinin ortaya çıkardığı elverişli ortamlarda malzemelerin kristalleri arasına tutunarak çeşitli birikimlere neden olabilmektedir. Bu birikimler süreç içinde hacimsel olarak büyüyerek kristaller arasında basınç oluşturur ve devamında malzemelerde kopma, parçalanma, dökülme vb. tahribatlara yol açar (Fotoğraf 3.142-143-145). Bununla birlikte sözü edilen alg, liken vb. bitkisel oluşumlar yaşamsal faaliyetlerini yerine getiremediği durumlarda ölecek karbonize olur ve malzeme yüzeyinde siyah-kahverengi bir kirliliğe yol açarlar. Biyolojik etmenlere bağlı olarak ortaya çıkan bu durum Rum Mehmed Paşa Camisi'nin özellikle temel toprağı ile temas eden duvarlarının

yüzeylerinde, çatı aktarım sisteminin işlevsiz olduğu noktalarda görülmektedir (Fotoğraf 3.144-147).

Biyolojik etmenlere bağlı bozulmalar büyük ölçüde fiziksel ve kimyasal faktörlerin yardımıyla ortaya çıkmaktadır. Örneğin fiziksel bir etmen olan rüzgâr, bitki sporlarını malzemelerin bünyelerine taşıyarak çeşitli bitki türlerinin büyümesine neden olur. Bu birikimler zaman içinde gözenekli bir yapıya sahip tuğla, sıva, derz, küfeki taşı gibi malzemelerin gözenekleri arasına girerek buraya yerleşir. Isı-ışık-nem gibi faktörlerin yardımıyla büyüyen ve gözenekler arasında yayılan bitkisel oluşumlar devamında yarattığı basınçla, malzemelerde yüzeylerinde kopmalara, ufalanmalara yol açmaktadırlar. Bu oluşumların neden olduğu bozulma mekanizması en bariz biçimde yapının doğu cephesinde yer alan büyük tuğla kemerde görülmektedir (Fotoğraf 3.146.

Fotoğraf 3. 142 Üst Örtüde Büyüyen Ağaçlar

Fotoğraf 3. 143 Üst Örtüde Bitkisel Oluşumlar

Fotoğraf 3. 144 Güney Doğu Cephede,
Nemlenmeye Bağlı Yosunlanma

Fotoğraf 3. 145 Derz Aralarında Büyüyen
Bitkisel Oluşumlar

Fotoğraf 3. 146 Doğu Cephede, Büyük Kemerin
Tuğlalarında Yosunlanma

Fotoğraf 3. 147 Güney Batı Cephede
Pencere Tabanında Yosunlanma

3.6.3.2 Mantarlaşma, Mikroorganizma

Rum Mehmed Paşa Camisi'nin kalem işi süslemeleri ve bunların üzerine tutundukları sıvalar gözenekli yapıları nedeniyle, özellikle mikroorganizmaların gelişimine ve barınmalarına uygun ortamlar sunmaktadır. Uygun seviyede ısı-ışık-nem faktörlerinin olduğu durumlarda kolaylıkla üreyebilen bu organizmalar, malzeme yüzeylerinde kirlenmelere yol açmaktadırlar (Fotoğraf 3.148). Ayrıca kalem işi süslemelerin boya pigmentlerinde ve bağlayıcı maddelerinde mikroorganizmaların tutunmasına zemin hazırlayan maddelerde bulunabilmektedir. Özellikle bağlayıcı olarak kullanılan organik maddeler bu oluşumlar için besin kaynağı olarak da kullanılabilir.

Fotoğraf 3. 148 Türbe Kalem İşi Süslemelerinde ve Tabhâne Duvarlarında Nemin Yol Açtığı Mantarlaşma Tahribatı

4. BÖLÜM

DEĞERLENDİRME/SONUÇ

İstanbul'un fethinden yaklaşık yüz yıl önce Türklerin eline geçtiği bilinen Üsküdar'da, bu dönemlerden kalan bir Türk yerleşimi yoktur. Fetih'ten sonra kentin azalan nüfusu Anadolu'dan getirilen Türklerin yerleştirilmesiyle giderilmeye çalışılmıştır. Anadolu'dan gerçekleştirilen nüfus naklinde önemli görevler üstlenen ve araştırmaya konu olan caminin de banisi olan Rum Mehmed Paşa, getirilen nüfusun bir bölümünün, II. Mehmed'in şenlendirme politikası çerçevesinde yaptırdığı külliye'nin etrafına yerleşmelerini sağlamıştır. Böylece Damalis Burnu adı verilen bölgede, Üsküdar'ın ilk Osmanlı mahallesi olan Rum Mehmed Paşa Mahallesi oluşmuştur. Yapının inşa edilmesi ve çevresinin Anadolu'dan getirilen nüfusun yerleşeceği şekilde imar edilmesiyle birlikte Üsküdar bir Osmanlı kenti olarak biçimlenmeye başlamıştır.

Rum Mehmed Paşa Camisi 1471 yılında büyük bir külliye kompleksinin parçası olarak inşa edilmiştir. Külliye, Üsküdar'a bir kompleks olarak inşa edilen ilk yapıdır. Bu yapı kompleksi, ulaşım, ticaret, su kaynakları, topografya gibi fonksiyonel faktörler düşünülerek Üsküdar'ın rasyonel olarak en uygun yerine inşa edilmiştir. Yapı için seçilen arazi üzerinde eski bir Bizans manastırının bulunması bu mevkinin merkezi konumunu göstermektedir. Yapının inşa edilme sürecinde, hem fiziksel topografyanın, hem de tarihsel topografyanın sunduğu avantajlardan ve potansiyellerden önemli ölçüde yararlanıldığı anlaşılmaktadır.

Külliye kompleksinin merkezi konumunu asıl pekiştiren unsur Üsküdar Limanı'nın hemen üzerine inşa edilen Rum Mehmed Paşa Vakfı'na bağlı bedesten/arasta olmuştur. Arasta, külliye kompleksinin yaklaşık 200 metre kuzeyine inşa edilmiştir. Arastayla bağlantılı olarak caminin sahip olduğu bu avantajlı konum onu, Üsküdar'ın kent strüktüründe "merkez" kılmıştır. Önemli bir kentsel donatı elamanı olan ticari ve sosyal faaliyetlerin sergilendiği Üsküdar Çarşısı, doğal olarak bu merkezin çevresinde gelişmiştir. Bu özellikleri nedeniyle Rum Mehmed Paşa Külliyesi'nin yerleşim yeri oluşturma ihtiyacına cevap üretmek ve hemen yakınına konumlandığı limanın işlevselliğine katılımı arttırmak için inşa edildiği değerlendirilmektedir.

Osmanlı, Üsküdar özelinde, Fetihden sonra kendisine miras kalan avantajlı, stratejik bir topografya dışında, herhangi bir kentsel mimari elemanı, Konstantinopolis ve Pera’da olduğu gibi bire bir kullanma imkânına sahip olamamıştır. Bu anlamıyla 15.yüzyıl, Üsküdar’ın Osmanlı kenti olarak kurulum sürecinin başlangıcını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Rum Mehmed Paşa Camisi bu kurulum sürecinin en önemli parçası ve sonraki dönemlerde yaşanacak gelişmelerin de belirleyicisi konumundadır. Üsküdar’ın sosyal, fiziksel çevresi, kent morfolojisi ve en önemlisi organik kent karakteri bu yapı kompleksinin çevresinde belirlenmeye başlamıştır.

Osmanlı toplumunda meydana gelen değişimlerin etkisiyle çeşitli dönüşümlere uğrayan kent, daha büyük dini-ticari-sosyal fonksiyonları bünyesinde barındıran komplekslerin inşa edilmesiyle birlikte önemli bir gelişim göstermiştir. İnşa edilen yeni külliye kompleksleri kentin gelişim yönü değiştirmiş ve bunun sonucunda Rum Mehmed Paşa Külliyesi’nin önemi azalmıştır. Yapı, kentin doğal devinimi sürecinde, dışa itilmiş ve başlangıçta sahip olduğu belirleyici olma özelliğini günden güne kaybetmiştir.

Osmanlı kentinin temel özelliği olan “*dışa dönüklük*”, Üsküdar’ın inşa edilme sürecinde kendini ifade edebilmiştir. Kent, gerek büyüyerek, gerekse içerdeki gelişmelerle sürekli bir dönüşüm halinde olmuştur. Üsküdar’ın topografyasının ürünü olan açık kent morfolojisi, Osmanlı döneminde onun en büyük avantajı olmuştur. Zira devralınan kentte sınırlayıcı bir sur sisteminin bulunmaması genişlemeyi kolaylaştırmıştır. Bu durum, süreç içinde kentin büyümesine ve fiziksel olarak genişlemesine neden olmuştur.

Osmanlı devlet otoritesi fetihden sonra Üsküdar’a kendi mimari anlayışı doğrultusunda yerleşmiştir. Ancak Osmanlı’nın Üsküdar’a yerleşmesi tam bir plan-program çerçevesinde gerçekleşmemiştir. Osmanlı’da sistematik, kurumsal bir planlama olgusunun gelişmemiş olması Üsküdar’ın organik kent karakterinin de oluşmasını koştulamıştır.

Üsküdar, dönemlere göre değerlendirildiğinde 16.yüzyıl; cami, külliye, hamam, imaret, yapıları bakımından sayısal olarak en parlak dönemini yaşamıştır. Büyük

çaplı komplekslerin çoğu bu yüzyılda inşa edilmiştir. Bu dönemde Osmanlı, Üsküdar'da önemli inşa faaliyetlerine girişmiştir. Kanuni'nin kızı Mihrimah Sultan ile birlikte başlayan külliye komplekslerinin inşasını, Kanuni'nin gözdesi Gülfem Hatun Külliyesi, Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi ve devamında Nurbanu Valide Sultan Külliyesi takip etmiştir. Cami, han, hamam, kervansaray, medrese, çeşme, zaviye, şifahane, imaret gibi unsurlardan oluşan büyük çaplı yapı kompleksleri olan bu külliyeler yapıldıkları bölgede birer çekim merkezi halini alarak etraflarında konut dokusunun oluşmasında tetikleyici olmuşlardır.

17.yüzyılda İmparatorluğun yükselme dönemi nihayete ermiştir ve tarihçiler tarafından “*duraklama dönemi*” olarak ifadelendirilen dönem başlamıştır. Osmanlı aynı zamanda Dünya ekonomik sistemi içinde zor durumda olduğu için bu dönemde Üsküdar'ın kentsel gelişimi yavaşlamıştır. Bu yüzyılda Üsküdar'a inşa edilen sosyal-dini-idari-kültürel yapı sayısı bir önceki yüzyılın oldukça gerisinde kalmıştır. Mahpeyker Kösem Sultan Külliyesi küçük ölçekli bir kompleks olarak 17.yüzyılın ortalarında inşa edilmiştir. Bu yapı dışında küçük ve dar cemaatlerin ihtiyaçlarını karşılayacak türden tekke binaları inşa edilmiştir.

Üsküdar 18. Yüzyıl Üsküdar'ın gelişim çizgisinin değiştiği bir dönemi ifade etmektedir. 18.yüzyılın başında yaşanan Lale Devri olarak tanımlanan süreçte Osmanlı Avrupa'nın kentsel, mimari anlayışıyla tanışmıştır. Bu dönemde Osmanlı kentinin iki boyutlu çeşme elemanı üç boyutlu bir strüktüre dönüşmüş ve ortaya “*meydan çeşmeleri*” çıkmıştır. İstanbul'da sayıca birkaç tane olan bu çeşmelerden biri, Üsküdar meydanına inşa edilmiştir. Çeşme Üsküdar özelinde, farklı bir kamusal alanı temsil etmiştir.

Üsküdar'a 19.yüzyılın hemen başında inşa edilen Selimiye Kışlası, Osmanlı Devleti'nin batılılaşma yönünde yaşadığı dönüşümlerin mimari simgesi konumundadır. Zira kışla bütünüyle Fransız Mimarlığı'nın ilkelerine göre yapılmıştır. Külliye yapılarının inşası, kışlanın yapılmasıyla birlikte son bulmuştur. Kışla ve onunla tanımlı Selimiye Mahallesi, ızgara planı ve geometrik formuyla Üsküdar'ın geleneksel organik yapısına eklemlenmiştir.

20.yüzyıl Üsküdar'ın dönüşümünün hız kazandığı bir dönemi ifade etmektedir. Özellikle İstanbul'un diğer yakasına arabalı vapur seferlerinin başlaması, önemli bir nüfus yoğunluğu yaratmıştır. Motorlu taşıtların kent hayatına dâhil olması, mevcut yolların genişlemesini beraberinde getirmiş ve kentte bu gelişmeyle paralel olarak genişlemiştir. Kentin yatay ve dikey ekseninde yaşadığı genişleme, doğal olarak, Üsküdar'ın organik dokusunun bozulmasına yol açmıştır.

Üsküdar'ın kentsel-mekânsal gelişim çizgisi içerisinde, Rum Mehmed Paşa Camisi, merkezin kendisi veya doğrudan merkezin içinde olduğu dönemlerde, koruma durumu bağlamında, iyi durumda olduğu düşünülmektedir. Yapı, çeşitli nedenlerle merkezi konumda olma özelliğini kaybettiğinde ya da merkezden çevreye doğru itildiğinde durumu kötüleşmiş, bakımsız kalmış ve her türlü tahribata daha elverişli bir duruma düşmüştür. Yapının koruma durumunun 17.yüzyılın başına kadar iyi olduğu, bu dönemden sonra atıl duruma düştüğü ve buna bağlı olarak durumunun kötüleştiği düşünülmektedir.

Yapı Özelinde Yapılan Değerlendirmeler:

- Rum Mehmed Paşa Camisi, Boğaz'a, Haliç'e, Beyoğlu'na ve Marmara'ya hâkim bir konumda, Şemsi Paşa sırtları üzerine inşa edilmiştir. Yapı, Üsküdar limanının güneybatısına ve limana hâkim bir noktaya, Salacak, Şemsi Paşa ve Ayazma arasında kalan bölgenin merkezine yerleştirilmiştir.
- Rum Mehmed Paşa Camisi, tabhâneli (*zaviyeli*) veya kanatlı camiler grubuna girmektedir ve ters T planlı olması nedeniyle erken dönem Bursa-Edirne camilerine benzemektedir.
- Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerden Rum Mehmed Paşa Camisi'ne yönelik özellikle 19.yüzyılın ortalarında ve 20.yüzyılın başında çeşitli onarım faaliyetleri planlanmış ve bunların bir kısmı uygulanmıştır. Ancak caminin gene de 1920 tarihli Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde bulunan en eski fotoğrafında, ileri derecede harap durumda olduğu anlaşılmaktadır. Yapının 1930'lu yıllarda kısmi bir onarım gördüğü, 1953 ve 1959 seneleri içinde ise kapsamlı onarımlar gördüğü bilinmektedir. 1953 yılında iç mekânda, üst örtüde, türbede, minarede çeşitli onarımlar yapılmış, 1959 yılında ise tamamiyle yıkılmış olan son cemaat yeri yeniden yapılmıştır.

- Yapının gerek atıl/harap kaldığı, gerekse onarıldığı süreçlerde özgün karakterinden ve mimari estetiğinden hep bir şeyleri kaybettiği söylenebilir. Özellikle geçmiş dönemlerde yapılan onarımlarda yapı büyük tahribatlara uğramıştır. Bununla birlikte bu onarım faaliyetlerinde yapının özgün mimarisinin değiştiği/değiştirildiği tespit edilmiştir. Özellikle caminin cephe özellikleri yapılan onarımlarda önemli değişimlere uğramıştır.
- Yapının özgün olan son cemaat yeri muhtemelen 19.yüzyılda yıkılmıştır. Bu alana daha sonra son cemaat yerinin özgün mermer sütunları kullanılarak ahşap bir sundurma/saçak yapılmıştır. Bu sundurma/saçak 1920 tarihli fotoğrafta görülmektedir. 1940 yılına kadar küçük onarımlar gören ek yapı 1952 yılında yıkılmış, 1959 yılında ise taş ve tuğla malzeme kullanılarak yeniden yapılmıştır.
- 1959 yılında son cemaat yerinin yeniden yapılması sırasında caminin giriş aksı düz tutulmuştur. Bahsi edilen onarımda son cemaat yeri üzerinde dolaşan silme, son cemaat yeri kemerleri ve bu mekânın üzerini örten kubbelerin boyutsal özellikleri eşdeğer tutulmuş ve caminin girişinin vurgulanması ihmal edilmiştir. Oysa giriş aksının vurgulanması, Rum Mehmed Paşa Camisi ile aynı plan tipinde ve dönemde yapılan neredeyse bütün camilerin belirleyici özelliklerinden biridir.
- 1959 yılında son cemaat revak ve kubbelerinin yeniden yapılması sırasında, hatalı yapılan sivri kemer uygulamasının bir sonucu olarak özgün pencere ölçülerinde değişiklik meydana gelmiştir. Bu yönde bulunan büyük kemerin altındaki üç pencerenin alt seviyeleri yaklaşık 35-40 cm kapatılmıştır. Böylece pencerelerin özgün ölçüleri bu onarımlar sırasında değişmiştir. 1920 ve 1940 senelerinde çekilen fotoğraflarda alt sıra pencerelerin daha yüksek ve önünün açık olduğu görülmektedir. Yapılan onarımlarında pencerelerde boyutsal değişimle birlikte, cephede bulunan pencerelerin algılanması büyük ölçüde zorlaşmıştır.
- Rum Mehmed Paşa Camisi, Piri Reis'in Kitab-ı Bahriyesi'nde bulunan 16.yüzyıl İstanbul planında resmedilmiştir. Caminin bu betimlemesinde son cemaat yerinin hemen önünde bir saçak görünmektedir. Çizimde görünen saçığın varlığına, son cemaat yerinde bulunan sütunların gövdesi üzerinde yer alan payanda yuvaları kanıt teşkil etmektedir. Bu bölümde bulunan sütunların üzerinde yer alan payanda yuvaları belirli bir dizilişe sahiptir. Payanda yuvaları yerden yaklaşık

235 cm yükseklikte, 12x16 cm ebatlarındadır ve mermerin içine yaklaşık olarak 5 cm oyulmuş durumdadır.

- Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde bulunan 1920 yılında çekilmiş ve Rum Mehmed Paşa Camisi'nin en eski fotoğrafında, 1914 Alman Mavileri'nde ve 1930 yılına ait Pervititch Haritaları'nda son cemaat yerinin sol kolunda, oldukça harap durumda olan iki katlı kâgir bir yapı görülmektedir. Bu yapının 1940 yılına gelindiğinde son cemaat yerinden kaldırıldığı Encümen Arşivi'nde bulunan fotoğraflardan anlaşılmaktadır.
- 1914 yılında çizilen Alman Mavileri'nde, Encümen Arşivi'nde ve 1937 senesinde fotoğrafçı Nicholas V. Artamonoff'un çektiği fotoğraflarda türbe ve cami arasında bir yapı görünmektedir. Bu yapı Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan 1941 tarihli cami planında da gösterilmiştir. Ancak bahsi edilen yapı, 1930 yılına ait Pervititch Haritaları'nda gösterilmemiştir. Türbe ve cami arasında bulunan bu ek yapı muhtemelen 1953 yılı onarımında kaldırılmıştır.
- Rum Mehmet Paşa Camisi'nin eski fotoğrafları üzerinde yapılan incelemelerde, kubbe kasnağı silmesinin 1953 yılı onarımına kadar çekilen bütün fotoğraflarda düz olduğu görülmektedir. Ana kubbe kasnak pencerelerinin üzerinde bulunan yarım kemer ile burada bulunan pencereler üzerinde dolaşan yarım daire formundaki silmenin sökülerek, kubbe silmesinin düz bir şekilde geçirildiği anlaşılmaktadır. Caminin özgün formuna yönelik yapılan bu düzenlemenin/müdahalenin, kubbe kasnağı silmesinin camiye kattığı kilise algısını kırmaya yönelik olduğu düşünülmektedir. Bu müdahalenin hangi tarihsel kesitte yapıldığı belli değildir. Ancak 1953 senesinde yapılan onarımlarda, düz formlu olan kubbe kasnağı silmesi ve pencere kemerleri, özgünlüğünü koruyan yarım kubbe kasnağı ve pencere kemerleri ölçü alınarak yapılmış, yeniden hareketli, dalgalı bir görünüme kavuşturulmuştur.
- Ana kubbe kasnağında bulunan pencereler, kasnağın oturduğu seviyeden yaklaşık 20 cm. kadar yükseltilerek özgün boyutları küçültülmüştür. Bu detaya ilişkin 1920 tarihli fotoğrafta pencerelerin kubbe kasnağı tabanına oturduğu, 1940 tarihli fotoğrafta ise pencerelerin yükseltildiği görülebilmektedir. Yarım kubbe kasnağında bulunan pencereler doğrudan kasnak tabanına oturmaktadır. Dolayısıyla burada bulunan pencerelerin yükseklikleri, ana kubbe kasnağında

bulunan pencerelerin yüksekliğinden fazladır. Ayrıca pencere kemerlerinin merkezinde, küfeki taşından yapılmış bir kilit taşı olduğu görülmektedir. Bu kilit taşları, ana kubbe kasnağında bulunan pencere kemerleri üzerinde bulunmamaktadır.

- Yarım kubbe kasnağının silmesinde kirpi saçak bulunmaktadır. Bu düzenleme muhtemelen ana kubbe kasnağı silmesinde de uygulanmış fakat ana kubbe kasnağı silmesinin düzleştirildiği dönemde özgün olan kirpi saçığın izi yapıdan silinmiştir.
- Rum Mehmed Paşa Camisi'nde harim kısmının sağ ve sol kolunda bulunan tabhâne odalarının iki adet bacasının olduğu, üst örtüdeki baca yerlerinden anlaşılmaktadır. Ancak yapının özgün planında tabhâne odalarının her birinde bir adet, toplamda dört adet ocak bulunmaktadır. Günümüzde harim kısmının doğu kanadında yer alan tabhâne odalarındaki ocaklardan, kuzey ucunda bulunan ocak örülerek kapatılmış, güneyde yer alan ocağın ise yaşmak ve küllüğü bulunmamakta sadece ocak nişi görülmektedir. Tabhâne odalarında bulunan ocakların malzeme, detay ve form bakımından birbiriyle aynı olması gerekirken yapılan müdahalelerle değişikliğe uğratılmıştır.
- Camisinin ana kubbesinin altında bulunan mekâna, giriş kapısından üç basamakla çıkılmaktadır. Burada bulunan döşemesinin tabhâne odalarından daha yüksekte olması, bu kısmın sonradan doldurularak yükseltildiğini düşündürmektedir. Ancak bu mekâna çıkan merdivenlerin yan yüzeyinde özgün pabuç hücreleri bulunması sahanlık ve basamakların ilk yapıdan olduğunu göstermektedir.
- Rum Mehmed Paşa Camisi'nde tabhâne odaları harim kotundan alçaktadır ve odalara iki basamak inilerek girilmektedir. Cami, aynı plan tipinde inşa edilen ve inşa edildikleri dönem itibarıyla çağdaşı sayılabilecek bu yapılardan, bahsi edilen özellik bağlamında farklılaşmaktadır.
- İl Encümeni Arşivi'nde bulunan 1940 tarihli bir fotoğrafta esas harimin duvarlarında rokoko tarzında yapılan kalem işi bezemelerin varlığına rastlanmıştır. Burada yer alan kalem işi bezemelerin kubbede yer alan süslemelerden üslup bakımından farklı olduğu izlenmektedir. Bu durum Rum Mehmed Paşa Camisi'nde iki farklı dönemde yapılmış kalem işi bezemelerin olduğunu göstermektedir. Bahsi geçen fotoğrafta görülen bu süslemeler türbede

bulunanlarla aynı özelihtedir ve 19.yüzyıl gibi daha yakın bir dönemde yapıldığı değeriendirilmiştir.

- Çekilen yüksek çözünürlüklü fotoğraflardan harim ve esas harim kısmında, ana kubbe ve yarım kubbe üzerinde görülen kalem işi süslemelerin üzerinde başka bir süsleme katmanının daha olduğu anlaşılmıştır. Bu katmanın 1940 tarihli Encümen Arşivi'nde bulunan fotoğrafta ve günümüzde türbe kubbesinde görülen süslemelerle aynı olduğu değeriendirilmiştir. Zira mevcut kalem işi süslemelerin üzerinde yer yer izi görülen bu süslemelerin sarı renkli dokusu türbe kubbesinde bulunan sarı renkle aynı karakterdedir. Bu süslemeler 1953 yılı onarımında özgün süslemelerin çıkarılmasına yönelik yapılan çalışmalarda kazınarak yok edilmiştir.
- Yapıyı oluşturan elemanlarda, bölümlerde ve malzeme türlerinde fiziksel-kimyasal-biyolojik etmenlere bağlı çeşitli bozulma mekanizmaları ortaya çıkmıştır. Bu etmenler günümüzde de yapıyı tehdit etmektedir.
- Yapıda görülen en önemli bozulmalar insan kaynaklı tahribatlar/hatalı onarımlar neticesinde ortaya çıkmıştır. Yapılan bilinçsiz müdahaleler yapıda geriye dönüşsüz bozulmalara yol açmıştır. Özellikle geçmiş dönem onarımlarında çimento içerikli harç kullanılması, su tahliye sistemlerinin doğru yapılmaması her türlü tesisat elemanının gelişigüzel yerleştirilmesi vb. işlemler yapıda büyük tahribatlara neden olmuştur.
- Camide gözlemlenen fiziksel-kimyasal-biyolojik etmenlere bağlı bozulmaların önemli bir kısmı, üst örtü elemanlarında görülen yıpranmalara, bilinçsiz/hatalı onarımlara ve bakımsızlığa dayanmaktadır. Durumu periyodik olarak kontrol edilmeyen üst örtü elemanlarında süreç içinde nitelik kayıpları ortaya çıkmış bu da yapının su almasına yol açmamıştır. Özellikle yapıyı örten kubbeleri kaplayan kurşun levhaların rüzgâr, fırtına ve deprem gibi nedenlerle yerlerinden oynaması ve yağmur/kar suyunu tahliye eden kanallarla birlikte diğer aktarım elemanlarının işlevlerini yeterli ölçüde yerine getirememesi ortaya çıkan bozulma mekanizmaların başlıca nedenleridir.

Kaynakça

- Akkaya, M. (2010). *XVII. Yüzyılın İlk Çeğreğinde Üsküdar*. Doktora Tezi: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Çağ Anabilim Dalı.
- Akozan, F. (1969). Türk Külliyesi. *Vakıflar Dergisi*, Cilt VIII.
- Aktüre, S. (1975). 17. Yüzyıl Başından 19. Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehrsel Yapının Değişme Süreci. *O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 101-128.
- Aktüre, S. (1978). *19.Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti*. Ankara: O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Basım İşliğı.
- Alada, A. B. (2008). *Osmanlı Şehrinde Mahalle*. İstanbul: Sümer Kitabevi.
- And, M. (1993). *16. Yüzyılda İstanbul-Kent-Saray-Günlük Yaşam*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles. (1993). *Politika*. (M. Tunçay, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Arseven, C. E. (1955). *Türk Sanatı Tarihi*. İstanbul: Maarif Vekâlet.
- Aslanapa, O. (2004). *Osmanlı Devri Mimarisi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları.
- Aslanoğlu, R. (1998). *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*. Bursa: Asa Yayınları.
- Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi. (2001). *Hadikatü'l-Cevâmî (İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapıları)*. (., A. Sâti, & S. Besîm, Dü) İstanbul: İşaret Yayınları.
- Ayverdi, E. H. (1953). *Fatih Devri Mimarisi*. İstanbul: İstanbul Fetih Derneğı.
- Ayverdi, E. H. (1958). *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrın İskanı ve Nüfusu*. Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı.
- Ayverdi, E. H. (1973). *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Enstitüsü.
- Ayverdi, İ. (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük (Cilt 3)*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Bağdatlı, S. (2013). *Üsküdar- Ümraniye- Çekmeköy Metro Hattı Libadiye İstasyonu Yaklaşım Tüneli Kazısında Yapılan Patlatmalı Kazılardan Kaynaklanan Titreşimlerin Ölçülmesi Ve Çevresel Etkilerinin Değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Okan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İnşaat Mühendisliğı Anabilim Dalı, İstanbul.
- Bal, H. (1999). *Kent Sosyolojisi*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.

- Başkan, Y. (2013). Fatih Sultan Mehmed Döneminde Karaman Bölgesinden İstanbul'a Nakledilen Nüfus. *Tarih Dergisi* (55 (2012/1), 107-134.
- Baykara, T. (1999). *Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?* (Cilt 5). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Bostan, M. H. (2012). Üsküdar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* , 42, s. 364-368.
- Bozcu, M. M. (2007). *Erken Dönem Osmanlı Cami Mimarisinin Cephe Kuruluşları Ve 15. Yüzyıl İstanbul Cami Mimarisine Etkileri*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Türk İslam Sanatları Programı.
- Braudel, F. (2008). *Akdeniz, Tarih Mekân, İnsanlar ve Miras*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Calvino, I. (2003). *Görünmez Kentler*. (I. Saatçioğlu, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınevi.
- Cansever, T. (1997). *İslamda Şehir ve Mimari*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Cansever, T. (2010). *Kubbeyi Yere Koymamak*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Cantay, G. (2002). "Erken Osmanlı Dönemi Mimarisi". *Türkler* , XII, 86-102.
- Cerasi, M. M. (2001). *Osmanlı Kenti, (Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi)*. İstanbul: İlke Yayınları.
- Cezar, M. (1985). Geçen Yüzyıllardaki Türk Şehri. *İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı*, (s. 179-184). İstanbul.
- Cezar, M. (1985). *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*. İstanbul: M.S.Ü. Yayınları.
- Çeçener, H. B. (2007). *Üsküdar Merkez Mahalleleri Osmanlı Dönemi Su Uygarlığı Eserleri*. İstanbul: Üsküdar Araştırmaları Merkezi.
- Çelebi, E. (1935). *Seyahatname* (Cilt 10). İstanbul: Devlet Basımevi.
- Demirci, M. (2003). İslam'da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri. *İstem* (2), 129-146.
- Eldem, E. (1999). 18. Yüzyıl ve Değişim. *Cogito* (19), 189-199.
- Eldem, E., Goffman, D., & Masters, B. (2000). *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*. (S. Yalçın, Çev.) Ankara: Tarih Vakfı Yayınları.
- Eldem, S. H. (1987). *Türk Evi/Osmanlı Dönemi*. Güzel Sanatlar Matbaası.
- Ergenç, Ö. (1996). *Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri*. İstanbul: İlke Yayınları.

- Ergin, O. (1997). "*Çarşı*" *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 3). Eskişehir: M.E.B Yay.
- Erzincan, T. (2008). *Rum Mehmed Paşa Külliyesi* (Cilt 35). İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Eyice, S. (2004). Fetihden Önceki Üsküdar. *Üsküdar Sempozyumu* (s. 17-20). İstanbul: Üsküdar Araştırmaları Merkezi.
- Eyice, S. (1963). İlk Osmanlı Devrinin Dini İçtimai Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* , XXIII (3-4), 1-80.
- Faroqhi, S. (1993). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*. (N. Kalaycıoğlu, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Goodwin, G. (2001). *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*. (M. Günay, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Göncüoğlu, S. F. (2010). "*Anadolu Yakası'nın ilk camisi*" *İstanbul'un İlkleri Enleri*. İstanbul: Ötüken.
- Göncüoğlu, S. F. (2009). Bir Modernleşme ve Tarihi Yıkımın Hikayesi; Üsküdar Meydanı. *6.Üsküdar Sempozyumu* (s. 517-540). İstanbul: İstanbul Şehri Kültür Tarihi Araştırmaları Merkezi.
- Göncüoğlu, S. F. (2009). Bir Modernleşme ve Tarihi Yıkımın Hikayesi; Üsküdar Meydanı. *6.Üsküdar Sempozyumu. I*, s. 517-540. İstanbul: İstanbul Şehri Kültür Tarihi Araştırmaları Merkezi.
- Güneş, A. (2004). 16. ve 17. Yüzyıllarda Üsküdar'ın Mahalleleri ve Nüfusu. *Üsküdar Sempozyumu I, C.I*. İstanbul.
- Gürer, S. (2010). *XVII-XVIII Ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Batı Dilleri ve Edebiyatları (Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı).
- Hammer, J. v. (1966). *Osmanlı Devleti Tarihi*. (M. Ata, Çev.) İstanbul: Milliyet Matbaası.
- Harvey, D. (2003). *Sosyal Adalet ve Şehir*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Haskan, M. N. (2001). *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar* (Cilt 1). (Ü. B. Merkezi, Dü.) İstanbul: Üsküdar Araştırmaları Merkezi.
- Haskan, M. N. (2001). *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar* (Cilt I). İstanbul: Üsküdar Araştırmaları Merkezi.
- İnalçık, H. (1997). "İstanbul'un İncisi: Bedesten". *İktisat ve Din* , 119-136.

- İnalçık, H. (1988). Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası. *19 Mayıs Üni.Eğitim Fak.Dergisi* , 215-225.
- Karagöz, Ş. (2008). Marmaray Kazılarının Armağanı Bir Antik Kent: Khrysopolis – Scutari. *Haberler* (26), 1-7.
- Karagöz, Ş. (2008). Marmaray-Üsküdar Kazılarında Ortaya Çıkarılan Antik Khrysopolis Kenti. *Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi*.
- Karaman, M. (2004). Üsküdar'ın Türkiye Kimliği: Üsküdar Anadolu. *1. Üsküdar Sempozyumu, 1. İstanbul*.
- Kıvâmî. (1955). *Fetihnâme-i Sultan Mehmed*. İstanbul: neşr. F. Babinger.
- Koç, Y. (2005). Osmanlı'da Kent iskânı ve Demografisi (XV.-XVIII. Yüzyıllar). *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* , 3 (6), 161-210.
- Konyalı, İ. (1976). *Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi* (Cilt 2). İstanbul: Türk Yeşilay Cemiyeti.
- Konyalı, İ. (1976). *Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi C.1*. İstanbul: Türk Yeşilay Cemiyeti.
- Kömürcüyan, E. (1988). *İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul*. (H. D. Andresyan, Çev.) Eren Yayıncılık.
- Kritovulos. (2012). *Kritovulos Tarihi 1451-1467*. (A. Çokona, Çev.) İstanbul.
- Kuban, D. (1968). Anadolu- Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal Ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler. *Vakıflar Dergisi* , 57-73.
- Kuban, D. (2000). *İstanbul Bir Kent Tarihi*. (Z. Rona, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kuban, D. (1969). İstanbul'un Tarihi Yapısı. *Mimarlar Odası Dergisi* , 26-48.
- Kuban, D. (1994). *Mahalleler: Osmanlı Dönemi Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt V). İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.
- Kuban, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: YEM Yayınları.
- Kuran, A. (1973). Onbeşinci ve Onaltıncı Yüzyıllarda İnşa Edilen Osmanlı Külliyelerinin Mimari Esasları Konusunda Bazı Görüşler. *1. Milletlerarası Türkoloji Kongresi* (s. 795-813). İstanbul, İ.Ü.E.F. Türkiyat Enstitüsü.
- Kürkçüoğlu, E. (2009). *Kentsel Açık Mekanlarda Yapay Su Elemanı Tasarım İlkelerinin Mekansal Algı Ve Çevre Psikolojisi Bağlamında İrdelenmesi*. İstanbul: FBE Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı Kentsel Mekan Organizasyonu ve Tasarım Programı.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. (N. Smith, Çev.) Oxford: Blackwell.

- M. S. Şahinalp, V. G. (2012). Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon Ve Çarşı İçi Kademelenme Yönünden Mekansal Analizi. *Milli Folklor Dergisi* , 149-168.
- Mantran, R. (1986). *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul (Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi)* (Cilt Cilt I). (E. Ö. Mehmet Ali Kılıçbay, Çev.) Ankara.
- Mumford, L. (2007). *Tarih Boyunca Kent*. (T. T. Gürol Koca, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Müller, W. W. (2001). *İstanbul'un tarihsel topografyası*. (Ü. Sayın, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Nemlioğlu, C. (1999). Üsküdar'ın Osmanlı Mimarisindeki Özgün Kalem İşlerinin Bezeme Sanatlarındaki Yeri ile Koruma ve Onarımlarında Uygulanması Gereken Yöntemler. *Üsküdar Sempozyumu (IV)*, 1, s. 461-486. İstanbul.
- Ortaylı, İ. (1977). İstanbul'un Mekansal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış. *Amme İdaresi Dergisi* , 10 (2), 77-97.
- Özbek, İ. (2005). *Üsküdar Meydanı'nın Toplumsal Veriler Doğrultusunda Geçirdiği Mekânsal Dönüşüm* (Cilt II). İstanbul: II. Üsküdar Sempozyumu Bildirileri Üsküdar Araştırmaları Merkezi.
- Ramazanoğlu, G. (2004). Nizam'ı Cedid'in kentsel ölçekteki Simgesi:Üsküdar Selimiye yerleşim alanı. *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri. 1.cilt*, s. 69-73. İstanbul: Üsküdar Belediyesi.
- Rossi, A. (1994). *The Architecture of the City*. Cambridge: MIT Press.
- Runciman, S. (2005). *Konstantinopolis Düştü*. (D. Türkömer, Çev.) İstanbul: Doğan Yayıncılık.
- Stavrides, T. (2001). *The Sultan of Vezirs*. Köln: Library of Congress Cataloging-in-Publication Data.
- Stewig, R. (1966). *İstanbul'da Çıkılmaz Sokaklar*. (R.Turfan, & Ş.Yazman, Çev.) İstanbul: Baha Matbaası.
- Tak, E. (2009). Üsküdar Şer'iyeye Sicillerindeki Fermanlara Göre XVI. Yüzyılda Üsküdar. *Üsküdar Sempozyumu (IV)*, (s. 121-130). İstanbul.
- Tanyeli, U. (1987). *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci*,. İstanbul: Fen Bilimleri Enstitüsü, İTÜ.
- Tanyeli, U. (1996). *Klasik Dönem Osmanlı Metropolünde Konutun Reel Tarihi*, Prof. Dr. Doğan KUBAN'a Armağan,. İstanbul: Eren Yayıncılık.

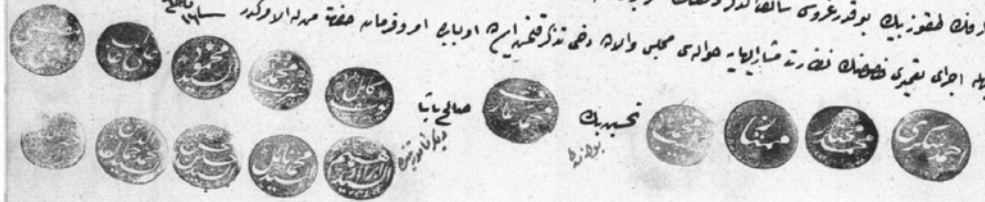
- Taşçı, H. (2012). Kent Meydanı İle Kent Kimliği İlişkisi:Üsküdar Örneği. *Şehirlerin Yapılandırılması Sempozyumu*, (s. 22). İstanbul.
- Tekeli, İ. (1985). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm* (Cilt 4). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uluengin, M. B., & Turan, Ö. (2005). İmparatorluğun İhtişam Arayışından Cumhuriyet'in Radikal Modernleşme Projesine:Türkiye'de Kentsel Planlamanın ilk Yüz Yılı. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* , 3 (6), 353-436.
- Üstündağ, N. (2005). Osmanlı'da "Şehir" ve Şehri Geliştiren Unsurlardan Biri Olarak Ayanlar: Vidin ve Ruscuk Örneği (18.Yüzyıl). *Türkiyat Araştırmaları* (2), 150-167.
- Weber, M. (2000). *Modern Kentin Oluşumu*. (M. Ceylan, Çev.) İstanbul: Bakış Yayınları.
- Yel, A. M. (2003). *Mahalle* (Cilt 27). Ankara: D.İ.A.
- Yerasimos, S. (1999). "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yüksel, A. (1994). Rum Mehmed Paşa Camii. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* , C.6, 346-347.

İNTERNET SİTELERİ

- (<http://diriklik.com/eskiistanbul/cumhuriyet/cumhuriyet3/semsipasacamiivekulliyesi.jpg> Erişim:13.06.2014)
- (<http://eharita.uskudar.bel.tr/> Erişim:11.05.2013)
- (<http://gisserver.princeton.edu:81/navigatorMapView.htm?map=889>)
- (<http://images.doaks.org/artamonoff/collections/show/113> Erişim: 12.08.2014)
- httpeski.istanbulium.netpost98384409998salacak-ve-uskudar-havadan-gorunumu Erişim:10.01.2015)
- (http://lcivelekoglu.blogspot.com.tr/2012_03_01_archive.html Erişim:09.04.2014).
- <https://istanbul-constantinople.culturalspot.org/asset-viewer/i%CC%87stambul-plan%C4%B1/6wHqo3w3itZVZg?exhibitId=TwLihvtDsPHTJQ&hl=tr> Erişim:14.02.2015)
- (www.nisanyansozluk.com Erişim: 12.01.2013).
- www.obarsiv.com/pdf/sehrazat_karagoz.pdf. Erişim Tarihi: 23.02.2014
- (www.prints.culturelabel.com Erişim: 02.12.2013).
- (www.rifai.org/sufism/turkce/tarikatler/halvetiyye/karabasiyye Erişim: 21.11.2014).
- (www.wikipedia.org Erişim:12.12.2013).

او قافله ای یوم نهارت بعد سده محبس ولایه اعظمی بویوم بر قفله تقریریه بیامه و استیزام قلمی و عهد اسکدره لمانه روم محمد پاشا جامع شریفک اکثر محله خرابه لایح
 اولدنیزم اینم محبس معرینه کشف اتید لکده نکره اصله ضامنیه و فی بارجه غایته بکرم الی بیک بیوز غروسه مرفوعه اجزی تعمیرات یکتیه بی بیولام نومی باقونلده
 تعمیرات و جامع شریف مکرر و قضاک طغوز بیک سکنیوز سوقدر غروسه موجودی اولوب بونقله مصارف مذکوره تعمیر اولدنیزم اوجده اولدنیزم کوره جامع شریف
 مذکور تعمیر شدت اشیاهی اولدنه بر موقوفه هاید قادیسه اولولر ایرود مصارف کثیره یه مستلزم اولدنیزم اکلیمه اولدنیزم ذکر ایض بکرم الی بیک بیوز غروسه
 مصارف طغوز بیک بوقدر غروسه سالفه لکده قضاک موجودندم و اوسته طرفه و فی بعدا و قیود ایض محمولات معجزانه سوبه نجه اوزره رسوم معرینه ضامنیه و سالی
 و عهد اجزی تعمیر قضاک نهارت ضار ایامه حلالی محبس ولایه و فی تذکره ایض اوبایم اروزنامه صفحه مدله اولدکر سالی

i.mvl 241 / 8627

İ.MVL.00241

Ek 1 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Onarımına Dair Belge, 1268 (İ.MVL, 241/8627)

24
14

۱۴۰

8627 (ایف ا)

میداد

İ.MVL.00241

[1051] 8627

2
12
11122

توراه
۱۵
۲
۴۴

۱۷۷۷
۱۷۷۸
۱۷۷۹

توراه الف
۴۲۸۲
۹

Faint, mostly illegible handwritten text in Ottoman Turkish script, covering the majority of the page. The text is arranged in several horizontal lines, with some circular stamps or marks visible in the lower right quadrant.

۵۱-۱

İ.ŞD.00073

2/20/1004

[Faint, mostly illegible handwritten text in Ottoman Turkish script, possibly a letter or official document.]

2
4282
Kıs. 1.1.109

1004

1004

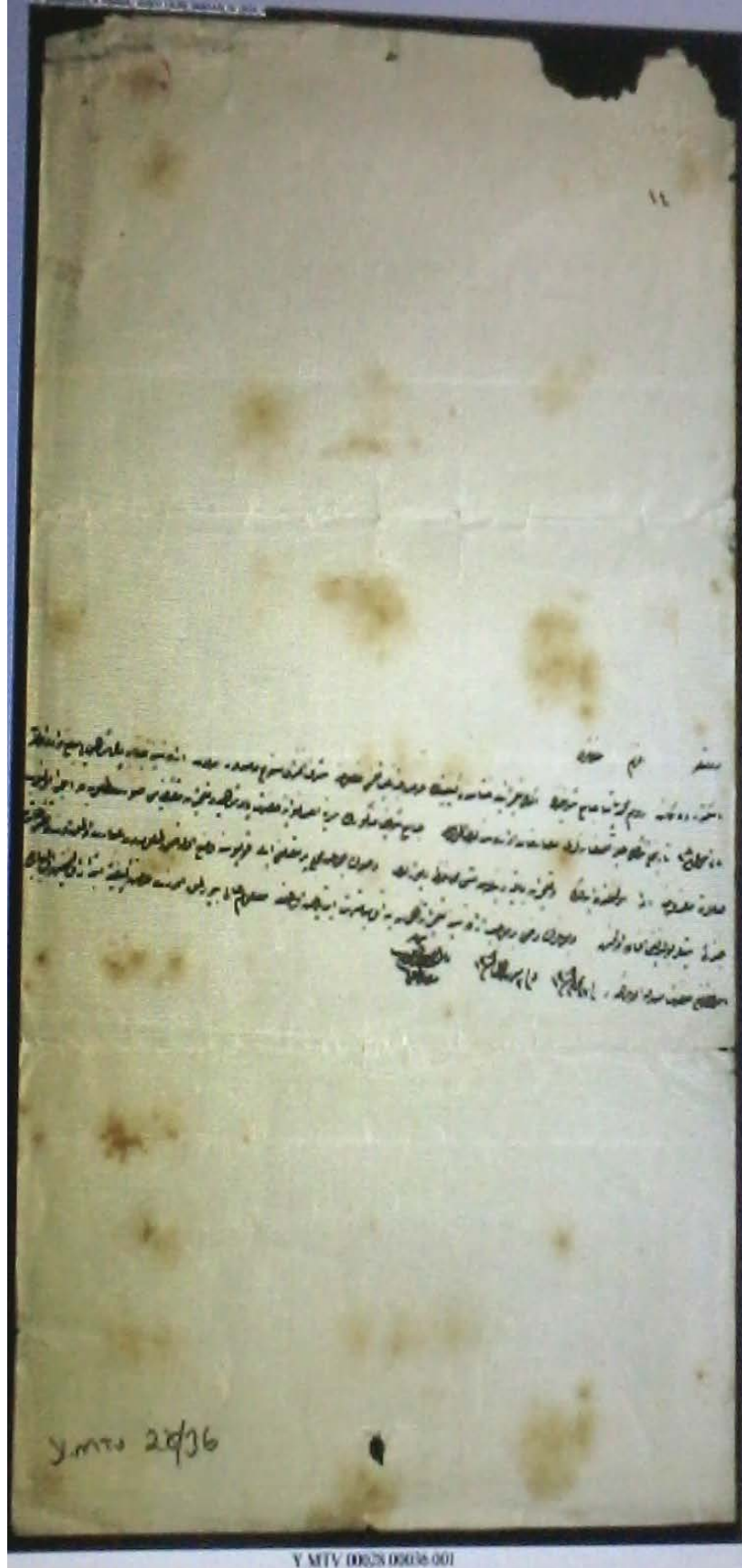
İ.ŞD.00073

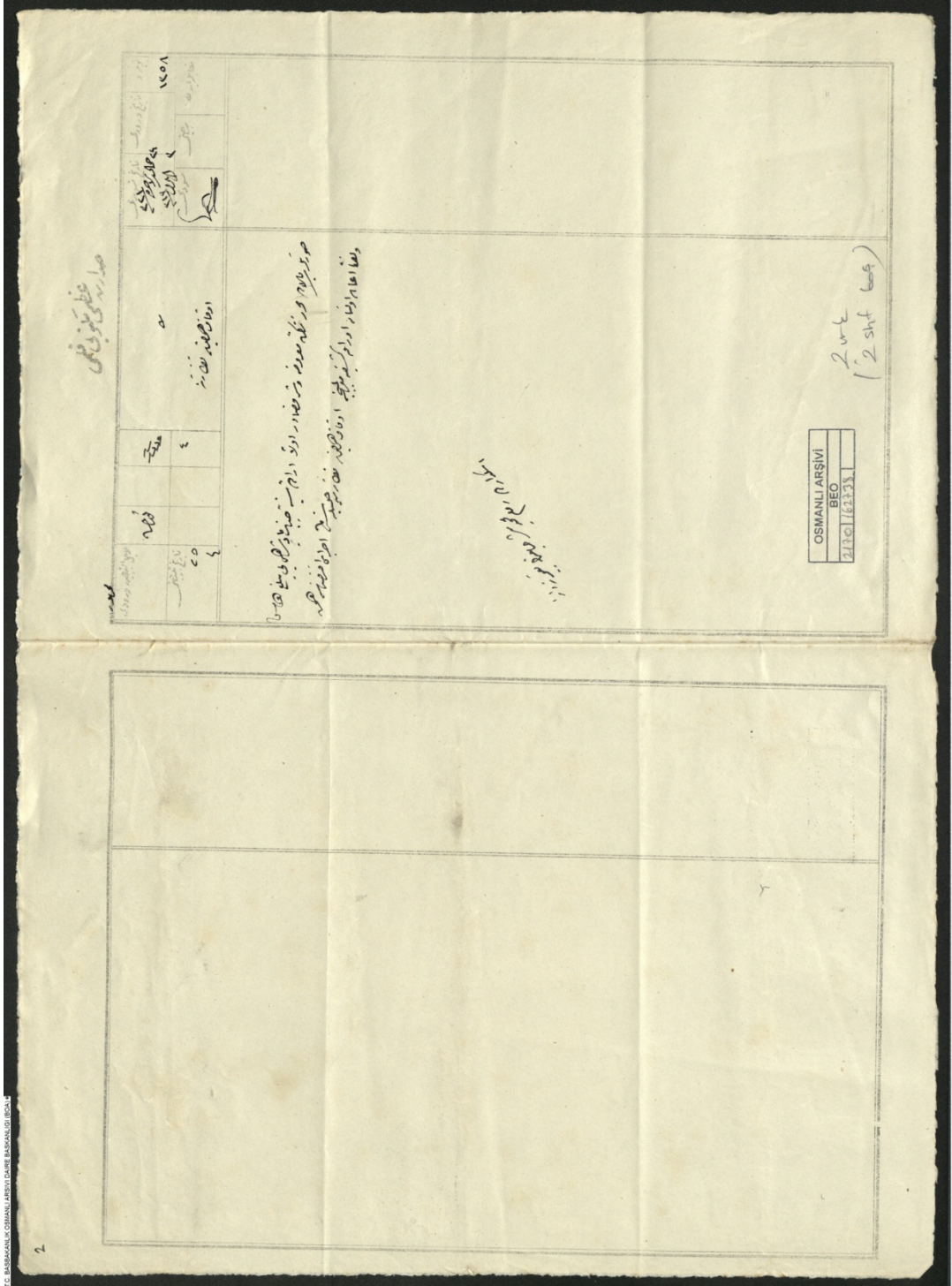
دفعه 52811 [لغاً مغيّر] ادغذ

2
1510
11.11

İ.DH.00614

Ek 4 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Onarımına Dair Belge, 1268 (Y.MTV, 28/36)

Ek 5 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Onarımına Dair Belge, 1321 (BEO, 2170/162738)

21 Eylül 1952

Kapalı zarf usuliy le Eksiltme İlanı İstanbul Vakıflar başmüdürlüğünden

1 — Eksiltmeye konulan iş: Üsküdar'da Rumi Mehmetpaşa camii 1952 yılı onarımı olup keşif bedeli (21952.63) lira ve geçici teminatı (1646.45) liradır.

2 — Eksiltme 6-10-952 pazartesi günü saat 15.00 de İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğünde toplanacak komisyonda kapalı zarf usulü ile yapılacaktır.

3 — Bu işe ait şartname ve diğer bütün evrak İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü fen heyetinde her gün mesai saatleri dahilinde görülebilir.

4 — İsteklilerin eksiltmeye girebilmeleri için:

- 2/10/952 günü akşamına kadar bir kalemde 20000 liralık bu işin teknik öneminde benzeri bir onarım işini başardıklarını bildirir iş veren dairelerden alınmış belgelerle birlikte İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğüne bir dilekçe ile müracaat ederek alacakları ehliyet vesikalarını teklif mektuplarına bağlamaları lazımdır.
- 1952 yılı vizesini havi Ticaret Odası belgelerini ibraz etmeleri,
- 1646.45 liralık geçici teminatı yatırmış olmaları.

5 — İsteklilerin 2490 sayılı kanun hükümlerindeki sarahat dairesinde hazırlayacakları teklif mektuplarını ihale saatinden bir saat evvel komisyon başkanlığına makbuz mukabilinde vermeleri, veya aynı saatte bulunacak şekilde posta ile göndermeleri lazımdır.

6 — Postada vaki olan gecikmeler kabul edilmez.

21—24—27—30

(5643)

İl Daimi Komisyonundan :

Kınık — Poyracık yolunda kâin Poyracık ahşap köprü onarım işi 21-9-952 gününden itibaren 15 gün müddetle açık eksiltmeye konmuştur.

Keşif bedeli 5747,28 lira, geçici teminatı 431.05 liradır.

Eksiltme 8-10-952 çarşamba günü saat 11 de il daimi komisyonunda yapılacaktır.

Bu işe ait keşif ve eksiltme evrakı Bayındırlık Müdürlüğünde görülebilir.

İstekliler Valilik makamına müracaatla alacakları yeterlik ve 1952 yılı Ticaret Odası belgesi ile 431.05 liralık geçici teminat makbuz ve banka mektubunu yanına alarak yukarıda belirtilen gün ve saatte komisyona müracaatları ilân olunur. (5699)

ÇİÇEK
yoni

MEMUR ALINACAK

İstanbul Genel Müdürlüğünden

İzmir Şubesi ile bu Şubeye bağlı
ak üzere, askerliğini yapmış olan lise
memur alınacaktır.

Ek 6 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Onarım İhalesi'nin Gazete İlanı

Istanbul- Üsküdar Rumî Mehmetpaşa Camii 1952
yılı onarımına ait Fennî Şartname

1 - Kurşun toplanması:

Kontrollüğün istediği yerlerdeki kurşunlar civara zarar ve meden toplanacak, temizlenip tartılarak idareye teslim ve göstereceği mahalle nakil ve istif olunacaktır.

Ölçüsü: Hey'et tarafından kantarda tartılan miktarı gösteren zabıt üzere.

Yukardaki şartlar dahilinde gösterilen kurşunların, mahalli vakıflar teşkilâtından bir, cami hademelerinden birinin ve müteahhit veya mes'ul şantiye ustabaşısından müteşekkil hey'et huzurunda sökümü, çivi, sair yabancı maddelerle toprak ve molozların temizlenmesi boğça haline getirilmesi, vaziyete göre atmak suretile veya makara ile yere indirilmesi, Tartılması, depo veya dökümhaneye nakli, her türlü malzeme işçilik ve kantar kirası dahil 1 kg. bedeli yalnız (0.02) Liradır.

2 - Kurşun İzabesi:

Kurşun levhalar alaturka usulde silgi ile dökülmüş veya xx muntazam olarak silindirlerden çekilmiş olacak delik, çatlak, kat yapmış, sakat olmayacak içinde tane kurşun bulunmayacaktır. Sihanı her tarafta aynı olacaktır. Levhaların eb'adı 1.00 x 1.40 m. olup ağırlıkları vasatı 30 kg. civarında olacaktır. Kubbe ve külâh gibi rüzgara fazla maruz yerler için daha küçük eb'atda ve daha ağır levhalar kontrollükce istenebilir.

Ölçüsü: Levha haline getirilen kurşunların ferşedilecek mahalle çıkarılmadan önce hey'et huzurunda yapılan tartı zabıtına göre

Not: Külçe ve kırpıntı kurşunlardan % 5 hurda kurşunlardan % 8 fire kabul edilir. Müteahhit kendine teslim edilen kurşunlardan yukarda yazılı miktar eksiği ile yeni levha kurşun vermeğe, eksik karşı karsa tamamlamaya mecburdur. İzabe neticesi arta kalan kurşun toprağı tamamen müteahhide aittir.

Yukarda zikredilen şartlar dahilinde, müteahhide Müteahhide kurşun toplandığında tutulan zabıtla tesbit olunarak teslim edilen = hurda kurşunlar, veya ferşiyeden artan kırpıntılar veya daire tarafından dökümhanede teslim edilen hurda veya külçe kurşunların, ya idarece gösterilecek mevcut, veya bedeli mukabilinde yaptırılıp işin sonunda idareye sağlam bir halde teslim edilecek tezgahlarda vasatı 30 kg. ağırlığında, 1.00 x 1.40 - 1.50 eb'adında ve ortası vasağı iki, kenarlar en fazla 3 m/m kalınlığında delik, çatlak, hattan ari ve içinde = kurşun bulunmayan levhalar halinde alaturka usulde silgi ile dökülmesi, rolo haline getirilerek inşaat mahalline götürülmesi, Tartılarak Ferşedilecek mahalle çıkarılması, her türlü işçilik ve malzeme dahil beher kg. bedeli yalnız (0.06) Liradır.

3 - Kurşun ferşi :

Kurşun levhalar amut istikametlerde muntazam yiv ve sava-zı kısımlarda alt eteğin ağzına köstek yapılarak son derece itina ile

döşetilecektir. Levhalar döşenmeden evvel çamur sıva üzerine çirpilar ile taksimat yapılip levhalar buna göre kesilecektir. Derzlere ve hatillara levhaların uçları muntazam olarak kıvrılacaktır.

Ölçüsü: Ferş için müteahhide teslim edilen kurşun miktarından geri verilen kırpıta miktarının tenzilinden elde edilen miktara göre

Yukardaki şartlar dahilinde ve izabeyi müteakıp zabıtla müteahhide teslim edilen levhaların mukabilinde itina ile açılması, Çamur sıva üzerine yapılan çirpı taksimatına göre kesilmesi, üstlerinden yerine göre iki veya üç kara çivi ile tesbit edilmesi, kubbelerde 20, az meyilli sathlarda 25 cm. olmak üzere levhaların üstüste bindirilmesi, bir veya iki köstek vurulması, her iki istikamette de taksimata uyularak yiv ve eklerin çok muntazam olarak yapılması, her türlü malzeme ve işçilik dahil, beher kg. bedeli yalnız (0.05) Liradır.

4 - Çamur sıva :

Nebati olmayan özlü toprak elenip bol saman ile karıştırılarak çamur harcı yapılacak ve bu harç dinlendirildikten sonra vasatı 5 cm. kalınlıkta olmak üzere kurşun döşenecek yerlere muntazam bir sath teşkil edecek şekilde sıvanacaktır. Toprağın içinde kireçli ve çimento lu harç kırıntıları bulunmayacaktır.

Ölçüsü: Sathlar inkişaf ettirilerek m² olarak ölçülür. Boşluklar düşülür.

Yukardaki şartlar dahilinde toprağın kazılması, elenmesi, samanı, harcın yapılması, yerine nakli, sıvanması, bilimum malzeme ve işçiliği dahil olmak üzere I m² (0.61) Liradır.

5 - Kurşun derzi açılması :

Kurşun kaplanacak olan sathların yan duvarlar ile olan faslı müştereklerinden muayyen yükseklikte kurşun levhaların eteklerinin girebileceği eb'atda taş ve tuğla kısımlar üzerine derz açılacaktır. Tuğla olan yerlerde bu derz daha geniş ve derin olacaktır. Derzler kurşun levhalar katlanıp girecek şekilde açılacaktır.

Ölçüsü: Mt. olarak ölçülür.

Yukardaki şartlar dahilinde taş ve tuğla duvarlar üzerine = derz açılması, bilimum malzeme ve işçilik dahil olmak üzere I m². (I.72) liradır.

6 - Kurşunun Derzlenmesi :

Açılmış kurşun derz yuvalarına levhaların etekleri kıvrılarak sokulacak iyice sıkıştırılacak ve 250 dj. li çimento harcı ile duvarlara ve levhanın üzerine yivleştirilmeden derz yapılacaktır. Derzler yapıldıktan sonra muntazam ve düzgün olacaktır.

Ölçüsü: Mt. olarak ölçülür.

Yukardaki şartlar dahilinde kurşun levhaların eteklerinin = derzlenmesi, 250 dj.li çimento harcı bilimum malzeme ve işçilik dahil olmak üzere I mt. (0.74) Liradır.

Yukardaki şartlar dahilinde

7 - Hatıl Çakılması :

5 x 10 cm. eb'adındaki kuru çirali çam kerestesi tağ kısımlar üzerine açılacak olan deliklere dikine konup kurşun ile raptedilmiş olan kara çivilere tesbit edilerek çivilerin uçları kıvrılacaktır. Hatıllar muhtelif yerlerinden ve behemhal iki başlarından tesbit edilecektir.

Ölçüsü: Mt. olarak ölçülür.

Yukardaki şartlar dahilinde deliklerin açılması, kara çivisi kurşunu, ahşap hatılı, çivisi, işçiliği bilumum malzeme ve işçilik dahil olmak üzere I mt. (2.47) Liradır. Mevcutların sökülmesi bu fiata dahildir.

8 - Mevcut hatılların sökülüpçakılması :

Madde 7 de zikredilen şartlar dahilinde mevcut hatıllar çakılacaktır.

Ölçüsü: Mt. Olarak hesap edilir.

Madde 7 deki şartlar dahilinde ahşabı hariç (1.09) Liradır.

9 - Hatıllara Saç çakılması :

I m/m lik Galvanizli saç 10 cm. eninde muntazam olarak kesilip hazırlanacak ve tesbit edilmiş olan ahşap hatıllara yırısı dışarı taşırılmak suretile düzgün bir şekilde itina ile çakılacaktır.

Ölçüsü: Mt. Olarak ölçülür.

Yukardaki şartlar dahilinde demir saçın, kesilmesi, çakılması, çivisi, bilumum malzeme ve işçilik dahil olmak üzere I mt. (1.72) liradır. Mevcutların sökülmesi bu fiata dahildir.

10 - Kirpi Saçak yapılması :

Klasik tuğla ile 5 sıralı kirpi saçak yapılacaktır. İlk duvar üzerine bir tabaka harç konulup duvar ile yüz olmak üzere bir sıra tuğla işlenerek ve bu sıranın üzerine tekrar harç konulup tuğlaların = dar yüzündeki köşesi alt sıra tuğla ile aynı hizada ve diğer köşesi dışarı çıkıntı olmak üzere testere ağzı şeklinde tuğlalar sıralanacaktır. Dışarı çıkıntı olan kenarlar bir birlerine müsavi olacaktır. Bu çıkıntı tuğlaların üzerlerine bir sıra harç konulup bu testere ağzı tuğlalar ile aynı hizada olmak üzere bir sıra düz tuğla bastırılacak ve bu minval üzere işe devam olunacaktır. Harç kalınlığı her yerde aynı olacak ve tuğla kalınlığı kadar olacaktır. İşçilik itina ile çok temiz olacaktır.

Ölçüsü: Yapılan yerler Mt. olarak ölçülür.

Yukardaki şartlar dahilinde tuğlası, 250 dj.li çimento harcı, işçiliği, dahil olmak üzere I mt. (12.71) Liradır.

Mevcutların sökülüp molozun atılması bu fiata dahildir.

11 - Kirpi saçak tamiri :

Madde 10 da zikredilen şartlar dahilinde yapılacaktır.

Ölçüsü: Mt. olarak hesap edilir.

Madde IO da zikredilen şartlar dahilinde noksan tuğlaların ikmalide dahil olmak üzere I mt. (5.47) Liradır.

12 - Şaçağ Silmesi işçiliği :

Yerinde mevcudunun veya kontrollukca verilecek profilde silmeler kaba ve ince dişli ile yonulup tesfiye edildikten sonra 600 dj.li Çimento harç ve şerbeti ile yerlerine vaz edilecektir. İp çekmek suretile taşlar istikamete getirilecek ve derzlere teste-re çekmek suretile bir birlerine alıştıırılacaktır. Silmenin pah ve profilleri düzgün açılacak bir birlerine muntazam intibak edecektir. Kullanılan taşlar çürük, çatlak, bozuk, sakat olmayacak iyi cins = yeni taş olacaktır. Taşlar bir birlerine demir kenetler ile raptedi lecektir.

Ölçüsü: Mt. Olarak ölçülür.

Yukardaki şartlar dahilinde demir aksamı, 600 dj.li çimen to harç ve şerbeti, taşların işlenmesi, yerlerine vaz'ı bilumum mal zeme ve işçiliği dahil I mt. (25.67) Liradır. Mevcudun sökülmesi bu fiata dahildir.

13 - Taş çürütmesi (küfeki)

Kontrollukça gösterilecek yerlerde ve tayin edilcek derinlikte civara zarar vermeksizin binanın mukavemetini ihlal etmeden taş çürütülecek ve molozu atılacaktır.

Ölçüsü: Vasatî derinlik ölçülerek m3 cinsinden hesap edilir.

Yukardaki şartlar dahilinde taşın çürütülmesi, molozun = atılması, bilumum malzeme ve işçilik dahil 1 M3 (38.64) liradır.

14 - Taş bedeli :

Taşlar iyi cins sağlam, çatlaksız ve mütecanis olacaktır. Sakat, çürük, damarlı olmayacaktır.

Ölçüsü: Yerine konulan taş m3 cinsinden ölçülür. Zayıf = fiata dahil olduğundan ölçüde nazarı itibare alınmaz.

Yukardaki şartlar dahilinde Taşı, Şantiyeye nakli, yerine çıkarılması, zayıfatı bilumum malzeme ve işçilik dahil I m3 (124.20) liradır.

15 - Küfeki taş kaplama işçiliği: (taşı hariç)

Çürütülen yerlerin eb'adında taşlar kaba ve ince dişli ile işlenip hazırlanacak 600 dj. li çimento harç ve şerbeti ile yerleri ne vaz edilecektir. Taşların kenarları muntazam ve sakatsız olacak derzler alıştıırılacaktır. Harcın girmedığı yerler şerbet ile dolduru lacaktır. Taşların yüzleri ve derzleri macun ile kapatılmıyacaktır. Taşlar tam ufkiyet ve şakuliyetinde olacaktır. Köşeler gönyesinde olacaktır.

Ölçüsü: M2 Olarak ölçülür. Silmeler kısımlar düşülmes. Sağ dahil edilir.

Yukardaki şartlar dahilinde taşların işlenmesi, yerlerine

çıkartılması ve vaz'ı 600 dj.li çimento harç ve şerbeti bilumum malzeme ve işçilik dahil olmak üzere I m2 (35.84) Liradır.

16 - Kavisli minare gönderi kaplaması :

Madde 15 de zikredilen şartlar dahilinde kavisli olarak işlenecek yerlerine vaz edilecektir.

Ölçüsü: M2 olarak hesap edilir.

Madde 15 de ve yukarıdaki şartlar dahilinde I m2 (54.24) Liradır.

17 - Stelaktit yapılması için işçilik zammı :

Kontrollukca gösterilecek yerlerdeki stelaktitler mevcutlarının aynı işçilikle olmak üzere itina ile işlenecektir. Şekiller muntazam olarak işlenecek köşeler keskin ve sathlar düzgün olacaktır.

Ölçüsü: Yan kısımlar ile birlikte işlenmiş olan bademler I Aded olarak hesap edilir. Aynı şekilde yaprakların iki tanesi bir aded olarak hesap edilir.

Yukarıdaki şartlar dahilinde stelaktidin bilumum işçiliği dahil olmak üzere I Adedi (18.40) Liradır.

18 - Basamak veya yedek sökülmesi ve yapılması işçiliği:

Minarenin içinde Kontrollukca gösterilecek çürük basamak taşları sökülerek yerlerine mevcudunun aynı eb'at ve şeklinde yeni basamak taşları konulacaktır. Taşlar kaba ve ince dişli ile işlenecek yerlerine demir kenet kurgun ve 600 dj.li çimento harç ve şerbeti ile vaz edilecektir. Taşlar farisi olarak kesilecek ve yerlerine muntazam olarak sıkıştırılacaktır. Basamağın bir ucu beden duvarına bastırılacak, diğer ucu çukürdeğe açılacak zıvanaya gömülecektir. Bütün işçilik son derece itina ile temiz olarak yapılacaktır.

Ölçüsü: Aded olarak hesap edilir.

Yukarıda zikredilen şartlar dahilinde mevcut basamakların sökülmesi, 600 dj.li çimento harç ve şerbeti, taşların işlenmesi, yerine çekilmesi ve vaz'ı bilumum malzeme ve işçilik dahil I Adedi (31.12) Liradır.

19 - Şerefe döşemesi sökülmesi ve yapılması:

Gösterilecek yerlerdeki şerefe döşemesi sökülerek yerine mevcudunun kalınlığında aynı cins küfeki taşından kaba ve ince dişli ile işlenerek döşeme yapılacaktır. Taşlar yerlerine 600 dj.li çimento harç ve şerbeti ile vaz edilecektir. Taşlar farisi olarak kesilecek yerlerine alıştırılırken derzlere testere çekilecektir. alt ve yan derzleri çimento şerbeti ile iyice doldurulacaktır. Döşemede dışarıya doğru hafif meyil verilecektir. Alındaki silme mevcutlarının aynı şekil, eb'at ve profilde olacaktır. İşçilik çok temiz olacaktır. Taşlar sakat, çatlak, çürük olmayacaksağlam iyi cins olacaktır.

Ölçüsü: Mürtesemi ufukide m2 olarak ölçülür.

Yukardaki şartlar dahilinde eski döğemenin sökülüp indirilmesi, 600 dj.li çimento harç ve şerbeti, Taşların işlenmesi, yerine vaz'ı yerlerine çıkarılması, silmenin açılması, bilumum malzeme ve işçilik dahil olmak üzere I m2 (78.16) Liradır.

20 - Şebeke yapılması işçiliği +

Müteahhit tarafından hazırlanıp kontrollükçe tasdik edilecek resmine göre şebeke yapılacaktır. Tasdik edilen resim çinko kalıp üzerine alınacaktır. Desenler ağına ve devrine uygun olarak tersim edilmiştir. Taşlar kaba ve ince dişli ile işlenecek, köşeler keskin ve muntazam olup atık kısımlar olmayacak, Pahlar muntazam açılacaktır. Delikler dikkat ve itina ile oyulacaktır. Taşlar yerlerine vaz edilirken derzlere testere çekmek suretile yanıştırılacaktır. Demir kenet ve zıvanalar kullanılacak ve kurşun ile bu demir aksam raptedilecektir. Harç olarak 600 dj.li çimento harç ve şerbeti kullanılacaktır. Etrafta dolayan silmeler muntazam olarak açılacaktır. Taşlar kırık, sakat, çatlak, kötü cins olmayacak, mütecanis ve iyi cins olacaktır. İşlendikten sonra temizliği 12 cm. kalınlıkta olacaktır. Şebekeler küfeki taşından yapılacaktır.

Ölçüsü: Motifli, Silmeli ve düz kısımlar dahil en geniş kısımlardan alınacak istavroz ölçü ile m2 olarak bir yüzü ölçülür.

Yukardaki şartlar dahilinde tafsilât resmi, Çinko kalıbı, Taş, işlenmesi, yerine vaz'ı, demir aksamı, kurşunu, 600 dj.li çimento harç ve şerbeti, yerine çekilmesi için lüzumlu tesisin icrası, bilumum malzeme ve işçilik dahil I m2 (150.33) liradır. Sökülmesi ve molozun indirilmesi bu fiata dahildir.

21 - Petek sökülmesi ve yapılması:

Mevcut bozuk minare peteği itina ile sökülerek taşlar indirilecektir. Bu taşların kenet ve kurşunları söküldükten sonra işe yarar kısımlar idarenin göstereceği depoya nakil ve istif olunacaktır. Sökülen petek eb'adında yeni ocak taşı ile petek yapılacaktır. Müteahhit tarafından hazırlanıp kontrollükçe tasdik edilecek tafsilât resmine göre yapılacaktır. Taşlar kaba ve ince dişli ile işlenecek köşeler keskin farisiler muntazam ve taşların sathı tam tesfiyesinde olacaktır. Taşlar yerlerine demir kenet ve zıvana ile oyuklarına kurşun akıtılmak suretile raptedilecek ve derzlere 600 dj.li çimento harca ve şerbeti akıtılacaktır. Taşlar birbirlerine yanıştırılırken derzlere testere çekilecektir. Kullanılacak taşlar sakat, çatlak, çürük olmayacak sağlam iyi cins ocak taşı olacaktır. Petek içindeki basamak çekirdek ve yedek x ile saçak silmesi aynı şekil ve eb'atda olacaktır.

Ölçüsü: Mürtesemi şakulide mt. olarak hesap edilir.

Yukardaki şartlar dahilinde mevcut peteğin sökülmesi, indirilmesi ve idare depolarına nakli ve istifi, yeni petek gömleğinin saçak silmesinin yapılması, demir kenetler, zıvanası, kurşunu, 600 dj.li çimento harç ve şerbeti, yerlerine vaz'ı bilumum malzeme ve işçilik dahil olmak üzere I mt. (665.23) Liradır.

22 - Ahşap çakma kapı :

Müteahhit tarafından hazırlanacak tafsilât resmi kontrollükçe tasdik ettirilecek ve bu resme göre temizliği 3 cm. kalınlıkta lambalı tahtalar arka kısmından kuşaklanmak suretile çakma kapı yapılacaktır. Kapının alt ve üstüne demir mil hazırlanacak yuvasına oturtulacaktır.

Kapı bu miller üzerinde açılacaktır. Kilit ve tutamak yerlerine vazelenilecektir.

Ölçüsü: m2 olarak hesap edilir.

Yukardaki şartlar dahilinde Tafsilat resmi, kerestesi, çivisi, demir aksamı ve kilit ile tutamağı, bilumum malzeme ve işçilik yerine vaz'ı dahil 1 m2 (26.39) Liradır.

23 - Seren değiştirilmesi :

Mevcut eski sereni eb'adında kabukları soyulmuş çırallı çam ağacından sereni değiştirilecektir. Mevcut sereni boyunda kesilmek suretiyle yeni sereni hazırlanacaktır. Yeni sereni Makaralar vasıtasıyla yerine çıkarılacak ve şakulünde olmak üzere yerine vaz edilecek ve eski sereni indirilecektir. Mevcut eski sereni idarenin göstereceği anbara nakil olunacaktır. vaz edilecek sereni-de her hangi bir eğrilik ve çatlaklık olmayacak yeni olacaktır.

Ölçüsü: Mt. olarak hesap edilir.

Yukarıda zikredilen şartlar dahilinde yeni sereni ağacı, hazırlanması, yerine çekilip vaz'ı, eskisinin indirilerek depoya nakli bilumum malzeme ve işçilik dahil olmak üzere 1 mt. (14.49) Liradır. Mevcudun indirilmesi bu fiata dahildir.

24 - Külâh yapılması :

Müteahhit tarafından hazırlanıp kontrollukça tasdik edilecek tafsilat resmine göre minare külâhı yapılacaktır. Sereni ve gönderleri yuvarlak ağaçtan olacak ve kabukları soyulacaktır. 5 cm. kalınlığındaki tabla taş kısımlara açılan yuvalara sivri kısmı yukarı gelmek üzere kurşun ile vaz edilmiş kara çivilere çakılacaktır. Sereni şakulüne getirildikten sonra tablaya alttan iskaçalar ve yarıdan vurulan payandalar ile tesbit edilecektir. Gönderler bir uçtan tablaya diğer uçtan sereni raptedilecektir. Bütün malzemenin eb'adı külâhın cesametine göre tayin edilecektir. Gönderlerin üzerine 2.5 cm. kalınlıkta kaplama tahtası xx kaplanacak bilahare kurşun levhalar döşenecektir. Ahşap kısımlar yerlerine göre sert ağaç ve çırallı çam olup temiz çatlaksız olacak iyi cins malzeme olacaktır.

Ölçüsü: Kaplanan satır m2 olarak ölçülür.

Yukardaki şartlar dahilinde detay resminin hazırlanması, sereni hariç, gönderleri, payandaları, iskaçaları, 5 cm. kalınlıkta tablası, 2.5 cm. kalınlıkta kaplama tahtası, kara çivileri, kurşunu, taş yuvaların açılması, muhtelif boy çivisi, bilumum malzeme ve işçiliği x dahil olmak üzere 1 m2 (46.46) Liradır.

Mevcudun sökülmesi ve malzemesinin idare depolarına nakli bu fiata dahildir.

25 - Alem tamiri yıldızı ve vaz'ı :

İdareden verilecek olan alem tamir edilecek, noksanları ikmal edildikten sonra 22 ayar altın ile yıldızlanacak ve yerine vaz edilecektir.

Ölçüsü: Aded olarak hesap edilir.

Yukardaki şartlar dahilinde alemin tamiri, 22 ayar altın ile

Yaldızı, yerine vazfı, bilumum malzeme ve işçilik dahil olmak üzere I adedi (143.75) Liradır.

26 - Beton pencere :

Çerçevesi 8 m.m lik ve hasırları 6 m.m lik demirler olmak üzere ve her gözün yanlarından geçmek şartile kafes halinde döşenecek bir birlerine tel ile bağlanıp bir çerçeve yapılacaktır. Gösterecek numune şekle göre alçı kalıplar hacırlanıp dizildikten sonra 300 dj.li beton dökülerek 5 cm. kalınlıkta pencere yapılacaktır. Lüzumu olan yerlere kapı şeklinde ortası açılan pencere yapılacaktır. Camlar pencereler döküldükten sonra macun ile yerlerine takılacaktır. Camlar telli cam olacaktır. Pencereler yerlerine takıldıktan sonra iç ten ve dıştan derzlenecektir. Dış kısmı muntazam bir şekilde beyaz x renkte bağanalanacaktır.

Ölçüsü: Kavisler nazarı itibare alınmadan en yüksek yerden ölçülerek m2 olarak hesap edilir. Boşluk düşülmez.

Yukardaki şartlar dahilinde kalıbı, Demiri, camı, 300 dj.li Betonu, iç ve dış derzi, harcı bilumum malzeme ve işçilik dahil olmak üzere I m2 (57.29) Liradır.

Mevcudun sökülmesi ve molozun atılması bu fiata dahildir.

27 - Kiremit toplanması :

Saçak üzerindeki kiremitler itina ile toplanarak idarenin göstereceği mahalle nakil ve istif olunacaktır.

Ölçüsü: Mürtesemi ufkiide M2 olarak ölçülür.

Yukardaki şartlar dahilinde kiremitlerin toplanması, depoya nakli, istifi, bilumum malzeme ve işçilik dahil I m2 (0.46) Liradır.

28 - Ahşap kısımların sökülmesi :

Binanın ön cephesinde dolayan ahşap saçak, tavan ve kapı binaya ve civara zarar vermeden itina ile sökülecek ve malzemesi boy boy ayrılarak idarenin göstereceği mahalle nakil ve istif edilecektir.

Ölçüsü: M2 olarak hesap edilir.

Yukardaki şartlar dahilinde ahşap kısımların sökülmesi, depoya nakil ve istifi, bilumum malzeme ve işçilik dahil I m2 (0.92) liradır.

29 - Sıva raspağı :

Sıvalar alt kısımdaki tuğlalara veya taşlara zarar vermiyecek şekilde raspa edilerek derzler 3 cm. derinlikte olmak üzere temiz lençcek ve süpürülecektir. Sıva tabakaları arasında kalem işi veya m2 lekari tezyinata tesadüf edildiği takdirde kontrolluğa haber verilecek ve bu kısımlar daha fazla itina ile motifleri zayi etmeden meydana çıkaracak bir şekilde raspa edilecektir.

Ölçüsü: M2 olarak yapılan yerler ölçülür. Başluklar düşülür.

Yukardaki şartlar dahilinde sıvaların raspa edilmesi, derzlerin açılması, süprülüp temizlenmesi, bilumum malzeme ve işçilik dahil olmak üzere I m2 (0.57) Liradır.
Molozun atılması bu fiata dahildir.

30 - Duvar Hedmiyat :

Mevcut bozuk ve sakatlanmış duvarlar ile kontrollüğün gösterdiği yerlerdeki icabeden takviye yapıldıktan sonra civara zarar vermeksizin yıkılacak ve çıkan taşların ve tuğlaların harçları temizlenerek gösterilecek depolara nakil ve istif olunacaktır.

Ölçüsü: m3 olarak yıkılan kısımlar ölçülür. Boşluklar düşülür.

Yukardaki şartlar dahilinde duvarların yıkılması, çıkan malzemenin temizlenip depolara nakli, bilumum malzeme ve işçilik dahil olmak üzere I m3 (4.14) Liradır.

31 - Klâsık tuğla ile duvar ve kemer :

Tuğlalar kullanılmadan evvel üzerindeki tozlar silkilerek su ile ıslatılacaktır. İlk bol bir harç tabakası üzerine tuğlalar muntazam olarak yerleştirilip sıkıştırılacaktır. Tuğlaların dört bir yanındaki harç kalınlığı tuğla kalınlığından fazla olmayacaktır. Tuğla sıraları ufkiyet ve şakuliyetinde olacaktır. Kemerlerde ve kavisli yerlerde kalıplar kullanılacak ve tuğlalar merkeze baktırılacaktır. Kavisler muntazam ve tam olarak çıkarılacaktır. Duvar yüzlerinde girinti ve çıkıntı bulunmayacaktır. dalgasız bir müstevi teşkil edecektir. Harcı 250 dj.li çimento harç olacaktır.

Ölçüsü: yapılan yerler m3 olarak ölçülür. Boşluklar düşülür.

Yukardaki şartlar dahilinde tuğlası, 250 dj.li çimento harcı kemer ve kavisli yerler için kalıbı , kerestesi, çivisi, bilumum malzeme ve işçilik dahil olmak üzere I m3 (125.36) Liradır.
yerinden ve inşaatta hedmiyattan çıkan tuğlalar müteahhide verilecek ve noksanı müteahhit tarafından temin edilecektir.

32 - Horasan derz :

Duvarların yüzlerindeki bozuk ve dökülmüş derzler 3 cm. derinlikte açılıp temizlendikten ve bulunması muhtemel nebat kökleri sökülüp yakıldıktan sonra çimento ile takviyeli horasan harcı ile derz yapılacaktır. Derz genişlikleri muntazam olup ufkiyet ve şakuliyetine dikkat edilecek harç taş veya tuğlaların yüzlerine yivleştirilmeyecektir. Derzlerin üst kenarlarında su durmaması için meyilli olacak harç kendini hafif çekince ince çelik malalalar ile bastırılarak perdah edilecektir. Horasan harcın terkibi kontrollükçe tayin edilecektir.

Ölçüsü: Yapılan kısımlar m2 olarak ölçülür. Boşluklar düşülür.

Yukardaki şartlar dahilinde derzlerin 3 cm. derinlikte açılması, temizlenmesi, köklerin yonulup yakılması, horasan harcı, çimentosu, derzin yapılması, mala ile perdahi, bilumum malzeme ve işçilik dahil I m2 (6.83) Liradır.

33 - Beton maa kalıp :

Kontrollükça gösterilecek mahallere muntazam kalıp yapılarak 250 dj.li Beton hazırlanarak içinde boşluk kalmıyacak şekilde dökülüp işlenecek ve terliylene kadar dövülecektir. Kum ve çakıl iyi cins olacak, çimento kesik ve donuk olmayacaktır. Dökülecek betonun kalınlığı kontrollükça tayin edilecektir. İdare tarafından verilecek olan demirler usulü fennisine göre bükülerek betonun içine konulacaktır.

Ölçüsü: M3 olarak hesap edilir.

Yukardaki şartlar dahilinde 250 dj.li betonu , kumu, çakılı, çimentosu, kalıp kerestesi, işçiliği, demir işçiliği, bilumum malzeme ve işçiliği dahil olmak üzere I m3 (44,79) Liradır.

34 - Moloz duvar imali :

Duvar örülmesine müsait boydaki mukavim taş ile moloz duvar örülecektir. Taşlar bol harç ile yerlerine oturtulup kamalanacaktır. Taşlar kullanılmadan evvel ıslatılacak ve temizlenecektir. Harç olarak 400 dj.li çimento harç kullanılacaktır. Taşlar Bağlantılı olarak işlenecek ve derzler şaşırtılacaktır.

Ölçüsü: M3 olarak hesap edilir. Boşluklar düşülür.

Yukardaki şartlar dahilinde taşı, 400 dj.li çimento harcı, bilumum malzeme ve işçilik dahil olmak üzere I m3 (36.70) Liradır.

35 - Yarım yonma taş duvar :

Kontrollükça gösterilecek mahallerdeki sakat taşları çürüterek yerlerine mevcudunun eb'adında taşlar kaba ve ince dişli ile işlenerek 600 dj.li çimento harç ve şerbeti ile yerlerine vaz edilecektir. Taşların kenarları gönyesinde olup muntazam şekilde işlenecektir. Taşların derz araları muntazam olacaktır. duvar tam ufkiyet ve şakuli yetinde olmak üzere kaplanacaktır. Taşlar sakat, çatlak, çürük olmayacak iyi cins ocak taşı olacaktır.

Ölçüsü: Kaplanan yerler m2 olarak hesap edilir.

Yukardaki şartlar dahilinde taşın işlenmesi, yerine çıkarılması ve vaz'ı, 600 dj.li çimento harç ve şerbeti, bilumum malzeme ve işçiliği dahil olmak üzere I m2 (23.42) liradır. Taş bedeli hariçtir.

36 - Küfeki pencere süvesi :

Mevcudunun eb'adında olmak üzere yeni taştan süve yapılacaktır. Süveler kaba ve ince dişli ile tesfiye edilecektir. Köşeler muntazam ve sathlar düzgün olacaktır. Süveler tekpare taştan işlenecektir. Yerlerine 600 dj.li çimento harç ve şerbeti ile vaz edilecektir. derzlere testere çekilmek suretile taşlar birbirlerine alıştırılacak hiç bir şekilde macun kullanılmayacaktır. Tam şakulünde olmak üzere yerine vaz edilip duvar ile bir birlik teşkil edecektir. Kafa sathı muntazam bir şekilde açılacaktır. Pah ve parmaklık delikleri düzgün olarak yapılacaktır.

Ölçüsü: Mt. olarak hesap edilir. Taş boyları ölçülür. köşeler döndürülerek ölçülmez.

Yukardaki şartlar dahilinde 600 dj.li çimento harç ve şerbeti işlenmesi, yerine vaz'ı bilumum malzeme ve işçilik dahil (I mt. 22.22) liradır.

37 - Demir parmaklık imali :

Kontrollük tarafından tasdik edilecek tafsilat resmine göre klâsik demir parmaklık imal olunacaktır. Topuzlar klâsik şekilde köşeleri pahlı olarak dövme demir taklidi yapılacaktır. Parmaklık kısmında Beton-arme çubuk demirlerinden yapılacak ve dövme demir hissi verilecektir. Parmaklıklar itina ile yerlerine vaz edilecek ve yan düvelere muayyen noktalarından raptedilecektir.

Ölçüsü: Kg. olarak hesap edilir.

Yukarda zikredilen şartlar dahilinde tafsilat resmi, demiri, işçiliği, yerine vaz'ı, bilumum malzeme ve işçiliği dahil olmak üzere I Kg. (2.18) Liradır.

38 - Demir Cergi :

Kontröllükçe verilecek eb'atda som demirden yekpare cergi = demirleri yapılacak ve yerlerine 600 dj.li çimento harç ve şerbeti ile vaz edilecektir. Kafaları taşa gömülen yerlerde kurşun akıtılarak tesbit edilecektir. Demirler çatlak, sakat olmayacaktır.

Ölçüsü: Yerine vaz edilen miktar kg. olarak hesap edilir.

Yukarda zikredilen şartlar dahilinde demiri, işlenmesi, yerine vaz'ı, kurşunu, 600 dj.li çimento harç ve şerbeti dahil olmak üzere I kg. (1.71) Liradır.

39 - Demir parmaklık boyası :

Boyanacak demir parmaklıklar ilkin iyice raspa edilip temizlendikten sonra iki kat sülyen sürülecek ve bunlar kurduktan sonra da iki kat arzu edilen renkte yağlı boya vurulacaktır. Kullanılan boyaların malzemesi en iyi cinsten olacaktır.

Ölçüsü: Bir yüzü m² olarak hesap edilir.

Yukardaki şartlar dahilinde demir aksamın rasпасı, temizlenmesi, iki kat sülyeni, iki kat yağlı boyası, bütün malzeme ve işçilik dahil olmak üzere I m² (3.98) liradır.

40 - Paratöner Tesisatı :

I cm. kutründeki yumuşak çelik tel, azami 3.00 m. mesafede konulmuş piçtuvanlar ile beden duvarına raptedilecektir. Alege muntazam ayrı bir boru ile bağlanacak ve bu borunun ucuna ucu platinli bakır süngü takılacaktır. Tel külâha muntazam bir şekilde raptedilecek şerefede hususi boru içinden ve döşemenin altından geçirilecektir. Zemine 4.00 m. derinlikte açılacak kuyuya bakır levhaya raptedilmiş x olan tel gömülecektir. Tel toprağa girdiği yerde 2.50 m. boyunda I xx parmaklık boru içinden geçirilecektir. Açılmış olan kuyu doldurularak içice tokmaklanacaktır.

Ölçüsü: Aded olarak hesap edilir.

Yukardaki şartlar dahilinde teli, Piçtuvanları, bakır süngüsü, Plâtini, boruları, bakır levhası, kuyunun kazılması, doldurulması, tokmaklanması, bilumum malzeme ve işçilik dahil I Adedi (270.25) liradır.

41 - İskele :

Kubbe ve minare gibi yüksek irtifalı yerlerde yapılacak imalat için muntazam, takviyeli ve sağlam iş iskelesi kurulacaktır. İskele kurulup sökülürken civara zarar verilmeyecektir. Kullanılan malzeme sağlam olacak takviye için icabeden bulon, kanca, lama gibi demir aksam kullanılacaktır.

Ölçüsü: Kurulan iskelenin teşkil ettiği hacim hendesi şekline göre m³ olarak hesap edilir.

Yukarıda zikredilen şartlar dahilinde kerestesi, çivisi, demir aksamı, kurulması, sökülmesi, nakli, proje ve hesabı, bilumum malzeme ve işçilik dahil olmak üzere I m³ (0.97) Liradır.

42 - İş İskelesi :

İcabeden yerlere muntazam takviyeli ve sağlam iş iskelesi kurulacaktır. İskele kurulup sökülürken civara zarar verilmeyecektir. Kullanılan malzeme sağlam olacak takviye için icabeden bulon, kanca, lama, gibi demir aksam kullanılacaktır.

Ölçüsü: Kurulan iskelenin teşkil ettiği hacim hendesi şekline göre m³ olarak hesap edilir.

Yukarıdaki şartlar dahilinde kerestesi, çivisi, demir aksamı, kurulması, sökülmesi, nakli, bilumum malzeme ve işçilik dahil olmak üzere I m³ (0.52) Liradır.

İncelendi.

Y.Mimar
Fatin Uluengin

ONANDI

12 Ağustos 1952 Vakıflar İnş. Md.

İŞ PROGRAMI

Üsküdar Rumi Mehmed Paşa Camii 1952 yılı onarımında aittir.

Başlama tarihi : 24.10.1952

İkmal tarihi : 15.1.1953

Sıra	İş	Ekim			Kasım			Aralık			Ocak		
		10	20	31	10	20	30	10	20	31	10	20	31
1	Kurşun toplanması				o							o	
2	Kurşun izabesi				o							o	
3	Kurşun ferfi				o							o	
4	Çamur sıva				o							o	
5	Kurşun derzi açılması				o							o	
6	Kurşun derzlenmesi				o							o	
7	Hatil çakılması				o							o	
8	Mevcut hatılların ve saçların sökülüp çakılması				o							o	
9	Saç çakılması				o							o	
10	Kirpi saçak				o							o	
11	Kirpi saçak tamiri				o							o	
12	Kubbe tanburunda taş silme				o							o	
13	Küfeki çürütmesi				o							o	
14	Küfeki taşı				o							o	
15	Küfekiden düz kaplama iççiliği				o							o	
16	Küfekiden kavisli minare kaplaması				o							o	
17	Minare küp kısmında stelâkiti iççiliği				o							o	
18	Minarede basamak veya yedek değiştirme iççiliği				o							o	
19	Şerefe döşemesi sökülüp yapılması				o							o	
20	Şebeke sökülüp yapılması				o							o	
21	Fetek sökülüp yapılması				o							o	
22	Ahşap çakma minare kapısı				o							o	
23	Seren değiştirilmesi				o							o	
24	Ahşap küllâh yapılması				o							o	
25	Alem tamiri yaldızı ve vsz.1				o							o	
26	Dişlik beton pencere				o							o	
27	Kiremit toplanması				o							o	
28	Ahşap kısımların sökülmesi				o							o	
29	Sıva raspaası				o							o	
30	Duvar hedni				o							o	
31	Klâsik tuğla ile keser				o							o	
32	Horsam derz				o							o	
33	Beton masa kalıp				o							o	
34	Moloz taş duvar				o							o	
35	Yarım yonca taş duvar				o							o	
36	Küfeki pencere sövesi				o							o	
37	Klâsik demir parmaklık				o							o	
38	Demir cergiler				o							o	
39	Demir üzerine yağlı boya				o							o	
40	Paratoner tesiatı				o							o	
41	İskele				o							o	
42	İç iskelesi				o							o	

Saim Yılmaz

Ek 8 Rum Mehmed Paşa Camisi'nin 1953 Yılı Onarım İş Planı (Vakıflar 2.Bölge Müdürlüğü Arşivi)

Ek 9 Son Cemaat Yerinin Yapıldığı 1959 Tarihini Gösteren Fotoğraf (Vakıflar 2.Bölge Müdürlüğü Arşivi)

ABİDENİN İSMİ : *Rüşü Mehmet P. Camii*
ABİDENİN ADI : _____
ABİDENİN MİMARİ : _____
FOTOĞRAF TARİHİ : *15-8-59*
BÖLGE ÇUKUR NO : _____
BÖLGE ÇUKUR ŞEFİ : _____

BU FOTOĞRAF
TEKNİKLERİ VE FOTOĞRAF BÖLÜMÜ
TARAFINDAN HAZIRLANMIŞTIR

ÖZGEÇMİŞ

Kars'ın Arpaçay ilçesinde doğdu. Ankara Üniversitesi'nde Restorasyon-konservasyon eğitimi aldı. Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Kamu Yönetimi bölümünden mezun oldu. Çorum, Şapınuva-Ortaköy kazısında, Marmaray arkeolojik kazıları kapsamında Yenikapı ören yerinde ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde Restoratör-konservatör olarak çalıştı. Halen Harbiye Askeri Müzesi'nde çalışmaktadır.